

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

12-13

Εντοπισμός & Ανάλυση Θυλάκων Τοπικής Αποστέρησης & Φτώχειας Τοπική Εκτίμηση της Αποστέρησης: Πιλοτικές Έρευνες Πεδίου σε Επιλεγμένους Αστικούς Θύλακες

3ος Ερευνητικός Άξονας

Ομάδα Έργου: Γιάννης Ζαϊμάκης, Νικολέτα Ράτσικα,
Μαρίνα Παπαδάκη, Χαρούλα Κόκκινου, Μαρία
Ταμβάκη

08/2023

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ
& ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
UNIVERSITY OF CRETE

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

Εντοπισμός και Ανάλυση Θυλάκων Τοπικής Αποστέρησης & Φτώχειας

Τοπική Εκτίμηση της Αποστέρησης: Πιλοτικές Έρευνες Πεδίου σε Επιλεγμένους Αστικούς Θύλακες

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2023

Γιάννης Ζαϊμάκης

Επιστημονικός Υπεύθυνος του συνολικού έργου και του ερευνητικού πεδίου «Εντοπισμός & ανάλυση θυλάκων τοπικής αποστέρησης & φτώχειας» στον 3^ο ερευνητικό άξονα, Καθηγητής Τμήμα Κοινωνιολογίας, Διευθυντής του ΕΚΑΕΚΕ του ΚΕΜΕ Πανεπιστημίου Κρήτης

Νικολέτα Ράτσικα

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Διευθύντρια του Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας και Κοινωνικής Εργασίας, ΕΛΜΕΠΑ

Μαρίνα Παπαδάκη

Ειδικό Διδακτικό Προσωπικό, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Χαρά Κόκκινου

Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Μαρία Ταμβάκη

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
UNIVERSITY OF CRETE

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΝΑΛΥΣΤΙΚΟ
& ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

Copyright © ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Περιφέρεια Κρήτης
Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης
Αβέρωφ 1, 71201, Ηράκλειο
Τ: +30 2813 412 442, -443
www.socialobservatory.crete.gov.gr

Σχεδιασμός (design): Dotsoft.

Απαγορεύεται η με οποιοδήποτε τρόπο αναδημοσίευση του κειμένου (όλου ή και μέρος αυτού), χωρίς σχετική παραπομπή & αναφορά της πηγής.

Η παρούσα έρευνα υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου «Έρευνες για τη στήριξη της λειτουργίας του Περιφερειακού Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης της Περιφέρειας Κρήτης» με κωδικό Κ.Α. 10751 ΕΛΚΕ Πανεπιστημίου Κρήτης και επιστημονικό υπεύθυνο τον Καθηγητή Γιάννη Ζαϊμάκη, σύμβαση 188862/31-8-2020 μεταξύ της Περιφέρειας Κρήτης και του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας Πανεπιστημίου Κρήτης. Το έργο χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους (Κ.Α. 2019 ΕΠ00210034 της ΣΑΕΠ 0021) στο πλαίσιο του Υποέργου 2 της Πράξης «Στήριξη της λειτουργίας Περιφερειακού Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης στην Περιφέρεια Κρήτης» του Ε.Π. «Κρήτη 2014-2020».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
UNIVERSITY OF CRETE

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

Περιεχόμενα

Πίνακες	6
Χάρτες	8
Φωτογραφίες	9
Συντομογραφίες.....	12
Εισαγωγή	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ I	15
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΠΟΛΗ, ΧΩΡΙΚΟ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗ.....	15
Πόλεις, υποβαθμισμένες γειτονιές και τόποι αποκλεισμού: το αίτημα μια δίκαιης και ανθρώπινης πόλης	15
Κοινοτικό και χωρικό μειονέκτημα.....	17
Χωρική δικαιοσύνη και το δικαίωμα στην πόλη: η σημασία της συμμετοχικότητας	19
Η σχετική αποστέρηση και η βιωμένη εμπειρία της	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II	23
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	23
Συμμετοχικές πρακτικές και μικτές μέθοδοι	23
Σχεδιασμός του ερευνητικού έργου.....	24
Η ανάπτυξη της ερευνητικής πρακτικής	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III.....	30
ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗΣ	30
Η γενεαλογία της κοινωνικής γεωγραφίας της χωρικής αποστέρησης στις πόλεις του Ηρακλείου και των Χανίων.....	30
Η μεταπολεμική ανάπτυξη του Ηρακλείου και η ταξική διάρθρωση των συνοικιών του..	34
Θεσμικές παρεμβάσεις και αστικές αναπλάσεις.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV	40
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΟΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	40
Νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των τειχών	40
Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα.....	40

Οι συνοικίες του Λάκκου, του Ανωγειανού Σχολείου, του Εμπορικού Κέντρου/Απολλωνίου και του Βαλντέ Τζαμί/Βίγλα	42
Πολιτισμική δραστηριότητα, συλλογικότητες και κοινωνική οικονομία.....	48
Κοινωνικές υπηρεσίες, κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές.....	50
Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα	52
Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων	56
Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση της περιοχής.....	67
Αγία Τριάδα.....	69
Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα.....	69
Οικονομική δραστηριότητα, οικιστική ανάπτυξη και υποδομές.....	71
Κοινωνικές υπηρεσίες, κοινωνικός εξοπλισμός και οργάνωση.....	76
Συλλογική δράση, εθελοντισμός και εναλλακτικά εγχειρήματα	78
Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα	80
Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων	83
Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση.....	99
ΔΥΤΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΟΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	101
Καμίνια	101
Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα.....	101
Αθλητικές εγκαταστάσεις και ευκαιρίες πολιτισμικής ένταξης	104
Οικονομική δραστηριότητα, κοινωνικές υπηρεσίες και υποδομές.....	106
Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα	108
Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων	111
Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση....	125
Δειλινά *	128
Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα.....	128
Κοινωνική οργάνωση και κοινωνικός εξοπλισμός: φορείς και υπηρεσίες.....	132
Εθελοντισμός, πολιτισμική δράση και αθλητικές ευκαιρίες	133
Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα	134
Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων	139

Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση ...	143
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΟΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	147
Άνω Πόρος, Πατέλες, Χρυσοπηγή, Νταμάρια και Αγία Αικατερίνη	147
Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα.....	147
Οικονομική δραστηριότητα, κοινωνική καθημερινότητα και υποδομές.....	152
Φιλανθρωπική, πολιτισμική, εθελοντική και αθλητική δραστηριότητα.....	154
Κοινωνικές υπηρεσίες, δημόσια υγεία και σχολικές δομές.....	156
Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα	158
Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων	161
Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση....	168
Νέα Αλικαρνασσός.....	171
Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα.....	171
Θρησκεία, πολιτισμός και αθλητισμός.....	177
Οικονομική δραστηριότητα, κοινωνικές υπηρεσίες και υποδομές.....	180
Συνοικισμοί Ρομά στα Δυο Αοράκια και στα πρώην Δημοτικά Σφαγεία	183
Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα	185
Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων	188
Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση....	206
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΟΛΗΣ ΧΑΝΙΩΝ	209
Σπλάντζια και Κουμ Καπί	209
Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα.....	209
Οικονομική δραστηριότητα, κοινωνικές υπηρεσίες και υποδομές.....	213
Ευκαιρίες πολιτισμικής ένταξης, κοινωνικοποίησης και αθλητικής δραστηριότητας.....	215
Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα	216
Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων	219
Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση....	234
Παράρτημα Συγκριτικών Πινάκων.....	239
Βιβλιογραφία	263

Πίνακες

Πίνακας	1	Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός των τεσσάρων ΜΟ.Χ.Α.Π. στις νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των τειχών	54
Πίνακας	2	Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός τριών ΜΟ.Χ.Α.Π. Αγίας Τριάδας	81
Πίνακας	3	Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός τεσσάρων ΜΟ.Χ.Α.Π. Καμινίων	109
Πίνακας	4	Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός δυο ΜΟ.Χ.Α.Π. Δειλινών	135
Πίνακας	5	Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός σε ΜΟ.Χ.Α.Π. Χρυσοπηγής, Άνω Πόρου, Πατελών, Νταμαρίων και Αγίας Αικατερίνης	159
Πίνακας	6	Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός τριών ΜΟ.Χ.Α.Π. Νέας Αλικαρνασσού	186
Πίνακας	7	Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός ΜΟ.Χ.Α.Π. Σπλάντζιας και Κουμ Καπί	217
Πίνακας	8	Ποσοστό (%) πληθυσμού με επιδόματα ή αποταμιεύσεις ως κύρια πηγή εισοδήματος το 2011	239
Πίνακας	9	Ποσοστό (%) απασχολούμενων σε επαγγέλματα χωρίς ειδίκευση (2011)	240
Πίνακας	10	Ποσοστό (%) απασχολούμενων κάτω από 20 ώρες την εβδομάδα το 2011	242
Πίνακας	11	Ποσοστό (%) πληθυσμού 19-24 ετών που έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και βρίσκεται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης (2011)	243
Πίνακας	12	Ποσοστό (%) στεγαστικής φτώχειας: κατοικία μικρότερη από το 60% του διάμεσου των m ² κατοικίας άνα άτομο στην Κρήτη (2011)	245
Πίνακας	13	Ποσοστό (%) νοικοκυριών σε ενοίκιο και σε ενοίκιο/παραχώρηση το 2011	246
Πίνακας	14	Ποσοστό (%) νοικοκυριών χωρίς θέρμανση (2011)	248
Πίνακας	15	Ποσοστό (%) εξαρτημένου πληθυσμού (έως 14 και 65 και άνω ετών) στο σύνολο του πληθυσμού (2011)	249
Πίνακας	16	Ποσοστό (%) νοικοκυριών χωρίς αυτοκίνητο (2011)	251

Πίνακας	17	Ποσοστό (%) δικαιούχων Ε.Ε.Ε. προς τις φορολογικές δηλώσεις 2019	252
Πίνακας	18	Μέσο δηλωθέν εισόδημα (€) ανά φορολογική δήλωση (2018-19)	253
Πίνακας	19	Φορολογικές δηλώσεις (%) κάτω των 5.000 € στο σύνολο των δηλώσεων (2018-19)	255
Πίνακας	20	Μακροχρόνια άνεργοι (%) επί του συνόλου των εγγεγραμμένων ανέργων για Ιανουάριο, Μάιο και Αύγουστο 2019	256
Πίνακας	21	Ποσοστό (%) φορολογικών δηλώσεων με αναπηρία προς συνολικές δηλώσεις 2019	257
Πίνακας	22	Ποσοστό (%) μεταβολής εγγεγραμμένων ανέργων 2018-2021	259
Πίνακας	23	Ποσοστό (%) μεταβολής δικαιούχων επιδόματος στέγασης 2019-2021	260
Πίνακας	24	Ποσοστό (%) μεταβολής αλλοδαπών δικαιούχων επιδόματος στέγασης 2019-2021	261

Χάρτες

Χάρτης	1	Χωρική συγκέντρωση των ΜΟ.ΧΑ.Π με σχετικά υψηλή αποστέρωση στην κεντρική ζώνη της πόλης του Ηρακλείου εντός των Ενετικών Τειχών	31
Χάρτης	2	Χωρική συγκέντρωση των ΜΟ.ΧΑ.Π με σχετικά υψηλή αποστέρωση στη δυτική ζώνη της πόλης του Ηρακλείου εκτός των Ενετικών Τειχών	32
Χάρτης	3	Χωρική συγκέντρωση των ΜΟ.ΧΑ.Π με σχετικά υψηλή αποστέρωση στην ανατολική ζώνη της πόλης του Ηρακλείου εκτός των Ενετικών Τειχών	33
Χάρτης	4	Χωρική συγκέντρωση των ΜΟ.ΧΑ.Π με σχετικά υψηλή αποστέρωση στο κέντρο της πόλης των Χανίων στις περιοχές Σπλάνζιας και Κουμ Καπί.....	34
Χάρτης	5	Συνοικίες και πληθυσμός της πόλης του Ηρακλείου το 1961.....	35
Χάρτης	6	Κατανομή εισοδηματικών τάξεων στις συνοικίες της πόλης του Ηρακλείου	37
Χάρτης	7	Χωρική απεικόνιση τεσσάρων ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρωσης στις νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των τειχών	53
Χάρτης	8	Χωρική απεικόνιση τριών ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρωση στην περιοχή της Αγίας Τριάδας	81
Χάρτης	9	Χωρική απεικόνιση τεσσάρων ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρωση στην περιοχή των Καμινίων	108
Χάρτης	10	Χωρική απεικόνιση δυο ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρωση στην περιοχή των Δειλινών	135
Χάρτης	11	Χωρική απεικόνιση ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρωση σε Χρυσοπηγή, Άνω Πόρο, Πατέλες, Νταμάρια και Αγίας Αικατερίνη	158
Χάρτης	12	Χωρική απεικόνιση τριών ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρωση σε περιοχή Νέας Αλικαρνασσού	185
Χάρτης	13	Χωρική απεικόνιση ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρωση στις περιοχές της Σπλάντζια και του Κουμ Καπί	217

Φωτογραφίες

Φ1	Τμήμα του παλιού Λάκκου και του Πολιτιστικού Κέντρου Ηρακλείου	39
Φ2	Το πολιτιστικό κέντρο και όψη της εντός των τειχών πόλης	39
Φ3/4	Παρεμβάσεις πλακόστρωσης στον Λάκκο στο πλαίσιο ανάπλασης της συνοικίας	44
Φ5/6	Χαρακτηριστικά στενά σοκάκια στην περιοχή του Λάκκου	44
Φ7/8	Εγκαταλελειμμένη κατοικία και σοκάκι στην περιοχή του Ανωγειανού Σχολείου	45
Φ9/10	Σοκάκια στην περιοχή του πρώην Απολλώνιου Νοσοκομείου	46
Φ11/12	Στενά σοκάκια και εγκαταλελειμμένες κατοικίες στην περιοχή της Καινούργιας Πόρτας	47
Φ13/14	Εγκαταλελειμμένα κτήρια στην οδό Πεδιάδος	48
Φ15/16	Γκράφιτι και Street Art στην οδό Πεδιάδος	49
Φ17/18	Όψεις των εγκαταλελειμμένων εργοστασίων στο δυτικό σύνορο της Αγίας Τριάδας	71
Φ19/20	Στενά σοκάκια και ασυντήρητες κατοικίες στο εσωτερικό της Αγίας Τριάδας	72
Φ21	Εγκαταλελειμμένη κατοικία καταγεγραμμένη ως επικίνδυνη	74
Φ22/23	Εγκαταλελειμμένες κατοικίες στο ενδότερο τμήμα της Αγίας Τριάδας	74
Φ24	Αφίσα διοργάνωσης της «Γιορτής της Γειτονιάς» στην Αγία Τριάδα	78
Φ25/26	Κατοικίες βόρεια του γηπέδου του ΟΦΗ κοντά την πλατεία Ελευθέρνης	102
Φ27	Ο οικοδομικός συνωστισμός δυτικά της οδού Εφόδου	102
Φ28/29	Τα ερείπια των παλιών βυρσοδεψείων και το εγκαταλελειμένο κτήριο στο παραλιακό μέτωπο	103
Φ30	Η συνοικία του Καράβουλα πριν την ανάπλαση του παραλιακού μετώπου	104

Φ31	Είσοδος του Αρμένικου Νεκροταφείου βόρεια του γηπέδου του ΟΦΗ	105
Φ32	Τμήμα των διώροφων λαϊκών κατοικιών στο ανατολικό τμήμα του Δειλινού	129
Φ33	Τυπικά δείγματα των «λαϊκών κατοικιών» σε κεντρικό δρόμο του Δειλινού	129
Φ34	Παραπήγματα πάνω και κάτω από τα Ενετικά Τείχη ανατολικά της Καινούργιας Πόρτας προς τη συνοικία της Βίγλας (1956)	130
Φ35	Αεροφωτογραφία της συνοικίας του Δειλινού τον Οκτώβριο του 1969, μετά την τελετή παράδοσής της από την κυβέρνηση των Συνταγματαρχών	131
Φ36/37	Όψεις του Άνω Πόρου. Παλιά κτήρια στις νοτιοανατολικές παρυφές της συνοικίας και κεντρικός δρόμος της συνοικίας	148
Φ38/39	Τμήμα σπηλιών στις οποίες στο παρελθόν κατοικούσαν τρωγλοδύτες και κατοικίες στο κέντρο της Χρυσοπηγή	149
Φ40	Κεντρικός δρόμος στις Πατέλες	150
Φ41	Χαρακτηριστικό δείγμα άναρχης δόμησης στα Νταμάρια	151
Φ42	Όψη της συνοικίας της Αγίας Αικατερίνας	152
Φ43	Ο Ι.Ν. του Αφέντη Χριστού με το παρακείμενο καφενείο στις Πατέλες	154
Φ44/45	Οι οδοί Μαυσώλου στο κέντρο της Αλικαρνασσού και Ηροδότου στα Γεωργικά	173
Φ46	Γενική άποψη της περιοχής του Αγίου Νεκταρίου στο βορειοανατολικό τμήμα της Νέας Αλικαρνασσού	175
Φ47/48	Η άναρχη δόμηση και οι στενές διελεύσεις της περιοχής του Αγίου Νεκταρίου	175
Φ49/50	Στιγμιότυπα από τον συνοικισμό των Ρομά στα Δυο Αοράκια	183
Φ51	Στιγμιότυπο από τον συνοικισμό των Ρομά στην οδό Μικράς Ασίας στην περιοχή των Δημοτικών Σφαγείων	184
Φ52	Γενική άποψη του βόρειου τμήματος των Θαλασσινών	199
Φ53-55	Εγκαταλειμμένα κτίσματα στην περιοχή του Αγίου Νεκταρίου	199

Φ56	Όψη της πλατείας της Σπλάντζιας με τον ιστορικό πλάτανο	209
Φ57	Καρτ ποστάλ κεντρικής οδού του Κουμ Καπί στα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας	211
Φ58	Το παραλιακό μέτωπο του Κουμ Καπί	212
Φ59/60	Κάτω Κουμ Καπί: Πυκνοκατοικημένα στενά δρομάκια που οδηγούν στην παραλία και μικρές κατοικίες στο ενδότερο τμήμα της περιοχής	212
Φ61	Ο Ι.Ν. του Αγίου Νικολάου στη Σπλάντζια. Στη φωτογραφία διακρίνεται και ο χώρος που φιλοξενεί το συσσίτιο της Εκκλησίας	214
Φ62	Όψη κατοικιών στον παραλιακό δρόμο του Κουμ Καπί	222
Φ63	Σύνθημα υπέρ του δικαιώματος στη στέγαση σε τοίχο στο Κάτω Κουμ Καπί	224

Συντομογραφίες

Α.Α.Δ.Ε.	Ανώτατη Αρχή Δημοσίων Εσόδων
ΑμεΑ	Άτομα με Αναπηρία
Α.Τ.Α.Χ.Τ.Ο.Ι.	Άνθρωποι της Αλληλεγγύης Χωρίς Τείχη και Οικονομική Ιδιοτέλεια
Α.Τ.Μ.	Αυτόματη Ταμειολογιστική Μηχανή
ΒΙ.ΠΕ.	Βιομηχανική Περιοχή
Β.Ο.Α.Κ.	Βόρειος Οδικός Άξονας Κρήτης
Δείκτης Σ.Π.Α.	Δείκτης Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης
Δ.Ο.ΚΟΙ.Π.Π	Δημοτικός Οργανισμός Κοινωνικής Πολιτικής και Παιδείας
Δ.ΥΠ.Α.	Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης
Ε.Γ.Ο.Η.	Εθνικός Γυμναστικός Όμιλος Ηρακλείου
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Ε.Ε.	Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα
Ε.Κ.Α.Ε.Κ.Ε	Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας
Ε.Κ.Α.Σ.	Επίδομα Κοινωνικής Αλληλεγγύης Συνταξιούχων
ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ.	Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο
ΕΛ.ΣΤΑΤ.	Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΠΑ.Λ.	Επαγγελματικό Λύκειο
Ε.Π.Ο.Ν.	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
Ε.Π.Σ.Η.	Ένωση Ποδοσφαιρικών Σωματείων Ηρακλείου
Ε.Σ.Υ.	Εθνικό Σύστημα Υγείας
Ε.Φ.Κ.Α.	Εθνικός Φορέας Κοινωνικής Ασφάλισης
Η.ΔΙ.Κ.Α.	Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση Κοινωνικής Ασφάλισης
Ι.Κ.Α.	Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων
Κ.ΑΛ.Ο	Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία
Κ.Α.Π.Η.	Κέντρο Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων

Κ.Δ.Α.Π.	Κέντρο Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών
Κ.Ε.Α.	Κοινωνικό Επίδομα Αλληλεγγύης
ΚΕ.Θ.Ε.Α.	Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων
Κ.Ε.Π.	Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών
ΚΕ.Π.Α.	Κέντρα Προσχολικής Αγωγής
ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η.	Κέντρο Κοινωνικής Φροντίδας & Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων
Κ.Η.Φ.Η.	Κέντρο Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων
Κ.Κ.	Κέντρο Κοινότητας
Κοιν.Σ.Επ.	Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση
ΛΟΑΤΚΙ+	Λεσβίες, Ομοφυλόφιλοι, Αμφιφυλόφιλοι, Τρανς, Κουήρ και Ίντερσεξ άτομα
Μ.Α.Α.Κ.	Μονάδα Αναλυτικής Απεικόνισης Κρήτης
Μ.Κ.Ο.	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΜΟ.Χ.Α.Π	Μονάδα Χωρικής Ανάλυσης Πόλεων
Ο.Α.Ε.Δ.	Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού
Ο.Γ.Α.	Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων
Ο.Ο.Σ.Α.	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
Ο.Π.Ε.Κ.Α.	Οργανισμός Προνοιακών Επιδομάτων και Κοινωνικής Αλληλεγγύης
Ο.Π.Η.	Οικολογική Παρέμβαση Ηρακλείου
Ο.Φ.Η.	Όμιλος Φιλάθλων Ηρακλείου
ΠΑ.Γ.Ν.Η.	Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο Ηρακλείου
Π.Ε.	Περιφερειακή Ενότητα
Σ.Χ.	Συντελεστής Χωροθέτησης
Τ.Ε.Β.Α.	Ταμείο Ευρωπαϊκής Βοήθειας Απόρων
Τ.Κ.	Ταχυδρομικός Κώδικας
ΤΟ.Μ.Υ.	Τοπική Μονάδα Υγείας

Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα εξετάζει ζητήματα υλικής και κοινωνικής αποστέρησης συνοικιών της πόλης του Ηρακλείου και των Χανίων και διερευνά ανάγκες, προβλήματα, δυναμικές και προκλήσεις που θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη σε έναν μακροπρόθεσμο σχεδιασμό ολοκληρωμένων χωρικών παρεμβάσεων για τη βιώσιμη ανάπτυξη αυτών των περιοχών. Η μελέτη αξιοποιεί ένα μοντέλο πυκνής περιγραφής της τοπικότητας που βασίζεται στον συνδυασμό ποιοτικών και ποσοτικών ερευνητικών δεδομένων. Σε αυτήν την κατεύθυνση αξιοποιεί έναν συνδυασμό ποσοτικών δεικτών μέτρησης της σχετικής αποστέρησης στην Κρήτη και της βιωμένης εμπειρίας των συμμετεχόντων σε μια από τα κάτω προσέγγιση της εντοπιότητας.

Η έρευνα επιτρέπει να αναγνωριστούν και να περιγραφούν ιδιαίτερες περιοχές αναγκών και να εντοπιστούν παράγοντες που συμβάλλουν στη διαίωσή τους. Απώτερος στόχος είναι η διαμόρφωση μελλοντικών σχεδιασμών και πολιτικών βασισμένων σε εμπειρικά δεδομένα (evidence-based) τα οποία δημιουργούν ευκαιρίες για ενεργό συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής, καταλήγοντας σε έναν στρατηγικό συμμετοχικό σχεδιασμό αναπτυξιακών πρακτικών που συνδυάζουν την ανάπτυξη με την κοινωνική συνοχή και ενισχύουν την κοινωνικο-χωρική δικαιοσύνη.

Η μελέτη διακρίνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο έχει θεωρητικό και μεθοδολογικό προσανατολισμό και παρουσιάζει το εννοιολογικό και θεωρητικό πλαίσιο και τη μεθοδολογική στρατηγική που ακολουθήθηκε για τη συγκέντρωση και ανάλυση του πρωτογενούς υλικού της έρευνας, καθώς επίσης και το ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσης της συνθήκης αποστέρησης. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι υπό μελέτη αστικές νησίδες (νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των Τειχών και Αγία Τριάδα, δυτική (Καμίνια και Δειλικά) και ανατολική ζώνη (νησίδες στην Ν. Αλικαρνασσό και η ευρύτερη περιοχή του Πόρου) στο Ηράκλειο και Σπλάντζια και Κουμ-Καπί στα Χανιά. Σε αυτό το μέρος εξετάζονται ζητήματα που αφορούν τις συνθήκες υλικής και κοινωνικής αποστέρησης, την τοπική οικονομία και τις κοινωνικές υποδομές καθώς και στον τρόπο πρόσληψης και αντιμετώπισης των προβλημάτων του χωρικού μειονεκτήματος και της αποστέρησης από τα ίδια τα μέλη των κοινοτήτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΠΟΛΗ, ΧΩΡΙΚΟ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗ

Πόλεις, υποβαθμισμένες γειτονιές και τόποι αποκλεισμού: το αίτημα μια δίκαιης και ανθρώπινης πόλης

Η κοινωνική ανισότητα έχει χωρική έκφραση. Οι σύγχρονες πόλεις χαρακτηρίζονται από ιεραρχίες, κοινωνικές αποστάσεις, πολιτισμική διαφοροποίηση και στεγαστικό διαχωρισμό. Οι υποβαθμισμένες συνοικίες διαφέρουν ως προς τα χαρακτηριστικά τους, όχι μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και σε επίπεδο μια χώρας ή ακόμη και στο εσωτερικό μιας πόλης. Ορισμένοι παράγοντες που επηρεάζουν τη χωρική αποστέρηση μπορεί να είναι οι τύποι των κατοικιών (για παράδειγμα πολυώροφα ή ερειπωμένα ιστορικά κτήρια) τα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος και της τοποθεσίας της συνοικίας (όπως το απόθεμα των δημόσιων χώρων και οι καταπατήσεις γης) και η ιστορία των περιοχών που σε κάποιο βαθμό καθορίζει το κοινωνικό και πολιτισμικό της προφίλ (Kuffer et al. 2017).

Η κατανομή των ανθρώπων στο αστικό περιβάλλον είναι προϊόν τόσο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης όσο και της κοινωνικής οικολογίας της πόλης. Οι σύγχρονες πόλεις αποτελούνται από αναγνωρίσιμες συνοικίες και γειτονιές που έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το κοινωνικό και πολιτισμικό στάτους που διαθέτουν. Νοικοκυριά με υψηλό κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο επιλέγουν να εγκατασταθούν σε περιοχές που διαθέτουν ένα αξιοπρεπές οικιστικό και οικολογικό περιβάλλον με δημόσιους χώρους, πάρκα, υπηρεσίες και χώρους αναψυχής. Αυτές οι γειτονιές είναι πιο ελκυστικές από άλλες, ιδίως από υποβαθμισμένες συνοικίες στις οποίες παρατηρούμε μια συγκέντρωση φτωχών νοικοκυριών και πολιτών που δεν έχουν τη δυνατότητα λόγω υψηλών ενοικίων, αγοράς γης και στέγασης να κατοικήσουν σε αστικές περιοχές κύρους. Συχνά, η εγκατάλειψη ή η παρακμή των κτηρίων και των αστικών υποδομών, ο περιορισμός των κοινωνικών σχέσεων και η αίσθηση της περιθωριοποίησης και του κοινωνικού αποκλεισμού αποτελούν τα σημάδια της κοινωνικής παρακμής αυτών των περιοχών (Skifter Andersen 2019).

Συχνά η αστική μεγέθυνση συνοδεύεται από διαδικασίες αστικού διαχωρισμού και κοινωνικής κινητικότητας μέσα στο αστικό περιβάλλον. Συνήθως νοικοκυριά με χαμηλά και μεσαία εισοδήματα έχουν ως στόχο να απομακρυνθούν από συνοικίες που θεωρούνται υποβαθμισμένες, με τα νοικοκυριά υψηλής κοινωνικής θέσης να καταλαμβάνουν τις πιο επιθυμητές εκτάσεις μιας αναπτυσσόμενης πόλης μακριά από βιομηχανικές περιοχές, χώρους κυκλοφοριακής συμφόρησης και θορύβου. Συνήθως οι περιοχές αυτές διαθέτουν δημόσιους χώρους και υποδομές και έχουν τη δυνατότητα να συνδυάσουν την προσβασιμότητα στο κέντρο της πόλης με τη διαβίωση στο προάστιο.

Στους χώρους αυτούς παρατηρείται μια συγκατοίκηση ομάδων υψηλού εισοδήματος που επιδιώκουν τη γειτνίαση των «επωνύμων». Αυτή η μετακίνηση νοικοκυριών υψηλής θέσης προς τα έξω σημαδεύεται από την εγκατάλειψη κατοικιών στην πόλη που καταλαμβάνονται από νοικοκυριά της μεσαίας τάξης, των οποίων οι κατοικίες με τη σειρά τους καταλαμβάνονται από νοικοκυριά χαμηλότερης κοινωνικής θέσης, π.χ. φτωχά νοικοκυριά, μετανάστες (Knox & Pinch 2009). Σε άλλες περιπτώσεις παρατηρούμε ένα μοντέλο συνύπαρξης πλουσίων και φτωχών νοικοκυριών στην ίδια περιοχή που έχει υποστηριχτεί από προγράμματα στεγαστικών πολιτικών (Blanc 2010, Lelénier 2013).

Αστικοί σχεδιασμοί, πολιτικές στέγασης, ιδιωτικές επενδύσεις και ιστορικές διαδικασίες και μεταβολές συμβάλλουν στη διαδικασία του αστικού διαχωρισμού. Οι υποβαθμισμένες γειτονιές είναι συνέπεια της κοινωνικής ανισότητας και των δυνάμεων διαχωρισμού, που οδηγούν σε διαιωνιζόμενες διαδικασίες φτωχοποίησης και περαιτέρω υποβάθμισης περιοχών της πόλης, οι οποίες σπάνια ανακάμπτουν χωρίς την παρέμβαση της τοπικής αυτοδιοίκησης και τους κράτους.

Στο παρελθόν τα προβλήματα των υποβαθμισμένων συνοικιών εντοπιζόνταν κυρίως στα κέντρα των πόλεων όπου η ποιότητα της ζωής, των κτηρίων και των δημόσιων χώρων ήταν υποβαθμισμένη. Ωστόσο, στις ευρωπαϊκές πόλεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρατηρούνται ζητήματα στεγαστικού διαχωρισμού και υποβάθμισης συνοικιών έξω από τα κέντρα των πόλεων. Οι αποστερημένες κοινότητες εμφανίζουν ορατά φυσικά και κοινωνικά προβλήματα, είναι «τόποι αποκλεισμού» στους οποίους δεν κατοικούν ούτε συχνάζουν «αξιοπρεπείς πολίτες», και αποτελούν πληγές στο ελκυστικό τοπίο της πόλης (Skifter Andersen 2019).

Σύγχρονες μελέτες έχουν εξετάσει τη σημασία της διαμόρφωσης μιας ανθρώπινης (Kotkin 2016, Gulliver 2017) και δίκαιης (Marcuse et.al.. 2009, Covington 2015, Medved 2018, Moroni 2020) πόλης, στην οποία θεσπίζονται πρωτοβουλίες των πολιτών και των κοινοτήτων που στοχεύουν στη δημιουργία μια πόλης βιώσιμης και προσιτής σε όλους. Σε τέτοιες πόλεις μπορούν να ανθήσουν μικρές επιχειρήσεις προσαρμοσμένες στην τοπική οικονομία, να αναπτυχθεί η τοπική/κοινοτική ιδιοκτησία και οι πολιτικές των κοινών με οικονομικά αποδοτικό τρόπο, να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας και να ενισχυθούν οι πόροι και οι πηγές της τοπικής οικονομίας (Lang & Marsden 2018). Αυτές οι διεργασίες πρέπει να λειτουργούν παράλληλα με συμμετοχικές πρακτικές που υποστηρίζουν την εμπλοκή των κατοίκων και της κοινότητας στις καινοτόμες πρακτικές και την ανάπτυξη της υγείας, της ευημερίας και της βιωσιμότητας (Gulliver 2017).

Ιδιαίτερα σε μειονεκτούσες κοινότητες που βιώνουν πολυδιάστατες προκλήσεις οι απαντήσεις των κοινοτήτων πρέπει να σχεδιάζονται μέσα σε ολιστικά συστήματα χωρικών παρεμβάσεων που διασφαλίζουν την κοινωνική, πολιτισμική, περιβαλλοντική

και οικονομική ευημερία και σε αυτήν την προοπτική ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι σημαντικός (Lang & Marsden 2018). Σε αντίθεση με τη λογική της αέναης οικονομικής ανάπτυξης, μια τοπικοποιημένη οικονομία της ευημερίας επιχειρεί να αναπτύξει πολιτικές βιώσιμης ανάπτυξης και κοινοτικής ευημερίας με τη συμμετοχή του συνόλου της κοινωνίας. Σε αυτήν τη βάση οι αξίες, τα κίνητρα, το πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο και οι συλλογικότητες της κοινωνίας των πολιτών πρέπει να ληφθούν υπόψη.

Συχνά υποβαθμισμένες συνοικίες στο κέντρο των πόλεων γίνονται αντικείμενο εκτεταμένων αστικών παρεμβάσεων (Hindhede 2016) και πολιτικών εξευγενισμού (Freeman, Cassola & Cai 2016, Stouten 2017). Οι διαδικασίες εξευγενισμού και τουριστικοποίησης ιστορικών περιοχών των πόλεων ακολουθούνται από την κυριαρχία τουριστικών λειτουργιών στον αστικό χώρο και τον εκτοπισμό κατοίκων από τις γειτονιές τους (Salerno 2022), την αυξητική τάση επενδύσεων στη στέγαση και τις πρακτικές βραχυχρόνιας μίσθωσης (airbnb). Πρόκειται για πρακτικές που διαβρώνουν την ταυτότητα και τις οικονομικές λειτουργίες ιδιαίτερων οικιστικών νησίδων που διαθέτουν κατοικίες χαμηλού κόστους, συνήθως στο κέντρο των πόλεων, και εκτοξεύουν το κόστος κατοικίας το οποίο γίνεται αβάστακτο για τους πιο φτωχούς κατοίκους (Cassiers & Kesteloot 2012).

Την τελευταία δεκαετία ανάλογες διαδικασίες είναι ιδιαίτερα αισθητές σε ιστορικές πόλεις της Κρήτης. Παλιές κατοικίες μετατρέπονται σε τουριστικά καταλύματα, συνήθως μέσω της βραχυχρόνιας μίσθωσης και χώροι συνάθροισης και επικοινωνίας των πολιτών αποικιοποιούνται από την τουριστική βιομηχανία. Ο τουρισμός τείνει να λειτουργήσει ως μονοκαλλιέργεια, αποβάλλοντας κάθε άλλη οικονομική λειτουργία που δεν μπορεί να αλληλεπιδράσει με τον κλάδο του τουρισμού. Τέτοιες διαδικασίες δεν περιορίζονται στο εσωτερικό της παλιών πόλεων αλλά και σε επιλεγμένες γειτονιές όπου η ιστορική πόλη αναπαράγεται ως χώρος κατανάλωσης για την τουριστική βιομηχανία.

Κοινοτικό και χωρικό μειονέκτημα

Οι έννοιες του χωρικού ή κοινοτικού μειονεκτήματος (spatial/community disadvantage) είναι χρήσιμες στην προσέγγιση της χωρικής δικαιοσύνης. Το κοινοτικό μειονέκτημα αναφέρεται σε μια κοινότητα που βρίσκεται σε μειονεκτική θέση και υποδηλώνει το σύνθετο σύμπλεγμα των παραγόντων που δυσχεραίνουν την επίτευξη των προσδοκιών ζωής των κατοίκων της. Με βάση αυτήν την προσέγγιση το μειονέκτημα προκύπτει από την αλληλεπίδραση ανάμεσα στα χαρακτηριστικά των κατοίκων μιας κοινότητας (π.χ. απασχόληση, μορφωτικό επίπεδο, χρήση αλκοόλ και ουσιών) και τις ιδιαιτερότητες του κοινωνικού και περιβαλλοντικού πλαισίου στο οποίο ζουν, π.χ. γειτονιές με αδύναμα κοινωνικά δίκτυα, φτωχά πρότυπα προς μίμηση και σχετική έλλειψη ευκαιριών (Cleland et.al. 2012).

Οι Tucker et. al. (2022) ορίζουν ως κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτική κοινότητα μια περιοχή, γειτονιά ή κοινότητα της οποίας οι κάτοικοι βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τον ευρύτερο εθνικό πληθυσμό με βάση αντικειμενικούς δείκτες που αφορούν το εισόδημα, το μορφωτικό επίπεδο, τη στέγαση, την εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού κ.ά. Ο κίνδυνος που υπάρχει σε αυτήν την προσέγγιση είναι ο στιγματισμός της τοπικότητας και η μεταφορά των ευθυνών για το μειονέκτημα στα μέλη της κοινότητας, παραβλέποντας τα βαθύτερα αίτια της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ωστόσο, η έννοια του χωρικού (ή και του κοινοτικού) μειονεκτήματος αντί της χρήσης επιθετικών προσδιορισμών στην κοινότητα (αποστερημένη ή μειονεκτική κοινότητα) παρέχει τη δυνατότητα για πιο ευέλικτες αναλύσεις. Το χωρικό μειονέκτημα συνδέεται με τρεις, συνήθως αλληλένδετες, διαστάσεις του κοινωνικού χώρου: Η πρώτη διάσταση αφορά στη γεωγραφική θέση, τη διαθεσιμότητα πόρων τις υποδομές και τις υπηρεσίες μιας κοινότητας ή μιας χωρικής ενότητας. Η δεύτερη συνδέεται με την υψηλή χωρική συγκέντρωση νοικοκυριών που βιώνουν συνθήκες αποστέρησης, φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Η τρίτη παραπέμπει σε προβλήματα δυσλειτουργίας ή κοινωνικής παθολογίας (ενδοοικογενειακή αυξημένη παραβατικότητα, αίσθημα ανασφάλειας κ.λπ.), σε έλλειψη αυτονομίας, χαμηλό επίπεδο προσδοκιών κ.ά. (Pawson & Herath 2015).

Σύμφωνα με τον Michael Lynch (2016) το χωρικό μειονέκτημα μιας κοινότητας είναι αποτέλεσμα των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων εξουσίας και της αδυναμίας του κράτους να διαχειριστεί την άνιση διανομή του μειονεκτήματος και του πλεονεκτήματος ανάμεσα στις κοινότητες και τους οικισμούς της εδαφικής του επικράτειας. Το κοινοτικό μειονέκτημα βιώνεται διαφοροποιημένα από τα μέλη της κοινότητας και επηρεάζει τις τροχιές και τις προσδοκίες ζωής τους.

Συνήθως το χωρικό μειονέκτημα προσεγγίζεται με όρους στατιστικής αποτίμησης δεικτών που αφορούν τους κατοίκους μιας περιοχής. Αυτές οι προσεγγίσεις αδυνατούν να θέσουν το κρίσιμο ερώτημα για το πώς το μειονέκτημα συγκροτείται και αναπαράγεται και πώς προσλαμβάνεται από τα μέλη της κοινότητας. (Darcy 2007). Η μελέτη αποστερημένων κοινοτήτων οφείλει να αναδεικνύει τη διαδικασία κοινωνιογέννησης του μειονεκτήματος που διαμορφώνεται στο πλαίσιο των ιδιαίτερων ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών διαδικασιών που συχνά υποτιμώνται στη σχετική συζήτηση. Οι πολίτες αντιμετωπίζονται ως υπαίτιοι της φτώχειας τους και ζητείται η προσαρμογή τους στις νέες ανταγωνιστικές συνθήκες της φιλελεύθερης οικονομίας ενώ το μειονέκτημα φυσικοποιείται. Αυτές οι λογικές αποσπών την προσοχή από μέτρα πολιτικής που μπορεί να έχουν πραγματικό αντίκτυπο στο χωρικό μειονέκτημα ενισχύοντας τις ευκαιρίες απασχόλησης, την κοινωνική στέγαση, την ισότιμη πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής φροντίδας και τα δικαιώματα των κατοίκων ευάλωτων κοινοτήτων. Το τοπικοποιημένο χωρικό μειονέκτημα μπορεί να

αναπαράγεται ή να μετριάζεται μέσα από δημόσιες επενδύσεις σε υπηρεσίες και υποδομές που κατανέμονται συχνά με άνισο τρόπο στον γεωγραφικό χώρο (Wiesel, Liu & Buckle 2018).

Χωρική δικαιοσύνη και το δικαίωμα στην πόλη: η σημασία της συμμετοχικότητας

Στο προηγούμενο παραδοτέο του ερευνητικού έργου αναλύσαμε την έννοια της εδαφικής συνοχής και τη σημασία των πολιτικών και κοινωνικών παρεμβάσεων αντιμετώπισης των ανισοτήτων και της φτωχοποίησης/περιθωριοποίησης σημαντικών τμημάτων ιδιαίτερων γεωγραφικών περιοχών ή και περιφερειών σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο (Ζαϊμάκης κ.α. 2022α). Σε αυτήν την έκθεση θα επικεντρωθούμε περισσότερο στην έννοια της χωρικής δικαιοσύνης.

Η έννοια της χωρικής δικαιοσύνης φέρνει κοντά τον χώρο, την πολιτική και την κοινωνική δικαιοσύνη. Θέτει σε προτεραιότητα τη γεωγραφική ή χωρική πτυχή της δικαιοσύνης και τονίζει τη σημασία της δίκαιης κατανομής των πόρων και των ευκαιριών πλούτου και ευημερίας στον χώρο. Παράλληλα, συνδέει τη χωρική δικαιοσύνη με ευρύτερες οικονομικές διαδικασίες και πολιτικές που μπορεί να ενισχύουν ή να αμβλύνουν τις χωρικές ανισότητες και να επηρεάσουν τη διανομή και αναδιανομή του κοινωνικού πλούτου (Hafeznia & Hajat 2016).

Η χωρική δικαιοσύνη έχει προταθεί ως έννοια για την κατανόηση των δομικών ανισοτήτων, από διακεκριμένους στοχαστές, όπως ο Eduard Soja και ο Peter Marcuse που έχουν δείξει ότι η ανάλυση της χωρικής διάστασης της δικαιοσύνης προσφέρει νέες δυνατότητες για συλλογική δράση, θεωρητικό αναστοχασμό και εμπειρική ανάλυση.

Ο Eduard Soja έχει υποστηρίξει ότι η δικαιοσύνη και η αδικία είναι χωρικά εμπειδωμένες. Ανάμεσα στις συνηθισμένες μορφές χωρικής αδικίας είναι οι τοπικά εδραιωμένες χωρικές (τοπικοποιημένες) διακρίσεις (π.χ. οι μορφές στεγαστικού διαχωρισμού), η πολιτική οργάνωση του χώρου και τα άνισα κατανεμημένα αποτελέσματα της καπιταλιστικής αστικοποίησης. Στην ανάλυση του Soja τονίζεται ότι η χωρική δικαιοσύνη περιλαμβάνει πρωτίστως τη δίκαιη και ισότιμη κατανομή στον χώρο των κοινωνικών πόρων και τις ευκαιρίες χρήσης τους και ότι η δεν έρχεται να υποκαταστήσει την κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη ή άλλες μορφές δικαιοσύνης (περιβαλλοντική, ενεργειακή κ.λπ.) αλλά να υποδείξει μια διακριτή επιστημολογική οπτική μελέτης της δικαιοσύνης από μια κριτική οπτική που έχει στο επίκεντρό της τη χωρική διάσταση και προοπτική και την αλληλεπίδραση του χώρου με ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες (Soja 2010a, 2010b).

Στη λογική του Soja η χωρική δικαιοσύνη αποτελεί πρόταγμα που αφορά το μεγαλύτερο έλεγχο του χώρου στον οποίο ζούμε και ο οποίος παράγεται κοινωνικά και,

κατά συνέπεια, είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με περισσότερο συμμετοχικούς τύπους διακυβέρνησης και συνεργασιών κοινωνικών ομάδων, εταιρών και ακτιβιστών σε τοπικό, περιφερειακό και διακρατικό επίπεδο. Οι ιδέες του Soja για τη χωρική δικαιοσύνη, υποστηρίζει ο Paul Chatterton (2010), μπορούν να πραγματοποιηθούν στις πολιτικές των κοινών στον αστικό χώρο και στα εγχειρήματα των commoners να ξανακτίσουν δίκαιες πόλεις, να διαμορφώσουν σύνθετες κοινωνικές και πολιτικές οικολογίες μέσα από εναλλακτικές κοινωνικοχωρικές πρακτικές που βασίζονται σε οριζόντιες κοινωνικές σχέσεις και δημοκρατικούς τύπους διακυβέρνησης και απαντούν στις πολιτικές των περιφράξεων του δημόσιου χώρου της πόλης.

Από τη δική του οπτική ο Peter Marcuse (2010), γιος του διακεκριμένου στοχαστή της Σχολής της Φρανκφούρτης Herbert Marcuse, υποστηρίζει ότι η χωρική δικαιοσύνη είναι παράγωγη ευρύτερων κοινωνικών διαδικασιών αδικίας και ανισότητας. Η θέση του Marcuse συγκλίνει με αυτήν του Soja στη σημασία της χωρικής διάστασης της ανισότητας και στην ανάγκη διορθωτικών μέτρων παρέμβασης, αλλά αποκλίνει στο ζήτημα της έμφασης που δίνει ο τελευταίος στον χώρο. Για τον Marcuse τα διαρθρωτικά μέτρα που επικεντρώνονται στην καταπολέμηση της χωρικής ανισότητας είναι βοηθητικά αλλά όχι επαρκή και το ζητούμενο είναι ένα ευρύτερο πλαίσιοαλλαγών των σχέσεων εξουσίας και της κατανομής των πόρων στην κοινωνία.

Ο θεωρητικός προβληματισμός αυτών των στοχαστών τροφοδότησε έναν δημόσιο διάλογο για τη χωρική δικαιοσύνη και άνοιξε τον δρόμο για σειρά μελετών των κοινωνικών ανισοτήτων που έδωσαν ιδιαίτερη προσοχή στη χωρική πτυχή της δικαιοσύνης και στην αναζήτηση πολιτικών που μεριμνούν για τη δίκαιη κατανομή πόρων, υπηρεσιών και υποδομών σε διαφορετικές περιοχές και οικισμούς στο εσωτερικό μιας χώρας ή και ανάμεσα σε χώρες (Hafeznia & Hajat 2016, Nordberg 2020).

Σε κινηματικό επίπεδο το αίτημα της χωρικής δικαιοσύνης προβλήθηκε ως ένα πρόταγμα που επιχειρεί να απαντήσει στις περιφράξεις των κοινών στον νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό και στις άνισες ευκαιρίες που έχουν οι κάτοικοι διαφορετικών περιφερειών και οικισμών σε αποδοτικές οικονομικές δραστηριότητες, πηγές μάθησης και εκπαίδευσης, ευκαιρίες για κοινωνική δράση και προσωπική ανάπτυξη, και στην πρόσβαση σε ένα υγιές φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Σε αυτή τη βάση η συζήτηση για τη χωρική δικαιοσύνη συνδέθηκε με τις πρωτοπόρες μελέτες του Henri Lefevre (2007) για το Δικαίωμα στην Πόλη, το αίτημα της εμβάθυνσης των πολιτικών των κοινών και των μοιρασμένων πόρων στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης (Chatterton 2010) και το αίτημα για περιβαλλοντική δικαιοσύνη (Laurent 2010).

Η σχετική αποστέρηση και η βιωμένη εμπειρία της

Η έννοια της αποστέρησης και η οικονομική και κοινωνική ανισότητα απασχόλησαν από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 την πανεπιστημιακή έρευνα, αρχικά στη Βρετανία

και αργότερα σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Όπως έχουμε επισημάνει σε προηγούμενη έρευνά μας (Ζαϊμάκης κ.ά. 2022α) αντίθετα από την κλασσική έννοια της φτώχειας που επικεντρώνεται στο εισόδημα και την κατανάλωση, η έννοια της αποστέρησης διερευνά πολλαπλούς παράγοντες που αφορούν τις υλικές και κοινωνικές συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών και οι οποίες οδηγούν στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Σύμφωνα με τον κλασσικό ορισμό του Townsend (1987: 125) η κοινωνική αποστέρηση (social deprivation) αποτελεί τη συνθήκη ενός μετρήσιμου και τεκμηριωμένου μειονεκτήματος που χαρακτηρίζει μια τοπική κοινότητα, μια ευρύτερη κοινωνία ή ένα έθνος όπου ένα άτομο, μια οικογένεια ή μια ομάδα ανήκει. Ο ορισμός αυτός υποδηλώνει τη σημασία της αντικειμενικής μέτρησης της αποστέρησης μέσω αντικειμενικών δεικτών. Μια περιοχή μπορεί να θεωρηθεί αποστερημένη όταν οι κάτοικοί της στερούνται αγαθά, ανάγκες και υπηρεσίες που θεωρούνται βασικά σε μια κοινωνία και είναι απαραίτητα για την αυτονομία των πολιτών και την κοινωνική τους ευημερία.

Στη συγκεκριμένη έρευνα αξιοποιούμε μια χωρικά εστιασμένη προσέγγιση της σχετικής αποστέρησης η οποία βασίζεται στη χρήση μιας σειράς αντικειμενικών δεικτών της αποστέρησης στην Περιφέρεια Κρήτης. Οι δείκτες αυτοί επιτρέπουν τη σύγκριση της σχετικής αποστέρησης ανάμεσα στις μικρότερες επιμέρους χωρικές ενότητες στο εσωτερικό του κάθε Δήμου ή ανάμεσα σε χωρικές ενότητες διαφορετικών Δημοτικών Ενοτήτων (Αράπογλου κ.ά. 2021). Παράλληλα, εξετάζουμε το βίωμα της αποστέρησης αξιοποιώντας τον λόγο των ίδιων των υποκειμένων. Για να κατανοήσουμε αυτή τη διάσταση πρέπει να έχουμε υπόψη ότι οι πόλεις αποτελούν τόπους της ανθρώπινης εμπειρίας η οποία περιλαμβάνει κοινωνικές σχέσεις, μνήμες, συναισθήματα και αναπαραστάσεις. Η ανθρώπινη εμπειρία είναι αυτή που δίνει αξία και νόημα στον χώρο και μετασχηματίζει μια χωρική ενότητα σε κοινωνικό χώρο συνυφασμένο με ιδιαίτερες προσλήψεις, νοηματοδοτήσεις και ταυτότητες (Bayón & Saraví 2018). Η κατανομή των ανθρώπων στον αστικό χώρο και οι ταυτότητες των χωρικών ενοτήτων της πόλης είναι συνυφασμένες με την κοινωνική και πολιτιστική κατασκευή συγκεκριμένων χώρων, δηλαδή με τα νοήματα, τις αντιλήψεις, και τα συναισθήματα που συνδέονται με τους χώρους αυτούς και με τους κατοίκους ή τους χρήστες τους.

Η υλική και κοινωνική αποστέρηση συχνά βιώνεται με ιδιαίτερους τρόπους από τους κατοίκους μιας συνοικίας και τις ομάδες που την κατοικούν. Πολλές φορές οι εμπειρίες ζωής κατοίκων τέτοιων περιοχών μπορεί να βιώνονται με αμφίσημο τρόπο. Από τη μια μπορούν να γεννήσουν ανησυχίες για τη διάλυση της κοινωνικής συνοχής μιας «χαμένης κοινότητας» που συνοδεύεται από αισθήματα απογοήτευσης και απόσυρσης καθώς οι αλλαγές που επηρεάζουν τις γειτονιές τους φαίνονται να είναι πέρα από τον έλεγχό τους. Από την άλλη μπορούν να δημιουργήσουν εστίες αντίστασης και

στρατηγικές συλλογικής δράσης που προσβλέπουν στη συμμετοχή τους σε διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής για τη βελτίωση των συνθήκες ζωής των ίδιων και των κοινοτήτων τους (Buffel, Philipson & Thomas 2013).

Όσοι ζουν σε υποβαθμισμένες περιοχές μπορεί να έχουν μεγαλύτερη εξάρτηση από τη γειτονιά τους. Συχνά στις υποβαθμισμένες συνοικίες παρατηρείται μια συναισθηματική και λειτουργική προσκόλληση στην κοινότητα, ιδίως όταν υπάρχουν ισχυρά κοινωνικά δίκτυα και ένα αίσθημα ασφάλειας. Για ένα άτομο που ζει σε μια αποστερημένη κοινότητα βιωματικοί, ιστορικοί και υποκειμενικοί παράγοντες μπορεί να αποβούν καθοριστικοί για την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου δεσμού με την κοινότητα.

Στην μελέτη της αποστερήσης είναι σημαντικό να εξεταστεί το είδος των δεσμών (πυκνοί, αδύναμοι, αναλώσιμοι, συναισθηματικοί, οργανικοί κ.λπ.) που αναπτύσσονται σε μια συνοικία και να μελετηθούν οι πόροι που διαθέτουν οι πολίτες για να καλύψουν τις ανάγκες αλλά και οι στρατηγικές επιβίωσης. Συχνά αυτές οι στρατηγικές είναι συνυφασμένες με πολιτικές διαδικασίες και ιεραρχικά δίκτυα σχέσεων με τοπικούς παράγοντες μέσω των οποίων διεκδικούνται ευνοϊκές αλλαγές για την κοινότητα. Άλλοτε μπορεί να εκβάλλουν σε περισσότερο οριζόντιες μορφές κοινοτικής οργάνωσης και δράσεων διαμαρτυρίας. Σε μια κοινωνία της εξατομίκευσης συχνά οι πολίτες διεκδικούν μικροαλλαγές που αφορούν τον αγώνα επιβίωσης του νοικοκυριού, αδιαφορώντας για ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές στην κοινότητα ή στην ευρύτερη κοινωνία. Όπως υπογραμμίζουν οι Hernández, Law & Auyero (2022) οι καθημερινές πρακτικές των φτωχών κατοίκων των πόλεων είναι άρρηκτα συνδεδεμένες τόσο με επίσημες όσο και με άτυπες πολιτικές διαδικασίες και οι στρατηγικές τους φιλοδοξούν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να βελτιώσουν τις ευκαιρίες ζωής και να αντιμετωπίσουν την ανισότητα και την αδικία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Συμμετοχικές πρακτικές και μικτές μέθοδοι

Στη μελέτη των αποστερημένων κοινοτήτων αξιοποιείται η χρήση μικτών μεθόδων (ποσοτικών και ποιοτικών) με τη συμμετοχική έρευνα που λαμβάνει υπόψη τον λόγο των πολιτών. Ο ρόλος της βιωμένης εμπειρίας των κατοίκων στην ερευνητική διαδικασία είναι σημαντικός για τη διερεύνηση της κατανόησης της φτώχειας, της ευπάθειας, της ευημερίας, της ανθεκτικότητας και της ανάπτυξης μιας περιοχής. Όπως έχει επισημάνει ο Michael Darcy η κυρίαρχη λογική των πολιτικών που βασίζονται σε εμπειρικά δεδομένα (evidence-based) επιτρέπει την αξιοποίηση ποσοτικών στατιστικών δεικτών που είναι απαραίτητοι για την αιτιολόγηση προειλημμένων αποφάσεων. Σε αυτή τη βάση τονίζει ότι:

Η εξέταση των πρακτικών της διασύνδεσης έρευνας και πολιτικής υποδηλώνει ότι στα ζητήματα που αφορούν τον χώρο και το μειονέκτημα απαιτείται μια πιο λεπτή και αναστοχαστική ερευνητική προσέγγιση βασισμένη στη βιωμένη εμπειρία των πολιτών για την επανόρθωση του κοινωνικού και οικονομικού μειονεκτήματος που παρατηρείται στο επίπεδο μιας μικρής περιοχής (Darcy 2007: 348).

Οι συμμετοχικές μέθοδοι έχουν παράσχει πολύτιμες γνώσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι ντόπιοι ορίζουν την ευημερία, αναδεικνύοντας παράγοντες της κοινωνικής καθημερινότητας που επηρεάζουν τις ζωές τους και δεν απεικονίζονται στους στατιστικούς δείκτες. Ο συνδυασμός ποιοτικών και ποσοτικών προσεγγίσεων μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά και να εμβαθύνει την αναλυτική διάσταση (Camfield et al. 2009, King, Reno & Novo 2014). Οι ποσοτικές έρευνες μπορούν να δείξουν τη «μεγάλη» εικόνα της αποστέρησης, τις ελλείψεις, τις αδυναμίες και τα προβλήματα των κοινοτήτων και οι ποιοτικές μέθοδοι μπορούν να αναδείξουν τις προσλήψεις των πολιτών για τον βιοπορισμό, τη σχέση τους με το οικοσύστημα της κοινότητας, τους μηχανισμούς προσαρμογής και ανθεκτικότητας της κοινότητας, τους τρόπους διαχείρισης των διαθέσιμων πόρων κ.ά.

Στην έρευνά μας η συμμετοχή της κοινότητας έχει πρωταρχική σημασία καθώς η αξιοποίηση της βιωμένης εμπειρίας των κατοίκων της έχει σημαντικά πλεονεκτήματα:

- Παράγει ισχυρά ερευνητικά δεδομένα και αναλύσεις οι οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν σε κοινωνικές πολιτικές που στοχεύουν στη δημιουργία πιο δίκαιων πόλεων.
- Επιτρέπει στους πολίτες να εκφράσουν και να συζητήσουν ζητήματα σχετικά με την κοινωνική και περιβαλλοντική αλλαγή στην κοινότητα και δίνει ώθηση για διεκδικήσεις και δράσεις από τα κάτω.

- Ενδυναμώνει τα μέλη των τοπικών κοινωνιών και ενισχύει τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων μέσα από το κοινοτικό συμμετοχικό σχεδιασμό που λαμβάνει υπόψη τη φωνή των πολιτών όχι μόνο στη διαδικασία σχεδιασμού πολιτικών αλλά και στην εφαρμογή τους.

Αναμφίβολα οι συμμετοχικές έρευνες κρύβουν και πολλούς κινδύνους που αυξάνονται όταν η ερευνητική ομάδα ουσιαστικά αναπαράγει και περιγράφει χωρίς αναστοχασμό και ανάλυση τις απόψεις των πολιτών. Σε σχετική μελέτη τους οι Fazey et al. (2010) εφιστούν την προσοχή σε μια σημαντική πτυχή των συμμετοχικών προσεγγίσεων: οι συλλογικές διαδικασίες μπορούν να αποδυναμώσουν τους λιγότερο ικανούς στη δημόσια ομιλία, ενισχύοντας την εξουσία των υπαρχόντων ηγετών που ενδέχεται να παρουσιάζουν τις κυρίαρχες απόψεις τους ως άποψη «της κοινότητας» και να χρησιμοποιήσουν τη σχέση τους με τους ερευνητές για να ενισχύσουν την επιρροή τους. Έτσι, οι φωνές των περιθωριοποιημένων μελών της κοινότητας (π.χ. γυναικών και νέων) είναι λιγότερο πιθανό να ακουστούν. Αυτό σημαίνει ότι η ερευνητική πρακτική πρέπει να εστιάζει στην εκπροσώπηση όσο γίνεται μεγαλύτερων ομάδων στις ερευνητικές πρακτικές και ότι οι συλλογικές ερευνητικές διεργασίες, όπως είναι οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης πρέπει να αναπτύσσονται μέσα από τη δημιουργία ομάδων ξεχωριστών ενδιαφερόντων.

Σχεδιασμός του ερευνητικού έργου

Η μελέτη των τοπικών κοινωνιών και η ανάπτυξη προγραμμάτων κοινοτικής παρέμβασης αποτελούν μια σύνθετη διαδικασία, η οποία απαιτεί στρατηγικό σχεδιασμό, οργάνωση, διεπιστημονική συνεργασία και κοινωνική συμμετοχή. Σημείο εκκίνησης στην προσπάθεια σχεδιασμού των αναπτυξιακών δράσεων και πρωτοβουλιών είναι η συστηματική μελέτη του τοπικού χώρου. Αυτή η διεργασία επιτρέπει στον κοινωνικό επιστήμονα να γνωρίσει την κοινωνική και πολιτισμική συγκρότηση του τοπικού και να διερευνήσει τις διαστάσεις που τον ενδιαφέρουν.

Για την ανάπτυξη του ερευνητικού προγράμματος ακολουθήσαμε ένα πολυεπίπεδο μοντέλο κοινωνικής έρευνας και παρέμβασης (Ζαϊμάκης 2011) που εξετάζει:

- Ζητήματα κοινωνικής αποστέρησης, κοινωνικού αποκλεισμού, κοινωνικής αλλαγής και ανάπτυξης σε επιμέρους χωρικές ενότητες στον αστικό χώρο
- Τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής οργάνωσης των υπό μελέτη συνοικιών
- Την εκτίμηση των αναγκών των κοινοτήτων και τους δυνητικούς τρόπους κάλυψής τους
- Τα δίκτυα των τοπικών οργανώσεων και υπηρεσιών συμπεριλαμβανομένου του επίσημου και ανεπίσημου συστήματος κοινωνικής φροντίδας
- Τα δίκτυα κοινωνικών σχέσεων και της συλλογικής οργάνωσης της τοπικότητας

- Το αξιακό σύστημα, τις στάσεις και τις νοοτροπίες των μελών της κοινότητας
- Προτάσεις τοπικών φορέων και πολιτών για κοινωνικές αλλαγές στην κοινότητα

Με βάση αυτό το μοντέλο διαμορφώθηκε ένας σχεδιασμός ανάπτυξης της έρευνας ο οποίος περιγράφεται στην επόμενη ενότητα. Για την επίτευξη των στόχων της μελέτης αξιοποιήθηκε ένας συνδυασμός ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων. Στο επίπεδο της ποσοτικής έρευνας αξιοποιήθηκαν δεδομένα δεικτών που έχει συγκεντρώσει το Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης από την ΕΛ.ΣΤΑΤ και άλλες κρατικές υπηρεσίες και συνδέονται με το εισόδημα, την απασχόληση, τη στέγαση, την κοινωνική φροντίδα και την πυκνότητα του πληθυσμού. Στο επίπεδο της ποιοτικής έρευνας αξιοποιήθηκε η εθνογραφική παρατήρηση του τοπικού χώρου που μεταξύ άλλων περιλάμβανε και τη φωτογράφιση όψεων των κοινοτήτων και άτυπες συζητήσεις με τα μέλη της σε χώρους συνάθροισης, αλλά και η συλλογή ποιοτικών δεδομένων μέσω ημι-δομημένων συνεντεύξεων με εκπροσώπους αποστερημένων νοικοκυριών, επαγγελματίες κοινωνικής φροντίδας, μέλη τοπικών συλλόγων και φορέων, και πρόσωπα κλειδιά (key-informants).

Η λογική της ερευνητικής ομάδας βασίζεται στη βασική παραδοχή ότι οι πολιτικές παρέμβασης στις υποβαθμισμένες συνοικίες δεν πρέπει να βασίζονται σε προκαθορισμένες θεωρήσεις για λύσεις προβλημάτων, οι οποίες θα επιβεβαιώνονται ή όχι στην πράξη, αλλά να διαμορφώνονται μέσα από μια σύνθετη διεργασία καταγραφής, αξιολόγησης και ανάλυσης δεδομένων που θα εμπλέκει την κοινότητα στις πρακτικές κοινωνικής αλλαγής και στην ανάληψη παρεμβατικών δράσεων.

Τέτοιου είδους μελέτες διαμορφώνουν το υπέδαφος για το σχεδιασμό νέων ή τη βελτίωση ήδη υφιστάμενων προγραμμάτων υπηρεσιών ή εκπαίδευσης, βοηθούν τον διάλογο, την αλληλόδραση και την καλύτερη κατανόηση των αναγκών της κοινότητας και παρέχουν ιδέες για πιθανές λύσεις που θα λαμβάνουν υπόψη τον ορίζοντα των προσδοκιών των πολιτών. Τα ευρήματα τέτοιων ερευνών μπορούν να αξιοποιηθούν από φορείς άσκησης πολιτικών ώστε να αναγνωρίσουν τα προβλήματα μιας περιοχής, να αναλάβουν παρεμβατικές δράσεις που θα συμβάλουν στην αντιμετώπιση των αναγκών της, να καθορίσουν προτεραιότητες για τον ορθολογικό καταμερισμό των πόρων και να διαμορφώσουν προγράμματα κοινωνικής πολιτικής που θα βελτιώσουν το σύστημα παροχής υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας. Η προσέγγιση της τοπικής γνώσης από τα κάτω είναι σημαντική στην άσκηση δίκαιων κοινωνικών πολιτικών αφενός γιατί επιτρέπει στους τοπικούς παράγοντες και στους απλούς πολίτες να εκφράζουν τις απόψεις τους και να έχουν φωνή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και αφετέρου γιατί επιτρέπει στους σχεδιαστές κοινωνικής πολιτικής να κατανοήσουν τις τοπικές ιδιαιτερότητες και αξίες και να επιλέξουν δράσεις και πολιτικές που θα είναι εφικτές και αποτελεσματικές.

Η ανάπτυξη της ερευνητικής πρακτικής

Η έρευνα πεδίου διεξήχθη από τον Νοέμβριο του 2022 έως τον Αύγουστο του 2023 και περιελάμβανε τρεις ερευνητικές φάσεις. Η πρώτη αφορούσε το σχεδιασμό της έρευνας και τη συλλογή δευτερογενούς υλικού. Ακολούθησαν τα στάδια της ανάπτυξης της επιτόπιας έρευνας με τη διεξαγωγή των ημι-δομημένων συνεντεύξεων και της επιτόπιας παρατήρησης. Η έρευνα ολοκληρώθηκε με την ανάλυση και επεξεργασία του πραγματολογικού υλικού (ποιοτικού και ποσοτικού) και της συγγραφής της ερευνητικής έκθεσης.

Στην πρώτη φάση ξεκίνησε η διαμόρφωση του ερευνητικού πλάνου από την ομάδα έργου και συζητήθηκε το ερευνητικό πρωτόκολλο στη βάση των αρχών και των προϋποθέσεων που θέτει η Επιτροπή Διασφάλισης Ποιότητας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στις πρώτες διερευνητικές συναντήσεις της ομάδας συζητήθηκαν ζητήματα μεθοδολογίας της έρευνας και της διαδικασίας πρόσβασης στο πεδίο και έγινε η κατανομή των ρόλων. Επιπλέον, διαμορφώθηκε ο οδηγός συνέντευξης με τον κατάλογο θεματικών και ερωτημάτων, ο οποίος αξιοποιήθηκε στις ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Σε αυτό το στάδιο έγιναν περιοδικές συναντήσεις της ερευνητικής ομάδας και αναζητήθηκαν πρόσωπα-κλειδιά για την πρόσβαση στην τοπική κοινωνία μέσα από τη μέθοδο της χιονοστιβάδας (snowballing). Ακόμη, συγκεντρώθηκε δευτερογενές υλικό για τις υπό μελέτη συνοικίες από γραπτές και ηλεκτρονικές πηγές: απογραφικά δεδομένα, μελέτες αναπτυξιακών οργανισμών, διπλωματικές εργασίες, σχετική νομοθεσία, κ.ά.

Το δεύτερο στάδιο της έρευνας περιελάμβανε μια αλληλουχία ερευνητικών δραστηριοτήτων. Αρχικά η ομάδα συγκέντρωσε το διαθέσιμο υλικό ποσοτικών δεικτών για τη σχετική αποστέρηση σε όλες τις συνοικίες στις οποίες είχε διαπιστωθεί υψηλό σκορ αποστέρησης (πάνω από 40). Μεγάλο μέρος των δευτερογενών ποσοτικών δεδομένων προέρχεται από τη Γεωγραφική Βάση Δεδομένων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης της Περιφέρειας Κρήτης που έχει συλλεχτεί στο πλαίσιο του 3^{ου} ερευνητικού άξονα με την επιστημονική ευθύνη του Βασίλη Αράπογλου (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021) και από μελέτες της ομάδας του Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης με το συντονισμό της Κατερίνας Βλασάκη. Αφετηρία στην ανάλυσή μας ήταν τα δεδομένα του Παραδοτέου 10 (Εντοπισμός και παρακολούθηση Θυλάκων Φτώχειας και Αποστέρησης στην Κρήτη (Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης 2021) που παρουσίαζαν την ιεράρχηση του βαθμού αποστέρησης στις 786 Μονάδες Αναλυτικής Απεικόνισης Κρήτης (Μ.Α.Α.Κ), τόσο συνολικά όσο και ως προς τις επιμέρους διαστάσεις της αποστέρησης.

Στην προσέγγιση αυτή αξιοποιήθηκαν κατά βάση 13 επιλεγμένοι δείκτες αποστέρησης που συνδέονται με το εισόδημα, την απασχόληση, την εκπαίδευση, τη στέγαση και την

προσβασιμότητα φροντίδας. Η αποστέρηση σε αυτήν την προσέγγιση είναι σχετική με τους αντίστοιχους δείκτες να δηλώνουν το βαθμό αποστέρησης κάθε περιοχής σε σχέση με τις υπόλοιπες για το σύνολο των μεταβλητών με την πιο αποστερημένη περιοχή να παίρνει τιμή 100 και τη λιγότερο αποστερημένη την τιμή (0) μηδέν (Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης 2021).

Στη συνέχεια η ερευνητική ομάδα προσπάθησε να εξετάσει πώς βιώνεται και νοηματοδοτείται η αποστέρηση από νοικοκυριά και πολίτες των τοπικών κοινωνιών και από εκπροσώπους των τοπικών υπηρεσιών. Το πραγματολογικό υλικό της μελέτης συγκεντρώθηκε μέσα από διαδοχικές επισκέψεις στις υπό μελέτη συνοικίες. Η ερευνητική ομάδα προχώρησε στη διαδικασία της επιτόπιας παρατήρησης (και σε ορισμένες περιπτώσεις και τη φωτογράφιση) χώρων συνάθροισης και επικοινωνίας των κατοίκων. Ακολούθησε η χρονοβόρα διαδικασία διεξαγωγής συλλογής δεδομένων μέσω συνεντεύξεων. Τα στελέχη των κοινωνικών υπηρεσιών και τα πρόσωπα κλειδιά της κοινότητας βοήθησαν την ερευνητική ομάδα στην αναζήτηση προσώπων μεταξύ των οποίων, κάτοικοι της περιοχής, κυρίως ωφελούμενοι κοινωνικών υπηρεσιών αλλά και εργαζόμενοι στις κοινωνικές υπηρεσίες και εκπρόσωποι τοπικών φορέων και συλλογικοτήτων.

Τα ποιοτικά δεδομένα της μελέτης που συλλέχτηκαν μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων αφηγηματικού χαρακτήρα βασίστηκαν σε σειρά ερωτημάτων οργανωμένων γύρω από επιμέρους θεματικούς άξονες: τρόποι ζωής/καθημερινότητα/κοινωνικές σχέσεις, ανάγκες/προβλήματα, τοπική οικονομία/ανάπτυξη, κοινωνική συμμετοχή, κοινωνική οργάνωση/ υπηρεσίες και υποδομές. Από τους συμμετέχοντες ζητήθηκε να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους και να προβληματιστούν σχετικά με μια σειρά ερωτημάτων που συνδεόταν με τους προαναφερθέντες θεματικούς άξονες. Στόχος ήταν η μελέτη των στάσεων και αντιλήψεων των κατοίκων και των φορέων των συνοικιών για τις ανάγκες και τις συνθήκες διαβίωσης και η διερεύνηση του ρόλου του κοινωνικού περιβάλλοντος (επιβαρυντικού ή ενισχυτικού) μέσα στο οποίο οι κάτοικοι ζουν και συναναστρέφονται.

Για τις ανάγκες της έρευνας διεξάχθηκαν 74 ημι-δομημένες συνεντεύξεις (εκ των οποίων οι δύο είχαν τη μορφή ομαδικής συνέντευξης). Από αυτές οι 17 ήταν με επαγγελματίες κοινωνικής φροντίδας που εργάζονται σε υπηρεσίες των ΚΕ.ΚΟΙΦ.Α.Π.Η., Κέντρων Κοινότητας και στο πρόγραμμα Βοήθεια στο Σπίτι. 18 συνεντεύξεις έγιναν με εκπροσώπους τοπικών φορέων (Εκκλησία, Σχολεία, Πολιτιστικοί και Περιβαλλοντικοί Σύλλογοι, Εθελοντικές Ομάδες, ΚΟΙΝ.Σ.ΕΠ) και οι υπόλοιπες 39 με κατοίκους των συνοικιών. Στην τελευταία κατηγορία συμπεριλάβαμε κυρίως πολίτες από αποστερημένα νοικοκυριά, ωφελούμενους κοινωνικών υπηρεσιών και ακόμη πολίτες με σημαντική παρουσία στις περιοχές αυτές.

Η ερευνητική ομάδα με βάση τη διαθεσιμότητα του ανθρώπινου δυναμικού εξακτινώθηκε σχεδόν σε όλες τις αποστερημένες συνοικίες. Έτσι στην Αγία Τριάδα έγιναν 17 συνεντεύξεις, στην περιοχή του Λάκκου 11, στα Καμίνια και στη Νέα Αλικαρνασσό από 10, σε Πόρο, Αγία Αικατερίνη και Χρυσοπηγή 13 και σε Κουμ Καπί και Σπλάντζια, στα Χανιά, 11. Στην περιοχή των Δειλινών δεν κρίθηκε αναγκαίο η επιτόπια έρευνα αφού ο επιστημονικά υπεύθυνος και μέλη της ερευνητικής ομάδας είχαν διεξάγει στο πρόσφατο παρελθόν ενδελεχή επιτόπια έρευνα και τα βασικά πορίσματα της παρουσιάζονται σε ενότητα της εργασίας. Σε σχέση με την κατανομή του δείγματος ανά φύλο, 51 συνεντεύξεις έγιναν με γυναίκες και 23 με άνδρες. Αυτή η ανισομέρεια οφείλεται κυρίως στο ότι και οι 18 εκπρόσωποι κοινωνικών υπηρεσιών, και οι περισσότερες ωφελούμενοι κοινωνικών υπηρεσιών, ήταν γυναίκες.

Η τελευταία φάση της έρευνας περιελάμβανε την επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων και των ευρημάτων της έρευνας. Στη διάρκεια αυτής της φάσης ψηφιοποιήθηκε, κωδικοποιήθηκε και αρχειοθετήθηκε το πρωτογενές υλικό και μεταγράφηκε το ψηφιακό υλικό των συνεντεύξεων και των ομάδων εστιασμένης συζήτησης σε κείμενα word. Η ερευνητική ομάδα ανέλαβε τη διαμόρφωση διαγραμμάτων και πινάκων με τα βασικά ευρήματα της έρευνας και έγινε στατιστική επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων της ποσοτικής έρευνας.

Για την επίτευξη των στόχων της μελέτης αξιοποιήθηκε ένας συνδυασμός αναλυτικών στρατηγικών, όπως η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, η μελέτη κοινότητας και εκτίμησης των αναγκών της, η επιτόπια εθνογραφική παρατήρηση και η στατιστική επεξεργασία ποσοτικών δεδομένων. Για την ανάλυση των δεδομένων των ημιδομημένων αφηγηματικών συνεντεύξεων αξιοποιήθηκε η θεματική ανάλυση (Braun & Clarke 2012, Neuendorf 2019). Η θεματική ανάλυση βασίζεται στην ενδελεχή εξέταση των κειμένων με στόχο τον εντοπισμό και την ανάλυση προτύπων νοήματος σε ένα σύνολο δεδομένων. Πρόκειται για μια πρακτική που προϋποθέτει τη διαισθητική ικανότητα του ερευνητή ή της ερευνήτριας και μια αναστοχαστική σχέση με τα κείμενα που μελετά και τα υποκείμενα της έρευνας. Απώτερος στόχος είναι να αναπτυχθεί μια ιστορία από τα κείμενα που μας ενδιαφέρουν γύρω από βασικά μοτίβα και θέματα που επανέρχονται στις αφηγήσεις των συνεντευξιζόμενων. Η ανάλυση επικεντρώνεται σε λέξεις ή σύντομες φράσεις που συμβολικά αποδίδουν σημαντικά νοήματα και σημασίες της κοινότητας. Αρχικά η ανάλυση των δεδομένων οργανώθηκε με βάση τις κύριες θεματικές ενότητες που χρησιμοποιήθηκαν για τη διεξαγωγή των ημιδομημένων συνεντεύξεων, οι οποίες στη διάρκεια ανάπτυξης της έρευνας εμπλουτίστηκαν με νέα στοιχεία και θεματικές εστιάσεις που αναδύθηκαν από τα δεδομένα τόσο των ατομικών συνεντεύξεων όσο και των ομάδων εστιασμένης συζήτησης.

Στο πλαίσιο των ποιοτικών μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα αξιοποιήσαμε σε κάποιο βαθμό και την εθνογραφική παρατήρηση που μας επέτρεψε να εντοπίσουμε όψεις της καθημερινής κοινωνικής συμβίωσης στις συνοικίες αναφοράς και να

εξοικειωθούμε με τον καθημερινό παλμό της εντόπιας ζωής. Άτυπες συζητήσεις με πολίτες μας έδωσαν την ευκαιρία να διερευνήσουμε αθέατες όψεις της κοινωνικής καθημερινότητας και η παρατήρηση του χώρου μας βοήθησε να κατανοήσουμε την κοινωνική οργάνωση και το καθημερινό βίωμα των πολιτών της συνοικίας.

Ο συνδυασμός των ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών συνέβαλε στην ανάδειξη αφενός των βασικών αναγκών, των προβλημάτων και των εντάσεων που διέπουν τις αποστερημένες συνοικίες και αφετέρου του ορίζοντα των προσδοκιών των κατοίκων τους, του τοπικού αξιακού συστήματος και των τρόπων σκέψης, νοοτροπιών και κοσμοαντιλήψεων των μελών των κοινοτήτων. Στο τελευταίο στάδιο της έρευνας έγινε η συγγραφή της κεντρικής ερευνητικής έκθεσης στην οποία παρουσιάζονται και αναλύονται τα βασικά ευρήματα της έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗΣ

Η γενεαλογία της κοινωνικής γεωγραφίας της χωρικής αποστέρησης στις πόλεις του Ηρακλείου και των Χανίων

Με βάση τα ερευνητικά δεδομένα του Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης στη Δημοτική Ενότητα Ηρακλείου εντοπίζονται 27 μικρές χωρικές ενότητες που περιλαμβάνονται στις πλέον αποστερημένες περιοχές της Κρήτης ενώ στην Δημοτική Ενότητα Χανίων μόνο 2 πλησίον του παλιού λιμανιού (Αράπογλου κ.ά. 2021). Τα δεδομένα της έρευνας στις αποστερημένες συνοικίες του Ηρακλείου και των Χανίων αναδεικνύουν μια ενδιαφέρουσα γενεαλογία του χωρικού μειονεκτήματος. Οι αποστερημένες κοινότητες συνδέονται με τρία διαφορετικά υποδείγματα (patterns) συνοικιών.

Στην πρώτη κατηγορία (κεντρική ζώνη πόλεων) βρίσκονται παλιές ιστορικές συνοικίες σε κεντρικά σημεία του Ηρακλείου και των Χανίων. Οι περισσότερες από αυτές τις συνοικίες είναι πρώην Μουσουλμανικές που στη διάρκεια του Μεσοπολέμου κατοικήθηκαν από πρόσφυγες, κυρίως από τη Μικρά Ασία. Δύο από αυτές τις συνοικίες (Λάκκος στο Ηράκλειο και Σπλάντζια στα Χανιά) φέρουν το στίγμα της πορνείας καθώς την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας είχαν εγκατασταθεί στην περιοχήτα πορνεία των πόλεων για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες όχι μόνο των ντόπιων αλλά και των στρατευμάτων των εγγυητριών δυνάμεων που είχαν στρατοπεδεύσει στις πόλεις της Κρήτης (Ζαϊμάκης 1994, 2008α, Παπαδάκης 2013). Οι συνοικίες αυτές συνέχιζαν να φιλοξενούν δραστηριότητες πορνείας και μετά την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Περιορισμένες δραστηριότητες αγοραίου έρωτα αναπτύχθηκαν και στη σημερινή Αγία Τριάδα (πλησίον του Όρμου Δερματά) στα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας (Ζαϊμάκης 1994) και στην μεταπολεμική περίοδο όταν οι πολιτικές απογκετοποίησης της πορνείας του Ελληνικού κράτους οδήγησαν στη μεταφορά σκόρπιων οίκων ανοχής στην περιοχή αυτή.

Αναλυτικά για την πόλη του Ηρακλείου η κεντρική ζώνη ξεκινά από το βορειοδυτικό άκρο της παλιάς πόλης με την πρώην αμιγώς Μουσουλμανική συνοικία της Αγίας Τριάδας στην οποία συμπεριλαμβάνονται και οι παλιές γειτονίες της Αρμένικης Εκκλησίας γύρω από το Καμαράκι και οι κατοικίες γύρω από το Μποδοσάκειο και τον Όρμο Δερματά. Η ζώνη αυτή συνεχίζεται με τις γειτονίες στο νοτιοδυτικό τμήμα εντός των Ενετικών Τειχών που εκτείνονται πάνω από τη Λεωφόρο Καλοκαιρινού. Σε αυτήν τη χωρική ενότητα υπάρχουν οι συνοικίες του Ανωγειανού Σχολείου (Γενί Τζαμί), του Λάκκου με τις πρώην γειτονίες της Πηγιάδας (κατεδαφίστηκε στο πλαίσιο των έργων ανάπλασης του Λάκκου) και της Περβόλας (νότια του Πανάνειου Νοσοκομείου), της συνοικίας του Βαλιδέ (Βαλντέ) Τζαμί (βόρεια της σημερινής Πλατείας Κορνάρου), της

Καινούργιας Πόρτας, της Βίγλας και την γύρω από την οδό Πεδιάδος περιοχή (παλιά συνοικία Φιντίκ) καθώς και τμήμα του εμπορικού κέντρου και της περιοχής πίσω από το πρώην Απολλώνιο νοσοκομείο.

Όλες αυτές οι ιστορικές συνοικίες ήταν κατοικίες κυρίως φτωχών πληθυσμών γύρω από μικρά σοκάκια που διακλαδώνονται χωρίς πεζοδρόμια και επαρκείς δημόσιους χώρους. Κάποια από τα παλιά σπίτια έχουν κατεδαφιστεί γιατί κρίθηκαν ετοιμόρροπα και επικίνδυνα και, συχνά, τις θέσεις τους έχουν καταλάβει μικρές πολυκατοικίες που βρίσκονται σε δυσαρμονία με το οικιστικό περιβάλλον της παλιάς πόλης. Τα γεωγραφικά σύνορα αυτών των συνοικιών με τη νεώτερη πόλη είναι τα Ενετικά Τείχη έξω από τα οποία απλώνεται το πολεοδομικό συγκρότημα του Ηρακλείου. Τα Ενετικά Τείχη αποτελούν μια όαση πρασίνου και ελεύθερου χώρου που, ωστόσο, έχουν χαρακτηριστικά εγκατάλειψης, μολονότι έχουν ξεκινήσει τα έργα αναβάθμισής τους.

Χάρτης 1. Χωρική συγκέντρωση των ΜΟ.ΧΑ.Π με σχετικά υψηλή αποστέρωση στην κεντρική ζώνη της πόλης του Ηρακλείου εντός των Ενετικών Τειχών

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Η δεύτερη ζώνη αποστέρωσης (δυτικά της πόλης του Ηρακλείου) αφορά συνοικίες που διαμορφώθηκαν μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο σε μια περίοδο ραγδαίας οικονομικής και δημογραφικής ανάπτυξης της πόλης του Ηρακλείου η οποία συνοδεύτηκε από την αγροτική μετανάστευση και τη χωρική κινητικότητα κατοίκων της πόλης. Την περίοδο αυτή παρατηρούμε τη σταδιακή μετακίνηση μέρους των πιο εύπορων νοικοκυριών σε προάστια σχετικά αραιοκατοικημένα με περισσότερους διαθέσιμους χώρους και τη συγκρότηση νέων συνοικιών στα δυτικά της πόλης εκτός των Τειχών (Καμίνια, Θέρισος, Δειλινά).

Η συνοικία των Καμινίων δημιουργήθηκε ως μια εργατική συνοικία που φιλοξένησε κυρίως κατοίκους της ενδοχώρας οι οποίοι εργάζονταν στα παρακείμενα

σταφιδεργοστάσια και τα Ταμπακαριά. Η περιοχή γνώρισε στα τελευταία τέταρτο του 20^{ου} αιώνα ταχεία δημογραφική ανάπτυξη με αποτέλεσμα να αποτελεί σήμερα μια από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές του Ηρακλείου. Στην ίδια ζώνη βρίσκεται μια άλλη συνοικία της πόλης με χαρακτηριστικά χωρικού μειονεκτήματος. Τα Δειλινά συγκροτήθηκαν με πολιτικές αποφάσεις την περίοδο της Χούντας των Συνταγματαρχών ως μια συνοικία «λαϊκών κατοικιών» που δημιούργησε το καθεστώς για να φιλοξενήσει τους άστεγους και τρωγλοδύτες των χαμόσπιτων στα Ενετικά Τείχη. Η συνοικία μέχρι και σήμερα υποδέχεται κατοίκους από χαμηλές κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες.

Χάρτης 2. Χωρική συγκέντρωση των ΜΟ.ΧΑ.Π με σχετικά υψηλή αποστέρηση στη δυτική ζώνη της πόλης του Ηρακλείου εκτός των Ενετικών Τειχών

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Η τρίτη ζώνη αποστερημένων συνοικιών αφορά συνοικίες στο ανατολικό τμήμα της πόλης του Ηρακλείου που διαμορφώθηκαν κατά τον μεσοπόλεμο ως αποτέλεσμα της εγκατάστασης των προσφύγων από τη Μικρά Ασία και τις περιοχές της Δυτικής Θράκης (Λαγουδάκη 2009). Στη ζώνη αυτή συμπεριλαμβάνεται τμήμα της συνοικίας της Νέας Αλικαρνασσοῦ και ένα σύμπλεγμα συνοικιών γύρω από το προάστιο του Πόρου (Χρυσοπηγή, Πόρος, Πατέλες, Νταμάρια και Αγία Αικατερίνη). Η συνοικία της Νέας Αλικαρνασσοῦ ήταν η μοναδική αμιγώς προσφυγική συνοικία που διαμορφώθηκε στη βάση ενός οργανωμένου χωροταξικού σχεδιασμού στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920. Ωστόσο, μια σειρά χωροταξικών πολιτικών έμελλε να επηρεάσει την ταυτότητά της. Η δημιουργία του αεροδρομίου Ηρακλείου, των Φυλακών Αλικαρνασσοῦ, της Βιομηχανικής Περιοχής Ηρακλείου και του προσωρινού καταυλισμού των Ρομά, σε συνδυασμό με τη σταδιακή αποβιομηχάνιση της πόλης που περιόρισε τις ευκαιρίες απασχόλησης στο εργατικό δυναμικό της, επηρέασαν την κοινωνικο-χωρική δομή της συνοικίας και συνέβαλαν στη διαμόρφωση θυλάκων αποστέρησης της περιοχής.

Οι πυκνοκατοικημένες συνοικίες γύρω από το προάστιο του Πόρου παρουσιάζουν, επίσης, χαρακτηριστικά χωρικού μειονεκτήματος. Πρόκειται για εργατικές συνοικίες που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα (πρώτα ο Πόρος και οι Πατέλες και μεταγενέστερα τα Νταμάρια και η Αγία Αικατερίνη). Η Χρυσοπηγή ήταν μια από τις κύριες περιοχές εγκατάστασης προσφύγων από περιοχές της Μικράς Ασίας όπως το Οβατζίκι το Σεβντίκιϊ κ.ά. (Λαγουδάκη 2009: 121) ενώ στον Πόρο και τις Πατέλες μετεγκαταστάθηκαν λιγιστές προσφυγικές οικογένειες αλλά και κάτοικοι της πόλης οι οποίοι αναζητούσαν φτηνή κατοικία έξω από την παλιά πόλη που ασφυκτιούσε εντός των Ενετικών Τειχών. Οι όμορες συνοικίες Νταμάρια και Αγία Αικατερίνη που βρίσκονται ανάμεσα στον Πόρο και τον προσφυγικό συνοικισμό του Κατσαμπά διαμορφώθηκαν στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα. Ουσιαστικά, η στεγαστική ανάπτυξη αυτών των περιοχών χρονολογείται στην μεταπολεμική περίοδο όταν φιλοξένησαν κυρίως αγρότες που αναζητούσαν ευκαιρίες απασχόλησης και βελτίωσης των εισοδημάτων τους στον αστικό χώρο. Η εργατική φυσιογνωμία της συνοικίας σε σημαντικό βαθμό επηρεάστηκε από την ύπαρξη ενός βιομηχανικού θύλακα στο ανατολικό τμήμα της παλιάς πόλης έξω από τα Ενετικά Τείχη όπου βρισκόταν το εργοστάσιο της Αθηνάς και οι αλευροβιομηχανίες της περιοχής.

Χάρτης 3. Χωρική συγκέντρωση των ΜΟ.ΧΑ.Π με σχετικά υψηλή αποστέρηση στην ανατολική ζώνη της πόλης του Ηρακλείου εκτός των Ενετικών Τειχών

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Στην πόλη των Χανίων η αποστέρηση συγκεντρώνεται στο ιστορικό κέντρο της πόλης, στην Σπλάντζια και στην περιοχή του Κουμ Καπί που επίσης αποτελούσε μια φτωχική Μουσουλμανική κατά βάση συνοικία στην ευρύτερη περιοχή του λιμανιού των Χανίων. Επισημαίνουμε ότι το Κουμ Καπί (Koum Kari) και η Κιζίλ Τάμπια (Kizil Tabia, σημερινή Αγία Τριάδα) μαζί με τη Φορτέτσα στο Ρέθυμνο ήταν οι μόνες συνοικίες που

κατοικούνταν στην συντριπτική τους πλειοψηφία από Μουσουλμανικό πληθυσμό την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας και στα χρόνια της Αυτονομίας της Κρήτης.

Χάρτης 4. Χωρική συγκέντρωση των ΜΟ.ΧΑ.Π με σχετικά υψηλή αποστέρωση στο κέντρο της πόλης των Χανίων στις περιοχές Σπλάντζιας και Κούμ Καπί

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Η μεταπολεμική ανάπτυξη του Ηρακλείου και η ταξική διάρθρωση των συνοικιών του

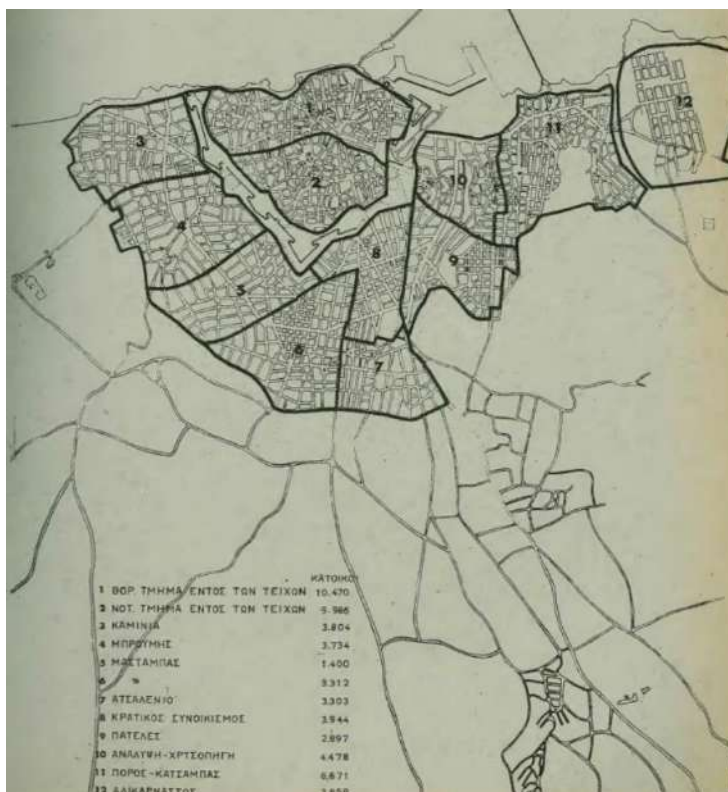
Οι συνθήκες που επέτρεψαν τη μεταπολεμική άναρχη ανάπτυξη της πόλης του Ηρακλείου παρουσιάζονται με γλαφυρό τρόπο στη σημαντική μελέτη του διακεκριμένου πολεοδόμου και αρχιτέκτονα Αριστομένη Προβελέγγιου. Στην εργασία του υπάρχουν πολύτιμα στοιχεία για τους πληθυσμούς, την πυκνότητα και την ταξική συγκρότηση των συνοικιών της πόλης.

Στη μελέτη αυτή φαίνεται ο πληθυσμός των συνοικιών με βάση την απογραφή του 1961. Τα στοιχεία δείχνουν μια αυξημένη συσσώρευση πληθυσμού εντός των Ενετικών Τειχών της πόλης, στο νότιο τμήμα του οποίου κατοικούν 9.865 κάτοικοι. Σε αυτό το τμήμα, στη συνοικία του Λάκκου και ανατολικά προς Βαλντέ Τζαμί στην περιοχή που περιβάλλεται από τους δρόμους Νικολάου Πλαστήρα, Βιάννου, Βικέλα και Σπιναλόγγας παρατηρείται η μεγαλύτερη πυκνότητα πληθυσμού (340 άτομα ανά εκτάριο) και ακολουθεί τμήμα της Αγίας Τριάδας (ανάμεσα στους δρόμους Καλοκαιρινού, Μαλεβιζίου, Γοργολαϊνή, Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, Βαλέστρας και Κισσάμου).

Όπως φαίνεται στη μελέτη του Προβελέγγιου στην παλιά πόλη του Ηρακλείου οι ελεύθεροι χώροι αναψυχής έχουν σχεδόν εξαφανισθεί και η αναλογία έκτασης και πληθυσμού ήταν αναντίστοιχη των διεθνών προδιαγραφών. Το πρόβλημα θα μπορούσε να είχε λυθεί αν έγκαιρα στις αστικές περιοχές εκτός των τειχών είχαν αφιεθεί κατάλληλοι δημόσιοι χώροι για να οργανωθούν αστικές νησίδες αναψυχής. Αντί αυτού οι πολεοδομικοί σχεδιασμοί και οι ποικίλες αυθαιρεσίες των κατοίκων έξω από τα τείχη μονιμοποίησαν την τάση κατάτμησης της γης σε οικοδομικά τετράγωνα. Έτσι ελεύθεροι χώροι αναψυχής έμειναν για τους κατοίκους «οι κύριοι εμπορικοί δρόμοι που μετατρέπονταν μετά τη δύση του ηλίου σε δρόμους περιπάτου σε μια ατμόσφαιρα κορεσμένη από καυσαέρια δημιουργώντας συμφόρηση στην κυκλοφορία» (Προβελλέγιος 1965).

Αντίθετα, οι συνοικίες της πόλης εκτός των τειχών δεν είχαν ακόμη πυκνοκατοικηθεί. Τα Καμίνια είχαν 3.804 κατοίκους, η Νέα Αλικαρνασσός 3.659, οι Πατέλες 2.897 και ο Πόρος μαζί με τον προσφυγικό συνοικισμό του Κατσαμπά 6.671 κατοίκους. Τα προάστια της πόλης με ένα σοβαρό πολεοδομικό σχεδιασμό θα μπορούσαν να έχουν διαφορετικό οικιστικό και φυσικό περιβάλλον γύρω από οριοθετημένες λειτουργίες. Από τα προάστια ο Πόρος, η όμορη συνοικία του Αγίου Δημητρίου (Πατέλες) και ο Κρατικός Συνοικισμός στα Τρία Πεύκα είχαν συγκριτικά με τις άλλες συνοικίες τη μεγαλύτερη πυκνότητα πληθυσμού (30 έως 36 κάτοικοι ανά εκτάριο).

Χάρτης 5. Συνοικίες και πληθυσμός της πόλης του Ηρακλείου το 1961

Πηγή Προβελέγγιος (1967)

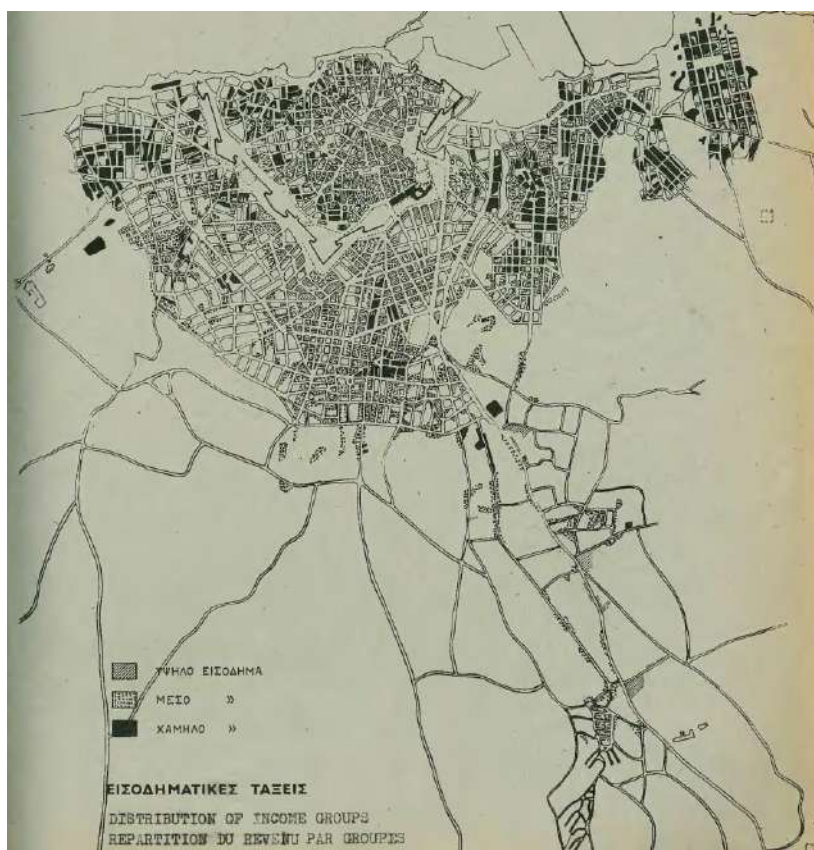
Η ταξική διάρθρωση των συνοικιών του Ηρακλείου διαμορφώθηκε στο μεταπολεμικό Ηράκλειο τα χρόνια της αγροτικής μετανάστευσης. Την περίοδο αυτή οι βιομηχανικοί θύλακες της πόλης ήταν διασκορπισμένοι μέσα στα Ενετικά Τείχη (κυρίως στην περιοχή της Αγίας Τριάδας) και απλώθηκαν χωρίς σοβαρό σχεδιασμό προς τον δυτικό άξονα (την περιοχή των Καμινίων και το Στόμιο) και τον ανατολικό άξονα προς τη σημερινή οδό Ικάρου. Γύρω από αυτές τις περιοχές διαμορφώθηκαν και ορισμένες εργατικές συνοικίες. Τα Καμίνια, οι Πατέλες, ο Πόρος και η Νέα Αλικαρνασός είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων συνοικιών. Ο Προβελέγγιος ένας αρχιτέκτονας διανοούμενος γνωστός για τις ριζοσπαστικές του ιδέες είχε επισημάνει τους ατυχείς πολεοδομικούς σχεδιασμούς της πόλης του Ηρακλείου που γίνονταν με βάση τις ανάγκες ιδιωτικών συμφερόντων. Χαρακτήρισε τη συσσώρευση μικρών και μεγάλων βιομηχανικών εγκαταστάσεων στη δυτική παρυφή της πόλης «Ηρακλειοκτονία» και σχολίασε ότι το αεροδρόμιο και οι στρατώνες μπλόκαραν την πόλη από τ' ανατολικά με το λιμάνι στο μεγαλύτερο μέρος του να αγκαλιάζεται από μονάδες κατοικίας και εργοστάσια (Προβελέγγιος 1967). Με αυτόν τον τρόπο οι κοινότητες έξω από εμπορικό κέντρο της πόλης και στα προάστια της δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν ταυτότητα, διακριτούς χώρους αναψυχής και ελεύθερους δημόσιους χώρους και υποτάχθηκαν σε μια άναρχη και απρογραμματίστη ανάπτυξη.

Η ταξική διαστρωμάτωση εγγράφηκε στο αστικό τοπίο της πόλης. Όπως φαίνεται και από το χάρτη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης των συνοικιών της πόλης που διαμόρφωσε η ομάδα του Αριστομένη Προβελέγγιου (βλ. Χάρτη 6) με βάση την εισοδηματική κατάσταση των νοικοκυριών που διέμεναν σε αυτές τα αστικά στρώματα της μεσαίας και υψηλής τάξης έτειναν να κατοικούν στο κέντρο της πόλης και ιδιαίτερα στο βόρειο-ανατολικό τμήμα της πλησίον του λιμανιού εκεί όπου παραδοσιακά διέμεναν τα πιο εύπορα νοικοκυριά της πόλης, οι παραλήδες και η «Αι λάιφ». Αντίθετα στις βορειοδυτικές παρυφές της παλιάς πόλης πλησίον του βιομηχανικού θύλακα της Αγίας Τριάδας και στο μικρό θύλακα του Λάκκου κάτω από το Μαρτινέγκο διέμεναν νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος. Στις συνοικίες των Καμινίων, στη ζώνη γύρω από το Άνω Πόρο, στη Νέα Αλικαρνασός και στον Κατσαμπά φαίνεται να εμφανίζονται τα πιο φτωχά νοικοκυριά.

Την ίδια ώρα στον Άνω Πόρο και τις Πατέλες υπήρχε τμήμα της εργατικής τάξης της πόλης που συνεχώς εμπλουτιζόταν από την αγροτική μετανάστευση. Στην μικρή γειτονιά Νταμάρια είχαν φιλοξενηθεί περιορισμένες οικογένειες εξαθλιωμένων κατοίκων σε συνθήκες υλικής και στεγαστικής αποστέρησης. Αντίστοιχη εικόνα κοινωνικής εξαθλίωσης εμφανιζόταν σε οικογένειες που ζούσαν σε μαγαράδες στον Πόρο (απέναντι από τον Κρόνο) ή στις σπηλιές και σε παραπήγματα στην Χρυσοπηγή, τη συνοικία των Μεσκίνιδων και των τρωγλοδυτών, μέρος των οποίων μεταγκαταστάθηκε στη συνοικία των Δειλινών τη δεκαετία του 1960.

Οι στεγαστικές ανάγκες των εύπορων στρωμάτων οδήγησαν μετά τη δεκαετία του 1960 σε μια επέκταση εκτός των τειχών. Η δημιουργία μιας σχετικά εύπορης συνοικίας στο νότιο τμήμα του Πόρου που βρίσκεται πίσω από το ανατολικό τμήμα του λιμανιού και συγκεντρώνει διαφορετικά χαρακτηριστικά από το υπόλοιπο τμήμα της περιοχής είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του αστικού διαχωρισμού όχι μόνο στο επίπεδο της πόλης αλλά και εντός της ίδιας συνοικίας, όπου συνυπήρχαν πλούσια (κυρίως στον Κάτω Πόρο) και φτωχά νοικοκυριά (στον Άνω Πόρο).

Χάρτης 6. Κατανομή εισοδηματικών τάξεων στις συνοικίες της πόλης του Ηρακλείου

Πηγή: Προβελέγγιος (1967)

Ο αστικός διαχωρισμός ενισχύθηκε το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα με την οικιστική ανάπτυξη των συνοικιών του Μασταμπά και του Άι Γιάννη που φιλοξένησαν εύπορα στρώματα της πόλης ενώ τις τελευταίες δεκαετίες η διαδικασία αυτή επεκτάθηκε σε περιφερειακές περιοχές όπως είναι οι Βασιλειές, ο Πρασσάς, το Σκαλάκι, η Λοφούπολη και η Καλλιθέα.

Θεσμικές παρεμβάσεις και αστικές αναπλάσεις

Ο Δήμος Ηρακλείου από το 1965 έχει χαρακτηριστεί με σχετική υπουργική απόφαση που υπέγραψε ο Υφυπουργός Παύλος Βαρδινογιάννης ως οργανωμένος αρχαιολογικός τόπος «έχοντος ιστορική και αρχαιολογική αξία» λόγω των πλούσιων αρχαιολογικών ευρημάτων και των σπουδαίων ιστορικών μνημείων και τέθηκε υπό κρατική εποπτεία

με τη δημιουργία της Εφορείας Αρχαιοτήτων και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.¹ Το 1982 με Προεδρικό Διάταγμα του τότε Υπουργού Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος Αντώνη Τρίτση τμήμα της παλιάς πόλης που περικλείεται από τις οδούς Ίδης, Δαιδάλου, Μιλάτου, Μεραμβέλλου, Αγ. Τίτου, Ευρώπης, Κορωναίου, Δίας, 25^{ης} Αυγούστου, Βύρωνος, Αλμυρού, Αρκολέοντος και Καντααναλέωντος χαρακτηρίστηκε παραδοσιακός οικισμός.² Τη δεκαετία του 2000 με απόφαση του Υπουργείου Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων επί Υπουργίας Κώστα Λαλιώτη καθορίστηκε η περιοχή ανάπλασης της παλιάς πόλης του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου Ηρακλείου.³ Δύο χρόνια αργότερα με νέα Υπουργική Απόφαση εγκρίθηκε η προκαταρκτική πρόταση ανάπλασης της παλαιάς πόλης. Η απόφαση είχε ως βασικό σκοπό την εξυγίανση και ανάδειξη της καθώς και περιείχε τις βασικές κατευθύνσεις και τα κύρια μέτρα υλοποίησης του σχετικού σχεδιασμού.⁴

Με βάση αυτές τις νομοθετικές ρυθμίσεις ξεκίνησαν οι αναπλάσεις στην περιοχή του Λάκκου και αργότερα στην περιοχή του Τάλου. Ωστόσο, αυτές οι αναπλάσεις οδήγησαν στην αλλοίωση βασικών χαρακτηριστικών του τοπίου της παλιάς πόλης. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιοχή του Λάκκου που μαζί με τις όμορες συνοικίες Περβόλα (βόρεια προς Ανωγειανό Σχολείο), Πηγάιδα (νότια) και Μικρό Χαμαμάκι (προς την περιοχή του Αγίου Μηνά) αποτελούσε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα οικιστική νησίδα της πόλης. Σήμερα μεγάλο μέρος των παλαιών κτισμάτων έχει κατεδαφιστεί και στη θέσεις του έχουν ξεφυτρώσει μικρές πολυκατοικίες, αταίριαστες με το δομημένο οικοσύστημα του παρελθόντος. Παράλληλα, στο νότιο τμήμα του Λάκκου έχει δημιουργηθεί το ογκώδες κτηριακό συγκρότημα του Πολιτιστικού Κέντρου που καλύπτει σημαντικές πολιτιστικές λειτουργίες στην πόλη, μολονότι η αρχιτεκτονική του δομή και το κτηριακό του μέγεθος είναι αναντίστοιχο με το ευρύτερο περιβάλλον της περιοχής ανάμεσα στον Προμαχώνα Μαρτινέγκο. Η συνύπαρξη μικρών παραδοσιακών οικιών με πολυκατοικίες και με νεότερα ιδιωτικά και δημόσια κτήρια διαφορετικής αισθητικής και αντίληψης δημιουργούν ένα ρευστό μεταμοντέρνο τοπίο αμφιβόλου ταυτότητας.

¹ Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας. Υπουργική Απόφαση, Περί χαρακτηρισμού του Δήμου Ηρακλείου Κρήτης ως οργανωμένου αρχαιολογικού τόπου. Τεύχος 2^ο, ΦΕΚ 360/12-7-1965.

² Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Χαρακτηρισμός ως παραδοσιακού τμήματος της πόλεως Ηρακλείου Κρήτης. ΦΕΚ 58/Τεύχος Δ./ 28-1-1982.

³ Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Υπουργική Απόφαση 9582/1877. Καθορισμός περιοχής ανάπλασης της Παλιάς Πόλης του Δήμου Ηρακλείου Κρήτης. ΦΕΚ 236/Τεύχος Δ/ 12-1-2000.

⁴ Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Υπουργική απόφαση 45145/36. Έγκριση προκαταρκτικής πρότασης ανάπλασης της Παλιάς Πόλης του Δήμου Ηρακλείου Κρήτης. ΦΕΚ 89/Τεύχος Δ/ 12-2-2002.

Φωτογραφία 1. Τμήμα του παλιού Λάκκου (αριστερά) και του Πολιτιστικού Κέντρου Ηρακλείου (δεξιά). Φωτογραφία Γιάννης Ζαϊμάκης, Ιούλιος 2023.

Φωτογραφία 2. Το πολιτιστικό κέντρο (αριστερά) και όψη της εντός των τειχών πόλης με παλιά κτίσματα ανάμικτα με νεόδμητες κατοικίες. Φωτογραφία Γιάννης Ζαϊμάκης, Ιούλιος 2023.

Στην περίπτωση της ανάπλασης του παραλιακού μετώπου Ηρακλείου οι σχετικές παρεμβάσεις πέτυχαν σε κάποιο βαθμό το άνοιγμα της πόλης και των κατοίκων της προς τη θάλασσα και τη δημιουργία μιας ζώνης περιπάτου, αναψυχής και ψυχαγωγικών πρακτικών. Η συνολική αποτίμηση των παρεμβάσεων του παραλιακού μετώπου μπορεί να εκτιμηθεί θετικά, χωρίς, ωστόσο, να παραβλέπουμε ότι συνοδεύτηκαν από τον αφανισμό της ξεχωριστής προσφυγικής γειτονιάς του Καράβολα και νεώτερων μνημείων του χώρου (Τα Ταμπακαριά του Στομίου) που ενδεχομένως θα μπορούσαν να διατηρηθούν εν μέρει (στην περίπτωση του Καράβολα) ή συνολικά (στην περίπτωση των Ταμπακαριών).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΟΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των τειχών

Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα

Οι ιστορικές συνοικίες εντός των τειχών, έτσι όπως τις γνωρίζουμε σήμερα, διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα όταν καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό η φυσιογνωμία τους, ενώ τις δύο τελευταίες δεκαετίες γνώρισαν περαιτέρω σημαντικές μεταβολές. Σημεία τομής στη διαμόρφωση των συνοικιών υπήρξε η άφιξη των προσφύγων στον μεσοπόλεμο και η αγροτική μετανάστευση τη μεταπολεμική περίοδο. Η τελευταία επέφερε πληθυσμιακή διόγκωση, και συνοδεύτηκε από τη βιομηχανική και τουριστική ανάπτυξη και, σε κάποιο βαθμό, την ενίσχυση του τομέα των υπηρεσιών στην περιοχή (Ζαϊμάκης 2008α, 2008β).

Κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών, μεγάλο μέρος των συνοικιών που στο παρελθόν κατοικούνταν από Μουσουλμάνους υποδέχτηκε πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στις τότε συνοικίες Φιντίκ Πασά (γύρω από την οδό Πεδιάδος) και Βίγλα, στον Λάκκο και τη γειτονική Πηγάδα και στο Γενί Τζαμί (γύρω από το Καμαράκι και το Ανωγειανό Σχολείο). Οι κατοικίες στις οποίες εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες ήταν μικρές, μονώροφες ή διώροφες, με σημαντικές ελλείψεις και μικρούς προαύλιους χώρους. Τα δαιδαλώδη στενοσόκακα και τα καλντερίμια της παλιάς πόλης παρέμειναν ως βασικά στοιχεία της οργάνωσης του δομημένου περιβάλλοντος των συνοικιών λόγω των πολεοδομικών περιορισμών και του χαρακτηρισμού της πόλης ως αρχαιολογικός και ιστορικός χώρος, συνθήκες που δεν επέτρεπαν σημαντικές παρεμβάσεις στον αστικό ιστό.

Για πολλές δεκαετίες η πόλη εντός των τειχών δεν μπόρεσε να ενταχθεί σε έναν αξιόπιστο σχεδιασμό ανάπλασης και ανακαίνισης των παλαιών κατοικιών με τρόπο που θα σεβόταν το ιστορικό και πολιτισμικό της παρελθόν και παράλληλα θα βοηθούσε τους κατοίκους να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης και κατοικίας τους. Συνέβη το αντίθετο. Στην παλιά πόλη ξεφύτρωναν διαρκώς μικρές πολυκατοικίες δίπλα στα παραδοσιακά κτήρια και σταδιακά η εντός των τειχών πόλη διαμορφώθηκε σε ένα άναρχο και εν πολλοίς κακόγουστο δομημένο περιβάλλον.

Οι νοτιοδυτικές συνοικίες της πόλης που εξετάζονται στο παρόν υποκεφάλαιο βρίσκονται εντός των Ενετικών Τειχών. Πρόκειται για τέσσερις χωρικές μονάδες (ΜΟ.Χ.Α.Π.) που δεν αντιστοιχούν σε όλες τις περιπτώσεις σε μια διακριτή ιστορική συνοικία. Δύο από αυτές συμπίπτουν κατά πολύ με τα όρια γνωστών συνοικιών της πόλης, το Ανωγειανό Σχολείο νότια της Αγίας Τριάδας και η ευρύτερη περιοχή του Λάκκου που εξακτινώνεται πέραν των ορίων της γνωστής συνοικίας μέχρι τη γειτονιά

του Αγίου Ματθαίου και τον Άγιο Μηνά. Η τρίτη αποτελείται κυρίως από τμήμα του εμπορικού κέντρου με μια λωρίδα φτωχικών κατοικιών στο νότιο τμήμα της παλιάς πόλης πίσω από το πρώην Απολλώνιο Νοσοκομείο (από την Πλατεία Αρκαδίου μέχρι τη Νικολάου Πλαστήρα) και η τέταρτη περιλαμβάνει τις όμορες γειτονιές στο Βαλντέ Τζαμί, την Καινούργια Πόρτα, την περιοχή γύρω από την οδό Πεδιάδος και τη Βίγλα (βλ. Χάρτη 7).

Οι περιοχές αυτές ανήκουν στο Δημοτικό Διαμέρισμα Ηρακλείου το οποίο σύμφωνα με την απογραφή του 2021 έχει 156.842 κατοίκους, και το οποίο γνώρισε μικρή αύξηση της τάξης του 3,5% σε σχέση με τον πληθυσμό του 2011 (151.324). Στον χρόνο που έχει συγγραφεί η παρούσα μελέτη δεν έχει γίνει γνωστός ο πληθυσμός των υπό μελέτη χωρικών ενοτήτων για το 2021. Στην προηγούμενη απογραφή οι συνοικίες αυτές είχαν πληθυσμό 4.569 κατοίκων (βλ. Πίνακα 1) ο οποίος αναμένεται να σημειώσει, επίσης, μικρή μεταβολή στη νέα απογραφή.

Η σημερινή διαμόρφωση των εντός των τειχών συνοικιών, η οικιστική τους φυσιογνωμία και η κοινωνική κατάσταση που επικρατεί, δεν είναι τυχαία. Σύμφωνα με τη Σταρίδα (2013), η διαμόρφωση των συνοικιών του Ηρακλείου ξεκινά από τον 13^ο αιώνα με πυρήνα τις εκκλησίες των περιοχών και την ανάπτυξη της πόλης κυρίως προς τις νοτιοδυτικές παρυφές του παλιού βυζαντινού κάστρου. Η πόλη σταδιακά επεκτάθηκε στην περίμετρο της μεσαιωνική πόλης καθώς μια δραστήρια μεσαιά τάξη εμπόρων αναζητούσε νέους χώρους κατοίκησης.

Την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί η κοινωνική οργάνωση του χώρου βασιζόταν σε μια διαδικασία στεγαστικού διαχωρισμού στη βάση θρησκευτικών και ταξικών κριτηρίων. Στις συνοικίες που βρίσκονταν κοντά στην εσωτερική περίμετρο των Ενετικών Τειχών υπήρχαν μεγάλα κονάκια και κήποι μαζί με πολυάριθμα μικρά λαϊκά σπίτια, ενώ οι συνοικίες στις οποίες κατοικούσαν οι πλούσιοι Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης κοντά στην αναφερόμενη ως «Οδό Πλάνης» τη σημερινή 25^η Αυγούστου, στο εμπορικό κέντρο γύρω από την Πλατεία Ελευθερίας και στα Λιοντάρια καθώς και στην περιοχή μεταξύ του όρμου Δερματά και του Ενετικού λιμανιού της πόλης. Στο βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό τμήμα της πόλης εκτείνονταν οι συνοικίες των ασθενέστερων οικονομικά στρωμάτων, στις περισσότερες εκ των οποίων κυριαρχούσε το μουσουλμανικό στοιχείο: η Κιζίλ Τάμπια (Αγία Τριάδα), το Γενί Τζαμί (περιοχή Ανωγειανού σχολείου), το Βαλιδέ (Βαλντέ) Τσαρσί (η περιοχή γύρω από τη σημερινή Πλατεία Κορνάρου) και η περιοχή του Φιντίκ Πασά (μεταξύ Πεδιάδος και Βίγλας) (Ζαϊμάκης 2008α).

Αυτός ο στεγαστικός διαχωρισμός αποτυπώνεται και στο δομημένο περιβάλλον και ιδιαίτερα στο αρχιτεκτονικό προφίλ των συνοικιών. Στο κέντρο της πόλης βρίσκονταν τα σπίτια των πλουσίων, δώροφα ή τριώροφα αστικής αρχιτεκτονικής ενώ βορειοδυτικά, δυτικά και νότια στις λαϊκές γειτονιές υπήρχαν πολλές μικρές πλατείες,

στενά δαιδαλώδη σοκάκια και πλήθος αδιέξοδων δρόμων, πολύ μικρά και χαμηλοτάβανα ισόγεια σπίτια, αλλά και ορισμένα διώροφα, με εσωτερικές αυλές και πηγάδια (Τζεδάκη-Αποστολάκη 2005). Στη βορειοδυτική παράκτια πλευρά του Ηρακλείου από τη μεσοπολεμική περίοδο και έπειτα άρχιζαν να κτίζονται το ένα μετά το άλλο βιοτεχνικά και βιομηχανικά κτήρια κοντά στον αστικό ιστό αφήνοντας το αποτύπωμα της εκβιομηχάνισης στο αστικό τοπίο. Μαζί με τον εκσυγχρονισμό που δεν άφηνε πάντα θετικό αποτύπωμα στο οπτικό παλίμψηστο της πόλης, συνυπάρχει και το ιστορικό παρελθόν, εγγεγραμμένο σε κάθε γωνιά των συνοικιών.

Η οικιστική φυσιογνωμία και των τεσσάρων, υπό μελέτη, χωρικών μονάδων παρουσιάζει ομοιότητες. Μεγάλα τμήματα των περιοχών χαρακτηρίζονται ακόμη και σήμερα από μικρούς δαιδαλώδεις δρόμους, ορισμένοι από τους οποίους δεν είναι προσπελάσιμοι από οχήματα. Οι χώροι πρασίνου είναι ελάχιστοι και μικρής κλίμακας, με εξαίρεση τα (ασυντήρητα) Τείχη που περικλείουν τις συνοικίες και το Πάρκο Γεωργιάδη που συνορεύει με τη συνοικία της Βίγλας. Η έλλειψη εστιών πρασίνου επιβεβαιώνεται και από μελέτη του Δήμου Ηρακλείου (2021α: 28-29) σύμφωνα με την οποία στις δυο Πολεοδομικές Ενότητες (2^η και 5^η) που συγκροτούν την υπό μελέτη περιοχή αντιστοιχούν μόλις 1,49 m² και 0,59 m² πρασίνου ανά κάτοικο, αριθμός ιδιαίτερα χαμηλός για την ποιότητα της ζωής των κατοίκων, καθώς σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α. στις μητροπολιτικές περιοχές η ελάχιστη αναλογία πρασίνου ανά κάτοικο - με όρους περιβαλλοντικής βιωσιμότητας- ορίζεται στα 9 m² (OECD 2014: 180).

Όσον αφορά τις κατοικίες, οι περισσότερες παραμένουν μικρές παλιές ισόγειες ή διώροφες, κατοικήσιμες ή αναπαλαιωμένες και ορισμένες ακατοίκητες ή εγκαταλελειμμένες. Παρά τις ιδιαιτερότητες της παλιάς πόλης και τις πολεοδομικές ρυθμίσεις προστασίας μεγάλου τμήματός της υπάρχουν και αρκετές νεόδμητες πολυκατοικίες οι οποίες άρχισαν να εμφανίζονται από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα. Τα ασύμμετρα, ανομοιόμορφα και συχνά διαφορετικής αρχιτεκτονικής λογικής και αισθητικής κτίσματα παραπέμπουν σε ένα μεταμοντέρνο οικιστικό τοπίο «κρυμμένο» πίσω από τις μεγάλες εμπορικές οδούς της παλιάς πόλης.

Οι συνοικίες του Λάκκου, του Ανωγειανού Σχολείου, του Εμπορικού Κέντρου/Απολλωνίου και του Βαλντέ Τζαμί/Βίγλα

Η χωρική ενότητα της ευρύτερης περιοχής του Λάκκου (ΜΟ.Χ.Α.Π 6166) βρίσκεται στις νοτιοδυτικές παρυφές των Ενετικών Τειχών και περικλείεται νοτιοδυτικά από τον οδό Πλαστήρα, ανατολικά από την οδό Γιαννίκου, ενώ στο βόρειο μέρος της συνοικίας βρίσκεται η όμορη γειτονιά του Ανωγειανού Σχολείου. Το όνομα της συνοικίας στο παρελθόν ήταν Σερτουρνά από το ομώνυμο τζαμί που βρισκόταν στην περιοχή. Η λαϊκή ονομασία Λάκκος συνδέεται αφενός με τη γεωγραφική θέση της συνοικίας σε κοιλώδες έδαφος και αφετέρου με την εγκατάσταση στην περιοχή κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας των χαμαιτυπιών της πόλης, οπότε και η ονομασία έλαβε

αρνητικές συνδηλώσεις. Ο χώρος λειτούργησε για περίπου πέντε δεκαετίες ως βασικός θύλακας πρακτικών αγοραίου έρωτα, ερωτοτροπιών, λαϊκής ψυχαγωγίας και συγχρωτισμού παρεκβατικών κοινωνικών ομάδων που είχαν το δικό τους αξιακό σύστημα, ιδιαίτερους κώδικες συμπεριφοράς, έμφυλες και ταξικές ιεραρχίες (Ζαϊμάκης 2008α) και μια κουλτούρα προφορικής ομαδικής δημιουργίας συνδεδεμένης με το ανώνυμο ρεμπέτικο (Ζαϊμάκης 1996).

Η συνοικία παρήκμασε από τη δεκαετία του 1950 και εντεύθεν όταν τα πορνεία έκλεισαν και μεταφέρθηκαν σε άλλες περιοχές στο πλαίσιο των πολιτικών απογκετοποίησης της πορνείας. Τα λιγοστά πορνεία και μικρά ψυχαγωγικά κέντρα που διατηρήθηκαν μέχρι τα χρόνια της δικτατορίας εξοβελίστηκαν στο πλαίσιο της επιχείρησης ηθικής αρετής του καθεστώτος των Συνταγματαρχών. Ακολούθησε μια περίοδος εγκατάλειψης της περιοχής η οποία έγινε χώρος υποδοχής κατοίκων χαμηλών εισοδημάτων (Ρομά και μεταναστών) μέχρι τις αρχές της νέας χιλιετίας όταν η ανάδειξη -μέσω ιστορικών μελετών, τηλεοπτικών εκπομπών και ρεπορτάζ εφημερίδων- της ιστορίας του Λάκκου ενίσχυσε το ενδιαφέρον της κοινωνίας των πολιτών της πόλης και τροφοδότησε μια διαδικασία εξευγενισμού της συνοικίας (Ζαϊμάκης 2020).

Η συνοικία, σήμερα, βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του προγράμματος βιώσιμης ανάπτυξης του Δήμου Ηρακλείου και έχει ενταχθεί στη μελέτη του Δήμου για τον σχεδιασμό προγράμματος ολοκληρωμένης ανάπλασης, αναβάθμισης και αναζωογόνησης του ιστορικού κέντρου της πόλης. Η μελέτη αφορά στην εγκάρσια διαδρομή (Λιμάνι Ηρακλείου- 25ης Αυγούστου- Πολιτιστικό Κέντρο) και την ευρύτερη περιοχή του Λάκκου που παρουσιάζει ιδιαίτερο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον συνδυαστικά με τα κρίσιμα και σύνθετα προβλήματα της αναπτυξιακής υστέρησης, της περιβαλλοντικής περιθωριοποίησης και της υποβάθμισης της ποιότητας ζωής (Δήμος Ηρακλείου/ΕΤΑΜ 2021α). Η περιοχή έχει, επίσης, δεχθεί μικρής κλίμακας παρεμβάσεις, μεταξύ των οποίων η πλακόστρωση ορισμένων οδών και η διαμόρφωση της Πλατείας του Λάκκου η οποία αποτελεί το επίκεντρο της κοινωνικής και ψυχαγωγικής δραστηριότητας της περιοχής.

Φωτογραφίες 3 & 4. Παρεμβάσεις πλακόστρωσης στον Λάκκο στο πλαίσιο ανάπλασης της συνοικίας.
Λήψη Νικολέτα Ράτσικα, Αύγουστος 2023.

Η συνοικία εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από τα στενά σοκάκια και τα παλιά μονώροφα σπίτια με εσωτερικές αυλές, αρκετά από τα οποία έχουν εγκαταλειφτεί και είναι ετοιμόρροπα. Στην περιοχή, ωστόσο, υπάρχουν και νέες πολυκατοικίες και αναπαλαιωμένα κτήρια. Η φθηνή μίσθωση των παλαιών κατοικιών, προσελκύει νέους ενοικιαστές και αρκετούς καλλιτέχνες, ενώ η περιοχή συγκεντρώνει και επισκέπτες καθώς διαθέτει κατοικίες βραχυχρόνιας μίσθωσης (airbnb) και μικρά ξενοδοχεία.

Φωτογραφίες 5 & 6. Χαρακτηριστικά στενά σοκάκια στην περιοχή του Λάκκου. Λήψη Νικολέτα Ράτσικα. Αύγουστος 2023.

Δύο δημόσια κτήρια, το Πολιτιστικό Κέντρο στο νότιο άκρο της συνοικίας και το κτήριο της Περιφέρειας Κρήτης μαρτυρούν τα σημάδια της κοινωνικής μεταβολής του

τοπίου της πόλης. Στο ενδότερο τμήμα της συνοικίας βρίσκεται ο ιστορικός ναός Σιναϊτών του Αγίου Μαθαίου γύρω από την ομώνυμη γειτονιά, ενώ στο Πολιτιστικό Κέντρο και το Πανάνειο Νοσοκομείο βρίσκονται οι ναοί του Αγίου Ανδρέα και του Αγίου Παντελεήμονα αντίστοιχα. Τέλος, δύο χώροι εστίασης και συμποσιασμού που υπάρχουν στην Πλατεία του Λάκκου και βόρεια από αυτήν προσελκύουν πολίτες από όλη τη πόλη και δίνουν ζωή στη συνοικία.

Η χωρική ενότητα του Ανωγειανού Σχολείου/πρώην Γενί Τζαμί (ΜΟ.Χ.Α.Π. 6167) περικλείεται βόρεια από τη Λεωφόρο Καλοκαιρινού (από τη Χανιώπορτα μέχρι το Καμαράκι), δυτικά από τη Νικολάου Πλαστήρα, ανατολικά από την Οδό Μονής Καρκαδιωτίσσης και νότια από την οδό Βασιλογιώργη που τη χωρίζει από τη χωρική μονάδα του Λάκκου. Στο παρελθόν στη συνοικία υπήρχαν χάνια, καφενεία και ταβέρνες (γύρω από την Πύλη του Παντοκράτορα που αποτελούσε και τη βασική πύλη επικοινωνίας της πόλης με την ενδοχώρα του νομού και την πλούσια περιοχή του Μαλεβιζίου. Στην Πλατιά Στράτα (σημερινή Καλοκαιρινού) υπήρχαν, όπως και σήμερα, πολλά εμπορικά καταστήματα. Η αρχιτεκτονική της περιοχής είναι ευθυγραμμισμένη με τις όμορες παλιές συνοικίες της πόλης με τα μικρά κυρίως σπίτια να εναλλάσσονται με νεόδμητες κατοικίες ή μικρές πολυκατοικίες. Στο ενδότερο τμήμα της περιοχής υπάρχουν, επίσης, τουριστικά καταλύματα και μικρά ξενοδοχεία.

Φωτογραφίες 7 & 8. Εγκαταλειμμένη κατοικία και σοκάκι στην περιοχή του Ανωγειανού Σχολείου.
Λήψη Νικολέτα Ράτσικα, Αύγουστος 2023.

Η χωρική ενότητα του Εμπορικού Κέντρου/Απολλώνιου (ΜΟ.Χ.Α.Π. 6418) λόγω των διαφορετικών χαρακτηριστικών της μπορεί να διακριθεί σε δύο τμήματα. Το πρώτο αφορά σε τμήμα του εμπορικού κέντρου που εσωκλείεται βόρεια από τη Λεωφόρο Καλοκαιρινού (στο ύψος της οδού Σάθα), την Ίδης και τη Λεωφόρο Δικαιοσύνης (μέχρι τη συμβολή της με την Έβανς), δυτικά από τις οδούς Σάθα και Κουρμούληδων,

νότια από την Αγίου Μηνά και την προέκτασή της Κυρίλλου Λουκάρεως μέχρι και τη «μικρή» Έβανς, η οποία αποτελεί το ανατολικό του σύνορο. Σε αυτό το τμήμα της πόλης υπάρχει πληθώρα εμπορικών καταστημάτων, ταβερνών, καφετεριών, εστιατορίων κ.λπ. Σε κεντρικό σημείο δεσπόζει ο Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Μηνά και η Συναϊτική εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης. Εκτός από χώρους εμπορικής χρήσης υπάρχουν και κατοικίες που στην πλειονότητά τους, βρίσκονται σε σχετικά καλή κατάσταση.

Το δεύτερο τμήμα της χωρικής ενότητας εκτείνεται στην περιοχή γύρω από το πρώην Απολλώνιο Νοσοκομείο και αφορά μια σχετικά μικρή οικιστική νησίδα στην οποία υπάρχει υψηλότερη πυκνότητα φτωχών κατοικιών. Η χωρική ενότητα περικλείεται δυτικά από τις οδούς Λασιθίου και Άλμπερτ, βόρεια από την Κυρίλλου Λουκάρεως (στο ύψος της Πλατείας Κορνάρου), νότια από μικρό τμήμα της Νικολάου Πλαστήρα (από το ύψος της Γιαννίκου μέχρι την Άλμπερτ) και ανατολικά από τη Γιαννίκου και τις διακλαδώσεις της που οδηγούν στον Άγιο Μηνά. Στην περιοχή αυτή υπάρχουν μικρές κατά βάση παλιές κατοικίες ανάμικτες με νεώτερα κτίσματα. Οι δρόμοι είναι στενοί χωρίς πεζοδρόμια, δημόσιους χώρους στάθμευσης και αξιοσημείωτους χώρους πρασίνου. Στην περιοχή υπάρχουν λιγιστά καταστήματα κυρίως στην Πλατεία Αρκαδίου (πρώην Σεϊτάν Ογλού) ενώ στον χώρο του πρώην Απολλώνιου Νοσοκομείου στεγάζονται, σήμερα, υπηρεσίες της Περιφέρειας Κρήτης. Στον ίδιο δρόμο βρίσκεται και η ιστορική εκκλησία της Παναγίας των Σταυροφόρων.

Φωτογραφίες 9 & 10. Σοκάκια στην περιοχή του πρώην Απολλώνιου Νοσοκομείου. Λήψη Νικολέτα Ράτσικα, Αύγουστος 2023.

Η χωρική ενότητα του Βαλντέ Τζαμί και της Πεδιάδος/Βίγλας (ΜΟ.Χ.Α.Π. 6417) μπορεί επίσης να διακριθεί σε δύο τμήματα. Το πρώτο περικλείεται από την μεγάλη Έβανς στα ανατολικά, τις οδούς Άλμπερτ και Λασιθίου στα δυτικά, τη Νικολάου Πλαστήρα (από την Καινούργια Πόρτα μέχρι την Άλμπερτ) στον νότο και από την Πλατεία Κορνάρου στον βορρά. Σε αυτήν την περιοχή υπάρχουν δύο ιστορικές συνοικίες, το Βαλντέ Τζαμί που στο παρελθόν αποτέλεσε βασικό ψυχαγωγικό θύλακα αλλά και χώρο κατοικίας του Μουσουλμανικού στοιχείου της πόλης και η Καινούργια Πόρτα (Πύλη του Ιησού) που αποτελούσε τη βασική πύλη εισόδου κατοίκων της ενδοχώρας, ιδίως από τις επαρχίες Πεδιάδος και Μονοφατσίου που εισέρχονταν στην πόλη με τα κάρα και τις πραμάτειες τους για να επισκεφτούν τις αγορές της. Στις περιοχές αυτές υπάρχει ζωνή εμπορική δραστηριότητα, καταστήματα παροχής υπηρεσιών και ειδών ρουχισμού, μικρά ταβερνεϊά, καφενεία και ουζερί, κυρίως στη Μεγάλη Έβανς, τη Νικολάου Πλαστήρα και την Πλατεία Κορνάρου. Οι κατοικίες βρίσκονται γύρω από δαιδαλώδη σοκάκια και δρόμους που διακλαδώνονται ακανόνιστα. Στην περιοχή υπάρχουν και πολλά ερειπωμένα κτίσματα.

Φωτογραφίες 11 & 12. Στενά σοκάκια και εγκαταλελειμμένες κατοικίες στην περιοχή της Καινούργιας Πόρτας Λήψη. Νικολέτα Ράτσικα, Ιούλιος 2023.

Το δεύτερο τμήμα της ίδιας χωρικής ενότητας περιλαμβάνει την περιοχή που περικλείεται δυτικά από την Έβανς, βόρεια από τη Λεωφόρο Δικαιοσύνης, ανατολικά από το Πάρκο Γεωργιάδη και νότια από την οδό Πεδιάδος και την πάροδο Πεδιάδος-Βίγλας. Το βόρειο τμήμα της περιοχής συμπίπτει με τμήμα του εμπορικού κέντρου της πόλης, στο οποίο περιλαμβάνεται η πολύβουη Πλατεία Ελευθερίας με πληθώρα καταστημάτων και χώρων ψυχαγωγίας και αναψυχής, η Λεωφόρο Δικαιοσύνης όπου συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος των υπηρεσιών της Περιφέρειας Κρήτης και η Πλατεία Δασκαλογιάννη που φιλοξενεί ψυχαγωγικά στέκια και χώρους εστίασης. Στο νότιο μέρος του τμήματος της συγκεκριμένης χωρικής ενότητας υπάρχει η συνοικία της Βίγλας και η οικιστική περιοχή γύρω από την οδό Πεδιάδος στην οποία συναντάμε πολλές μικρές φτωχικές κατοικίες με χαμηλό ενεργειακό απόθεμα γύρω από δαιδαλώδεις μικρούς δρόμους. Η συνοικία στο παρελθόν ήταν γνωστή με το όνομα Φιντίκ και κατοικούσαν κυρίως από εργατικά στρώματα Μουσουλμάνων και

αργότερα από Μικρασιάτες πρόσφυγες. Σε σημαντικό βαθμό η οικιστική ζώνη μεταξύ των οδών Αβέρωφ, Πεδιάδος, Μεγάλης «Εβανς» και της παρόδου Πεδιάδος-Βίγλας διατηρεί τα χαρακτηριστικά του παρελθόντος με τα στενά σοκάκια και τα χαμηλοτάβανα ισόγεια σπίτια, με ελάχιστα νεόδμητα σπίτια να παρεμβάλλονται μεταξύ τους.

Φωτογραφίες 13 & 14. Εγκαταλελειμμένα κτήρια στην οδό Πεδιάδος. Λήψη Νικολέτα Ράτσικα, Αύγουστος 2023.

Πολιτισμική δραστηριότητα, συλλογικότητες και κοινωνική οικονομία

Οι υπό μελέτη συνοικίες διαθέτουν πλούσιο πολιτισμικό παρελθόν. Σήμερα, εντός του οικιστικού ιστού παρατηρούνται εικαστικές παρεμβάσεις καλλιτεχνών της τέχνης του δρόμου σε προσόψεις παλαιών κτηρίων στο πλαίσιο του προγράμματος του Δήμου Τέχνη Καθ' Οδόν. Επίσης, σε πολλά σημεία των νοτιοδυτικών συνοικιών εντός των τειχών υπάρχουν κινηματικά γκράφιτι από μεμονωμένους γκραφιτάδες ή από συλλογικότητες της πόλης. Ανά διαστήματα, στην περιοχή του Λάκκου έχει φιλοξενηθεί σειρά πολιτισμικών δράσεων διοργανωμένων από κινηματικές ομάδες και συλλογικότητες, μεταξύ των οποίων το 1^ο και 2^ο αντιρατσιστικό φεστιβάλ Ηρακλείου (2017 και 2018, αντίστοιχα) και το Φεστιβάλ της Αθέατης Πόλης το 2013.

Στο βόρειο τμήμα της συνοικίας του Λάκκου επί της Νικολάου Πλαστήρα βρίσκεται το Πολιτιστικό και Συνεδριακό Κέντρο Ηρακλείου που φιλοξενεί πληθώρα καλλιτεχνικών, μουσικών και συνεδριακών δραστηριοτήτων του Δήμου Ηρακλείου και πολιτισμικών ομάδων της πόλης. Πρόκειται για ένα μεγαλεπήβολο κτήριο, αν και ασύνδετο με την κοινωνική γεωγραφία της περιοχής, που κατασκευάστηκε τις δύο πρώτες δεκαετίες του 2000 και εγκαινιάστηκε το 2019. Είναι χτισμένο σε οικόπεδο

5.670 τετραγωνικών μέτρων και έχει συνολική επιφάνεια 28.487 τετραγωνικών μέτρων. Το κέντρο διαθέτει το μεγάλο αμφιθέατρο Ανδρέα και Μαρίας Καλοκαιρινού 750 θέσεων και πέντε άλλες μικρότερες αίθουσες (Πειραματική Σκηνή, «Μέγαρο Μουσικής», αίθουσα σεμιναρίων, μικρή θεατρική σκηνή και εκθεσιακό χώρο).

Πλούσια πολιτισμική κληρονομιά αποτελούν για τις υπό μελέτη συνοικίες, ο Δημοτικός Θερινός Κινηματογράφος στην Πύλη της Βηθλεέμ και το Κηποθέατρο Μάνος Χατζιδάκις στη χαμηλή πλατεία της Πύλης Ιησού, που φιλοξενούν κινηματογραφικές προβολές, θεατρικές παραστάσεις, μουσικές εκδηλώσεις και εκθέσεις τέχνης.

Στον τομέα του πολιτισμού, στο εμπορικό κέντρο της πόλης επί της οδού 1821, δραστηριοποιείται η Κοιν.Σ.Επ. Μεσογειακό Ινστιτούτο Μάθησης, το οποίο στοχεύει στη διασύνδεση του κόσμου της Μεσογείου σε επίπεδο επιστημονικό, καλλιτεχνικό αλλά και επιχειρηματικό, για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, την ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς, και την ανάπτυξη -τεχνολογική και οικονομική- στη βάση της αειφόρου διαχείρισης (<https://mediterraneaninstitute.org>).

Στο σύνολό τους τα εγχειρήματα κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας στις νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των τειχών, όπως προκύπτει από το μητρώο του Υπουργείου Εργασίας, είναι εννέα, τα περισσότερα από τα οποία έχουν εμπορική δραστηριότητα (εμπόριο ενδυμάτων, ειδών δώρου, υπηρεσίες διαφήμισης/ γραφιστικής).

Φωτογραφίες 15 & 16. Γκράφιτι και Street Art στην οδό Πεδιάδος. Λήψη Νικολέτα Ράτσικα, Αύγουστος 2023.

Στην περιοχή συγκεντρώνεται και σημαντική εθελοντική δράση. Στην οδό

Σπιναλόγκας έχει τη βάση του το εθελοντικό σωματείο Α.Τ.Α.Χ.Τ.Ο.Ι. (Ανθρωποι της Αλληλεγγύης Χωρίς Τείχη και Οικονομική Ιδιοτέλεια), μια ομάδα κυρίως νέων σε ηλικία εθελοντών με ιδιαίτερα ενεργή παρουσία στην πόλη του Ηρακλείου (<https://ataxtoi.gr>). Μεταξύ των δράσεων της ομάδας είναι η ανακαίνιση παιδικών δωματίων σε κατοικίες οικονομικά ευάλωτων νοικοκυριών, τα σχολικά καλάθια αλληλεγγύης με σύνθημα «κανένα παιδί χωρίς σχολικά είδη», το «ζεστό νοικοκυριό» για οικογένειες που δεν διαθέτουν θέρμανση, αλλά και πολλές περιβαλλοντικές δράσεις καθαρισμού δημόσιων χώρων και χώρων πρασίνου.

Επί της Μονής Καρδιωτίσσης έχει την έδρα της η εθελοντική ομάδα ΟΜΟΥ (ΟΜΥ). (<https://omu.gr/el>). Με εστίαση στον άνθρωπο, τα ζώα και το περιβάλλον η ομάδα διοργανώνει δράσεις ευαισθητοποίησης, εκπαίδευσης και ανακύκλωσης με άξονα την αειφορία, την προστασία του περιβάλλοντος, τον σεβασμό στα ζώα, την ανάπτυξη καταναλωτικής συνείδησης κ.ά.

Στον τομέα της υγείας και της ψυχολογικής στήριξης ασθενών αλλά και των οικογενειών τους, ενεργή δράση έχουν ο σύλλογος στήριξης ασθενών που πάσχουν από νεοπλασματική νόσο «Ευ Ζω με τον καρκίνο» που έχει την έδρα του επί της Μάρκου Μουσούρου (<https://www.efzo.gr>), και ο Παγκρήτιος Σύλλογος Γονέων και Φίλων Παιδιών με καρκίνο «Η Ηλιαχτίδα» ο οποίος στεγάζεται στην οδό Κόσμων (<https://www.iliahtida-archive.gr/gr/index.php>).

Για τη στήριξη των οικονομικά ευπαθών ομάδων, επί της Νικολάου Πλαστήρα λειτουργεί η Διακονία Αγάπης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κρήτης (https://www.facebook.com/diakonia.agaphs/?locale=el_GR), η οποία συγκεντρώνει είδη πρώτης ανάγκης (τρόφιμα, ένδυση, υπόδηση κ.ά.) κυρίως από δωρεές επιχειρήσεων αλλά και από ιδιώτες. Η λειτουργία της Διακονίας Αγάπης στηρίζεται από εθελοντές ενώ η συμμετοχή των ωφελουμένων γίνεται στη βάση οικονομικών και κοινωνικών κριτηρίων.

Κοινωνικές υπηρεσίες, κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές

Οι κάτοικοι των νοτιοδυτικών συνοικιών εντός των τειχών εξυπηρετούνται από τις κεντρικές κοινωνικές υπηρεσίες του Δήμου Ηρακλείου. Το 1^ο ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. στεγάζεται στο νέο κτήριο του Δήμου στη Λεωφόρο Δημοκρατίας 47-49 και στελεχώνεται από κοινωνικούς λειτουργούς, εργοθεραπευτές, φυσικοθεραπευτές, νοσηλευτές και οικογενειακούς βοηθούς, εξυπηρετώντας κάτοικους της 1^{ης} Δημοτικής Κοινότητας. Μεταξύ των κυριότερων παρεχόμενων υπηρεσιών είναι η κοινωνική στήριξη των οικονομικά και ψυχολογικά ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (παραπομπές σε κατάλληλες δομές και προγράμματα, ένταξη σε σχολικά πρωινά και στο κοινωνικό παντοπωλείο του Δήμου κ.ά.)· η κοινωνική και πολιτισμική ένταξη (διοργάνωση

εκδηλώσεων) και η φροντίδα υγείας των ωφελουμένων (συνταγογράφηση, ενεσοθεραπεία, φυσικοθεραπεία, εργοθεραπεία). Στο ίδιο κτίριο στεγάζονται και οι υπηρεσίες του προγράμματος «Βοήθεια στο Σπίτι» της περιοχής οι οποίες πραγματοποιούν κατ'οίκον επισκέψεις σε άτομα με αδυναμία μετακίνησης μεταξύ των οποίων ηλικιωμένοι/ες, άτομα με ειδικές ανάγκες και άτομα με μείζονα ψυχιατρικά νοσήματα. Σημαντικές υπηρεσίες παρέχονται και από το Κέντρο Κοινότητας, το Κέντρο Ένταξης Μεταναστών και το Παράρτημα Ρομά που βρίσκονται στην Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Για τη δημιουργική απασχόληση των παιδιών ηλικίας 5-12 ετών λειτουργεί το Κ.Δ.Α.Π. που στεγάζεται σε όμορη περιοχή (στο 6ο Δημοτικό Ηρακλείου στην οδό Αγίου Τίτου 1), ενώ το ΚΔΑΠ ΑμεΑ επί της Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, εξυπηρετεί παιδιά του Δήμου με αναπηρία.

Στον τομέα της υγείας τοπικές υπηρεσίες παρέχει η 1^η ΤΟΜΥ Ηρακλείου στην οδό Αποστόλου Παύλου και Σπιναλόγκας δίπλα στο Πανάνειο Νοσοκομείο, ενώ στο ίδιο κτήριο στεγάζεται και το Κοινοτικό Κέντρο Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Εφήβων Ηρακλείου (πρώην Ιατροπαιδαγωγικό). Τα γραφειοκρατικά ζητήματα περίθαλψης των μισθωτών του κέντρου της πόλης εξυπηρετούνται από το τοπικό Ε.Φ.Κ.Α. στην Αγίου Μηνά (πρώην Ι.Κ.Α). Για την ιατρική περίθαλψη των κατοίκων η περιοχή συγκεντρώνει, επίσης, πλήθος ιδιωτικών διαγνωστικών και μικροβιολογικών κέντρων αλλά και ιατρεία όλων των ειδικοτήτων. Στην οδό Νικολάου Πλαστήρα λειτουργεί και το ένα από τα δυο Κ.Ε.Π. της πόλης του Ηρακλείου.

Στα γεωγραφικά όρια των εν λόγω περιοχών δεν υπάρχουν δημόσια κέντρα προσχολικής αγωγής και τα παιδιά εξυπηρετούνται από τα ΚΕ.Π.Α των περιοχών της Ανάληψης και της Όασης. Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στις υπό μελέτη περιοχές λειτουργούν δύο ιστορικά δημοτικά σχολεία της πόλης: το 1^ο Δημοτικό ή «Ανωγειανό Σχολείο» στη Λεωφόρο Καλοκαιρινού 199 και το 8^ο Δημοτικό στην Ταξιάρχου Μαρκοπούλου 37, στην ευρύτερη περιοχή του Λάκκου. Οι νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των τειχών δεν διαθέτουν δομές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και οι μαθητές εξυπηρετούνται από σχολικές μονάδες όμορων περιοχών (6^ο γυμνάσιο στη Δουκός Μποφόρ, 11^ο Γυμνάσιο Τάλως και 1^ο Λύκειο/ Καπετανάκειο στην Ανάληψη). Για τη μουσική εκπαίδευση των παιδιών λειτουργεί το ωδείο του Δήμου Ηρακλείου το οποίο στεγάζεται στο πολιτιστικό κέντρο Ηρακλείου στη Νικολάου Πλαστήρα, ενώ η ευρύτερη περιοχή διαθέτει πλήθος ιδιωτικών φροντιστηρίων και ευκαιριών εξωσχολικής εκπαίδευσης.

Εντός της οικιστικής ζώνης στις υπό μελέτη περιοχές δεν υπάρχουν αθλητικές εγκαταστάσεις. Στις παρυφές του Λάκκου, ωστόσο, πάνω στα Ενετικά Τείχη υπάρχει το Αθλητικό Κέντρο Εργοτέλη/Γήπεδο Νίκος Καζαντζάκης που διαθέτει γήπεδο ποδοσφαίρου και μπάσκετ και γήπεδα ποδοσφαίρου 5*5 και εξυπηρετεί μέρος των αθλητικών αναγκών νέων των περιοχών εντός των τειχών. Στην Πλατεία Κόρακα, στη Χανιώπορτα βρίσκεται και το Στάδιο Ελευθερίας, με στάδιο στίβου, δυο γήπεδα τένις,

προπονητήρια μπάσκετ και βόλεϊ και εσωτερική αίθουσα εκγύμνασης. Επίσης, κοντά στην εδαφική επικράτεια των υπό μελέτη συνοικιών (επί της Δουκός Μποφόρ νότια του εμπορικού λιμανιού) βρίσκονται οι αθλητικές εγκαταστάσεις του ιστορικού σωματείου Ο.Α.Α. «Ηράκλειο» (έτος ίδρυσης 1928) που διατηρεί τμήματα αντισφαίρισης, επιτραπέζιας αντισφαίρισης, καλαθοσφαίρισης, σκακιού και σκουός.

Σε όλες τις οικιστικές ζώνες που εξετάσαμε με εξαίρεση το εμπορικό κέντρο εντοπίζονται σημαντικά προβλήματα υποδομών. Σε πολλά σημεία των ενδότερων περιοχών η πρόσβαση αυτοκινήτων, ασθενοφόρων και οχημάτων της πυροσβεστικής είναι αδύνατη. Οι θέσεις στάθμευσης στον οικιστικό ιστό των υπό μελέτη περιοχών είναι δυσεύρετες, καθώς, με τους ελεύθερους χώρους στάθμευσης του Δήμου να περιορίζονται στο νότιο περιμετρικό τμήμα των υπό μελέτη περιοχών επί της Νικολάου Πλαστήρα και σε πάροδο της Καινούργια Πόρτας. Οι εστίες πρασίνου είναι, επίσης, ελάχιστες. Οι μόνες μικρές πλατείες εντός του οικιστικού ιστού αυτών των περιοχών είναι του Λάκκου και της Βίγλας. Οι υπόλοιπες βρίσκονται στα βόρεια σύνορα των συνοικιών και αποτελούν τμήματα του εμπορικού κέντρου (Πλατεία Ελευθερίας, Πλατεία Κορνάρου, Πλατεία Δασκαλογιάννη, Πλατεία Αγίας Αικατερίνης και Πλατεία Αρκαδίου).

Σε κάθε περίπτωση η θέση των υπό μελέτη συνοικιών εντός του κέντρου της πόλης παρέχει στους κατοίκους της άμεση πρόσβαση σε όλων των ειδών τις υπηρεσίες, στις αγορές, αλλά και στο λιμάνι της πόλης. Τόσο εντός του οικιστικού ιστού όσο και στις εμπορικές λεωφόρους και στους δρόμους που περικλείουν ή χωρίζουν αυτές τις μικρές συνοικίες (Λεωφόρο Καλοκαιρινού, Αγίου Μηνά, Έβανς, Λεωφόρο Δικαιοσύνης, Νικολάου Πλαστήρα) υπάρχει μια ποικιλία εμπορικών καταστημάτων λιανικού εμπορίου, ένδυσης και υπόδησης, τροφίμων καθώς και πληθώρα χώρων διασκέδασης, ψυχαγωγίας, σίτισης και συμποσιασμού.

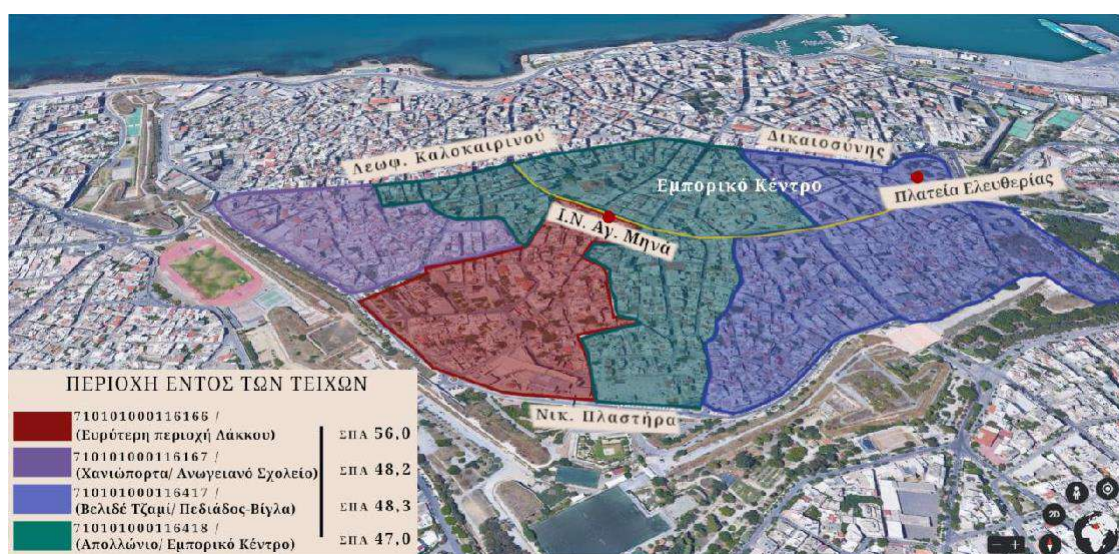
Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα

Οι τέσσερις χωρικές ενότητες που βρίσκονται νοτιοδυτικά και εντός των τειχών του Ηρακλείου συγκεντρώνουν υψηλούς δείκτες αποστέρησης, συνθήκη που ισχύει ακόμη και για τα ΜΟ.Χ.Α.Π. που εισχωρούν στο Εμπορικό Κέντρο. Όπως φαίνεται από τον Χάρτη 7 και τον Πίνακα 1 η ευρύτερη περιοχή του Λάκκου συγκεντρώνει τον υψηλότερο δείκτη αποστέρησης (56,0) και μάλιστα αποτελεί τη δεύτερη σε σειρά κατάταξης ΜΟ.Χ.Α.Π. με τα υψηλότερα σκορ αποστέρησης στις πόλεις της Κρήτης. Οι υπόλοιπες χωρικές ενότητες βρίσκονται στο ίδιο περίπου επίπεδο: 48,3 η Βαλντέ Τζαμί/Πεδιάδος-Βίγλα, 48,2 η περιοχή Χανιώπορτα/Ανωγειανό Σχολείο και 47 η περιοχή Απολλώνιο/Εμπορικό Κέντρο. Για την τελευταία χωρική μονάδα επισημαίνουμε ότι από την επιτόπια παρατήρηση προκύπτει μια σαφής διαφοροποίηση των παλιών, φτωχικών και συχνά εγκαταλελειμμένων κατοικιών που βρίσκονται στο

νότιο τμήμα της, σε σχέση με τις κατοικίες που βρίσκονται σε καλύτερη κατάσταση και εκτείνονται γύρω από το εμπορικό κέντρο της πόλης.

Σε γενικές γραμμές τα στοιχεία της έρευνας καταδεικνύουν μια διαγενεακή αναπαραγωγή του στεγαστικού διαχωρισμού στην εντός των τειχών πόλη του Ηρακλείου με τις πλέον εύπορες οικογένειες να βρίσκονται στον βόρειο άξονα της παλιά πόλης κοντά στο λιμάνι -εκεί που παραδοσιακά κατοικούσε η αστική τάξη (η λεγόμενη και «Αι Λαίφ»- και τις πιο φτωχικές οικογένειες να κατοικούν κοντά στα Ενετικά Τείχη (Ζαϊμάκης 2008α).

Χάρτης 7. Χωρική απεικόνιση τεσσάρων ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρησης στις νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των τειχών

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνεται και ο καταμερισμός του πληθυσμού κατά την απογραφή του 2011, με την ευρύτερη περιοχή του Λάκκου να συγκεντρώνει 885 κατοίκους, την περιοχή του Ανωγειανού Σχολείου 923, την περιοχή της Βίγλας/Πεδιάδος και του Βαλντέ Τζαμί 1.233 και την περιοχή του Εμπορικού Κέντρου/Απολλώνιου 1.528 κατοίκους. Η υψηλότερη πυκνοκατοίκηση συγκεντρώνεται στις περιοχές του Λάκκου και του Ανωγειανού Σχολείου. Σε σχέση με την κατανομή του πληθυσμού με βάση το φύλο παρατηρείται μικρή υπεροχή των γυναικών στις χωρικές μονάδες του Βαλντέ Τζαμί/Πεδιάδος-Βίγλας και του Εμπορικού Κέντρου/Απολλώνιου.

Πίνακας 1. Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός των τεσσάρων ΜΟ.Χ.Α.Π. στις νοτιοδυτικές συνοικίες εντός των τειχών

Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Δείκτης ΣΠΑ	Πληθυσμός	Άνδρες	Γυναίκες	Πυκνότητα (κάτοικοι ανά km ²)
Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000 116166	56,0	885	412 (50%)	412 (50%)	11.118
Χανιώπορτα /Ανωγειαν όσχολειό	710101000 116167	48,2	923	424 (50%)	424 (50%)	15.008
Βαλντέ Τζαμί/ Πεδιάδος -Βίγλα	710101000 116417	48,3	1233	567 (46%)	666 (54%)	5.956
Εμπορικό κέντρο/Απολλώνιο	710101000 116418	47,0	1528	711 (47%)	817 (53%)	9.622

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021) και ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011

Σε επίπεδο Τ.Κ. οι περιοχές που εντάσσονται στον 71201 είναι εκείνες εντός των τειχών της πόλης, νότια των Λεωφόρων Καλοκαιρινού και Δικαιοσύνης και αντιστοιχούν στο σύνολο των υπό μελέτη περιοχών.

Με βάση τα στοιχεία της Α.Α.Δ.Ε. (βλ. Παράρτημα Πίνακες 18 & 19) η ευρύτερη περιοχή νοτιοδυτικά των τειχών καταγράφει υψηλότερο μέσο εισόδημα ανά φορολογική δήλωση συγκριτικά με τον Δήμο Ηρακλείου. Την ίδια ώρα, το ποσοστό των φορολογικών δηλώσεων με ετήσιο εισόδημα κάτω των 5000 ευρώ είναι υψηλότερο των αντίστοιχων ποσοστών του Δήμου Ηρακλείου (65,69% και 63,15 για τα έτη 2018 και 2019 έναντι 54,1% και 50,7% στον Δήμο Ηρακλείου). Τα στοιχεία αυτά αποτελούν ένδειξη σοβαρών οικονομικών ανισοτήτων στα νοικοκυριά της περιοχής τα οποία έχουν εντοπιστεί και χωρικά με βάση τη διαφοροποίηση της στέγασης στις βόρειες και νότιες περιοχές του συγκεκριμένου τμήματος της παλιάς πόλης.

Οι εγγεγραμμένοι άνεργοι την περίοδο 2018-2021 στις περιοχές του ΤΚ 71201 αυξήθηκαν κατά περίπου διπλάσιο ποσοστό σε σχέση με τον Δήμο Ηρακλείου (26,11% έναντι 13,8). Παρομοίως, στις υπό μελέτη συνοικίες το ποσοστό μεταβολής των δικαιούχων επιδόματος στέγασης την τριετία 2019-2021 είναι υψηλότερο του Δήμου Ηρακλείου (44,59% έναντι 29,47%) (βλ. Παράρτημα Πίνακες 22 & 23).

Τα δεδομένα της απογραφής του 2011 μας δίνουν την εικόνα του κοινωνικού προφίλ των συνοικιών στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν η οποία επιτρέπει συγκρίσεις μεταξύ των χωρικών μονάδων. Για παράδειγμα, τα νοικοκυριά των οποίων η πηγή εσόδων είναι τα κοινωνικά επιδόματα, είναι περισσότερα από ότι στον Δήμο Ηρακλείου μόνο στην περιοχή του Ανωγειανού Σχολείου. Σε όλες τις υπόλοιπες χωρικές μονάδες παρατηρείται υψηλό ποσοστό εργαζομένων χωρίς ειδικευση (από 14,7% έως 15,7%, έναντι 8,93% στον Δήμο Ηρακλείου), ενώ στην περιοχή του Λάκκου καταγράφεται πολύ υψηλό ποσοστό πληθυσμού 19-24 ετών που έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και βρίσκεται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης (13% έναντι 6,99%) (βλ. Παράρτημα Πίνακες 8, 9 & 11).

Σε σχέση με τη στέγαση (βλ. Παράρτημα Πίνακες 12 & 13), σε όλες τις νοτιοδυτικές συνοικίες με εξαίρεση τον Λάκκο παρατηρούμε υψηλότερα ποσοστά κατοικιών που χαρακτηρίζονται από στεγαστική φτώχεια. Η απόκλιση του Λάκκου οφείλεται αφενός στην ύπαρξη κατοικιών στη γειτονιά του Αγίου Ματθαίου και αφετέρου στην κατασκευή ορισμένων πολυκατοικιών κατά τη δεκαετία του 2000 στη θέση παλιών οικιών στην καρδιά του Λάκκου. Όλες οι υπό μελέτη συνοικίες έχουν πολύ υψηλότερα ποσοστά κατοικιών σε ενοίκιο σε σχέση με το Δήμο Ηρακλείου (45,3% στο Λάκκο, 44,7% στο Εμπορικό Κέντρο/Απολλώνιο, 41,2% στο Βαλντέ Τζαμί/Βίγλα-Πεδιάδος και 39,5% στο Ανωγειανό Σχολείο έναντι του 25,7% στο σύνολο του Δήμου). Τα παραπάνω στοιχεία αναδεικνύουν μια σημαντική ιδιαιτερότητα των νοτιοδυτικών συνοικιών της παλιάς πόλης: Τμήμα των κατοίκων των υπό μελέτη περιοχών έχει μετοικήσει στα προάστια ή σε άλλες συνοικίες και μεγάλο μέρος των κατά βάση μικρών κατοικιών ενοικιάζεται σε νεοφερμένους κατοίκους της πόλης κυρίως σε φοιτητές-τριες και μετανάστες-τριες που αναζητούν κατοικία σε περιοχές με εύκολη πρόσβαση στις αγορές, στους χώρους ψυχαγωγίας αλλά και σε σταθμούς λεωφορείων και πιάτσες ταξί.

Αναφορικά με το ζήτημα της θέρμανσης των κατοικιών (βλ. Παράρτημα Πίνακα 14) τα ποσοστά και στις τέσσερις υπό μελέτη χωρικές ενότητες είναι υψηλότερα από του Δήμου Ηρακλείου με την περιοχή του Λάκκου να αποτελεί την πιο χαρακτηριστική νησίδα ενεργειακής φτώχειας, αφού το ποσοστό των νοικοκυριών χωρίς θέρμανση (44,2%) είναι το υψηλότερο σε όλον τον αστικό χώρο της Κρήτης και τετραπλάσιο από το αντίστοιχο του Δήμου Ηρακλείου (10,95%).

Σημαντική απόκλιση από το σύνολο του Δήμου Ηρακλείου (βλ. Παράρτημα Πίνακα 16) παρουσιάζουν και οι τέσσερις συνοικίες στα ποσοστά των νοικοκυριών που δεν διαθέτουν ιδιωτικό μέσο μετακίνησης (45,1% στο Ανωγειανό Σχολείο, 43,1% στο Βαλντέ Τζαμί/Πεδιάδος-Βίγλα, 38,8% στον Λάκκο και 38,1% στο Εμπορικό Κέντρο/Απολλώνιο, έναντι 17,22% στον Δήμο). Η συνθήκη αυτή συνδέεται, μεταξύ άλλων, και με την ύπαρξη μεγάλου αριθμού ηλικιωμένων αλλά και φοιτητών/τριών. Το ποσοστό των ηλικιωμένων στις υπό μελέτη περιοχές (βλ. Παράρτημα Πίνακα 15)

κυμαίνεται από 20% (στο Ανωγειανό Σχολείο) έως τις 24,7% (στο Βαλντέ Τζαμί/Βίγλα-Πεδιάδος) και είναι σημαντικά υψηλότερο από ότι στον Δήμο Ηρακλείου (13,05%). Αντίθετα, ο νέος πληθυσμός κάτω των 14 ετών είναι σε όλες τις περιπτώσεις χαμηλότερος σε σχέση με τον Δήμο, φαινόμενο που επιβαρύνει τον δείκτη γήρανσης της περιοχής. Η ύπαρξη πολλών ηλικιωμένων ατόμων και νοικοκυριών χωρίς αυτοκίνητο αυξάνει τις ανάγκες για κοινωνική φροντίδα των νοικοκυριών της περιοχής, συνθήκη που σε κάποιο βαθμό αντισταθμίζεται από τη σχετικά εύκολη πρόσβαση στις υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας και ψυχικής υγείας στο κέντρο της πόλης και της σύνδεσης μέσω της αστικής συγκοινωνίας με τα κεντρικά νοσοκομεία της πόλης.

Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων

«Οι εικόνες πότε είναι μαύρες και πότε άσπρες»: αφηγήσεις για το παρελθόν

Η ανάλυση ποιοτικών δεδομένων για τις νοτιοδυτικές συνοικίες της πόλης του Ηρακλείου έχει επικεντρωθεί στην ευρύτερη περιοχή του Λάκκου. Ο λόγος αυτής της εστίασης αφορά πρώτον, το ιστορικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον που συγκεντρώνει η κοινότητα η οποία έχει ενταχθεί στους σχεδιασμούς του Δήμου Ηρακλείου για ανάπλαση και δεύτερον στις περιορισμένες διαθεσιμότητες της ερευνητικής ομάδας που ήταν αδύνατον να εστιαστεί και στις τέσσερις αστικές νησίδες με υψηλούς δείκτες αποστέρησης. Μια τέτοια προοπτική προϋποθέτει περισσότερους ερευνητές και χρόνο κάτι που δεν ήταν εφικτό στο πλαίσιο και τις δυνατότητες του ερευνητικού προγράμματος.

Οι μνήμες ορισμένων αφηγητών φτάνουν πίσω μέχρι την δεκαετία του 1960. Ο Λάκκος περιγράφεται ως μια «παραγκούπολη» στην οποία κατοικούσε ένα συνονθύλευμα ανθρώπων. Δεν ήταν χώρος μόνο για τα χαμαιτυπεία της πόλης, τους χασισοπότες, τους μάγκες, τους ρεμπέτες και τους περιπλανώμενους. Ήταν πρωτίστως χώρος που ζούσαν οι φτωχοί της πόλης και οι πρόσφυγες από την Μικρά Ασία. Στις αφηγήσεις μνημονεύονται οι πολλές φτωχές και πολύτεχνες οικογένειες και ο καθημερινός αγώνας για την επιβίωση με κύρια στόχευση τη διασφάλιση τροφής. Το ψωμί ήταν τόσο σημαντικό που αναφέρεται ότι στην περιοχή υπήρχαν έξι φούρνοι. Ακόμη, όπως αναφέρεται, υπήρχαν μπακάλικα και μανάβικα, από τα οποία οι κάτοικοι ψώνιζαν «βερεσέ». Τα ποσά που χρώσταγαν τα κατέγραφε ο μπακάλης σε ένα τεφτεράκι και οι πληρωμές γινόντουσαν στο τέλος κάθε μήνα.

Οι κάτοικοι του Λάκκου περιγράφονται ως άνθρωποι του μεροκάματου, εργάτες γης, αλλά εργάτες και εργάτριες στα σταφιδεργαστάσια. Στα τελευταία, τα καλοκαίρια δούλευαν και μικρά παιδιά, σε ελαφρότερες εργασίες, προκειμένου να εξασφαλίσουν χρήματα για την αγορά της μαθητικής ποδιάς που ήταν αναγκαία προϋπόθεση για τη σχολική φοίτηση. Πολλά παιδιά του Λάκκου περπατούσαν ξυπόλυτα. Το 5^ο δημοτικό σχολείο φιλοξενούσε όλα τα παιδιά του Λάκκου και του Μπεντενιού (εκεί που σήμερα

βρίσκεται το 8^ο Δημοτικό Σχολείο), στο οποίο όπως αναφέρουν η φτώχεια ήταν ακόμη μεγαλύτερη από ό,τι στον Λάκκο, καθώς οι άνθρωποι ζούσαν «σε σπίτια από χαρτόκουτες και λαμαρίνες». Το σχολείο, με 60-70 παιδιά σε κάθε τμήμα, αποτελούσε την επαφή με τον «έξω» κόσμο, καθώς εκεί εγγράφονταν και τα παιδιά από την περιοχή του Αγίου Μηνά όπου κατοικούσε «η καλή και εύπορη κοινωνία του Ηρακλείου», τα οποία όμως σύντομα μετά την έναρξη της σχολικής περιόδου, μετεγγράφονταν σε άλλα σχολεία, πιο «αξιοπρεπή». Συμμαθητές τους ήταν και τα παιδιά της Στέγης Ανηλίκων με την οποία τους χώριζε ένα συρματοπλεγμα. Εκεί ζούσαν παιδιά άπορα, απροστάτευτα ή εγκαταλελειμμένα συχνά από μητέρες πόρνες. Στις προφορικές μαρτυρίες προβάλλονται οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις και οι ταξικές αντιθέσεις στη γειτονιά:

Εμείς είχαμε επαφή με όλο το Ηράκλειο, γιατί ο πατέρας μου ήταν διανομέας πάγου... μιάμιση δραχμή το τέταρτο... και μπαίναμε παντού σε όλα τα σπίτια. Εγώ είχα σύγχυση πολύ μεγάλη. Δεν μπορούσα να δεχτώ αυτό το πράγμα που ζούσα εδώ στον Λάκκο, με αυτό που έβλεπα έξω από εδώ. Εδώ οι φτωχοί άνθρωποι, οι πόρνες και οι οίκοι ανοχής και έξω από εδώ γιατροί, δικηγόροι, πλούτος... κι έβλεπα αυτά, και είχα πάθει σύγχυση. Και δεν ήξερα τι είναι αυτό το πράγμα. Προτιμούσα όμως να βγαίνω με τον πάγο σε αυτήν εδώ τη γειτονιά, στα πορνεία, γιατί αυτοί δεν είχαν καμία σχέση με το χρήμα, και όταν αφήναμε τον πάγο, λέγανε «πάρε ό,τι θες». Τα 'χαν έτσι τα λεφτά στο τραπέζι (Συνέντευξη Νο 61).

Οι συνθήκες διαβίωσης περιγράφονται άθλιες. Μια κοινωνία υλικής αποστέρησης και φτώχειας. Τα σπίτια μικρά και χαμηλά, χωρίς ρεύμα και θέρμανση και με νερό που μάζευαν σε βαρέλια. Δεν υπήρχε αποχετευτικό σύστημα για τα όμβρια ύδατα και σε κάθε βροχή τα σπίτια έστιζαν και πλημμύριζαν. Οι οικογένειες εργαζόντουσαν σκληρά ώστε τα παιδιά τους «να πάνε στο σχολείο» και να μορφωθούν. Πράγματι πολλά παιδιά της περιοχής κατόρθωσαν να ολοκληρώσουν το δταξιο γυμνάσιο και αρκετά να σπουδάσουν. Στην περιοχή διέμεναν και μαθητές από την επαρχία οι οποίοι ζούσαν σε φτηνά ενοικιαζόμενα δωμάτια και φοιτούσαν στο γυμνάσιο.

Στις μνήμες των πολιτών ανακαλούνται νοσταλγικά οι μυρωδιές από τις λεμονιές των σπιτιών και των φαγητών που μοσχομύριζαν τις μέρες των γιορτών στον φούρνο της κυρίας Καλλιόπης και όλη η ελευθερία των παιδικών χρόνων τους. Για τους Λακκιώτες η διασκέδαση ήταν η απογευματινή βεγγέρα στη γειτονιά και ένα κρασί στο καφενείο που είχε ανοίξει ο Σωτήρης ο πρόσφυγας που ήταν μαζί και μανάβικο. Η αίσθηση της γειτονιάς ανακαλείται σε ζωηρές αφηγήσεις του παρελθόντος:

Το βράδυ που οι άνθρωποι τελείωναν τις δουλειές τους, έβγαιναν με τις καρέκλες να κάνουν την βεγγέρα, να φάνε τον πασατέμπο τους, να πούνε τα της ημέρας. Τηλεόραση δεν υπήρχε, το ράδιο ήτανε μόνο σε κάποια σπίτια που είχανε αρχίσει να βάζουνε ρεύμα και ήτανε και αυτό μια κοινωνική σύνδεση. Και αυτό το πράγμα τώρα σαν εξέλιξη δεν υπάρχει, αλλά δεν νομίζω ότι υπάρχει και σε καμία γειτονιά στις πόλεις. Ούτε καν στα χωριά δεν υπάρχει (Συνέντευξη Νο 61).

Μεγάλο γλέντι γινόταν την Τσικνοπέμπτη, όπως και σε ολόκληρο το Ηράκλειο. Ήταν τότε η ευκαιρία των παιδιών να περιδιαβούν μασκαράδες στα σπίτια πέρα από τον Λάκκο και να κεραστούν γλυκά και εδέσματα που τα ίδια δεν είχαν. Ζωντανές μνήμες υπάρχουν και για τη διασκέδαση αλλά και για τα πορνεία της περιοχής. Στις αναπλάσεις του παρελθόντος σχολιάζεται το καφενείο του Σωτήρη και το μεγάλο καφενείο του γέρου Κατσαρού στο κέντρο της γειτονιάς, που σε αυτό σύχναζαν οι ρεμπέτες της περιοχής αλλά και ρεμπέτες από την Αθήνα, όπως ο Μάρκος Βαμβακάρης. Οι ρεμπέτες περιγράφονται ως άνθρωποι που «είχαν μια μαγιά, ένα λόγο, μια βαριά περπατησιά, με το τραγούδι τους για τον καημό τους, για τον έρωτά της, για τον σεβντά της, και τραγουδούσανε στο μαγαζί τα ρεμπέτικα τραγούδια» (Συνέντευξη Νο 61).

Μια άλλη σημαντική θεματική ενότητα στις αφηγήσεις του παρελθόντος αφορά στις πόρνες στα χαμαιτυπεία. Στις αμφίσημες αναφορές των κατοίκων περιγράφεται η ατμόσφαιρα στα κουτούκια της συνοικίας, οι κακουχίες και η εξαθλίωση των πορνών αλλά και το χαρακτηριστικό ντύσιμο τους: «με τις ρόμπες τους και τα φτερά τους, βαμμένες και περιποιημένες». Σχολιάζονται ακόμη και οι πελάτες που ήταν από την Αμερικάνικη Βάση, το λαϊκό αλλά και το αστικό Ηράκλειο. Οι αφηγητές/τριες παρουσιάζουν μια περίοδο κατά την οποία είχε αποκετοποιηθεί η πορνεία αλλά στην περιοχή συνέχιζαν να λειτουργούν οίκοι με την ανοχή της αστυνομίας. Οι τελευταίοι διαλύθηκαν οριστικά στα χρόνια των Συνταγματαρχών. Η διαδικασία υγειονομικού ελέγχου των πορνών μέσα από εξετάσεις που έκαναν κάθε Τρίτη και Πέμπτη στο Παράρτημα των Λοιμωδών Ασθενειών του Πανάνειου συχνά γινόταν αντικείμενο σχολιασμού:

Δεν μπορείτε να φανταστείτε ουρές, ουρές! Ουρές από αυτές τις γυναίκες οι οποίες ήταν στη σειρά για να μπουνε το πρωί να τις εξετάσουν. Και πόση εντύπωση μου έκανε, το τόσο βαμμένο κόκκινο χείλι. Και κάπνιζαν μεγάλα τσιγάρα, τα οποία κάνανε δύο ρουφηξίες και τα πετούσανε, με το κόκκινο κραγιόν στο φίλτρο (Συνέντευξη Νο 61).

Στους σχολιασμούς τονίζεται και η διαδικασία διάλυσης τους Λάκκου επί χούντας, όταν τα πορνεία «φύγανε, σκορπίσανε, προς το λιμάνι και τα Δειλινά». Αναφέρεται, ωστόσο, ότι ορισμένες κρατούσαν ένα καμαράκι στη γειτονιά και ερχόντουσαν να ξεκουραστούν. Ήταν γνωστές και ο κόσμος τις αποδεχόταν. Αναφέρεται ότι η τελευταία πόρνη όταν έφυγε πήγε στη Μυτιλήνη κι εκεί γέρασε, αλλά δεν ήθελε να πεθάνει εκεί. Επέστρεψε στο Λάκκο για να πεθάνει.

Ένας σημαντικός χώρος κοινωνικότητας της περιοχής υπήρξε το καφενείο του Βουρβούλη που άνοιξε το 1957. Είχε πελάτες απλούς λαϊκούς ανθρώπους, ταλαιπωρημένους αριστερούς της μετεμφυλιακής Ελλάδας, φοιτητές, αλλά και διανοούμενους που πέρασαν από εκεί, διασκεδάζοντας με το μοναδικό τζουκ-μποξ της περιοχής που ο ιδιοκτήτης είχε καταφέρει να αγοράσει αντί 500 δραχμών με δόσεις. Η δικτατορία περιγράφεται ιδιαίτερα σκληρή με τους ανθρώπους του Λάκκου, κυρίως

τους φτωχούς και μεροκαματιάρηδες και τους αριστερούς. Συχνά οι αφηγήσεις παίρνουν έναν νοσταλγικό τόνο για ένα κόσμο που χάθηκε. Η διαδικασία παρακμής και ερήμωσης της μικροκοινωνίας του Λάκκου και η σταδιακή περιθωριοποίηση της συνοικίας με την έλευση νέων εξαθλιωμένων ομάδων βρίσκονται στο επίκεντρο ορισμένων προφορικών εκφορών:

Στενά ερειπωμένα, τα σπίτια ρημαγμένα, οι άνθρωποι έφυγαν, πήγαν αλλού, δεν θέλαν να γυρίσουνε. Και αρχίζει να ζει ο Λάκκος την παρακμή. Κλείσανε τα μαγαζιά, δεν υπήρχε τίποτε, μόνο εμείς είχαμε μείνει. Και σιγά σιγά, ερημώθηκε. Ήταν και το σχέδιο πόλης που ήταν ρυμοτομούμενη η περισσότερη γειτονιά, δεν μπορούσαν να ανεγερθούν νέα σπίτια [...] Σε αυτό λοιπόν το ρημαδιό έρχονται οι Ρομά, οι οποίοι βρίσκουν ξέφραγο αμπέλι και εγκαθίστανται μέσα σε αυτά τα σπίτια. Αρχίζει η παρακμή χειρότερα. Γρουσουζιά, βρωμιά, καυγάδες. Δηλαδή ότι ήτανε και χειρότερα.... Εγώ πάντως δεν έφυγα ποτέ, την αγαπώ αυτήν τη γειτονιά, αγάπησα τους ανθρώπους, αγάπησα αυτή τη ζωή και την έχω μέσα στην καρδιά μου, αλλά οι εικόνες πότε είναι μαύρες και πότε είναι άσπρες απ' αυτά (Συνέντευξη Νο 61).

Συνθήκες στέγασης και διαμονής στην περιοχή: το βίωμα της αποστέρησης

Το οικιστικό τοπίο της περιοχής του Λάκκου μαρτυρά τη σύνθετη κοινωνική γεωγραφία της συνοικίας. Η περιοχή συγκεντρώνει πολλές παλαιές κατοικίες που συντηρούνται στοιχειωδώς, άλλες σχεδόν ετοιμόρροπες ή εγκαταλελειμμένες και κάποιες κατεδαφισμένες. Υπάρχουν όμως και ανακαινισμένες ή και νέες κατοικίες που εμφανίστηκαν από τη δεκαετία του 1960 και μικρές ή και μεγαλύτερες πολυκατοικίες που δημιουργήθηκαν τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Η εικόνα αυτή αντανακλά και τη σύνθετη κοινωνική διαστρωμάτωση της συνοικίας. Τα άτομα σε αποστέρηση κατοικούν κυρίως σε μικρά ιδιόκτητα ή και ενοικιαζόμενα μονώροφα σπίτια, συχνά με ένα υπνοδωμάτιο, τα οποία σε κάποιες περιπτώσεις στεγάζουν ολόκληρη την οικογένεια. Η αυλή αυτών των σπιτιών αυξάνει τον ζωτικό χώρο των ατόμων.

Είναι μικρό. Αν ήμουνα μόνη μου θα ήταν καλά. Αλλά έχοντας οικογένεια δεν βολεύει, γιατί δεν έχουν τα παιδιά το δικό τους δωμάτιο... και αναγκάζονται να πάνε αποκάτω για ύπνο, στο πατρικό μου, εκεί που ζουν οι γονείς μου. Δηλαδή θα ήθελα να υπάρχει ακόμη ένα δωμάτιο. Θα βόλευε την οικογένεια (Συνέντευξη Νο 62).

Σε ορισμένες περιπτώσεις η στεγαστική φτώχεια επιτείνεται από την κακή μόνωση, την έλλειψη θέρμανσης, τις φθορές που δεν είναι εύκολο να αποκατασταθούν, και τη σχετική εγκατάλειψη των κατοικιών. Συχνά ευάλωτα οικονομικά νοικοκυριά αναγκάζονται να ενοικιάζουν τέτοιες κατοικίες λόγω του χαμηλού μισθώματος, ενώ τα ποιοτικά ερευνητικά ευρήματα επιβεβαιώνουν τους ποσοτικούς δείκτες για τα μεγάλα ποσοστά ενεργειακής φτώχειας:

Το νοικιάζω 150 ευρώ. Άσε αυτό δεν είναι ούτε για να μένεις μέσα. Μεγάλο είναι αλλά πέφτουν οι σοφάδες είναι ετοιμόρροπο, δεν έχει και θέρμανση, από παντού μπαίνει ο αέρας..... Μου φέρανε μια σόμπα τα παιδιά της γειτονιάς, από αυτές που μπαίνει η φιάλη. Ε λίγο-λίγο την ανάβω όταν κάνει πολύ κρύο και ζεσταίνομαι. Γιατί από παντού μπαίνει αέρας στο σπίτι (Συνέντευξη Νο 64).

Ορισμένες πάλι κατοικίες, αν και παλιές είναι καλοσυντηρημένες και με σχετικά χαμηλά ενοίκια προσελκύουν ενοικιαστές που επιζητούν ένα πιο ήρεμο οικιστικό και αισθητικό περιβάλλον που παραπέμπει στην ατμόσφαιρα της λαϊκής συνοικίας του παρελθόντος.

Για να ζήσει κάποιος εδώ πρέπει να εκτιμά αυτού του είδους τις γειτονιές, να μην εκλύεται από το καινούριο, αλλά από κάτι που θυμίζει μια γειτονιά περασμένων χρόνων, άλλων δεκαετιών. Έτσι είναι ο Λάκκος, όπως και η Αγία Τριάδα. Πρέπει να ταιριάζει με την αισθητική σου κάπως (Συνέντευξη Νο 63).

Στην ποιότητα ζωής που προσφέρεται στην περιοχή ορισμένοι προσμετρούν θετικά τις εσωτερικές αυλές που είναι κύριο χαρακτηριστικό των παλιών σπιτιών, τη δυνατότητα που έχουν να συντηρούν ακόμη και έναν μικρό χώρο με κηπευτικά, το γεγονός ότι από μεγάλο μέρος της περιοχής δεν διέρχονται αυτοκίνητα αλλά και τα πλεονεκτήματα που προσφέρει μια μονοκατοικία στη γειτονιά σε σχέση με τη ζωή σε στις πολυκατοικίες.

Αν ανοίξεις μια πόρτα όλα τα σπίτια έχουν μια αυλή, μπορεί να δεις μια λεμονιά, αυτό είναι κάτι θετικό σε εμάς εδώ στο Λάκκο. Δεν ενοχλούμε. Ό,τι ώρα θέλουμε κοιμόμαστε ότι ώρα θέλουμε ξυπνάμε. Στην αυλή σου και δεν σε βλέπει και κανένας, πράγμα που δεν συμβαίνει στις πολυκατοικίες (Συνέντευξη Νο 64).

Οι μόνιμοι κάτοικοι, έχουν ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς με τον τόπο. Κουβαλούν όλες τις μνήμες της παιδικής τους ηλικίας, αγαπούν την περιοχή και ελπίζουν ότι θα αναβαθμιστεί και ότι τα ερημωμένα σπίτια θα ζωντανέψουν ξανά, μέσα από ένα σχέδιο ανάπλασης της παλιάς πόλης. Υπάρχει τέλος μια δειλή κίνηση δωρεάν παραχώρησης από τους ιδιοκτήτες κενών αλλά στοιχειωδώς κατοικήσιμων σπιτιών σε ανθρώπους που αδυνατούν να πληρώσουν ενοίκιο με μόνο αντίτιμο την συντήρησή τους.

Εργασία, εισόδημα και ευκαιρίες εκπαίδευσης

Η κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού ποικίλει με την πλειοψηφία των κατοίκων να διαθέτουν χαμηλά εισοδήματα. Στην περιοχή κατοικούν εργάτες και εργάτριες, καθαρίστριες, οικοδόμοι, ιδιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι, δάσκαλοι, καθηγητές, μηχανικοί, δικηγόροι, ελεύθεροι επαγγελματίες αλλά και άνεργοι, εποχικά εργαζόμενοι και πολλοί συνταξιούχοι. Τα τελευταία χρόνια η περιοχή προσελκύει και νέους καλλιτέχνες.

Τα μέτρια ή πολύ χαμηλά εισοδήματα των μετεχόντων επιτρέπουν σε ορισμένους να καλύπτουν τα βασικά τους έξοδα και να αποπληρώνουν τους πάγιους λογαριασμούς. Κατά διαστήματα, ωστόσο, τα επιδόματα αποτελούν μοναδική πηγή εισοδήματος για πολλά νοικοκυριά της περιοχής. Επιδόματα όπως το Α21, που ανέρχεται σε 70 ευρώ το μήνα για κάθε παιδί, συνεχίζουν να συμπληρώνουν το εισόδημα αυτών των οικογενειών. Μια ακόμη πηγή εισοδήματος αποτελεί συχνά η οικονομική υποστήριξη από τους ηλικιωμένους γονείς ή η καταβολή διατροφής στις περιπτώσεις διαζευγμένων γονέων. Από τα δεδομένα των προφορικών μαρτυριών προκύπτει ότι υπάρχουν οικογένειες που αναγκάζονται να υπολογίσουν το κόστος κάθε εξόδου προκειμένου να ανταποκριθούν με αξιοπρέπεια στις υποχρεώσεις τους.

Στις περιπτώσεις που το εισόδημα είναι στα όρια της φτώχειας η συνδρομή των κοινωνικών υπηρεσιών ή των Μ.Κ.Ο. είναι απαραίτητη. Πιο δύσκολη περιγράφεται η συνθήκη για τους χαμηλοσυνταξιούχους που εξ αιτίας της σύνταξης δεν δικαιούνται κανένα νόμιμο επίδομα και συχνά ζουν με τη συνδρομή και την υποστήριξη συγγενικών ή κοινωνικών δικτύων.

Μου βγάλανε σύνταξη 464 ευρώ. Τα φάρμακα που παίρνω, πρώτα τα έπαιρνα από το κοινωνικό φαρμακείο αλλά τώρα δεν τα είχαν και αναγκαστικά, έπρεπε να τα αγοράσω. Παλιά έπαιρνα το ΚΕΑ αλλά μόλις πήρα τη σύνταξη πήγα και ενημέρωσα τα κορίτσια... έπαιρνα και την επιδότηση ενοικίου αλλά και αυτή μου την κόψανε. Στην αρχή δεν είχα ούτε ψωμί να φάω (Συνέντευξη Νο 65).

Στην περιοχή δεν λείπουν τα άτομα με τις απαραίτητες επαγγελματικές δεξιότητες για να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, στις περιπτώσεις της μονογονεϊκότητας οι υποχρεώσεις που αυτή συνεπάγεται αποτελεί εμπόδιο σε αυτήν την προοπτική. Επίσης, κάτοικοι με περιστασιακή απασχόληση στον τομέα του πολιτισμού τονίζουν την ανασφάλεια της καλλιτεχνικής εργασίας η οποία δεν διασφαλίζει σταθερό εισόδημα, ενώ συχνά επιτελείται και άτυπα χωρίς κοινωνική ασφάλιση. Στο επίπεδο της κοινωνικής οικονομίας, ένα εγχείρημα για μια Κοιν.Σ.Επ κινηματογραφιστών και φωτογράφων ναυάγησε την περίοδο της πανδημίας, όπως και πλήθος άλλων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών.

Η τυπική εκπαίδευση των συμμετεχόντων, όπου υπάρχει, δεν φαίνεται να αξιοποιείται σε μεγάλο βαθμό στη σημερινή απασχόληση των κατοίκων με τους περισσότερους να εργάζονται ευκαιριακά σε θέσεις διαφορετικές της ειδικότητάς τους. Η αναζήτηση, ωστόσο, μιας ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας μέσω της εκπαίδευσης (των ίδιων ή των παιδιών τους) και η σημασία της εκπαίδευσης προβάλλεται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο σε διάφορες αφηγήσεις:

Σπούδασα αρχαιολογία, αλλά πήγα στη σχολή ξεναγών για να εργαστώ. Τα παιδιά μου σπουδάζουν, ο ένας νομική και ο άλλος στη σχολή κινηματογράφου (Συνέντευξη Νο 62).

Είχα τελειώσει ΙΕΚ λογιστικής, αλλά είμαι φωτογράφος. Έχω παρακολουθήσει τα σεμινάρια αρχαρίων πριν από αρκετά χρόνια της Ελληνικής Φωτογραφικής Εταιρείας Κρήτης. Γενικά όμως είμαι άνθρωπος που μαθαίνω στο πεδίο, δεν ήμουν καλή μαθήτρια δηλαδή (Συνέντευξη Νο 63).

Μπορώ να σου πω ότι έκανα σαχλαμάρα που εγκατέλειπα τόσο νωρίς το σχολείο και πήγα και παντρεύτηκα. Αυτό το έχω μετανιώσει. Και ξέρεις δεν ήτανε ολοκληρωτικά δική μου επιλογή ο γάμος (Συνέντευξη Νο 64).

Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν ότι το εκπαιδευτικό κεφάλαιο στην περιοχή έχει μεταβληθεί τις τελευταίες δεκαετίες επηρεάζοντας θετικά και το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων. Οι νέοι της γενιάς του 1960 και του 1970 αφού σπούδασαν επανήλθαν στην περιοχή στον τόπο κατοικίας τους, συνθήκη που ενίσχυσε τη δημιουργία μεγάλων προσδοκιών για βελτίωση της ποιότητας ζωής –κάτι που δεν ίσχυε τις προηγούμενες δεκαετίες.

Κοινωνική φροντίδα, υπηρεσίες υγείας και καθημερινές ανάγκες

Τα ζητήματα που αφορούν την κοινωνική προστασία και την υγεία, προτεραιοποιούνται σε μεγάλο βαθμό από τους συμμετέχοντες. Στο σύνολό τους οι αφηγητές σε αποστέρηση, αντιμετώπισαν κάποια στιγμή ή συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Για την αντιμετώπισή τους, όλοι απευθύνονται πρωτίστως στις δομές δημόσιας υγείας, μεταξύ των οποίων η ΤΟ.Μ.Υ. της περιοχής όπου υπάρχει ο οικογενειακός γιατρός και τα δημόσια νοσοκομεία και δηλώνουν πολύ ικανοποιημένοι από τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Καθώς μεταξύ των κατοίκων υπάρχουν και ανασφάλιστοι, στις συνεντεύξεις υπογραμμίζεται η σημασία της πρόσβασης στο Ε.Σ.Υ.

Εγώ είχα ένα πρόβλημα υγείας πριν από μερικά χρόνια. Αντιμετώπισα έναν όγκο κακοήγη ο οποίος ξεπεράστηκε ευτυχώς... Η διάγνωσή μου είχε γίνει σε δημόσιο φορέα στον Εσταυρωμένο. Είμαι πολύ ευχαριστημένη από τις υπηρεσίες υγείας. Πολύ! Ευτυχώς από κάποιο σημείο και μετά ακόμα και οι ανασφάλιστοι έχουμε πρόσβαση στην υγεία και αυτό είναι πολύ σημαντικό (Συνέντευξη Νο 63).

Σταθερό αρωγό υποστήριξης φαίνεται να αποτελεί το 1^ο ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. που έχει την ευθύνη της περιοχής με την κοινωνική λειτουργό να αποτελεί πρόσωπο αναφοράς για τους δικαιούχους των υπηρεσιών του. Όλοι οι μετέχοντες έχουν δεχθεί κατά καιρούς υπηρεσίες που αφορούσαν οικονομικά επιδόματα, τη χρήση του κοινωνικού παντοπωλείου και του κοινωνικού φαρμακείου, προγράμματα σίτισης των παιδιών, παροχής ξυλείας για θέρμανση, καθώς και έκτακτες παροχές σε περιόδους γιορτών.

Κάποτε, για περίπου 10 χρόνια, που είχα πολύ σημαντικό οικονομικό πρόβλημα, ναι δεχόμουν υπηρεσίες και ήμουν πάρα πολύ ευχαριστημένη, πάρα πολύ ευχαριστημένη.

Είχα πραγματικά πολύ καλή υποστήριξη. Έχω πολύ καλές εντυπώσεις από όλες αυτές τις υπηρεσίες (Συνέντευξη Νο 62).

Παλιά έπαιρνα τρόφιμα και από το κοινωνικό παντοπωλείο και ήταν πολύ καλά. Έπαιρνα και μαγείρευα. Αλλά μόλις βγήκε η σύνταξη μου τα κόψανε. Και από του Καλοκαιρινού [ιδρύματα] έπαιρνα συσσίτιο, με βοηθούσε η κυρία Π. Μέχρι πέρυσι καικρέας μου έδινε και ότι και να τους πω δεν μου λένε ποτέ όχι (Συνέντευξη Νο 65).

Ωστόσο, οι αφηγητές κάνοντας τη σύγκριση με το παρελθόν επισημαίνουν ότι παλαιότερα οι παροχές ήταν περισσότερες και πιο ουσιαστικές, κυρίως στη διανομή τροφίμων. Επιζητούν επίσης τη λειτουργία του κοινωνικού φροντιστηρίου, όχι μόνο για τους μαθητές του λυκείου αλλά και του γυμνασίου, καθώς δεν έχουν όλες οι οικογένειες τη δυνατότητα να καλύψουν ιδιωτικά τα φροντιστηριακά μαθήματα των παιδιών τους. Τα αποστερημένα νοικοκυριά συχνά καταφεύγουν και σε άτυπα δίκτυα κοινωνικής φροντίδας, μεταξύ των οποίων η εκκλησία και εθελοντικές οργανώσεις καθώς και σε οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα. Η πατρική οικογένεια φαίνεται να αποτελεί έναν σταθερό αρωγό και συμπαραστάτη για τα άτομα σε αποστέρηση και για την κάλυψη των άμεσων αναγκών τους σε δύσκολες περιόδους. Για πιο απλά καθημερινά ζητήματα σημαντικό υποστηρικτικό ρόλο διαδραματίζει και η γειτονιά κυρίως για τα μοναχικά άτομα μεγαλύτερης ηλικίας.

Η οικογένειά μου είναι το στήριγμά μου. Χωρίς αυτό δεν θα μπορούσα να κάνω κάτι. Αν δεν είχα τους γονείς μου δεν θα είχα καταφέρει όσα κατάφερα. Ήτανε και είναι και νομίζω ότι θα παραμείνουν μέχρι το τέλος της ζωής τους το στήριγμά μου και το δικό μου αλλά και των παιδιών μου (Συνέντευξη Νο 62).

Δεν έχω οικογένεια, που είναι τα δυο μου παιδιά; Οικογένεια έχω αυτά τα παιδιά εδώ που έχουν το μαγαζί και την [όνομα] την φαρμακοποιό, αυτή είναι η οικογένειά μου. (Συνέντευξη Νο 65).

Οι συμμετέχοντες δηλώνουν ολιγαρκείς. Οι ανάγκες στις οποίες εστιάζουν είναι η αποκατάσταση των ζημιών στις κατοικίες τους, τις οποίες αδυνατούν να αντιμετωπίσουν μόνοι τους αφού οι οικονομικές τους δυνατότητες είναι περιορισμένες και θέτουν ως προτεραιότητα τις ανάγκες και τη μόρφωση των παιδιών τους. Οι ευκαιρίες ψυχαγωγίας περιορίζονται εντός της συνοικίας, σε επισκέψεις σε γειτονικά σπίτια και σε συναθροίσεις με φίλους, και μόνο περιστασιακά με οίνοποσία στην πλατεία του Λάκκου. Η έλλειψη αυτοκινήτου, επιβεβαιωμένη και από τα ποσοτικά δεδομένα (βλ. ενότητα «Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα»), τονίζεται ως μια ανάγκη που συνδέεται με τη μετακίνηση σε νοσοκομεία και με τις επισκέψεις στα χωριά καταγωγής των συνεντευξιαζόμενων.

Κοινωνική συνοχή, συλλογική δράση και πολιτισμική δραστηριότητα

Η λειτουργία και η ατμόσφαιρα της γειτονιάς θεματοποιείται ως βασικό χαρακτηριστικό της συνοικίας. Μολονότι στην περιοχή υπάρχουν πολλοί νεοφερμένοι και οι μόνιμοι παλαιοί κάτοικοι είναι λιγοστοί, η στενή γειτνίαση, τα κοινά προβλήματα και το ιστορικό παρελθόν της συνοικίας συμβάλλουν στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων. Αυτές περιγράφονται ως σχέσεις αγάπης και μίσους, που σε κάποιες περιπτώσεις είναι απρόσωπες, άλλες έχουν τη μορφή κουτσομπολιού, αλλά τελικά, «όπως στις παλιές ελληνικές ταινίες, ο γείτονας θα τρέξει στην ανάγκη και πάρα τους τσακωμούς, ουσιαστικά ο ένας έχει τον νου του στον άλλο και τρέχει στη δυσκολία» (Συνέντευξη Νο 62). Τέτοιου τύπου σχέσεις εκδηλώνονται με τη βοήθεια στη φροντίδα των παιδιών όταν χρειάζεται, στο πότισμα του κήπου του γείτονα όταν απουσιάζει, στην ανταλλαγή ενός πιάτου φαγητού, στην αλληλοβοήθεια στις κηπουρικές εργασίες, ή στο κέρασμα ενός καφέ. Υπάρχουν όμως και άλλες πράξεις αλληλεγγύης όπως για παράδειγμα η συλλογική αγορά μιας σόμπας για θέρμανση, η αγορά μιας τηλεόρασης (στην περίπτωση μιας μετανάστριας), η εξεύρεση δωρεάν φαρμάκων αλλά και η βοήθεια για τον προγραμματισμό ενός χειρουργείου για ένα μοναχικό άτομο, που το φροντίζει όλη η γειτονιά συλλογικά.

Τηλεόραση δεν είχα στο σπίτι και μου πήρε μια κοπέλα Αλβανίδα. Μου πήρε μια μικρούλα. Ναι αλλά με βοηθάνε πολύ οι άνθρωποι εδώ. Σαν αυτούς δεν βρίσκω. Και τα παιδιά που έχουν το μαγαζί και η φαρμακοποιός βοηθάει πολύ, όλοι όλοι. Και για το χειρουργείο που πρέπει να κάνω, τα παιδιά τρέχουν (Συνέντευξη Νο 65).

Μπορεί να πάνε ρε παιδί μου στη λαϊκή και να μου δώσουνε μία μελιτζάνα, δύο αγγούρια, ένα μαρούλι. Ή εγώ μπορεί να πάω παραπάνω λεμόνια, να φτιάξω ένα κέικ και να πάω 2- 3 κομμάτια δίπλα. Η αν μαγειρέψουν παστίτσιο θα μου φέρουνε γιατί ο [όνομα] αγαπάει πολύ το παστίτσιο (Συνέντευξη Νο 62).

Στις αφηγήσεις αναφέρονται επίσης και διάφορες διαμάχες στη γειτονιά, κυρίως για ζητήματα καθημερινά, μεταξύ των οποίων οι θέσεις στάθμευσης που είναι πολύ περιορισμένες και πάρα την μπλε διαγράμμιση του Δήμου για τους μόνιμους κατοίκους δεν επαρκούν. Επισημαίνεται ακόμη ότι τα ιδιωτικά γκαράζ είναι ακριβά και τα αυτοκίνητα είναι πολλά για τους στενούς δρόμους της περιοχής. Τα αδέσποτα ζώα αποτελούν ακόμη ένα ζήτημα διαμάχης μεταξύ των κατοίκων, τα περιττώματα των οποίων λερώνουν τα σοκάκια και τους δρόμους και μολύνουν τους μικρούς κήπους. Ορισμένοι κάτοικοι παρουσιάζονται να φροντίζουν, να ταΐζουν και να στερώνουν αδέσποτες κυρίως γάτες, ακόμη και με δικά τους έξοδα, καθώς οι υπηρεσίες του Δήμου αδυνατούν να καλύψουν τις ανάγκες. Από την άλλη καταγγέλλονται και περιστατικά κατοίκων που επιχειρούν την εξόντωση των αδέσποτων. Ο πληθυσμός των αδέσποτων ζώων φαίνεται να αυξάνεται καθώς η περιοχή και τα πολλά εγκαταλελειμμένα σπίτια λειτουργούν συχνά ως καταφύγιο.

Έχουμε πάρα πολύ μεγάλο πρόβλημα με τις γάτες, σε βαθμό που ενώ αγαπάς τα ζώα σε φέρνει σε ένα βαθμό να μην ξέρεις τι να κάνεις... Δηλαδή θα έπρεπε να στερώνονται οι γάτες. Αυτό δεν γίνεται οπότε έχουμε και τα φαινόμενα της φόλας από κάποιους που δεν το ανέχονται. Είναι θλιβερή κατάσταση όσον αφορά τα ζώα (Συνέντευξη Νο 63).

Συλλογικές οργανωμένες προσπάθειες αλληλεγγύης και προσφοράς προέρχονται συνήθως από Μ.Κ.Ο. και εθελοντικές οργανώσεις. Πάρα το γεγονός ότι η συμμετοχή στα κοινά είναι πολύ περιορισμένη για τους περισσότερους, αυτή δεν εκλείπει. Νέοι καλλιτέχνες που διαμένουν στην περιοχή, συχνά προσφέρουν δωρεάν τις υπηρεσίες τους -στη φωτογράφιση για παράδειγμα μιας εκδήλωσης με κοινωνικό μήνυμα- ή βοηθούν στη δημιουργία διαφημιστικού υλικού για κάποιο γεγονός με σημαντικό κοινωνικό περιεχόμενο -όπως για παράδειγμα η φωτογράφιση των αντιρατσιστικών φεστιβάλ που διοργανώθηκαν στην περιοχή και ορισμένων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων για την βία κατά των γυναικών.

Ορισμένοι χώροι, όπως το καφενείο του Λάκκου διατίθεται για πολιτιστικές εκδηλώσεις και εικαστικές παρεμβάσεις. Επισημαίνεται ακόμη ότι στις αρχές της δεκαετίας του 2000 είχε ιδρυθεί ο Πολιτιστικό Σύλλογος Λακιωτών με σκοπό την επίλυση των προβλημάτων της περιοχής και την προώθηση της ανάπτυξης αλλά σύντομα αυτή η προσπάθεια ατόνησε και ο σύλλογος δεν υφίσταται πλέον.

Από τους μετέχοντες εκφράστηκε η άποψη ότι η περιοχή φιλοξενεί αρκετές πολιτιστικές εκδηλώσεις και καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Οι αναφορές αφορούσαν κυρίως το Lakkos project, και τις εικαστικές παρεμβάσεις που γίνονται στη γειτονιά από το 2015. Σε αυτό το πλαίσιο τονίζουν ότι ο Λάκκος παραπέμπει σε ένα ζωντανό εικαστικό εργαστήριο, και ότι αυτή η παρέμβαση έχει ομορφύνει τη γειτονιά τους. Μιλούν, επίσης, για τις μουσικές βραδιές στο καφενείο του Λάκκου, συνδεδεμένες και με το παρελθόν της γειτονιάς και αναφέρουν ότι η ρεμπέτικη μουσική παράδοση της περιοχής θα μπορούσε να μεταφερθεί στην εκπαίδευση και να διδάσκονται για παράδειγμα τα παιδιά μουσικά όργανα, όπως το μπουζούκι, που παραπέμπουν στην underground ιστορία της συνοικίας. Στις συνεντεύξεις γίνεται αναφορά και στις συχνές υπαίθριες εκθέσεις έργων που γίνονται στην πλατεία, και με λύπη υπογραμμίζουν ότι τα αντιρατσιστικά φεστιβάλ δεν γίνονται πλέον στη μικρή πλατεία του Υγειονομικού που δεν υπάρχει πια, καθώς στη θέση της έχει ανεγερθεί το νέο κτήριο της Περιφέρειας Κρήτης.

Ελεύθερος δημόσιος χώρος, πράσινο και υποδομές

Οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι το μεγαλύτερο έλλειμμα στην περιοχή είναι η έλλειψη πρασίνου. Αν και τα τελευταία χρόνια, όπως υποστηρίζουν, έχει μεταβληθεί σημαντικά το τοπίο της γειτονιάς, καθώς η υπηρεσία πρασίνου έχει προχωρήσει σε

δενδροφυτεύσεις, οι χώροι πρασίνου και τα πάρκα παραμένουν περιορισμένα: «κάτι τρυπούλες πράσινες βλέπεις» (συνέντευξη Νο 63). Οι αφηγητές παρουσιάζονται, επίσης, ιδιαίτερα επικριτικοί για το νέο κτίριο της Περιφέρειας Κρήτης που καταλαμβάνει το χώρο του πάρκου:

Θα μπορούσαν να το κάνουν έναν κήπο, να πάρει ανάσα το Ηράκλειο. Να πάρει οξυγόνο. Να 'ρθει το παιδί να παίξει. Έπρεπε να γίνει μεγαθήριο, τόσους ορόφους, πέντεορόφους, γιατί; Για να στεγάσει υπαλλήλους; Έλεος τώρα! Έλεος πια με αυτά τα έργα! Φτιάξε κάτι, σεβάσου τον ιστό. Δες ότι απέναντι είναι τα τείχη. Άφησέ τα να φανούν. Ήρθε και με έκρουσε ο πολιτισμός από τη μία μπάντα και τώρα θα με κρούσει και η Περιφέρεια από την άλλη. Δηλαδή δεν μου αρέσει αυτό. Μου λένε θα έχει εξέλιξη. Εγώ δεν την θέλω αυτή την εξέλιξη (Συνέντευξη Νο 61).

Οι αναφορές στις πλακοστρώσεις των δρόμων έχουν, κυρίως, θετικό πρόσημο για τις οποίες υποστηρίζουν ότι έχουν συμβάλει στην αναβάθμιση της περιοχής. Ωστόσο, παράλληλα γίνεται λόγος και για τις κακοτεχνίες που έχουν ως αποτέλεσμα ορισμένοι δρόμοι να πλημμυρίζουν και να οδηγούνται τα όμβρια ύδατα ως τις αυλές των σπιτιών.

Εδώ στη Ρωμανού, τον έφτιαξαν θεόστραβο και όταν βρέχει δεν μπορούμε να βγούμε από το σπίτι μας αλλά ούτε να μπούμε γιατί γίνεται πλημμύρα κάθε φορά. Γίνεται ποτάμι και περνάει μπροστά από το σπίτι από τις πόρτες μας (Συνέντευξη Νο 62).

Ορισμένοι αφηγητές αναρωτιούνται, επίσης, γιατί δεν αναπαλαιώνεται και δεν αξιοποιείται το Πανάγειο Νοσοκομείο που αποτελεί σημαντικό ιστορικό μνημείο της νεώτερης ιστορίας τους Ηρακλείου. Για τους ελεύθερους δημόσιους χώρους οι κάτοικοι τονίζουν ότι μόνη διέξοδο για τη γειτονιά αποτελούν τα Ενετικά Τείχη, που ωστόσο όπως υπογραμμίζουν δεν συντηρούνται επαρκώς και δεν διατηρούνται καθαρά. Σε κάθε περίπτωση, κανείς από τους συμμετέχοντες δεν εκφράζει την επιθυμία για συνολική μεταμόρφωση του τοπίου. Αντίθετα, ζητούν την ανάπλαση της περιοχής με την εφαρμογή βιώσιμων μελετών και τη διατήρηση του οικιστικού ιστού με αναπαλαιώσεις των κτηρίων. Διεκδικούν, επίσης, περισσότερη καθαριότητα από τις υπηρεσίες του Δήμου και περισσότερη φροντίδα για τα αδέσποτα. Στο επίπεδο των υποδομών η εγγύτητα με το κέντρο της πόλης φαίνεται να καλύπτει όσες ανάγκες δεν καλύπτονται στη συνοικία, καθώς διαθέτει πληθώρα δομών εκπαίδευσης, χώρων ψυχαγωγίας, και εμπορικής δραστηριότητας.

Κοινωνικά Προβλήματα: διακίνηση ουσιών, στοχοποίηση Ρομά και αίσθημα ασφάλειας

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα αναφέρουν ότι παρά τις ελλείψεις και την οικιστική φτώχεια, η γειτονιά έχει σχεδόν απαλλαγεί από τα προβλήματα του πρόσφατου παρελθόντος, μεταξύ των οποίων η διακίνηση ναρκωτικών και η κατάληψη εγκαταλελειμμένων κατοικιών από Ρομά. Επιπλέον, τονίζουν ότι έχουν

ελαχιστοποιηθεί οι παραβατικές συμπεριφορές με την περιοχή να θεωρείται σήμερα αρκετά ασφαλής. Αναφορές γίνονται συχνά στην περίοδο που πολλοί Ρομά είχαν εγκατασταθεί σε εγκαταλελειμμένες κατοικίες στην περιοχή πέριξ του Πολιτιστικού Κέντρου και στις φασαρίες μεταξύ τους που «έφταναν ακόμη και σε πυροβολισμούς». Μνημονεύουν ακόμη τις συχνές επισκέψεις της αστυνομίας στην περιοχή. Η στοχοποίηση των Ρομά οδήγησε στην απομάκρυνσή τους πριν από μερικά χρόνια με την παρέμβαση των αρχών.

Η διακίνηση ουσιών αναφέρεται ως βασικό πρόβλημα της συνοικίας στο πρόσφατο παρελθόν. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2010, το Πανάνειο Νοσοκομείο και το παρκάκι του Υγειονομικού αναφέρονται ως «άντρο ναρκομανών». Τα τελευταία χρόνια, με τη μικρή αναβάθμιση της περιοχής, τη λειτουργία των χώρων εστίασης, την εισροή νέων ενοικιαστών και τις ιστορικές μελέτες που αναδείξαν την περιοχή, ο Λάκκος μπήκε ξανά στον χάρτη της πόλης και η περιοχή έπαψε να είναι απομονωμένη συνθήκη που συνέβαλε στην απομάκρυνση των διακινητών και των χρηστών από τη γειτονιά.

Υπήρξαν χρόνια και όχι πολύ πίσω, μιλάμε μέχρι το 2015 που ήταν άντρο ναρκομανών. Τότε θυμάμαι την ημέρα των Χριστουγέννων είχε βρεθεί ένα εικοσάχρονο παιδί νεκρό από ναρκωτικά. Ήταν επικίνδυνη γειτονιά, τώρα είναι κάπως πιο ήσυχη. Είναι μια καθαρή γειτονιά (Συνέντευξη Νο 63).

Η διακίνηση και χρήση, ωστόσο, δεν φαίνεται να εκλείπουν παντελώς, καθώς παρά την αυξημένη αστυνόμευση στην περιοχή, οι κάτοικοι αναφέρονται σε έναν διαρκή φόβο για τα εγκαταλελειμμένα σπίτια τα οποία προσφέρονται για καταφύγιο χρηστών:

Υπάρχει ξέρεις ένας ψιλό-φόβος λόγω του ότι είναι ο Λάκκος και όλοι προσπαθούν είτε να κάνουν καμιά ψιλό χρήση είτε να κρύψουν πράγματα. Γίνονται τσακωμοί εδώ έξω, τους ακούω, για 5 ευρώ για 20 ευρώ ότι τον έριξε ξέρεις στη μοιρασιά. Δηλαδή γίνονται τέτοια περιστατικά εδώ έξω, αλλά όχι τόσα όσο παλιά. Τώρα έχει αναπτυχθεί λίγο Λάκκος. Έχει διαφοροποιηθεί και δεν είναι όπως ήταν παλιά (Συνέντευξη Νο 64).

Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση της περιοχής

Οι κάτοικοι υποστηρίζουν ότι η βελτίωση των υποδομών και του δημόσιου χώρου της περιοχής θα βελτιώσει συνακόλουθα και την κοινωνική καθημερινότητά τους. Σε σχέση με την συνοικία τους προτείνουν παρεμβάσεις μετά από μια ολοκληρωμένη βιώσιμη μελέτη η οποία θα οδηγήσει στην αναμόρφωση της περιοχής και στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής. Αυτή η προοπτική αναμένεται να προσελκύσει νέους κατοίκους και να εμπλουτίσει την αστική ζωή. Σε σχέση με την ταυτότητα της περιοχής οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι δεν επιθυμούν την περαιτέρω αλλοίωση της φυσιογνωμίας της με την κατασκευή μεγάλων πολυώροφων κτηρίων. Αντίθετα, υποστηρίζουν τη διατήρηση του οικιστικού ιστού και την ανάδειξη της παλαιάς πόλης.

Σε αυτήν την κατεύθυνση προτείνουν την αναπαλαίωση του Πανάνειου Νοσοκομείου και τη λειτουργία του στο πλαίσιο που ορίζει η διαθήκη του κληροδοτήματος. Επιπλέον προτείνουν την αναπαλαίωση ιστορικών ή νεοκλασικών κτηρίων προκειμένου να μετατραπούν σε αίθουσες τέχνης, καλλιτεχνικά εργαστήρια και βιβλιοθήκες. Παράλληλα, επιθυμούν την κατεδάφιση των ετοιμόρροπων και επικίνδυνων κτηρίων που απειλούν τη φυσική ασφάλεια των κατοίκων και ζητούν την παρέμβαση των αρχών προκειμένου να παραχωρηθούν σπίτια που ακόμη είναι κατοικήσιμα ή να δοθούν έναντι ενός πολύ χαμηλού ενοικίου σε νέους ενοικιαστές που θα αναλάβουν τη συντήρησή τους.

Σε σχέση με τις υποδομές κρίνεται ως ανάγκη υψηλής προτεραιότητας η ανάπτυξη περισσότερων χώρων πράσινου, μικρών πάρκων και χώρων αναψυχής για τα παιδιά και τους κατοίκους και η επαρκής συντήρηση των ήδη υπαρχόντων και κυρίως των τειχών της πόλης. Ισχυρίζονται, επίσης, ότι χρειάζεται περισσότερη φροντίδα καθαριότητας της περιοχής και ένα πρόγραμμα στείρωσης των αδέσποτων και επανατοποθέτησής τους στην περιοχή. Ακόμη τονίζουν την ανάγκη δημιουργίας ενός χώρου άθλησης ή γυμναστηρίου στη γειτονιά. Τέλος επισημάνθηκε η ανάγκη κρατικής μέριμνας για τη φροντίδα των ηλικιωμένων και των αποστερημένων κατοίκων της συνοικίας.

Αγία Τριάδα

Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα

Η Αγία Τριάδα βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά της πόλης του Ηρακλείου, εντός των Ενετικών τειχών, και ανήκει διοικητικά στην Α΄ Δημοτική Ενότητα Ηρακλείου. Η συνοικία περικλείεται από τις λεωφόρους Σοφοκλή Βενιζέλου στον βορρά, Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στα δυτικά και Καλοκαιρινού στα νότια, ενώ το δυτικό της όριο αποτελεί η οδός Γιαμαλάκη.

Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί και στα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, η Αγία Τριάδα ήταν γνωστή ως Κιζιλ Τάμπια (ερυθρό πρόχωμα) -από το ομώνυμο οθωμανικό τέμενος που βρισκόταν πίσω από τους στρατώνες του Αγίου Ανδρέα- και κατοικούνταν από Κρήτες Μουσουλμάνους. Παράλληλα, στο νοτιοανατολικό της άκρο γύρω από την Αρμένικη Εκκλησία εκτείνονταν η αρμένικη γειτονιά και πίσω από τον Όρμο Δερματά η εβραϊκή κοινότητα. Την περίοδο της Αυτονομίας της Κρήτης (1898-1913) στην περιοχή στεγάστηκε η εφορία καπνού (καπνοκοπήριο) και αργότερα χτίστηκε ο σημερινός ναός της Αγίας Τριάδας, από τον οποίο πήρε και το όνομά της η περιοχή, και το δημοτικό σχολείο στη θέση που σήμερα στεγάζεται το ευρωπαϊκό σχολείο.

Την ίδια περίοδο στη συνοικία είχαν εγκατασταθεί τα οθωμανικά χαμαιτυπεία στο πλαίσιο των βιοπολιτικών της Κρητικής Πολιτείας να απομονώσει για λόγους δημόσιας υγείας και ηθικής τα πορνεία των πόλεων στις απόμερες συνοικίες του Λάκκου (όπου υπήρχαν τα πορνεία της χριστιανικής κοινότητας) και της Αγίας Τριάδας (Ζαϊμάκης, 1994-1995). Παράλληλα, πολλά ταμπακαριά (βυρσοδεψεία), που μέχρι τότε ανήκαν σε Μουσουλμάνους πέρασαν σε χέρια Ελλήνων καθώς μέρος των εύπορων Μουσουλμάνων εγκατέλειψε το νησί μετά την αλλαγή του καθεστώτος. Πολλά βυρσοδεψεία συνέχισαν τη λειτουργία τους για να μεταφερθούν για λόγους υγιεινής στην περιοχή Στόμιο (πριν το Παγκρήτιο Στάδιο) το 1936. Ακόμη, στη σημερινή Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και στις βορειοδυτικές παρυφές της συνοικίας υπήρχαν σημαντικά σταφιδεργοστάσια και σταδιαποθήκες, ενώ δυτικά του όρμου Δερματά από το 1914 λειτουργούσε το ηλεκτρικό εργοστάσιο, η λεγόμενη «Ηλεκτρική» (Σταρίδα 2013).

Το 1923 μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας εγκαταστάθηκαν στη συνοικία Μικρασιάτες πρόσφυγες καταλαμβάνοντας τις κενές κατοικίες των Μουσουλμάνων Κρητών. Στη μεσοπολεμική περίοδο η παρουσία των προσφύγων συνέβαλε στην ανάπτυξη της βιομηχανικής δραστηριότητας της περιοχής. Ορισμένοι αστοί πρόσφυγες μετέφεραν την τεχνογνωσία από τον τόπο καταγωγής τους, ενώ το πολυάριθμο προσφυγικό στοιχείο αποτέλεσε μια σημαντική δεξαμενή εργατικού δυναμικού για τις επιχειρήσεις και τις βιοτεχνίες της περιοχής.

Επιπλέον, η συνοικία αποτέλεσε έναν σημαίνοντα τόπο συνάθροισης και επικοινωνίας για το προσφυγικό στοιχείο. Στην Αγία Τριάδα διαμορφώθηκε σταδιακά και ένας θύλακας ψυχαγωγικής δραστηριότητας με επίκεντρο τη μικρή πλατεία, τα καφενεία του Αλατσατιανού και του Αϊβαλιώτη, και το ψυχαγωγικό κέντρο του Αλέκου Ανδρική στον Όρμο του Δερματά που φιλοξενούσε, μεταξύ άλλων, παραστάσεις θεάτρου σκιών περιοδευόντων караγκιζοπαικτών αλλά και του Μικρασιάτη δημιουργού και κατοίκου της περιοχής Γιώργου Παπανικολάου (Ζαϊμάκης 2008α). Στην περιοχή άνθισε και η μικρασιάτικη μουσική η οποία αποτελούσε βασικό στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας των προσφύγων, ιδιαίτερα τις δεκαετίες 1920 και 1930 με τη σημαντική αρμένικη κομπανία που έπαιζε σε ψυχαγωγικές εκδηλώσεις στην ευρύτερη περιοχή του Ηρακλείου (Ζαϊμάκης 2001). Στα χρόνια του μεσοπολέμου δημιουργήθηκε και το ιστορικό σωματείο Εθνικός (αρχικά Ερμής), ο πρώτος προσφυγικός σύλλογος που συμμετείχε στα τοπικά πρωταθλήματα της εποχής (Ζαϊμάκης 2012). Επίκεντρο της κοινωνικής ζωής της Αγίας Τριάδας υπήρξε η αγορά στο Μικρό Τσαρσάκι της σημερινής οδού Ντεντιδάκηδων η οποία περιλάμβανε φούρνους, μπακάλικα, τσαγκάρικα, ραφεία και καφενεία. Βόρεια, στον Όρμο Δερματά μέχρι και τη δεκαετία του 1970 στη θερινή περίοδο ήταν συνηθισμένη η παρουσία λουόμενων από την Αγία Τριάδα και άλλων συνοικιών της πόλης.

Τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες η ευρύτερη περιοχή της Αγίας Τριάδας αναπτύχθηκε βιομηχανικά κυρίως γύρω από τα εργοστάσια παραγωγής σταφίδας και σαπουνιού, και η παραλιακή ζώνη της περιοχής με βάση το ρυμοτομικό σχέδιο του 1958 χαρακτηρίστηκε βιομηχανική.⁵ Η συσσώρευση μεγάλων βιομηχανικών μονάδων στις βορειοδυτικές παρυφές της παλιάς πόλης πολύ κοντά σε πυκνοκατοικημένες περιοχές είχε χαρακτηριστεί από τον Αριστομένη Προβελλέγιο (1967) ως «Ηρακλειοκτονία». Τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα η πληθυσμιακή διόγκωση της πόλης και η ανάπτυξη μεγάλων συνοικιών στο δυτικό της τμήμα οδήγησαν στη σταδιακή απομάκρυνση των βιομηχανικών μονάδων της περιοχής, ενώ παράλληλα απαγορεύτηκε η κολύμβηση στον Όρμο Δερματά που είχε μολυνθεί. Τα κτήρια των ιστορικών σταφιδεργαστασίων εγκαταλείφθηκαν και ψυχαγωγικά κέντρα στο παραλιακό μέτωπο της συνοικίας που είχαν ανοίξει κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όπως το κέντρο Τζιτζιφιές του Μικρασιάτη Μαγκάκη, έκλεισαν.

⁵ Αναθεώρηση του ρυμοτομικού σχεδίου και επέκταση του σχεδίου πόλης: Βασιλικό Διάταγμα 15/08/1958. ΦΕΚ 128/Α/23-8-1958.

Φωτογραφίες 17 & 18. Όψεις των εγκαταλελειμμένων εργοστασίων στο δυτικό σύνορο της Αγίας Τριάδας. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Ιούνιος 2023.

Οικονομική δραστηριότητα, οικιστική ανάπτυξη και υποδομές

Η συνοικία της Αγίας Τριάδας έχει κυρίως οικιστική χρήση. Πέραν των παλαιότερων κατοίκων, μεταξύ των οποίων πολλοί Μικρασιάτες, η περιοχή αποτελεί πόλο έλξης αρκετών ακόμη νοικοκυριών κυρίως λόγω των σχετικά χαμηλών ενοικίων. Για τον ίδιο λόγο στην περιοχή συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός οικονομικών μεταναστών, Ρομά και φοιτητών. Σημαντικό μέρος των κατοίκων της συνοικίας είναι ηλικιωμένοι και συνταξιούχοι, ενώ στον ενεργό εργασιακό πληθυσμό επικρατεί κυρίως η ανειδίκευτη εργασία και η εποχική απασχόληση στον τριτογενή και τον πρωτογενή τομέα. Σύμφωνα με τις κοινωνικές υπηρεσίες στην περιοχή καταγράφεται, επίσης, σημαντική αδήλωτη απασχόληση, καθώς αρκετές γυναίκες μετανάστριες εργάζονται άτυπα στον τομέα της καθαριότητας και της φροντίδας ηλικιωμένων. Η γειτνίαση της Αγίας

Τριάδας με το ιστορικό κέντρο της πόλης ευνοεί, παράλληλα, τη φιλοξενία μιας μικρής επιχειρηματικής και εμπορικής δραστηριότητας στις κεντρικές λεωφόρους που την περικλείουν (Σοφοκλή Βενιζέλου και Αρχιεπισκόπου Μακαρίου) με κυριότερη τη Λεωφόρο Καλοκαιρινού η οποία αποτελούσε διαχρονικά τη μεγάλη αγορά της πόλης (την Παλιά Στράτα, σύμφωνα με τη λαϊκή ονομασία της Λεωφόρου στο παρελθόν). Το ενδότερο τμήμα της περιοχής αποτελείται κυρίως από κατοικίες, ενώ γύρω από τη μικρή πλατεία της Αγίας Τριάδας συγκεντρώνονται μικρές επιχειρήσεις ψυχαγωγικού χαρακτήρα. Το ανατολικό τμήμα της περιοχής κοντά στο Καμαράκι φιλοξενεί γνωστό ξενοδοχείο της πόλης, πίσω από το οποίο λειτουργούν, επίσης, αρκετά εναλλακτικά στέκια (βλ. ενότητα «Συλλογική δράση, εθελοντισμός και εναλλακτικά εγχειρήματα»). Τέλος, στην περιοχή καταγράφεται η λειτουργία συνολικά 20 καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης.

Η Αγία Τριάδα, παρά την προνομακή της εγγύτητα με το ιστορικό κέντρο της πόλης, αποτελεί μια υποβαθμισμένη συνοικία με πολλές δυσλειτουργίες, η εικόνα της οποίας δεν φαίνεται να έχει μεταβληθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες. Αν και μετά τη δεκαετία του 1960, πολλά από τα παλιά κτίσματα κατεδαφίστηκαν για να αναγερθούν μικρές πολυκατοικίες, κύριο χαρακτηριστικό της περιοχής παραμένει μέχρι και σήμερα η πυκνή και άναρχη δόμηση, οι στενοί δρόμοι και τα μικρά κτήρια, πολλά εκ των οποίων πέτρινα, κυρίως ενός ή δύο ορόφων.

Φωτογραφίες 19 & 20. Στενά σοκάκια και ασυντήρητε κατοικίες στο εσωτερικό της Αγίας Τριάδας.
Λήψη Νικολέτα Ράτσικα, Μάιος 2023.

Στην περιοχή, επίσης, σώζονται αρκετές πρώην μουσουλμανικές κατοικίες με οντάδες και εσωτερικές αυλές που διαχωρίζονται από το δημόσιο χώρο με τοιχία. Μέχρι σήμερα, αν και παρατηρείται μιας μικρής έκτασης δραστηριότητα στην αναπαλαίωση των κατοικιών, δεν έχει υπάρξει ένα συνολικό σχέδιο ανάπλασης ικανό να αναβαθμίσει

την περιοχή. Το αρχικό σχέδιο πόλης το 1936 προέβλεπε τη ριζική αναμόρφωση του οικιστικού ιστού της συνοικίας, με τη διάνοιξη μεγάλων δρόμων και τη δημιουργία δημόσιων κοινόχρηστων χώρων.⁶ Εν όψει της εφαρμογής του σχεδίου, το οποίο δεν υλοποιήθηκε ποτέ, πολλοί κάτοικοι εγκατέλειψαν τις κατοικίες που επρόκειτο να απαλλοτριωθούν, αναζητώντας νέα στέγη.

Βασικό χαρακτηριστικό της Αγίας Τριάδας αποτελεί η έλλειψη υποδομών, ανοιχτών δημόσιων χώρων και χώρων πρασίνου. Η έλλειψη εστιών πρασίνου επιβεβαιώνεται και από την έκθεση του Δήμου Ηρακλείου (2021: 28-29) σύμφωνα με την οποία στην πρώτη Πολεοδομική Ενότητα που συγκροτείται από την Αγία Τριάδα αντιστοιχούν μόλις 2,10 m² πρασίνου ανά κάτοικο, όταν οι διεθνείς συστάσεις (OECD 2014: 180) ορίζουν την ελάχιστη αναλογία των αστικών κέντρων στα 9 m². Με εξαίρεση τη μικρή πλατεία, όπου βρίσκεται το καφενείο του Αϊβαλιώτη, και την εκκλησία της Αγίας Τριάδας μοναδικό ελεύθερο χώρο αποτελούν ορισμένα οικοπέδα προερχόμενα από κατεδαφίσεις κατοικιών, τα οποία, παρά τον οικοδομικό κανονισμό, παραμένουν χωρίς περίφραξη και συχνά μετατρέπονται σε χώρους στάθμευσης, συγκέντρωσης απορριμμάτων αλλά και ύποπτων παραβατικών δραστηριοτήτων.

Πέραν της μειωμένης ποιότητας στη διαβίωση, η έλλειψη ελεύθερων χώρων αυξάνει το βαθμό επικινδυνότητας, καθώς σε περίπτωση σεισμού η περιοχή δεν διαθέτει ασφαλή σημεία για την προστασία των κατοίκων. Όσον αφορά τα εγκαταλελειμμένα κτήρια -αν και με πρωτοβουλία του Περιβαλλοντικού Συλλόγου Αγίας Τριάδας (βλ. ενότητα «Συλλογική δράση, εθελοντισμός και εναλλακτικά εγχειρήματα») έχει διενεργηθεί καταγραφή των κτισμάτων που χρήζουν επιδιόρθωσης ή/και αναστήλωσης- ακόμη και σήμερα παρατηρούνται πολλαπλά περιστατικά κατολισθήσεων. Ένα ακόμη επιβαρυντικό στοιχείο για την ασφάλεια των κατοίκων, είναι η έλλειψη δικτύου πυρόσβεσης στην περιοχή. Αν και το έργο βρίσκεται σε στάδιο υλοποίησης, η ολοκλήρωσή του δυσχεραίνεται από τη δυσκολία των οχημάτων της πυροσβεστικής να αποκτήσουν πρόσβαση στο εσωτερικό της συνοικίας λόγω των στενών διελεύσεων. Επί του παρόντος οι ανάγκες καλύπτονται από ένα πυροσβεστικό όχημα μικρού μεγέθους. Με αντίστοιχο όχημα μικρού μεγέθους διενεργείται και η αποκομιδή των απορριμμάτων στην περιοχή.

⁶ Βασιλικό διάταγμα Περί καθορισμού ελαχίστων ορίων κ.λπ. των οικοπέδων Ηρακλείου Κρήτης 31-10/3-11-1936 ΦΕΚ 488/Α.

Φωτογραφία 21. Εγκαταλελειμμένη κατοικία καταγεγραμμένη ως επικίνδυνη. Πηγή: Σελίδα του Περιβαλλοντικού Συλλόγου Αγίας Τριάδας στα μέσα δικτύωσης <https://www.facebook.com/photo/?fbid=546974884233183&set=pb.100067620290298.-2207520000> (πρόσβαση 30/6/2023)- Δημοσίευση με την άδεια του Περιβαλλοντικού Συλλόγου.

Φωτογραφίες 22 & 23. Εγκαταλελειμμένες κατοικίες στο ενδότερο τμήμα της Αγίας Τριάδας. Λήψη Νικολέτα Ράτσικα, Μάιος 2023.

Στο επίπεδο των υποδομών, προβλήματα εντοπίζονται στον φωτισμό της περιοχής ο οποίος κρίνεται ελλιπής δυσχεραίνοντας την κυκλοφορία των κατοίκων τις βραδινές ώρες και ενισχύοντας τις παραβατικές δραστηριότητες. Ανεπάρκειες καταγράφονται και στο δίκτυο απορροής λυμάτων και όμβριων υδάτων, αλλά και στην υδροδότηση, καθώς η ροή του δικτύου περιορίζεται σε λίγες ώρες ημερησίως. Η ανάγκη αυτή αντιμετωπίζεται με τη χρήση δεξαμενών στις οροφές των κτηρίων, πρακτική που αν και επιλύει σε ορισμένο βαθμό την ανάγκη των κατοίκων, συμβάλει αρνητικά στην καλαισθησία του χώρου. Τέλος, σημαντικό πρόβλημα στην περιοχή αποτελεί η έλλειψη χώρων στάθμευσης. Παρά την πρωτοβουλία του Δήμου να διαγραμμίσει θέσεις για τους μόνιμους κατοίκους, οι ανάγκες δεν καλύπτονται. Επιπλέον, η

στάθμευση των αυτοκινήτων στους ιδιαίτερα στενούς δρόμους της περιοχής επιβαρύνει σημαντικά την ήδη δύσκολη διέλευση των οχημάτων. Όσον αφορά τη δημόσια μετακίνηση, η αστική συγκοινωνία από τις κεντρικές λεωφόρους που περικλείουν την περιοχή παρέχει σύνδεση με το κέντρο, τα δυο νοσοκομεία (Βενιζέλειο και ΠΑΓΝΗ), τα δυο πανεπιστήμια (Κρήτης, ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ.), το λιμάνι και το αεροδρόμιο.

Παρά τα πολλαπλά προβλήματα που συγκεντρώνονται στη συνοικία, η Αγία Τριάδα αποτελεί μια περιοχή με σημαντική δυναμική. Πέραν της πλούσιας κληρονομιάς της - συνδεδεμένης με μια ποικιλία θρησκευτικών και εθνοτικών ομάδων που κατοίκησαν την περιοχή στο παρελθόν- η συνοικία βρίσκεται σε ένα κομβικό σημείο, πολύ κοντά στο κέντρο της πόλης και με εύκολη πρόσβαση στη θάλασσα και στο παραλιακό μέτωπο. Στο πλαίσιο της αναβάθμισης της Αγίας Τριάδας, το 2018 έπειτα από μακροχρόνιες προσπάθειες φορέων της περιοχής, ιδιαίτερα του Περιβαλλοντικού Συλλόγου Αγίας Τριάδας, και με τη συνεργασία των Δημοτικών Αρχών δημοσιεύτηκε το ρυμοτομικό σχέδιο της συνοικίας.⁷ Στο σχέδιο διατηρείται η οικιστική φυσιογνωμία της περιοχής και αναδεικνύεται η ιστορική της συνέχεια ενώ προσδιορίζονται και χρήσεις ήπιας δραστηριότητας, όπως μικρές επιχειρήσεις για χειροτέχνες, καλλιτέχνες ή ελεύθερους επαγγελματίες, και λειτουργίας καταστημάτων. Στο επίπεδο των υποδομών προβλέπεται η πεζοδρόμηση του 40% των δρόμων και η μετατροπή του 60% σε δρόμους ήπιας κυκλοφορίας.

Στον προϋπολογισμό του σχεδίου Στρατηγικής Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης της νέας προγραμματικής περιόδου (2021-2027) εντάσσονται κονδύλια για την ανάπλαση τμήματος της περιοχής με βάση το αναθεωρημένο σχέδιο πόλης, για τη συνέχιση του έργου στον κόλπο Δερματά και για τη δημιουργία Μεσογειακού Κέντρου Μουσικής στη Φάμπρικα Ανωγειανάκη, που βρίσκεται στη συμβολή των οδών Βαλέστρας και Σαββαθιανών. Πρόκειται για ένα παλιό βιομηχανικό κτήριο και μετέπειτα κατοικία του Ανδρέα Ανωγειανάκη που αγοράστηκε από τον Δήμο Ηρακλείου στο πλαίσιο του έργου «KAIRÓS, Heritage as Urban Regeneration, Η Πολιτιστική Κληρονομιά ως Αστική Αναζωογόνηση» (<https://urbact.eu/networks/kairos>). Το έργο αφορά σε ένα δίκτυο ευρωπαϊκών πόλεων, οι οποίες στο κέντρο τους αποτελούνται από περιοχές που παρουσιάζουν σημάδια αναπτυξιακής υστέρησης, και χρηματοδοτείται από ευρωπαϊκούς και εθνικούς πόρους. Το Ολοκληρωμένο Σχέδιο Δράσης του KAIRÓS για την περιοχή της Αγίας Τριάδας στοχεύει στην αστική αναζωογόνηση μέσα από παρεμβάσεις και επενδύσεις σε δημόσιους χώρους με καινοτόμες συμπράξεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα οι οποίες, ενώ θα διατηρούν την φυσιογνωμία της ως οικιστικής περιοχής, θα προσελκύσουν μικρές, μη επιβαρυντικές για το περιβάλλον

⁷ «Έγκριση αναθεώρησης του ρυμοτομικού σχεδίου της περιοχής της Αγίας Τριάδας, Δήμου Ηρακλείου (Ν. Ηρακλείου), νήσου Κρήτης». Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 150/Α/27-7-2017.

επιχειρηματικές δραστηριότητες, προσανατολισμένες κυρίως στον τομέα των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών.⁸

Εκτιμάται ότι η ανάπλαση της Αγίας Τριάδας, αν υλοποιηθεί με σεβασμό στο ιστορικό και πολιτισμικό παρελθόν και στην ταυτότητα της συνοικίας θα αναβαθμίσει την ποιότητα ζωής των κατοίκων, θα μεταμορφώσει το περιβάλλον και θα μεταβάλει την κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού. Επιπλέον, αναμένεται ότι μια ενδεχόμενη αναβάθμιση θα οδηγήσει στην αύξηση της δραστηριότητας αναπαλαιώσεων από τους κατοίκους και θα προσελκύσει νέο πληθυσμό στη συνοικία.

Κοινωνικές υπηρεσίες, κοινωνικός εξοπλισμός και οργάνωση

Η περιοχή της Αγίας Τριάδας σε επίπεδο κοινωνικού εξοπλισμού, υπηρεσιών, αλλά και ευκαιριών εκπαίδευσης θεωρείται υπολειμματική. Όσον αφορά τις κοινωνικές υπηρεσίες η περιοχή διαθέτει ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η., Κ.Η.Φ.Η. και πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι», ενώ στην Αρχιεπίσκοπου Μακαρίου στεγάζονται το Κέντρο Κοινότητας του Δήμου Ηρακλείου, με το Παράρτημα Ρομά και το Κέντρο Ένταξης Μεταναστών, τα οποία εξυπηρετούν το σύνολο των κατοίκων της πόλης. Στην ίδια οδό λειτουργεί και το πρώτο Κ.Δ.Α.Π. ΑμεΑ του Ηρακλείου που εξυπηρετεί παιδιά του Δήμου με αναπηρία.

Αναλυτικά, το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. στελεχώνεται από μία μόνιμη κοινωνική λειτουργό και μια νοσηλεύτρια, ενώ σε καθορισμένες ημέρες και ώρες παρέχονται υπηρεσίες υγείας και ψυχολογικής στήριξης από έναν γιατρό, μια ψυχολόγο και μια εργοθεραπεύτρια. Παλαιότερα το κέντρο διέθετε και φυσικοθεραπευτήριο το οποίο, ωστόσο, μεταφέρθηκε στην υπηρεσία της λεωφόρου Δημοκρατίας στερώντας από την περιοχή μία σημαντική παροχή για το πλήθος των ηλικιωμένων κατοίκων της. Το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. παρέχει κοινωνική, ψυχολογική και συμβουλευτική στήριξη και ομαδικά προγράμματα εκγύμνασης, ενώ παράλληλα συνταγογραφεί φάρμακα και ιατρικές εξετάσεις. Το κυλικείο εντός της δομής αποτελεί χώρο συγκέντρωσης και κοινωνικοποίησης των κατοίκων μεγαλύτερης ηλικίας. Στην αρμοδιότητα της υπηρεσίας είναι και ο κοινωνικός έλεγχος κατόπιν εισαγγελικών παραγγελιών για τους ανηλίκους της περιοχής. Επιπλέον η δομή διαχειρίζεται το πρόγραμμα Τ.Ε.Β.Α, τις έκτακτες ιδιωτικές παροχές προς τους μη προνομιούχους κατοίκους, καθώς και τις παραπομπές στο κοινωνικό φαρμακείο και το κοινωνικό παντοπωλείο του Δήμου.

Το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» προσφέρει νοσηλευτική και οικιακή φροντίδα, κοινωνική στήριξη, διασύνδεση με υπηρεσίες, δομές και προγράμματα, και, συνολικά εξυπηρέτηση άμεσων αναγκών σε άτομα μη αυτοεξυπηρετούμενα με κινητικές

⁸ Βλ. σχετικά: «AGIA TRIADA HERAKLION Integrated Action Plan From Research... TO ACTION». Δήμος Ηρακλείου. Διαθέσιμο στο https://urbact.eu/sites/default/files/2023-01/Kairos_IAP_Heraklion.pdf.

δυσκολίες, ψυχιατρικά περιστατικά και ΑμεΑ. Οι υπηρεσίες παρέχονται κατ' οίκον και απευθύνονται στους ωφελούμενους όλης της 1^{ης} Δημοτικής Ενότητας, η οποία περιλαμβάνει και το ευρύτερο κέντρο της πόλης. Το Πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» στελεχώνεται από μια κοινωνική λειτουργό, μια νοσηλεύτρια και μια οικογενειακή βοηθό και εξυπηρετεί, περίπου 50 άτομα κατ' οίκον στη συνοικία της Αγίας Τριάδας, ενώ εκτελεί και εισαγγελικές παραγγελίες για ενήλικες. Στο Κ.Η.Φ.Η. Αγίας Τριάδας εξυπηρετούνται 15 ηλικιωμένα άτομα, επτά από τα οποία είναι κάτοικοι της συνοικίας. Σε καθημερινή βάση παρέχεται κοινωνική και νοσηλευτική φροντίδα, βοήθεια στη διεκπεραίωση ζητημάτων συνταξιοδότησης, επιδομάτων και υποθέσεων με υπηρεσίες και τράπεζες, συμβουλευτική υποστήριξη, δημιουργική απασχόληση, νοητική ενδυνάμωση, ατομική υγιεινή, σίτιση, ενώ διοργανώνονται και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις. Στη δομή εργάζονται μια κοινωνική λειτουργός, μια νοσηλεύτρια, δύο επιμελήτριες πρόνοιας και μια οικογενειακή βοηθός.

Για τα επιδόματα στο σύνολό τους οι κάτοικοι εξυπηρετούνται από το Κέντρο Κοινότητας. Το Κέντρο Κοινότητας, το Παράρτημα Ρομά και το Κέντρο Ένταξης Μεταναστών, αποτελούν μια κεντρική υπηρεσία του Δήμου Ηρακλείου, και στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους εξυπηρετούν τους δικαιούχους επιδομάτων στέγασης, αναπηρίας, Ο.Π.Ε.Κ.Α., ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, και κοινωνικού παντοπωλείου και σχολικών πρωινών. Παρέχονται επίσης συμβουλευτικές υπηρεσίες και ψυχολογική υποστήριξη, ενώ εκτελούνται και εισαγγελικές παραγγελίες. Οι υπηρεσίες του Κέντρου Κοινότητας δεν εξυπηρετούν μόνο τους πολίτες της Αγίας Τριάδας αλλά όλους τους πολίτες του Δήμου οι οποίοι σύμφωνα με εκτιμήσεις των εργαζομένων ανέρχονται σε 8.000 άτομα τα οποία εξυπηρετούνται από περίπου 15 ειδικευμένα στελέχη και διοικητικούς υπαλλήλους.

Όσον αφορά τις σχολικές δομές, στη βορειοανατολική πλευρά της περιοχής βρίσκεται το 2^ο Δημοτικό Σχολείο (Μποδοσάκειο) που ιδρύθηκε το 1928 και σε αυτό φοιτούν παιδιά από την περιοχή. Στο κέντρο της συνοικίας έχει την έδρα του το Σχολείο Ευρωπαϊκής Παιδείας Ηρακλείου στο οποίο, ωστόσο, φοιτούν μαθητές από ολόκληρη την πόλη. Τέλος, νότια της Λεωφόρου Καλοκαιρινού, έξω από τα όρια της Αγίας Τριάδας αλλά σε πολύ κοντινή απόσταση βρίσκεται το 1^ο Δημοτικό Σχολείο (Ανωγειανό) το οποίο φιλοξενεί, επίσης, μαθητές της περιοχής. Η Αγία Τριάδα δεν διαθέτει δομές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Τα μέσα εφοδιασμού στη συνοικία είναι λιγοστά. Στις οδούς, ωστόσο, που την οριοθετούν και κυρίως στη Λεωφόρο Καλοκαιρινού, υπάρχει πλήθος ιδιωτικών ιατρείων όλων των ειδικοτήτων, φαρμακείων, τραπεζών και ΑΤΜ, super market, φούρνων και εμπορικών καταστημάτων, ενώ τα καταστήματα του κέντρου του Ηρακλείου βρίσκονται σε πολύ κοντινή απόσταση. Εντός της συνοικίας υπάρχουν δύο μικρά μπακάλικα, ο Χοχλιός στην οδό Μαστραχά (βλ. ενότητα «Συλλογική δράση, εθελοντισμός και εναλλακτικά εγχειρήματα»), ορισμένα καφενεία και το μαγειρείο της

Κούλας στις παρυφές της Λεωφόρου Καλοκαιρινού. Χώροι εστίασης υπάρχουν και στη Λεωφόρο Σοφοκλή Βενιζέλου και στο τέρμα της οδού Γιαμαλάκη, οι οποίοι συγκεντρώνουν θαμώνες από το σύνολο της πόλης του Ηρακλείου.

Συλλογική δράση, εθελοντισμός και εναλλακτικά εγχειρήματα

Χαρακτηριστικό παράδειγμα συλλογικής δράσης στην περιοχή αποτελεί ο Περιβαλλοντικός Σύλλογος Αγίας Τριάδας (<https://www.facebook.com/simoshoupas>) ο οποίος λειτουργεί από το 2010. Πρόκειται για έναν ενεργό και δραστήριο σύλλογο που έχει ως στόχο την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στην περιοχή. Ο σύλλογος μετρά πολλές παρεμβάσεις στις τοπικές και κεντρικές αρχές και βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία με τις αρμόδιες υπηρεσίες για την επίλυση των δυσλειτουργιών της περιοχής (βλ. δημιουργία ρυμοτομικού σχεδίου και καταγραφή εγκαταλελειμμένων κτηρίων σε ενότητα «Οικονομική δραστηριότητα, οικιστική ανάπτυξη και υποδομές»). Επίσης διοργανώνει εκδηλώσεις επιμορφωτικού και πολιτιστικού χαρακτήρα.

Φωτογραφία 24. Αφίσα διοργάνωσης της «Γιορτής της Γειτονιάς» στην Αγίας Τριάδα. Πηγή: Σελίδα του Περιβαλλοντικού Συλλόγου Αγίας Τριάδας στα μέσα δικτύωσης.

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=546974884233183&set=pb.100067620290298.-2207520000>

(Πρόσβαση 30/6/2023). Δημοσίευση με την άδεια του Περιβαλλοντικού Συλλόγου.

Δράσεις κοινωνικής ένταξης και στήριξης αδύναμων οικονομικά νοικοκυριών διοργανώνει και ο Ι.Ν. Αγίας Τριάδας. Πρόκειται για μια δραστήρια ενορία με παράδοση στην παροχή βοήθειας, ιδιαίτερα γνωστή για τα γεύματα που προσφέρει στο συσσίτιο απόρων, με τους ηλικιωμένους της συνοικίας να αποτελούν την πλειοψηφία

των ωφελουμένων. Η ενορία, επίσης, ενισχύει οικονομικά ευπαθείς κοινωνικές ομάδες για την κάλυψη έκτακτων αναγκών και εξόδων, κυρίως ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, ενώ παράλληλα επιτελεί και τον παραδοσιακό ρόλο της προσφοράς ανακουφιστικής συζήτησης με όσους το επιθυμούν. Πριν την πανδημία του Covid 19, η ενορία είχε αναπτύξει πλούσια φιλανθρωπική δραστηριότητα παρέχοντας περιστασιακά δωρεάν μαθήματα μουσικής, ζωγραφικής, χαλκογραφίας, κοσμήματος, πλεξίματος και πρώτων βοηθειών καθώς και εθελοντικές αιμοδοσίες με απεύθυνση στους κατοίκους όλων των ηλιακών ομάδων. Η συμμετοχή, κυρίως των γυναικών, στις δραστηριότητες προς πανδημίας ήταν υψηλή.

Η συνοικία της Αγίας Τριάδας με τη διακριτή ιστορική και πολιτισμική ταυτότητα έχει, επίσης, προσελκύσει κινηματικές ομάδες και εναλλακτικές συλλογικότητες οι οποίες τείνουν να επεκτείνουν τη δραστηριότητα της περιοχής διαμορφώνοντας ένα εναλλακτικό δίκτυο κοινωνικής και πολιτισμικής δραστηριότητας. Στο δυτικό τμήμα της συνοικίας κοντά στο Καμαράκι στην παλιά αγορά Μικρό Τσαρσάκι λειτουργούν εναλλακτικά στέκια ομάδων φοιτητών, νέων και ανέργων. Στην οδό Μαστραχά βρίσκεται από το 2018 το συνεργατικό μπακάλικο και καφέ «Χοχλός» (<https://hohlios.gr>). Το εγχείρημα βασίζεται στη λογική της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας που αμφισβητεί το κυρίαρχο κοινωνικό και οικονομικό μοντέλο της εκμετάλλευσης, του ατομικισμού και της κερδοσκοπίας. Στο πλαίσιο αυτό προωθεί αγαθά από μικρούς παραγωγούς, κολεκτίβες και συνεταιρισμούς μέσα από ένα εναλλακτικό οικονομικό εγχείρημα, που μπορεί να αποτελέσει μια νέα πρόταση ανάπτυξης της περιοχής. Απέναντι από τον Χοχλιό λειτουργεί ο εναλλακτικός χώρος «Ισόγειο» που δημιουργήθηκε από νέους φοιτητές και ανέργους στο πλαίσιο της αυτοδιαχείρισης και φιλοξενεί πολιτιστικές δραστηριότητες και συζητήσεις πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου.

Λίγο παρακάτω βρίσκεται ο Πολιτιστικός και Κοινωνικός χώρος «Εύλινη Τάμπια» που δημιουργήθηκε την περίοδο της οικονομικής κρίσης από ομάδα ακτιβιστών στη συμβολή των οδών Ντεντιδάκηδων και Μαστραχά (https://www.facebook.com/xtabya/?locale=el_GR). Ο χώρος, σήμερα, καταγράφει περιορισμένη δραστηριότητα ενώ στο παρελθόν έχει φιλοξενήσει μουσικές και χορευτικές εκδηλώσεις, κινηματογραφικές προβολές, και συζητήσεις/εισηγήσεις για ιστορικά και πολιτικά ζητήματα. Το 2022 στο πλαίσιο του φεστιβάλ Refugee Week Greece διοργάνωσε ξενάγηση στην περιοχή της Αγίας Τριάδας, στα μνημεία και στον πολεοδομικό ιστό της συνοικίας με διερμηνεία στα Φαρσί (<https://refugeeweek.gr/2022/06/09/city-tour/>, πρόσβαση 15/7/23) Όπως αναφέρουν οι δημιουργοί του, πρόκειται για έναν ανοιχτό χώρο, μία ανοιχτή παρέα με κοινό παρονομαστή την εναντίωση σε κάθε είδους κοινωνικό αποκλεισμό και τον αγώνα ενάντια στον ρατσισμό και τη μισαλλοδοξία.

Στην οδό Ντεντιδάκηδων στεγάζεται και ο κοινωνικός αυτοδιαχειριζόμενος μη-κερδοσκοπικός χώρος «DA» που φιλοξενεί δραστηριότητες πολλών συλλογικοτήτων της πόλης του Ηρακλείου. Τον χώρο έχουν συν-δημιουργήσει ο Ολοκληρωμένος Συνεταιρισμός Ηρακλείου, η ConQueer Ομάδα Φύλου και Σεξουαλικότητας, η Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Ηρακλείου, η Πρωτοβουλία για την Τέχνη και την Πολιτική, και η Ομάδα Ακροβατικών Εκκρεμές. Το DA φιλοξενεί εκδηλώσεις, προβολές, συζητήσεις και εκθέσεις, ενώ στον χώρο του επιτελείται και η κοινωνική ζύμωση με τη γειτονιά της Αγίας Τριάδας μέσα από γιορτές δρόμου και ανάλογες εκδηλώσεις (https://www.facebook.com/da.heraklion/?locale=el_GR, πρόσβαση 15/7/2023),

Τέλος στην οδό Σκορδυλών πίσω από τον Όρμο Δερματά στο βόρειο σύνορο της Αγίας Τριάδας στεγάζεται ο Αθλητικός Σύλλογος Ηρακλείου «Τηγανίτης» που ιδρύθηκε το 2015 (<https://tiganitis2015.wordpress.com> πρόσβαση 15/7/2023). Πρόκειται για ένα αυτό-οργανωμένο αθλητικό σωματείο με ποδοσφαιρική ομάδα, ομάδα μπάσκετ, κ.ά. Ο Τηγανίτης πέραν της αθλητικής δραστηριότητας, αναπτύσσει δράσεις υπέρ των κοινωνικών δικαιωμάτων των προσφύγων και των μεταναστών, της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας και της εργατικής τάξης, ενώ διοργανώνει και μουσικές συναντήσεις χιπ-χοπ κουλτούρας κ.ά. Με το όνομά του τιμά τη μνήμη του αντιστασιακού Ανωγειανού Γιώργη Βρέντζου ή «Τηγανίτη», ενώ αυτό-προσδιορίζεται ως ένα αντιφασιστικό αθλητικό σωματείο (Zaimakis 2023).

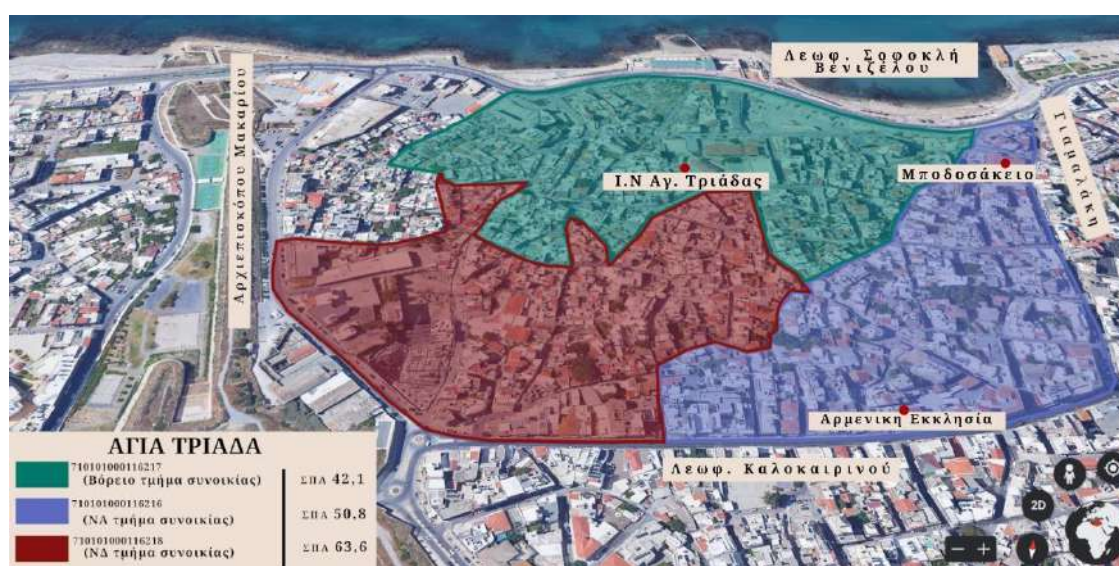
Οι συλλογικότητες αυτές, αν και παρουσιάζουν χωρική συγκέντρωση, δεν φαίνεται να αναπτύσσουν έντονη αλληλεπίδραση με τους κατοίκους της συνοικίας. Ωστόσο, παραμένουν ένα από τα κύρια στοιχεία της ταυτότητας του χώρου, δημιουργώντας ένα εναλλακτικό δίκτυο επικοινωνίας που, σε κάποιο βαθμό, επηρεάζει την περιοχή. Τα πολλά κινηματικά γκράφιτι με κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο συνδηλώνουν τη διάθεση συμβολικής παρέμβασης και εδαφοκυριαρχίας των νέων κατά βάση πολιτών της περιοχής. Τα παραπάνω εγχειρήματα επιτρέπουν την κυκλοφορία νέων ιδεών και πρακτικών στην περιοχή ενώ προσελκύουν και νέους επισκέπτες και κατοίκους οι οποίοι επιζητούν έναν διαφορετικό, πιο φιλικό και λιγότερο απρόσωπο τρόπο ζωής με συνεργατικά και αλληλέγγυα χαρακτηριστικά.

Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα

Από την ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων προκύπτει ότι οι τρεις ΜΟ.Χ.Α.Π. που εντάσσονται χωρικά στην περιοχή της Αγίας Τριάδας συγκεντρώνουν σχετικά υψηλό δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης. Ο μεγαλύτερος (63,6%) εμφανίζεται στο νοτιοδυτικό τμήμα της Αγίας Τριάδας κοντά στη Χανιώπορτα, το οποίο περικλείεται νότια από τμήμα της Λεωφόρου Καλοκαιρινού και δυτικά από τμήμα της Λεωφόρου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, ενώ βόρεια και ανατολικά συνορεύει με τις άλλες δύο χωρικές ενότητες της περιοχής (βλ. Χάρτη 8 και Πίνακα 2). Το νοτιοδυτικό τμήμα της Αγίας Τριάδας παρουσιάζει τον υψηλότερο δείκτη αποστέρησης στο σύνολο του

αστικού χώρου της Περιφέρειας Κρήτης. Το νοτιοανατολικό τμήμα της συνοικίας κοντά στο Καμαράκι, με ανατολικό σύνορο την οδό Γιαμαλάκη και νότιο το υπόλοιπο τμήμα της Λεωφόρου Καλοκαιρινού συγκεντρώνει τον δεύτερο υψηλότερο δείκτη Σ.Π.Α. στην Αγία Τριάδα (50,8) και ακολουθεί το βόρειο τμήμα της περιοχής που συγκεντρώνει τον μικρότερο δείκτη αποστέρησης (42,1). Στο τμήμα αυτό της συνοικίας, που γειτνιάζει με τη θάλασσα και βρίσκεται κοντά στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, συγκεντρώνονται οι περισσότερες νεόδμητες κατοικίες και ορισμένες πολυκατοικίες.

Χάρτης 8. Χωρική απεικόνιση τριών ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρηση στην περιοχή της Αγίας Τριάδας

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Πίνακας 2. Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός τριών ΜΟ.Χ.Α.Π. Αγίας Τριάδας

Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Δείκτης ΣΠΑ	Πληθυσμός	Άνδρες	Γυναίκες	Πυκνότητα Πληθυσμού (κάτοικοι ανά km ²)
ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000 116216	50,8	891	419 (53%)	472 (47%)	16.318
Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000 116217	42,1	1068	510 (52%)	558 (48%)	9.888
ΝΔ τμήμα	710101000 116218	63,6	971	453 (53%)	518 (47%)	15.661

συνοικία ς						
---------------	--	--	--	--	--	--

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021) και ΕΛΣΤΑΤ
Απογραφή 2011

Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 2 το νότιο τμήμα της συνοικίας που περιλαμβάνει τις δυο χωρικές ενότητες με την υψηλότερη αποστέρηση χαρακτηρίζεται από υψηλή πυκνοκατοίκηση σε αντίθεση με το βόρειο τμήμα της περιοχής που παρουσιάζεται πιο αραιοκατοικημένο. Ο συνολικός πληθυσμός της συνοικίας με βάση τα δεδομένα των απογραφών του 2011 (2.930 κάτοικοι χωρίς να συμπεριλαμβάνεται ένα πολύ μικρό τμήμα της περιοχής που προσμετράται σε χωρική ενότητα των Καμινίων) και του 2021 (στον οποίον δεν έχουν δημοσιοποιηθεί τα δεδομένα ανά χωρική ενότητα) εκτιμάται στους 3.000-3.500 κατοίκους με τις γυναίκες να αποτελούν την πλειονότητα.

Από τα σχετικά πρόσφατα δεδομένα υπηρεσιών (2018-2021) για τα εισοδήματα, την ανεργία, τους ωφελούμενους του Ε.Ε.Ε., τους ανάπηρους, τους ανέργους και τους δικαιούχους του επιδόματος στέγασης δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα καθώς οι υπηρεσίες συλλέγουν στοιχεία ανά Τ.Κ. και όχι ανά ΜΟ.Χ.Α.Π. Η Αγία Τριάδα συμπεριλαμβάνεται στον Τ.Κ. 71202 μαζί με μεγάλο τμήμα του ιστορικού κέντρου της πόλης γύρω από το λιμάνι και την Πλατεία Λιονταριών στο οποίο κατοικούν και πολλά εύπορα νοικοκυριά. Επισημαίνουμε, ωστόσο, ότι σε σχέση με το ποσοστό μεταβολής δικαιούχων επιδόματος στέγασης (Ελλήνων και αλλοδαπών) την περίοδο 2019-2021 (βλ. Παράρτημα Πίνακες 23 & 24) παρατηρούμε ότι στο νότιο μέρος εντός των τειχών της πόλης καταγράφεται πολύ υψηλό ποσοστό μεταβολής (+ 63,14% και +55,31%, αντίστοιχα), σημαντικά υψηλότερο από το ποσοστό στον Δήμο Ηρακλείου. Παρόμοιες παρατηρήσεις εντοπίζουμε και σε σχέση με το ποσοστό μεταβολής των εγγεγραμμένων ανέργων (βλ. Παράρτημα Πίνακα 22). Εκτιμάμε ότι οι δείκτες αυτοί επηρεάζονται από την κατοίκηση στην περιοχή της Αγίας Τριάδας μεταναστών και νοικοκυριών με χαμηλό εισόδημα ή και ανέργων που ενοικιάζουν μικρές κατοικίες στην περιοχή.

Με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ του 2011, από τα οποία αντλούμε μια σαφή εικόνα ανά ΜΟ.Χ.Α.Π., φαίνεται ότι σε σχέση με την απασχόληση (βλ. Παράρτημα Πίνακες 9 & 10) στο νότιο τμήμα της Αγίας Τριάδας παρατηρείται υψηλό ποσοστό απασχολούμενων χωρίς ειδίκευση: 18,6% στη χωρική ενότητα κοντά στο Καμαράκι και 16,3% στη χωρική ενότητα πλησίον της Χανιώπορτας, ποσοστά διπλάσια του αντίστοιχου στον Δήμο Ηρακλείου (8,93%). Στην τελευταία χωρική ενότητα εμφανίζεται και υψηλότερο ποσοστό ευέλικτης απασχόλησης με μεγαλύτερο αριθμό κατοίκων να εργάζεται κάτω από 20 ώρες την εβδομάδα (5,8% έναντι 4,38% στον Δήμο Ηρακλείου). Και στις τρεις χωρικές υποδιαιρέσεις της Αγίας Τριάδας παρατηρούμε ότι τα ποσοστά των νοικοκυριών που έχουν ως βασικό εισόδημα τα επιδόματα (βλ. Παράρτημα Πίνακα 8) είναι πολύ υψηλότερα από την Περιφέρεια Κρήτης αλλά περίπου στο ίδιο επίπεδο με τον Δήμο Ηρακλείου. Ακόμη, το ποσοστό των νοικοκυριών που κατά το 2011 είχε τις αποταμιεύσεις ως κύρια πηγή εισοδήματος ήταν υψηλότερο του αντίστοιχου στον Δήμο Ηρακλείου στις χωρικές ενότητες πλησίον της Χανιώπορτας και στο βόρειο τμήμα της περιοχής (1,8% και 1,3% αντίστοιχα, έναντι 1,03% του Δήμου Ηρακλείου).

Σε σχέση με τη στέγαση (βλ. Παράρτημα Πίνακες 12 & 13) το νοτιοδυτικό τμήμα της συνοικίας καταγράφει υψηλότερο ποσοστό στεγαστικής φτώχειας συγκριτικά με τον Δήμο Ηρακλείου, ενώ τα ποσοστά των νοικοκυριών που ζούσαν με ενοίκιο ή παραχώρηση στις δύο ΜΟ.Χ.Α.Π. με τον υψηλότερο δείκτη αποστέρησης είναι περίπου διπλάσια από τα αντίστοιχα του Δήμου Ηρακλείου. Το πρόβλημα της απουσίας κεντρικής θέρμανσης καταγράφεται, επίσης, πολύ έντονο στην περιοχή. Τα δεδομένα καταδεικνύουν ότι το ποσοστό των νοικοκυριών χωρίς θέρμανση στα νοτιοδυτικά της περιοχής κοντά στη Χανιώπορτα, είναι περίπου τετραπλάσιο του Δήμου Ηρακλείου και στα νοτιοανατολικά της περιοχής κοντά στο Καμαράκι σχεδόν τριπλάσιο (βλ. Παράρτημα Πίνακα 14).

Επισημαίνουμε ακόμη τα σχετικά υψηλά ποσοστά των ηλικιωμένων κατοίκων (άνω των 65 ετών) και στις τρεις χωρικές ενότητες της περιοχής (19,1%, 20,1% και 23,1%), αρκετά υψηλότερα από το αντίστοιχο στον Δήμο Ηρακλείου (13,05%). Το ποσοστό παιδιών κάτω των 14 ετών είναι μικρότερο συγκριτικά με τον Δήμο Ηρακλείου, γεγονός που επηρεάζει το κοινωνικό προφίλ της συνοικίας σε σχέση με τις ηλικιακές ομάδες (βλ. Παράρτημα Πίνακα 15). Επιπλέον, το ποσοστό νοικοκυριών χωρίς αυτοκίνητο και κατά συνέπεια με δυσκολίες μετακίνησης εμφανίζεται και στις τρεις χωρικές ενότητες υπερδιπλάσιο του αντίστοιχου στον Δήμο Ηρακλείου (βλ. Παράρτημα Πίνακα 16). Η συνθήκη αυτή συνδέεται με την κατοικία όχι μόνο πολλών ηλικιωμένων αλλά και φοιτητών που επιλέγουν την περιοχή καθώς βρίσκεται κοντά στο κέντρο της πόλης και δίπλα σε στάσεις αστικών συγκοινωνιών προς τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης. Επιπλέον, η έλλειψη χώρων στάθμευσης αποτρέπει τους ενοικιαστές που διαθέτουν αυτοκίνητο να επιλέγουν την περιοχή.

Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων

Μνήμες και ιστορικές αφηγήσεις των κατοίκων

Η Αγία Τριάδα αποτελεί μια ιστορική συνοικία της πόλης συνδεδεμένη με την κοινωνική ιστορία διαφόρων εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων που στο παρελθόν κατοικούσαν στην περιοχή (Μουσουλμάνοι, Αρμένιοι, Εβραίοι, Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία) και νεότερων κατοίκων που εγκαταστάθηκαν σε αυτήν τις τελευταίες δεκαετίες (φοιτητές, οικονομικοί μετανάστες κ.λπ.). Ανακαλώντας μνήμες από το μεταπολεμικό παρελθόν, συχνά οι αφηγήσεις των κατοίκων γίνονται γλαφυρές για τη ζωή στην Αγία Τριάδα. Η περιοχή περιγράφεται ως μια πολύ ζωντανή και παράλληλα φτωχική εργατική συνοικία. Στις αφηγήσεις παρουσιάζεται το ταξικό προφίλ με τους σταφοδεργάτες, καθώς τα σταφοδεργοστάσια στην Αρχιεπισκόπου Μακαρίου αποτελούσαν τον βασικό χώρο εργασίας για άνδρες και γυναίκες της προσφυγικής γειτονιάς. Την ταξική γεωγραφία της Αγίας Τριάδας συμπληρώνουν αναφορές για τους ψαράδες που τροφοδοτούσαν με ψάρια τα ουζερί της περιοχής. Ωστόσο, στον λόγο των κατοίκων προβάλλονται αμφίσημες εικόνες. Από τη μια τονίζονται οι δυσκολίες της

επιβίωσης των φτωχών νοικοκυριών και οι σκληρές συνθήκες εργασίας («Θυμάμαι εργάτες ξυπόλητους που κουβαλούσαν τα τσουβάλια με τις σταφίδες από σταφιδεργοστάσια», Συνέντευξη Νο 50). Από την άλλη αναφέρεται η δυναμική της εντόπιας κοινωνίας, η έντονη κοινωνική και εργασιακή δραστηριότητα της περιοχής που έσφυζε από ζωή και η οικονομική δραστηριότητα με επίκεντρο την επεξεργασία και εμπορία της σταφίδας.

Ιδιαίτερες αναφορές γίνονται και στους εργασιακούς χώρους της συνοικίας. Κεντρικό τοπόσημο για την περιοχή θεωρείται η Χανιώπορτα η οποία διαχρονικά αποτελούσε εστία κοινωνικότητας και χώρο συγκέντρωσης εργατών που αναζητούσαν εργασία στον βιομηχανικό θύλακα της πόλης στις δυτικές συνοικίες είτε, τις τελευταίες δεκαετίες, σε εποχική απασχόληση (κυρίως μεταναστών και μεταναστριών) στα αμπέλια και τις ελιές στην ενδοχώρα του Νομού. Άλλο σημαντικό εργασιακό χώρο αποτελούσε η παλιά λαχαναγορά στον Όρμο Δερματα στην οποία στο παρελθόν εργαζόνταν κάτοικοι της συνοικίας, ακόμη και μικρά παιδιά για να διασφαλίσουν χρήματα για τα σχολικά τους τετράδια. Επιπλέον εστίες συγκέντρωσης ήταν ο κόλπος του Δερματά που ένωνε τη συνοικία με το θαλάσσιο μέτωπο της πόλης και αποτελούσε χώρο για λουόμενους, αλλά και ένα λιμανάκι για τις ψαρόβαρκες που τροφοδοτούσαν τους κατοίκους της περιοχής με προϊόντα και με δέματα που κατέφθαναν από άλλες περιοχές. Σημαντικός ήταν και ο ρόλος των καροτσέρηδων οι οποίοι επιτελούσαν τις μεταφορές των προϊόντων από το λιμάνι της πόλης στις συνοικίες:

Πρόλαβα τα κάρα, που έκαναν τις μεταφορές και πήγαιναν από το λιμάνι και φέρνανε πράγματα και πραγματείες. Βάζανε τα πράγματα πάνω στα καρότσια και τα φέρναν στη γειτονιά μας. Όπως ήταν ο Μανώλας, ο Βούλγαρος, ο Αλάτσας, που τα σέρναν τα καρότσια με τα πράγματα από το λιμάνι και τα μοίραζαν στα σπίτια. Ήξεραν σε ποιο σπίτι πήγαινε το κάθε δέμα, δέματα από Αθήνα. Ή αν ήθελε κάποιος να στείλει δέματα τα έδινε στους καροτσέρηδες και τα πήγαιναν στο λιμάνι (Συνέντευξη Νο 50).

Στις αφηγήσεις τονίζονται οι αθλητικές πρακτικές της γειτονιάς που χαρακτηριζόταν «ποδοσφαιρομάνα». Τα νέα παιδιά έπαιζαν στον Εθνικό, την ποδοσφαιρική ομάδα της περιοχής με ισχυρή προσφυγική ταυτότητα. Ορισμένοι από τους ποδοσφαιριστές του Εθνικού τα επόμενα χρόνια πέτυχαν μεταγραφές σε μεγαλύτερες ομάδες, όπως στον Ο.Φ.Η. και τον Εργοτέλη. Η διασκέδαση των αγοριών ήταν το ποδόσφαιρο σε αλάνες πάνω από τα Ενετικά Τείχη. Πάνω στα τείχη υπήρχε και το μικρό γήπεδο όπου στο παρελθόν λειτουργούσε και χώρος προπόνησης. Αθλητική επιλογή των νέων ήταν και το μπάσκετ του Ο.Φ.Η., καθώς το γήπεδό του βρισκόταν στο κέντρο της πόλης του Ηρακλείου (στην οδό Ιδομενέως) και επομένως ήταν εύκολα προσβάσιμο στα παιδιά της γειτονιάς. Σχολιάζονται ακόμη τα ποδοσφαιρικά στέκια στην όμορη συνοικία της Χανιώπορτας στο καφενείο του Μακατούνη, στο οποίο σύχναζαν οι ποδοσφαιριστές του Ο.Φ.Η. και οι παίκτες του Εθνικού.

Μια άλλη σημαντική ενότητα στις αφηγήσεις των κατοίκων αφορά στη διαδικασία αποβιομηχάνισης της περιοχής και τις επιπτώσεις της στην κοινωνική καθημερινότητα των κατοίκων. Με το σταδιακό κλείσιμο των σταφιδεργοστασίων η συνοικία άρχισε να παρακμάζει και οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να αναζητήσουν εργασία σε εργοστάσια εκτός της περιοχής. Οι αλλαγές στις τελευταίες δεκαετίες στη συνοικία θεματοποιούνται στον λόγο των συνεντευξιζόμενων με μια διάθεση να τονιστεί ή και να εξιδανικευτεί το παρελθόν της περιοχής, με σχολιασμό στην πλούσια κοινωνική καθημερινότητα της λαϊκής γειτονιάς του χθες:

Πρώτα από όλα η Αγία Τριάδα ήταν η μικρή αγορά. Είχε καφενεία, είχε μπακάλικα. Τρελαινόσουν. Καθόμασταν όλοι οι γείτονες καλοκαίρι όλη νύχτα. Ποιος μας ενοχλούσε; Κανείς. Παίζαμε εμείς, γαβγίζαμε. Όλη η γειτονιά καθότανε. Τώρα; Τώρα φοβάσαι να ανοίξεις την πόρτα σου (Συνέντευξη Νο 47).

Όταν πρωτοήρθα εδώ, το 1983 ήταν γιαγιάδες απ' έξω με τις καρεκλίτσες τους και με τα κεντητά τους. Δεν υπάρχει πια αυτό, δηλαδή δεν μπορείς να βγεις στο μπαλκόνι να μιλήσεις με τη γειτόνισσα. Οι περισσότερες έχουν πεθάνει κιόλας και τα σπίτια είναι κλειστά. Και το να μην ξέρεις αν θα μπορέσεις να μείνεις στο σπίτι που θα ξαναφτιάξεις, που μπορεί να σου το πάρει ο δρόμος... ε δεν το φτιάχνουν (Συνέντευξη Νο 55).

Κοινωνική φροντίδα και ικανοποίηση από παρεχόμενες υπηρεσίες

Στα χωρικά όρια της συνοικίας στεγάζονται κοινωνικές υπηρεσίες του Δήμου, οι οποίες εξυπηρετούν τις βασικές ανάγκες των κατοίκων της. Ωστόσο, εργαζόμενοι/ες στις κοινωνικές υπηρεσίες τονίζουν το πρόβλημα της υποστελέχωσης παρά τον τεράστιο όγκο εργασίας, ενώ θέτουν και τα ζητήματα της επισφαλούς εργασίας ορισμένων εργαζομένων και της παράλληλης έλλειψης υποστηρικτικών δομών στην πόλη, στις οποίες θα μπορούσαν να παραπέμψουν περιπτώσεις όπως τα εισαγωγικά περιστατικά. Σε ότι αφορά τους ωφελούμενους, οι κοινωνικές υπηρεσίες αναφέρουν ότι οι περισσότεροι/ες φαίνεται να επιδιώκουν τη διατήρηση του επιδόματος, παρά την εύρεση εργασίας, αν και το ύψος των επιδομάτων είναι εξαιρετικά χαμηλό και επαρκεί για την κάλυψη μόνο στοιχειωδών αναγκών. Η επιλογή αυτή αιτιολογείται κυρίως από το επαγγελματικό προφίλ των περισσοτέρων, καθώς μία θέση σε ανειδίκευτη εργασία προσφέρει ιδιαίτερα χαμηλές απολαβές:

Υπάρχουν και ωφελούμενοι, οι οποίοι έχουν λίγο -σε εισαγωγικά- «βολευτεί». Πιθανόν, επειδή παίρνουν πολύ χαμηλό μισθό στις δουλειές που βρίσκουν. Σου λέει «αντί να πάω να δουλέψω θα πάρω το ΚΕΑ [ΕΕΕ], είναι περίπου το ίδιο». Υπάρχουν όμως και οικογένειες που δεν δουλεύει κανένας. Είναι όλοι άνεργοι. Τώρα κατά πόσον είναι άνεργοι ή δουλεύουν χωρίς ασφάλιση, αυτό είναι άλλο πράγμα. Πάντως το επίδομα είναι σαν το μπάλωμα, τους βοηθά στο να έχουν ένα πιάτο φαΐ, αλλά έχουν ενοίκιο και όλα

τα υπόλοιπα. Όμως τους αρκεί. Και θεωρούν ότι είναι σημαντικό. Εξαρτώνται κιάλας από το επίδομα (Συνέντευξη Νο 52).

Εργαζόμενοι/ες στο Κέντρο Κοινότητας υποστηρίζουν ότι τα επιδόματα και οι υπηρεσίες μπορούν, σε κάποιο βαθμό, να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης και να συμβάλουν στον περιορισμό της αποστέρησης. Ωστόσο, τονίζουν ότι η επιδοματική πολιτική μπορεί να υποστηρίξει τα νοικοκυριά σε μια περίοδο που αντιμετωπίζουν πρόβλημα επιβίωσης, αλλά δεν μπορεί να αποτελέσει μόνιμη πρακτική και λύση. Στις αφηγήσεις τους γίνεται λόγος για ανάγκη ενεργητικών πολιτικών που θα συμβάλουν στην οικονομική και κοινωνική ένταξη των ωφελούμενων μέσω ενός πιο ενεργού ρόλου της Δ.ΥΠ.Α. (πρώην Ο.Α.Ε.Δ.), με την κατάρτιση ατομικού σχεδίου δράσης στο οποίο θα καταγράφονται τα προσόντα και οι δυνατότητες των ανέργων. Ένα ακόμη στοιχείο που επισημαίνουν είναι η ύπαρξη ατόμων/νοικοκυριών με εισοδήματα χαμηλότερα του ορίου της φτώχειας που δεν μπορούν λόγω άλλων κριτηρίων να ενταχθούν στα επιδοματικά προγράμματα. Πέραν της οικονομικής αποστέρησης και της ανεργίας, αναφορές γίνονται και σε προβλήματα χρήσης ουσιών, ενδοοικογενειακής βίας και ανεπαρκών συνθηκών διαβίωσης με περιπτώσεις νοικοκυριών χωρίς ρεύμα και θέρμανση.

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα, ωφελούμενοι των κοινωνικών υπηρεσιών, υπογραμμίζουν τα σοβαρά προβλήματα σωματικής ή/και ψυχικής υγείας τα οποία τους οδηγούν στην ανεργία και συνακόλουθα σε αδυναμία κάλυψης των αναγκών και των καθημερινών τους υποχρεώσεων και κυρίως των οικονομικών απαιτήσεων για θεραπευτικές αγωγές και ιατρική περίθαλψη. Τονίζουν ακόμη ότι ανάλογες δυσκολίες επιδρούν αρνητικά και το στενό συγγενικό τους περιβάλλον. Ωστόσο, δηλώνουν την ικανοποίησή τους από τις υπηρεσίες δημόσιας υγείας και κοινωνικής φροντίδας και σχολιάζουν θετικά τη γεωγραφική θέση της συνοικίας η οποία ευνοεί τη μετακίνηση από και προς τις δομές. Δεν λείπουν, ωστόσο, και οι απόψεις ότι για σοβαρά προβλήματα υγείας απαιτούνται χρήματα για την άμεση εξυπηρέτηση, ακόμη και στις δημόσιες δομές υγείας. Στις αφηγήσεις τονίζεται και η εθελοντική δράση και συμβολή ιδιωτών, κυρίως φαρμακοποιών, που εξυπηρετούν τους ηλικιωμένους κατοίκους στην κατ οίκον διανομή φαρμάκων αλλά και στην προσωρινή φροντίδα έκτακτων περιστατικών.

Δράσεις τοπικών φορέων, όπως του Κοινωνικού Παντοπωλείου του Δήμου που παραχωρεί δωρεάν τρόφιμα και είδη βασική ανάγκης, φαίνεται να ανακουφίζουν τις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες της περιοχής αλλά είναι αδύνατον να καλύψουν ευρύτερες ανάγκες. Σε σχέση με το Ε.Κ.Α.Σ. οι δικαιούχοι τονίζουν ότι μετά βίας καλύπτει στοιχειώδεις ανάγκες, συνθήκη που το καθιστά ανεπαρκές για τη διασφάλιση μιας αξιοπρεπούς διαβίωσης. Η οικονομική δυσπραγία και η έλλειψη επαρκών πόρων φαίνεται να οδηγεί αρκετούς κατοίκους στην περιστασιακή απασχόληση: «Δεν βγαίνω

με το επίδομα των 200 ευρώ. Λαχεία πουλώ για ένα χαρτζιλίκι» (Συνέντευξη Νο 43), ενώ συχνά τονίζεται η ανισοροπία μεταξύ αναγκών και εισοδημάτων:

Ζούμε με το επίδομα αλληλεγγύης, 200 ευρώ. Μια ζωή στα οικονομικά σκοντάφτω. Και πες μου τώρα, αύριο θα πληρωθώ τα 200 ευρώ και έχω ρεύμα, έχω τηλέφωνο, έχω κάποιες υποχρεώσεις. Δεν μένει μετά τίποτα (Συνέντευξη Νο 47).

Οι ωφελούμενοι/ες των κοινωνικών υπηρεσιών εκφράζουν ικανοποίηση από την εξυπηρέτηση των εργαζομένων στις κοινωνικές υπηρεσίες της ευρύτερης περιοχής και τονίζουν το ενδιαφέρον που δείχνουν για την κάλυψη των αναγκών ιδιαίτερα στο τομέα της υγείας (συνταγογράφηση, κλείσιμο ραντεβού για ιατρικές επισκέψεις κ.ά.). Επισημαίνουμε ότι στις συνεντεύξεις τα προσωπικά προβλήματα και η οικονομική δυσχέρεια δεν συνδέονται με τα δομικά προβλήματα της κοινωνίας, με τη φτώχεια να προβάλλεται ως μια δεδομένη κατάσταση την αλλαγή της οποίας οι ίδιοι οι οικονομικά ευπαθείς δεν μπορούν να επιτύχουν ούτε σε προσωπικό ούτε σε συλλογικό επίπεδο. Συνήθως, το ενδιαφέρον των ωφελούμενων κινείται σε έναν προσωπικό ορίζοντα προσδοκιών που περιφέρεται γύρω από την αναζήτηση επιδομάτων και παροχών ή μίας ευκαιριακής απασχόλησης.

Ο ενεργός ρόλος της ενορίας της Αγίας Τριάδας στην υποστήριξη των κατοίκων επιβεβαιώνεται και από την ποιοτική έρευνα. Αρκετοί είναι οι κάτοικοι που προσφεύγουν στην εκκλησία και τον ιερέα για την αναζήτηση κυρίως υλικής βοήθειας ή/και παρηγοριάς. Μόνιμη δράση της εκκλησίας αποτελούν τα συσσίτια προς τους οικονομικά ευπαθείς τα οποία σύμφωνα με αφηγήσεις περιορίζονται πλέον κυρίως στους ηλικιωμένους κατοίκους, ενώ τα παραδοσιακά συσσίτια απόρων έχουν, επίσης, σταδιακά ατονήσει:

Δεν υπάρχει η εμπιστοσύνη που υπήρχε στην εκκλησία, να πάει κάποιος να πει το πρόβλημά του. Η εκκλησία βοηθά αρκετό κόσμο όχι μόνο οικονομικά, αλλά και με τους φορείς του Δήμου. Η εκκλησία είναι σαν νοσοκομείο για αυτούς που έχουν κάποιο θέμα [...] Από το 1983 που ήρθα στη γειτονιά, από τότε πρέπει να ήταν το συσσίτιο αλλά δεν ήταν μόνο για γέροντες. Τώρα, τα τελευταία 5-6 χρόνια είναι μόνο για γέροντες (Συνέντευξη Νο 56).

Οι απόψεις των κατοίκων για τον υποστηρικτικό ρόλο της εκκλησίας είναι ποικίλες. Άλλοι συνεντευξιαζόμενοι αναφέρονται θετικά ενώ άλλοι εκφράζουν σκεπτικισμό αρνούμενοι να δεχτούν τη βοήθεια της εκκλησίας υποστηρίζοντας ότι με αυτό τον τρόπο προστατεύουν την αξιοπρέπειά τους και αποφεύγουν τον κοινωνικό στιγματισμό μέσω της έκθεσης σε συσσίτια και «δράσεις φιλανθρωπίας». Ορισμένοι/ες αισθάνονται «ντροπή» και επιλέγουν να περιοριστούν στα διαθέσιμα:

Δεν ενδιαφέρομαι για την εκκλησία ή φιλανθρωπικούς συλλόγους. Προτιμώ να πεινάσω παρά να πάω να πάρω φαγητό από κει. Ό,τι έχω στο σπίτι μου. Ποτέ δεν πάω να ζητήσω φαγώσιμα. Έχω μια περηφάνια. Το παντοπωλείο βοηθάει καμιά φορά που

δίνει δωρεάν τρόφιμα. Αλλά δεν έχω πάει πουθενά αλλού, γιατί ντρέπομαι (Συνέντευξη Νο 44).

Τέλος, φαίνεται ότι τα οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα συμβάλλουν σημαντικά στη διαχείριση των προβλημάτων κοινωνικής φροντίδας. Στις αφηγήσεις τονίστηκε ορόλος του στενού οικογενειακού κύκλου στην οικονομική, υλική, και ψυχολογική υποστήριξη. Μάλιστα αναφέρονται και περιπτώσεις στις οποίες παιδιά υποστηρίζουν οικονομικά τους γονείς, τα περισσότερα από τα οποία συνεχίζουν να κατοικούν στην Αγία Τριάδα και σχεδόν συνοικούν με τους ηλικιωμένους γονείς τους παρέχοντάς τους την απαραίτητη φροντίδα:

Υποστηρίζουμε ο ένας τον άλλον. Ειδικά η κόρη μου με βοηθάει περισσότερο. Αν της ζητήσω χρήματα για να πάω να κάνω εξετάσεις θα μου πει «εγώ θα στα δώσω». Δεν έχω προβλήματα με τα παιδιά παρόλο που χάρισα (Συνέντευξη Νο 45).

Οι γονείς μου μένουν στο ισόγειο και εμείς στον πάνω όροφο που έχτισε ο πατέρας μου και τα παιδιά μου σε μια γκαρσονιέρα που έχουμε στον τρίτο όροφο. Ζουν κοντά μας και τους φροντίζουμε (Συνέντευξη Νο 50).

Η περιοχή συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό ηλικιωμένων κατοίκων, μεταξύ των οποίων και μοναχικά άτομα που ζουν σε επισφαλείς στεγαστικές συνθήκες και έχουν ανάγκη φροντίδας. Για ορισμένους, ο γηρασμένος πληθυσμός της Αγίας Τριάδας αποτελεί πρόβλημα που επηρεάζει τη δυναμική της συνοικίας «Φύγαν τα παιδιά μας, και τα εγγόνια μας. Τι είναι εδώ γηροκομείο; Αυτό είναι το πρόβλημα της Αγίας Τριάδας, ότι έγινε γηροκομείο» (Συνέντευξη Νο 59). Στο ίδιο πλαίσιο, σχολιάζεται ότι το πρώην Κ.Α.Π.Η., νυν ΚΕ.ΚΟΙΦ.Α.Π.Η. έχοντας διευρύνει τις αρμοδιότητές του δεν ασχολείται πλέον αποκλειστικά με τους ηλικιωμένους της περιοχής, ενώ η απομάκρυνση υπηρεσιών λειτουργεί εις βάρος των μεγαλύτερων ηλικιακά κατοίκων:

Ακόμα και ένα φυσικοθεραπευτήριο που είχε οργανωμένο η Αγία Τριάδα στο Κ.Α.Π.Η. το πήρανε. Πήραν τα μηχανήματα, πήραν τον φυσιοθεραπευτή και τον πήγαν στο νέο κτήριο που έφτιαξε ο Δήμος Ηρακλείου, πάνω στο εργατικό κέντρο. Έτσι όμως αφήσαμε τους ηλικιωμένους στην περιοχή της Αγίας Τριάδας χωρίς περίθαλψη φυσικοθεραπευτού, μέγα έλλειμμα (Συνέντευξη Νο 50).

Το σχέδιο πόλης και η διαθεσιμότητα δημόσιων χώρων, υποδομών και πρασίνου

Η περιορισμένη διαθεσιμότητα δημόσιων χώρων, υποδομών και πρασίνου στην περιοχή τονίζεται και στην ποιοτική έρευνα. Στους σχολιασμούς των αφηγητών επιβεβαιώνεται το έλλειμμα των δημόσιων χώρων που περιορίζονται στην πλατεία του Αϊβαλιώτη και στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας, η έλλειψη πρασίνου και πάρκων, αλλά και χώρων ψυχαγωγίας και επικοινωνίας των κατοίκων και κυρίως των παιδιών. Τονίζεται ακόμη το ζήτημα της καθαριότητας: «το πρόβλημα δημιουργείται σε πιο

μικρές γειτονιές που δεν μπορούν να πάνε τα απορριμματοφόρα να πάρουν τα σκουπίδια» (Συνέντευξη Νο 56), ενώ έμφαση δίνεται και στη συνευθύνη των ίδιων των κατοίκων καθώς σχολιάζεται αρνητικά η πρακτική ορισμένων ιδιοκτητών κατοικίδιων να μη διασφαλίζουν τη διατήρηση της καθαριότητας των δημόσιων χώρων. Σε άλλες περιπτώσεις σχολιάζεται η διαφοροποίηση των προβλημάτων από γειτονιά σε γειτονιά εντός της Αγίας Τριάδας:

Χώροι αναψυχής δεν υπάρχουν, τίποτα, μόνο η πλατεία Αϊβαλιώτη. Εκεί είναι ένας χώρος συγκέντρωσης. Η συγκεκριμένη γειτονιά είναι πιο δεμένη και το πιο κεντρικό σημείο της Αγίας Τριάδας που γνωρίζονται όλοι μεταξύ τους. Είναι η καλή γειτονιά δηλαδή. Εκεί έχουν φτιάξει κάποια σπίτια οι πιο νέοι, αλλά άμα πας πιο πάνω από την Ντεντιδάκηδων είναι εγκαταλειμμένα (Συνέντευξη Νο 55).

Ορισμένες αφηγήσεις αναπολούν τα «περασμένα χρόνια» όταν όλοι οι γείτονες «έβαφαν τα σπίτια τους» και δεν περίμεναν από τον Δήμο να εξωραΐσει τη συνοικία. Ωστόσο και σήμερα υπογραμμίζουν ότι δεν λείπουν οι περιποιημένες αυλές και τα σοκάκια γεμάτα με λουλούδια και γλάστρες.

Αναφορικά με τις κτιριακές υποδομές, κοινό τόπο στον λόγο των κατοίκων αποτελεί η συγκέντρωση πολλών προβλημάτων στη συνοικία. Σε αυτό το πλαίσιο, γίνονται αναφορές στα πολλά εγκαταλελειμμένα και ετοιμόρροπα κτήρια τα οποία αποτελούν κίνδυνο για τους διερχόμενους πεζούς. Η συνθήκη αυτή έχει σαν αποτέλεσμα οι γονείς να μην επιτρέπουν στα παιδιά τους το παιχνίδι στη γειτονιά (Συνέντευξη Νο 49) γεγονός που επηρεάζει αρνητικά την κοινωνικοποίησή τους, δεδομένης της έλλειψης παιδικών χαρών και πάρκων στην περιοχή.

Υπάρχουν πολλά παλιά σπίτια στην Αγία Τριάδα, αλλά αυτός που τα έχει πρέπει να τρέξει να τα φτιάξει. Εμένα δεν με ενοχλεί, αλλά άμα παίζουν τα παιδιά δίπλα σε παλιά σπίτια μπορεί να πέσει κάτι και να τα χτυπήσει (Συνέντευξη Νο 46).

Οι στενοί δρόμοι δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στην εύρεση θέσεων στάθμευσης, συνθήκη που δεν διευκολύνεται από τη σύνθετη και άναρχη ρυμοτομία της συνοικίας. Παράλληλα, η κυκλοφορία τόσο των πεζών όσο και των οχημάτων χαρακτηρίζεται από τους κατοίκους «δύσκολη». Επίσης, εκφράζονται προβληματισμοί για την υπολειμματική πυροπροστασία, τη μη ύπαρξη χώρων διαφυγής σε περίπτωση σεισμών, και τη διακοπτόμενη υδροδότηση της περιοχής. Επιπροσθέτως, τονίζεται το πρόβλημα του ελλιπούς φωτισμού σε καίρια σημεία της περιοχής:

Το μόνο κομμάτι της περιοχής που μπορεί να περπατήσει κάποιος εύκολα τη νύχτα είναι η πλατεία του Αϊβαλιώτη από παλιά μέχρι και σήμερα. Στα υπόλοιπα στενά δεν περπατάει κανείς τη νύχτα (Συνέντευξη Νο 57).

Έχουμε επιδιώξει και απαιτήσει από τον Δήμο να κάνει κάποιες κινήσεις που θα βοηθήσουν την περιοχή. Παραδείγματος χάρη, ένα δίκτυο πυρόσβεσης γιατί η περιοχή

δεν έχει συνέχεια ροή νερού στο δίκτυό της. Οπότε γίνεται ένα σημαντικό έργο πυρόσβεσης με δεξαμενές που ανά πάσα στιγμή και με πολλούς κρουνοί σε κάθε γωνιά να μπορεί να αντιμετωπιστεί η περίπτωση της πυρκαγιάς, διότι λόγω των στενών η πυροσβεστική δεν μπορεί να φτάσει (Συνέντευξη Νο 58).

Σε ορισμένες αφηγήσεις επικρίνονται οι Δημοτικές Αρχές (ή και το κεντρικό κράτος) για αδιαφορία ή/και αδυναμία να επιλύσουν μακροχρόνια προβλήματα που ταλανίζουν την περιοχή μέσω ενός ολιστικού σχεδιασμού αναβάθμισης: «από τον Δήμο από το κράτος έχει αφεθεί αυτή η περιοχή. Και είναι μια ντροπή, δηλαδή, του Ηρακλείου» (Συνέντευξη Νο 59). Επιπλέον, τονίζεται η ανάγκη για συλλογική δράση, η οποία μπορεί να συμβάλει θετικά στη βελτιστοποίηση της περιοχής:

Οι κάτοικοι, πιστεύω ότι πρέπει να συμπαρασταθούν. Να μπορέσουν να κάνουν κάτι μαζί. Να μην πηγαίνει ο καθένας μόνος του. Αυτοί εδώ [η Δημοτική Αρχή] όταν τους φέρνεις τα κανάλια μόνο τότε ευαισθητοποιούνται. Μέχρι διάνοιξη δρόμου κάναμε με τσαμπουκά. Το πιστεύεις αυτό; Φυτέψαμε κάποια δέντρα μόνοι μας. Φυτέψαμε ένα πάρκο μόνοι μας. Εντάξει. Στη Βουρδουμπάδων... απέναντι από το μουσείο, αυτός ο δρόμος. Και ακόμα τώρα δεν έχει γίνει πράξη αναλογισμού για να αποζημιωθούν οι ιδιοκτήτες (Συνέντευξη Νο 59).

Ήρθανε μόνο και μας κάνανε κάτι ζαρντινιέρες πετρόκτιστες στα στενά μας. Ζαρντινιέρες ας πούμε που εντάξει, δεν τις είχαμε και ανάγκη. Είχαν όλες οι γειτονιές γλάστρες. Θυμάμαι τις γυναίκες φύτευαν με γλάστρες και λουλούδια στα στενά και σήμερα έχει ακόμα και είναι γραφικά. Ακόμα έχουν στρώσει κάτι ψευτόπλακες. Και τώρα πάλι ακούω για σχέδιο αναβάθμισης (Συνέντευξη Νο 50).

Η οικιστική ανάπλαση και η εφαρμογή του αναθεωρημένου ρυμοτομικού σχεδίου αποτελεί επιτακτικό ζητούμενο, καθώς οι κάτοικοι θεωρούν ότι θα ανακουφίσει την περιοχή από τα πολύ σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει λόγω των ιδιαίτερων στεγαστικών συνθηκών και της σταδιακής εγκατάλειψής της από τους μόνιμους κατοίκους. Με τις επικρατούσες συνθήκες οι ιδιοκτήτες σπιτιών δεν γνωρίζουν αν και πως μπορούν να αξιοποιήσουν οικονομικά την ιδιοκτησία τους. Η εφαρμογή του σχεδίου πόλης αποτελεί βασική προσδοκία και οι καθυστερήσεις που παρατηρούνται στην πολυπόθητη ανάπλαση προκαλούν συχνά την έντονη δυσαρέσκεια των μόνιμων κατοίκων, οι οποίοι αισθάνονται ότι η περιοχή τους έχει πλήρως εγκαταλειφθεί. Συνέπεια αυτού είναι αρκετοί κάτοικοι να πουλούν τις ιδιοκτησίες τους και να εκτοπίζονται από την παραδοσιακή τους κοινότητα. Η καθυστέρηση της εφαρμογής του νέου ρυμοτομικού σχεδίου και της ανάπλασης της περιοχής προβάλλεται ως μια σημαντική αιτία για την υποβάθμιση της συνοικίας και προκαλεί αισθήματα δυσφορίας:

Ένα σχέδιο πόλεως που κυκλοφορεί δεν έχει εφαρμοστεί ποτέ σε αυτή την περιοχή και υπάρχει πάνω από 50 χρόνια και το κουβεντιάζουν ξανά και ξανά. Καταρχάς έχουν γίνει ερείπια τα σπίτια [...] Θα ήταν καλό να ξέρει ο κόσμος π.χ. ότι έχει 20

τετραγωνικά και να ξέρει τι να κάνει με αυτό. Θα γίνει πράσινο; Θα το κάνουν κάτι άλλο; Να ξέρει όμως τι να κάνει. Να μπορεί να επενδύσει. Υπάρχουν κάτοικοι εδώ που έχουν ιδιοκτησίες και δεν ξέρουν πως να τις χρησιμοποιήσουν. Η τοπική αυτοδιοίκηση πρέπει να κάνει κάτι για αυτό (Συνέντευξη Νο 56).

Από μικρός ακούω για ανάπλαση στην Αγία Τριάδα, αλλά τίποτα! Όπως σας είπα. Αδιαφορούν. Από τις λάμπες μέχρι την ύδρευση, την αποχέτευση. Πάνε να την υποβαθμίσουν την Αγία Τριάδα. Όταν θα έχουν αγοράσει τα πάντα, τότε θα γίνει ανάπλαση (Συνέντευξη Νο 57).

Ναι σκάλωσε [το ρυμοτομικό σχέδιο]. Για αυτόν τον λόγο και σταμάτησαν να φτιάχνουν τα σπίτια διότι σύμφωνα με το σχέδιο θα τους τα έπαιρνε δρόμος οπότε τα άφησαν και πέσανε, οπότε και πάρα πολύ παραβατικοί έχουνε μπει στα σπίτια. Είναι μπαλκόνια που πέφτουνε, τοίχοι που πέφτουνε, ταράτσες που πέφτουνε. Δεν φτιάχνουν τώρα τα σπίτια (Συνέντευξη Νο 55).

Οικονομική και στεγαστική αποστέρηση και στρατηγικές επιβίωσης

Από την ποιοτική έρευνα επιβεβαιώνεται η συγκέντρωση αποστέρησης σε όλα τα πεδία που μελετήθηκαν από τις επί μέρους ποσοτικές μεταβλητές που διαμορφώνουν το δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης. Κυριότερη απειλή για την κοινωνική ευημερία, φαίνεται να αποτελεί η οικονομική και εισοδηματική επισφάλεια και οι προβληματικές συνθήκες στέγασης. Από τις απαντήσεις φαίνεται η δυσπραγία των συμμετεχόντων να διατηρήσουν μια στοιχειώδη ποιότητα ζωής. Η ανάγκη ορισμένων οικογενειών της περιοχής ακόμη και για βασικά αγαθά διαβίωσης επιβεβαιώνεται από την τακτική προσφυγή τους στα συσσίτια της εκκλησίας, τη διασφάλιση των γευμάτων τους από το Κ.Η.Φ.Η. ή από το Πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» και την αξιοποίηση τόσο του Κοινωνικού Παντοπωλείου όσο και των κοινωνικών υπηρεσιών εν γένει.

Από τον λόγο των κατοίκων γίνεται κατανοητό ότι τα οικονομικά προβλήματα είναι καθοριστικά για τη διαχείριση της καθημερινότητάς τους και την κάλυψη των βασικών αναγκών του νοικοκυριού. Κοινό γνώρισμα για όλους τους συμμετέχοντες είναι ότι τη δεδομένη χρονική περίοδο βρίσκονται σε καθεστώς ανεργίας και δεν διαθέτουν εισοδήματα πέραν των επιδομάτων. Ορισμένοι από αυτούς έχουν παραμείνει από μερικούς μήνες έως και αρκετά χρόνια χωρίς εργασία. Αν και η ανεργία σε πολλές περιπτώσεις αποτελεί αναγκαστική συνθήκη λόγω προβλημάτων υγείας που καθιστούν αδύνατη την εργασιακή ένταξη, οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι/ες δηλώνουν ότι επιθυμούν να εργαστούν παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Κατά τον εργασιακό τους βίο, τα υποκείμενα της έρευνας άλλαζαν συχνά εργασίες προκειμένου να αναζητήσουν καλύτερες οικονομικές απολαβές. Η οικονομική κρίση που ταλάνισε την κοινωνία, λειτούργησε επιβαρυντικά ως προς την ικανότητα των ιδιοκτητών να διατηρήσουν ανοιχτά τα καταστήματά τους, τα οποία σταδιακά οδηγήθηκαν στην πτώχευση και συνακόλουθα στην ανεργία πολλών εργαζομένων:

Τα τελευταία χρόνια μέχρι το 2010, δούλευα σε μια έκθεση επίπλων. Ε μετά έκλεισε. Ύστερα στα 60 σου, ποιος θα σε πάρει για δουλειά; Εδώ δεν παίρνουν εικοσάρηδες και δεκαοχτάρηδες (Συνέντευξη Νο 47).

Οι θέσεις εργασίας στις οποίες απασχολούνταν οι συμμετέχοντες ήταν κατά βάση χαμηλής εξειδίκευσης: αγροτικές/γεωργικές, φροντίδα ηλικιωμένων και ασθενών, υπάλληλοι σε καταστήματα και επιχειρήσεις ή σε δημόσιες υπηρεσίες και δομές (υπηρεσία καθαρισμού του Δήμου). Συχνά γυναίκες βιώνουν πρόσθετους φραγμούς στις βιογραφικές τους διαδρομές στον εργασιακό χώρο αφού έχουν αναλάβει και ευθύνες που η πατριαρχική κοινωνία έχει αποδώσει επιλεκτικά στο γυναικείο φύλο (φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών):

Δούλευα, έβλεπα γιαγιάδες, δεν μιλούσα καθαρά όπως μιλάω τώρα. Έχω δουλέψει και στα αμπέλια, γενικά γεωργικές δουλειές σαν εργάτρια. Ψάχνω να βρω δουλειά αλλά είναι δύσκολο επειδή έχω αναλάβει όλα τα παιδιά και τις δουλειές του σπιτιού (Συνέντευξη Νο 48).

Σε σημαντικό βαθμό οι στρατηγικές της επιβίωσης των ευπαθών κοινωνικών ομάδων οργανώνονται μέσα από την αναζήτηση επιδομάτων όπως το Ε.Ε.Ε., το επίδομα τέκνων-εξαρτημένων μελών/παιδιών στην οικογένεια (Α21), το επίδομα ενοικίου, το επίδομα ανεργίας και η σύνταξη του Ο.Γ.Α. Το ύψος των εισοδημάτων των συνεντευξιζόμενων κυμαίνεται από 150 έως 300 ευρώ μηνιαίως, με τους ίδιους να εκφράζουν λύπη και δυσαρέσκεια, καθώς τέτοιου ύψους ποσά δεν διασφαλίζουν μια αξιοπρεπή διαβίωση.

Σε ολόκληρη τη συνοικία της Αγίας Τριάδας, ιδιαίτερα στο νότιο τμήμα της, βρίσκονται διάσπαρτοι θύλακες φτώχειας και στεγαστικής αποστέρησης. Η παρακμή ή η εγκατάλειψη των κτιρίων σχολιάστηκε στις μαρτυρίες τόσο των κατοίκων όσο και των φορέων, ενώ σημειώθηκε και από τα μέλη της ερευνητικής ομάδας κατά την επιτόπια έρευνα. Εκτός από λίγες νεόδμητες οικοδομές (κυρίως στο βόρειο τμήμα της συνοικίας) και ορισμένες αναπαλαιωμένες κατοικίες, η συντριπτική πλειονότητα των οικημάτων της περιοχής παραμένει ανεπαρκώς συντηρημένη. Επιβαρυντικός παράγοντας στη συνθήκη της στεγαστικής αποστέρησης είναι η έλλειψη συντήρησης των σπιτιών από τους ιδιοκτήτες τους, εξ αιτίας της αβεβαιότητας από την εφαρμογή του νέου ρυμοτομικού σχεδίου. Η εγκατάλειψη αυτή έχει ως συνέπεια τα χαμηλά ενοίκια που προσελκύουν νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος συνθήκη η οποία συμβάλει στη σταδιακή αύξηση του κοινωνικού στιγματισμού και της «γκετοποίησης» της περιοχής. Ωστόσο, προβλήματα δεν παρατηρούνται στο σύνολο των κατοικιών, με το εσωτερικό της συνοικίας να σημειώνει σημαντικές αποκλίσεις:

Υπάρχουν και καλές κατοικίες πολύ καλές. Υπάρχουν πετρόχτιστες αναπαλαιωμένες υπάρχουν και υποβαθμισμένες κατοικίες στον παλιό ιστό της Αγίας Τριάδας γύρω από

το καφενείο του Αϊβαλιώτη. Τα παλιά μικρασιατικά προσφυγικά δεν είναι σε καλή κατάσταση. Όλα αυτά χρειάζονται αναπαλαίωση, χρειάζονται συντήρηση. Είναι και έξοδα και ο κόσμος δεν τα συντηρεί γιατί είναι το οικονομικό στη μέση και το σχέδιο ανάπτυξης της περιοχής (Συνέντευξη 50).

Στην έρευνά μας συναντήσαμε χαρακτηριστικά παραδείγματα κατοίκων που επέλεξαν την περιοχή λόγω των σχετικά χαμηλών ενοικίων και της γειτνίασης με το κέντρο της πόλης, όπου συχνά αναζητούν εργασία. Προβλήματα στέγασης, ωστόσο, αντιμετωπίζουν και οι παλιοί κάτοικοι που παραμένουν στην περιοχή με τους περιορισμούς των υποδομών και των στεγαστικών συνθηκών που προαναφέρθηκαν. Άλλοι κάτοικοι έχουν μετακινηθεί σε αναβαθμισμένα προάστια της πόλης αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Από τις συνεντεύξεις φαίνεται ότι υπάρχουν νοικοκυριά που δεν διαθέτουν βασικές υποδομές (όπως μπάνιο) ή/και οικιακές συσκευές: «ψυγείο δεν είχαμε αλλά κάναμε οικονομία και πήραμε. Πλυντήριο δεν έχω, πλένω με τα χέρια» (Συνέντευξη Νο 48) και δηλώνουν ότι δεν έχουν τη δυνατότητα να αντικαταστήσουν φθαρμένα έπιπλα/ είδη οικιακής χρήσης. Συνεντευξιαζόμενη τόνισε ότι στο παρελθόν βίωσε μια συνθήκη ολικής αποστέρησης, όντας άστεγη μαζί με την οικογένειά της. Ένα ακόμη σημαντικό πρόβλημα που αναδεικνύεται στις συνεντεύξεις είναι η ύπαρξη κατοικιών στις οποίες συμβιών πολλά άτομα (παιδιά, αδέρφια, ευρύτεροι συγγενείς) και άλλων στις οποίες διαβιεί ένα μόνο άτομο, είτε λόγω θανάτου γονέων/συζύγων είτε επειδή τα παιδιά μεγαλώνοντας εγκατέλειψαν την πατρική εστία. Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι ενδεικτικό των άθλιων συνθηκών διαβίωσης μετανάστριας, που στο παρελθόν συγκατοικούσε με άλλα 11 άτομα:

Ζούσαμε σε ένα σπίτι όλοι μαζί. Είχε δύο δωμάτια και κουζίνα αλλά εμείς το κάναμε και αυτό δωμάτιο επειδή ήμασταν πολλά άτομα. Δεν χωρούσαμε. Είχαμε ντιβάνια, καναπέ και κοιμόμασταν. Ήμασταν 11 άτομα. Καμιά φορά είχαμε νερό, άλλες δεν είχαμε. Μας έδιναν οι γείτονες πολλές φορές για να μπορώ να πλένω τα παιδιά. Γέμιζα σε παγούρια το νερό και το αποθήκευα για να έχουμε. Κουτσά-στραβά επιβίωσαμε (Συνέντευξη Νο 48).

Παρά το γεγονός ότι αρκετοί συνεντευξιαζόμενοι δυσανασχετούν για τις ανεπαρκείς συνθήκες στεγαστικής διαβίωσης και την έλλειψη βασικών ανέσεων, οι περισσότεροι/ες προτεραιοποιούν την πρόσβαση σε βασικά αγαθά για τη διασφάλιση της επιβίωσης συνθήκη που επιβεβαιώνει τη διολίσθηση του επιπέδου διαβίωσης και την αύξηση της φτωχοποίησης.

Όσον αφορά τις δυνατότητες εκπαίδευσης, οι συμμετέχοντες στην έρευνα (άτομα που ζουν σε συνθήκες αποστέρησης) όπως φαίνεται από τις αφηγήσεις διαθέτουν στην πλειονότητά τους χαμηλό μορφωτικό κεφάλαιο. Ορισμένοι δεν έχουν ολοκληρώσει τη βασική εκπαίδευση, την οποία σε πολλές περιπτώσεις αναγκάστηκαν να διακόψουν για να εργαστούν ή στράφηκαν στην τεχνική εκπαίδευση ευελπιστώντας ότι θα τους

διασφαλίσει καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές. Ωστόσο, σήμερα, ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να ολοκληρώσουν το σχολείο και να μορφωθούν προκειμένου «να έχουν ένα καλύτερο μέλλον», με περισσότερες ανέσεις και ευκαιρίες για ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω παράθεμα μετανάστριας:

Όλα τα παιδιά μου πήγαν σχολείο εδώ στην περιοχή. Τους άρεσε και τώρα πηγαίνουν και τα εγγόνια μου. Εγώ τράβηξα πολλά επειδή δεν πήγα σχολείο και δεν θέλω να το τραβήξουν και τα παιδιά μου (Συνέντευξη Νο 48).

Όπως φαίνεται από το ποιοτικό υλικό της έρευνας, οι ευκαιρίες μόρφωσης ακόμη και σήμερα δεν θεωρούνται διασφαλισμένες. Στις συνεντεύξεις υπάρχουν αναφορές παιδιών μεταναστών που ζουν λίγα χρόνια στην Ελλάδα και δυσκολεύονται, λόγω γλώσσας, με τη σχολική παρακολούθηση συνθήκη που δυσχεραίνει την παραμονή τους στην εκπαίδευση. Επίσης καταγράφονται ακόμη και σήμερα περιπτώσεις παιδιών που οδηγούνται στη σχολική διαρροή εξαιτίας της άμεσης ανάγκης της οικογένειάς τους για οικονομική στήριξη, γεγονός που αφενός επηρεάζει τις ισορροπίες της οικογένειας αναγκάζοντας τα παιδιά να αναλάβουν ευθύνες ενηλίκων και αφετέρου αναπαράγει την οικονομική και κοινωνική αποστέρηση διαγενεακά.

Κοινωνικά δίκτυα, εθελοντική δράση και συμμετοχικότητα

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα δεν έχει σκεφτεί ή επιθυμήσει να συμμετάσχει σε κάποιο συνεργατικό εγχείρημα (κοινωνικό συνεταιρισμό). Αν και μεταξύ των συνεντευξιζόμενων υπήρξε συμμετέχουσα η οποία ξεκίνησε τις διαδικασίες για την ίδρυση μιας κοινωνικής συνεταιριστικής επιχείρησης, το εγχείρημα αυτό δεν ολοκληρώθηκε. Όπως θα αναλυθεί παρακάτω, αρκετοί από τους συμμετέχοντες ενδιαφέρονται για το κοινωνικό γίνεσθαι της περιοχής, όμως λίγοι είναι εκείνοι που παίρνουν την πρωτοβουλία να ασχοληθούν ουσιαστικά με τα κοινά. Η ενεργή συμμετοχή στον Περιβαλλοντικό Σύλλογο της Αγίας Τριάδας, αν και αναγνωρίζεται από τους κατοίκους ως δραστήριος, καταγράφεται, επίσης, περιορισμένη και κυρίως επιλεκτική:

Δεν συμμετέχουν ιδιαίτερα. Όταν κάνουμε κάποιες εκδηλώσεις συμμετέχουν ή όταν κάνουμε κάποιες συναντήσεις και ενημερώνουμε τους κατοίκους πως να αντιμετωπίσουμε περιπτώσεις έκτακτων κινδύνων, για παράδειγμα σεισμών, πυρκαγιάς, πλημμύρας. Έχουμε κάνει κάποια τέτοιου είδους σεμινάρια, πρώτες βοήθειες. Εκεί συμμετέχουν. Πιστεύω ότι μόνο αν δουν στην πράξη να γίνονται κάποια πράγματα από την Πολιτεία, τον Δήμο, θεωρώ ότι θα καταλάβουν ότι πρέπει να συμμετέχουν ακόμη περισσότερο (Συνέντευξη Νο 58).

Σε σύγκριση με τα παλαιότερα χρόνια, η επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων φθίνει. Τα δίκτυα επικοινωνίας συντηρούνται από τους παλαιούς κατοίκους που γνωρίζονται μεταξύ τους, ενώ οι νεοφερμένοι ενοικιαστές και κάτοικοι τείνουν να αποξενώνονται

και να απορροφώνται περισσότερο στα του οίκου τους. Ωστόσο, οι διάφορες πολιτιστικές δράσεις φαίνεται να ενισχύουν τα δίκτυα κοινωνικότητας της περιοχής. Στους σχολιασμούς των κατοίκων υπάρχουν αναφορές στο πρόγραμμα του Δήμου Ηρακλείου «Τέχνη καθ' οδόν» ως μια θετική εικαστική παρέμβαση που βασίστηκε στη ζωγραφική τοίχων και κτισμάτων της περιοχής συμβάλλοντας στην αισθητική αναβάθμιση εγκαταλελειμμένων χώρων ή κτηρίων.

Για τους ηλικιωμένους κατοίκους της περιοχής, σημείο σύνδεσης αποτελεί το ΚΕ.ΚΟΙΦ.ΑΠΗ. Συχνές είναι οι συναντήσεις γυναικών κυρίως στο χώρο του κυλικείου που μετά τα προγράμματα εκγύμνασης «φέρνουν τα δικά τους κουλουράκια» παρέχοντας ευκαιρίες κοινωνικοποίησης στους ωφελούμενους και συμβάλλοντας στη διατήρηση των κοινωνικών δεσμών.

Αναφορικά με την πολιτική συμμετοχή και την εμπλοκή της κοινότητας σε κινηματικές δράσεις, αυτή φαίνεται να περιορίζεται σε συγκεκριμένα αιτήματα τοπικού ενδιαφέροντος που αφορούν στην αναβάθμιση της περιοχής, και εκπορεύονται από τον Περιβαλλοντικό Σύλλογο Αγίας Τριάδας και τον εκλεγμένο εκπρόσωπο του 1ου Δημοτικού Διαμερίσματος που κατοικεί στην περιοχή και γνωρίζει τα προβλήματα εκ των έσω. Οι δράσεις αυτές αφορούν αιτήματα κυρίως προς την Δημοτική Αρχή και σχετίζονται με τον φωτισμό, την πυρόσβεση, τον έλεγχο της παραβατικότητας, την καταγραφή των ετοιμόρροπων κτηρίων, την καθαριότητα, την περίφραξη εγκαταλελειμμένων χώρων και με γενικότερες παρεμβάσεις που μπορούν να βελτιώσουν την καθημερινότητα στην περιοχή.

Σημαντική εστία αθλητικής κοινωνικότητας στην Αγία Τριάδα υπήρξε ο Εθνικός τα μέλη και οι φίλοι του οποίου σύχναζαν σε κεντρικό καφενείο στην πλατεία της Αγίας Τριάδας και στα γραφεία του συλλόγου επί της Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Το σωματείο σταμάτησε να λειτουργεί πριν από λίγα χρόνια καθώς δεν μπορούσε να ανταποκριθεί τις οικονομικές απαιτήσεις της σχετικής νομοθεσίας:

Ο Εθνικός της γειτονιάς είχε παιδιά, απλά δεν είχε τα οικονομικά εφόδια και δεν υπήρξε ενδιαφέρον από κάποιους προέδρους. Ο ένας δηλαδή παρέδιδε στον άλλο και στην ουσία ξεφορτωνόταν το σωματείο από πάνω του, και τα χρέη του σωματείου. Με τον τελευταίο νόμο Αυγενάκη που έβαλε όρους και προϋποθέσεις λίγο πιο αυστηρές, χρειαζόταν δικηγόρος να φτιάξει τα χαρτιά και να τα καταθέσει στην Ε.Π.Σ.Η. Όλα αυτά θέλανε έξοδα. Πώς τώρα ένας πρόεδρος ενός σωματίου αθλητικού που δεν έχει οικονομικές δυνατότητες να στηρίξει αυτό το σωματείο; Δυστυχώς έκλεισε (Συνέντευξη Νο 50).

Η εγκατάσταση νέων συλλογικοτήτων στην περιοχή (βλ. ενότητα «Συλλογική δράση, εθελοντισμός και εναλλακτικά εγχειρήματα») έχει διαμορφώσει μια εστία κοινωνικότητας στο νοτιοανατολικό κυρίως τμήμα της συνοικίας. Σε σημαντικό βαθμό πρόκειται για νεανικές ομάδες συχνά κινηματικού χαρακτήρα τα μέλη των οποίων με

κάποιες εξαιρέσεις δεν διαμένουν στη συνοικία. Η επιλογή ωστόσο μιας φτωχικής περιοχής με πλούσια πολιτισμική κληρονομιά για τη δημιουργία αυτών των εγχειρημάτων παρουσιάζει ενδιαφέρον. Η υποδοχή των συλλογικοτήτων από τους κατοίκους της Αγίας Τριάδας είναι ανάμεικτη: Υπάρχουν θετικές στάσεις, ουδέτερες ή και επιφυλάξεις για τις ομάδες που χαρακτηρίζονται «ιδίων αντιλήψεων» και «κλειστές» ή που «ήρθαν έξω από την Αγία Τριάδα και απλώς έχουν ενοικιάσει έναν χώρο» (Συνέντευξη Νο 55).

«Σαν ένα μεγάλο χωριό μέσα στην πόλη»: Κοινωνικά προβλήματα, ανασφάλεια και παραβατικότητα

Από την έρευνα στο πεδίο φαίνεται ότι η συνοικία της Αγίας Τριάδας αποτελεί μια συνοικία σε μετάβαση. Στην περιοχή μπορούμε να δούμε στοιχεία συνοχής και αλληλεγγύης των κατοίκων αλλά και στάσεις αδιαφορίας για τον συνάνθρωπο ή και συγκρουσιακές σχέσεις ετερόκλητων ομάδων. Πολλοί μόνιμοι και ηλικιωμένοι κάτοικοι διατηρούν κοινοτικούς δεσμούς από τα παιδικά τους χρόνια. Γνωρίζονται πολλά χρόνια και βιώνουν τα ίδια προβλήματα. Είναι εκείνοι που ζουν σε καθεστώς ιδιοκατοίκησης, διατηρούν μεταξύ τους κοινωνικές σχέσεις και περνούν ελεύθερο χρόνο μαζί στα σοκάκια της γειτονίας και πολλές φορές μνημονεύουν περιστατικά αλληλεγγύης από το παρελθόν. Αυτή η αίσθηση οικειότητας παρουσιάζεται με γλαφυρό τρόπο σε αρκετές αφηγήσεις:

Ευτυχώς που υπάρχει αυτό εδώ το ανθρώπινο στοιχείο στις σχέσεις των κατοίκων. Δηλαδή μπορείς να χτυπήσεις την πόρτα της διπλανής, να μιλήσεις. Δεν ξέρω μέχρι πότε όμως, γιατί είναι και μεγάλοι άνθρωποι, οπότε χάνεται αυτή η εμπειρία και αυτή η νοοτροπία και τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους δεν μπορούν πλέον (Συνέντευξη Νο 56).

Οι άνθρωποι από παλιά είχαν πολύ καλές σχέσεις. Καθόταν στους δρόμους. Αυτό δεν θα το δεις πουθενά. Και ακόμη κάθονται. Κι ακόμη εγώ που μένω στη Βαλέστρα. Μαζευόμαστε τα βράδια και καθόμαστε στη γειτονιά. Φέρνει ο καθένας κάτι να τσιμπήσουμε. Και μαζευόμαστε και κάνουμε έτσι έναν ρεφενέ. Υπάρχει αυτό που δεν υπάρχει σε άλλες περιοχές, υπάρχει ακόμη (Συνέντευξη Νο 59).

Κοίταξε είναι λίγο σαν χωριό γνωρίζει ο ένας τον άλλον τουλάχιστον παλιότερα. Ε τώρα όχι τόσο γιατί με το να φύγουν όλοι οι παππούδες να πεθάνουν έχουν νοικιάσει τα σπίτια ξένοι (Συνέντευξη Νο 55).

Ωστόσο, η αλλαγή από παλαιότερες εποχές παραμένει αισθητή. Κάτοικοι της περιοχής έχουν εγκατασταθεί σε άλλες γειτονίες της πόλης, κάποιοι άλλοι δεν είναι πια στη ζωή, και νέοι κάτοικοι έχουν εγκατασταθεί, ντόπιοι ή μετανάστες ή Ρομά. Σε ορισμένες περιπτώσεις η φτώχεια και η αποστέρηση που έχουν βιώσει τους κάνει τους παλαιούς

κατοίκους αλληλέγγυους στους «ξένους», στους μετανάστες που έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή και βιώνουν τις ίδιες συνθήκες αποστέρησης. Σε συνέντευξη μετανάστριας που κατοικεί στην Αγία Τριάδα τονίζεται η αλληλεγγύη των κατοίκων προς τους ξένους:

Είμαι πολύ ικανοποιημένη. Όποτε έχω κάποια δυσκολία με βοηθάνε. Μου έχουν δώσει φαγητό, τρόφιμα. Εδώ και τόσα χρόνια με ξέρουν. Δεν έχω παράπονο από την Ελλάδα. Άμα συμβεί κάτι θα απευθυνθώ στους γείτονες να με βοηθήσουν (Συνέντευξη Νο 48).

Υπάρχει όμως και η άλλη όψη. Καθώς η οικονομία πλήττεται, τα κοινωνικά προβλήματα οξύνονται και ο πληθυσμός αλλάζει, παρατηρείται εντονότερα το φαινόμενο της αποξένωσης. Οι άνθρωποι έχουν γίνει περισσότερο καχύποπτοι και λιγότερο εξωστρεφείς, δεν μοιράζονται τις αγωνίες τους και τα προβλήματά τους και τείνουν προς τη μοναχικότητα: «Δεν έχω καθόλου σχέσεις με τη γειτονιά. Δεν μιλάω με κανένα. Δεν θέλω παρεξηγήσεις... Βάζω την τηλεόραση μου και κρατώ το πλεχτό μου» (Συνέντευξη Νο 44). Για ορισμένους η συνοικία κινδυνεύει να γίνει ένα γκέτο φτώχειας και μεταναστών, μια διακριτή πόλη μέσα στην πόλη με χαρακτηριστικά γκετοποίησης. Στις αφηγήσεις παρατηρείται ένα πλούσιο ρεπερτόριο αναφορών στις νέες συνθήκες που επικρατούν στη συνοικία:

Πώς θα το ονομάσω ότι σε μια πόλη κατοικούν ξένοι που είναι γύρω στους 100-150; Πώς θα ονομάσω αυτή τη φτωχοποίηση, την εγκατάλειψη και τη μη εφαρμογή σχεδίου πόλεως, πώς θα τα ονομάσω; Αυτό το μέρος του Ηρακλείου είναι σαν ένα μεγάλο χωριό μέσα στην πόλη, εγκαταλελειμμένο μάλιστα (Συνέντευξη Νο 56).

Υπάρχουν κάποιες γειτονιές, όπου παραμένει ο κόσμος και οι σχέσεις των κατοίκων είναι πολύ δεμένες, μια οικογένεια, μια ομάδα. Υπάρχουν όμως και περιοχές που έχουν εγκαταλειφθεί πολλά σπίτια, έχουν έρθει καινούργιοι, υπάρχουν και κάποιοι παραβατικοί, οπότε εκεί ο δεσμός των κατοίκων δεν έχει την ίδια συνοχή που έχει σε άλλες γειτονιές που είναι πιο ομογενείς (Συνέντευξη Νο 58).

Ορισμένα ζητήματα που φαίνεται να προκαλούν εντάσεις στην περιοχή, πέραν της δυσκολίας εύρεσης θέσεων στάθμευσης, είναι η μη τήρηση των ωρών κοινής ησυχίας και το αίσθημα της ανασφάλειας που βιώνουν ορισμένοι κάτοικοι λόγω περιστατικών κλοπών και χρήσης ουσιών σε δημόσιους χώρους. Συχνά αναφέρεται από φορείς και κατοίκους ότι ιδιαίτερα τις βραδινές ώρες αποφεύγουν να κυκλοφορούν, και φροντίζουν να επιστρέφουν στο σπίτι τους μέχρι τη δύση του ηλίου. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο φωτισμός στα στενά σοκάκια δεν είναι επαρκής και στην περιοχή κατοικούν ευάλωτες ομάδες, κυρίως ηλικιωμένοι που είναι πιο εύκολο να πέσουν θύματα παραβατικών συμπεριφορών. Συχνά τέτοιες αναφορές συνδέονται με μια επίκληση ενός εξιδανικευμένου παρελθόντος της συνοικίας:

Παλιά ήταν αλλιώς. Μαγαζιά, παλιά αγορά, επαφή των κατοίκων, ανοιχτά σπίτια, επιχειρήσεις ανοιχτές, οικονομική ευμάρεια πολύ ωραία, ήρεμα. Τώρα, ο κόσμος είναι

περίεργος, υπάρχουν κλέφτες, φοβούνται. Χάλασε η γειτονιά και το Ηράκλειο όλο (Συνέντευξη Νο 48).

Στάσεις στη διαφορετικότητα: συμπερίληψη ή κοινωνικός ρατσισμός

Οι εγκατεστημένοι στην περιοχή οικονομικοί μετανάστες, κυρίως από Αλβανία και Βουλγαρία, αποτελούνται συνήθως από οικογένειες και όχι μονοπρόσωπα νοικοκυριά (Συνέντευξη Νο 55) και φαίνεται να έχουν ενταχθεί σε σημαντικό βαθμό στην τοπική κοινωνία και να χαίρουν αποδοχής από τους γηγενείς: «Έχω την εντύπωση ότι οι αμιγώς κάτοικοι αυτής της περιοχής έχουν αγκαλιάσει πολύ περισσότερο τους αλλοδαπούς από κάθε άλλη περιοχή» (Συνέντευξη Νο 56). Ωστόσο αναφέρονται και περιπτώσεις που δεν έχουν επιτύχει την ένταξη κυρίως λόγω της δυσκολίας της γλώσσας και οι οποίοι ζητούν τη μέριμνα για την εκμάθηση της, έτσι ώστε να μπορέσουν να κοινωνικοποιηθούν.

Η άλλη πλευρά, συχνή στις εργατικές λαϊκές συνοικίες όπου μέρος των κατοίκων αναπτύσσει ξενοφοβικές αντιλήψεις, αποδίδει τα προβλήματα και τις δυσλειτουργίες της περιοχής στην ύπαρξη αλλοεθνών κατοίκων με τους οποίους δυσκολεύονται να συνυπάρξουν. Η στάση αυτή στρέφεται περισσότερο κατά ορισμένων εθνοτήτων και μοναχικών μεταναστών, και όχι προς τους χρόνια εγκατεστημένους οικογενειάρχες της περιοχής. Ιδιαίτερα επιφυλακτική ή αρνητική στάση παρατηρήθηκε σε λιγοστές αφηγήσεις για τους Ρομά που διαμένουν στην Αγία Τριάδα. Η στάση αυτή συχνά αιτιολογείται στη βάση των πρακτικών των ίδιων των Ρομά: «Η μόνη διάκριση που δημιουργείται από μόνη της και από τις δράσεις είναι από τους Ρομά» (Συνέντευξη Νο 58), ενώ στα αποσπάσματα σχολιάζονται περιστατικά παραβίασης των ωρών κοινής ησυχίας, διακίνησης εξαρτησιογόνων ουσιών και πρόκλησης εντάσεων. Ακόμη, αναφέρεται ότι συχνά οι Ρομά καταλαμβάνουν ακατοίκητα κτίσματα, δεν σέβονται τους δημόσιους χώρους ρυπαίνοντάς τους και διασκεδάζουν στα σοκάκια της περιοχής δημιουργώντας οχλαγωγία:

Εδώ όταν πρωτοήρθαν οι πρώτοι μετανάστες ενσωματώθηκαν διότι εδώ γέννησαν τα παιδιά τους και έκαναν τα σπίτια τους. Εμείς τους δεχτήκαμε διότι ήταν οικογενειάρχες. Αυτούς που δεν μπορούμε να δεχτούμε είναι τους παραβατικούς δηλαδή κάποιους Ρομά. Δεν μιλάω για όλους, επειδή δεν ισχύει για όλους, αλλά κάποιοι Ρομά είναι όντως παραβατικοί και δημιουργούν προβλήματα. Και τρέχει η αστυνομία κάθε τρεις και λίγο σε διάφορα μέρη και στα εγκαταλειμμένα σπίτια που έχουν κάνει κατάληψη (Συνέντευξη Νο 55).

Έχουν εγκατασταθεί μερικές οικογένειες Ρομά οι οποίες δυστυχώς δεν σέβονται το περιβάλλον και καταλαμβάνουν τον δρόμο μπροστά, βγάζουν τα τραπέζια τους, τους καναπέδες τους και δημιουργούν μια αίσθηση καταυλισμού και πολλές φορές δεν προσέχουν την καθαριότητα, την ησυχία και δημιουργούν προβλήματα (Συνέντευξη Νο 58).

Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση

Μέσα από τις αφηγήσεις των κατοίκων και των φορέων σκιαγραφούνται τα βασικά προβλήματα και οι ανάγκες της περιοχής, η αντιμετώπιση των οποίων θα βελτιώσει την ποιότητα ζωής στη συνοικία. Οι συνεντευξιαζόμενοι/ες οραματίζονται την περιοχή τους περιποιημένη και καθαρή, με χώρους πράσινου και πλατείες, με σπίτια που επιτρέπουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης και με γειτονιές ασφαλείς που σφύζουν από ζωή. Παρακάτω παραθέτουμε ορισμένες βασικές προτάσεις των κατοίκων:

- Η άμεση εφαρμογή του νέου ρυμοτομικού σχεδίου θα δώσει νέα πνοή στη συνοικία, θα δημιουργήσει κίνητρα στους ιδιοκτήτες για συντήρηση και αναπαλαίωση των κατοικιών τους και θα συμβάλει στην επανακατοίκηση της συνοικίας από κατοίκους που την έχουν εγκαταλείψει.
- Η ανάπλαση της περιοχής με τρόπο που θα σέβεται την φυσιογνωμία και το πολυπολιτισμικό παρελθόν της θα δώσει αξία στη γη και στις κατοικίες. Αυτό θα επιτρέψει την ουσιαστική αναβάθμιση των κατοικιών της περιοχής. Για ορισμένους κατοίκους αυτή η προοπτική συνδέεται και με τη δυνατότητα ενίσχυσης των εισοδημάτων τους από την ενοικίαση ή την πώληση κατοικιών.
- Η οικιστική αναβάθμιση της συνοικίας αναμένεται να προσελκύσει κοινωνικές, εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες στην περιοχή οι οποίες θα δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας. Οι κάτοικοι υποστηρίζουν ότι η περιοχή τους θα έχει τη δυνατότητα να φιλοξενήσει καλλιτέχνες και συλλογικότητες, και η ανάπτυξη ενός Μεσογειακού Κέντρου Μουσικής και άλλων πολιτιστικών δραστηριοτήτων μπορεί να βοηθήσει προς αυτήν την κατεύθυνση.
- Ένας ολοκληρωμένος σχεδιασμός ανάπλασης και εξωραϊσμού της περιοχής κρίνεται απαραίτητος. Οι κάτοικοι προτείνουν άμεσες και μακροπρόθεσμες δράσεις για την καθαριότητα των δρόμων και τη βελτίωση του οδοστρώματος, τη δημιουργία χώρων πρασίνου και αναψυχής και, στο μέτρο του δυνατού, τη δημιουργία πεζόδρομων, και την ολοκλήρωση του έργου της πυροπροστασίας.
- Παρεμβάσεις στην πρώην λαχαναγορά και στα Ενετικά Τείχη πέριξ της συνοικίας κρίνονται απαραίτητες ώστε να υπάρξει σύνδεση με χώρους περιπάτου, ψυχαγωγίας και πολιτισμικών δραστηριοτήτων και οι κάτοικοι της περιοχής να σταματήσουν να ασφυκτιούν στην περιοριστική εδαφική της επικράτεια.
- Η βελτίωση και η συντήρηση του φωτισμού και η αξιοποίηση ή περίφραξη εγκαταλελειμμένων κατοικιών και οικοπέδων θα συμβάλουν στον περιορισμό των διαθέσιμων χώρων για παραβατική δράση και οι πολίτες θα προστατευθούν από καταρρεύσεις κτηρίων ή μπαλκονιών.

- Η τακτικότερη υδροδότηση της περιοχής και η βελτίωση του δικτύου ύδρευσης και αποχέτευσης θα συμβάλει στην ποιοτικότερη διαβίωση των κατοίκων.
- Για τη διευκόλυνση της ηλικιωμένων κατοίκων προτείνεται να τοποθετηθούν παγκάκια στους δρόμους (όπου είναι εφικτό) και να επαναλειτουργήσει το φυσικοθεραπευτήριο στο ΚΕ.ΚΟΙΦ.Α.Π.Η.
- Η ενίσχυση της συλλογικής δραστηριότητας στην περιοχή και η διαμόρφωση δράσεων επιμόρφωσης των κατοίκων, με την παράλληλη ανάπτυξη προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης και απασχόλησης αναμένεται να έχει θετικά αποτελέσματα στην καθημερινότητα των κατοίκων.
- Προληπτικές δράσεις για τη μείωση των εντάσεων και των παραβατικών συμπεριφορών στην περιοχή που θα αυξήσουν το αίσθημα ασφάλειας των κατοίκων.

ΔΥΤΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΟΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Καμίνια

Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα

Η δημιουργία, κυρίως μεταπολεμικά, της αστικής περιοχής των Καμινίων στα βορειοδυτικά της πόλης του Ηρακλείου οριοθετείται σήμερα από το παραλιακό μέτωπο στον βορρά, την οδό 62 μαρτύρων στο νότο, τα τείχη του Προμαχώνα Αγίου Ανδρέα ανατολικά και τη συνοικία της Αγίας Μαρίνας δυτικά, όμορα του ρέματος Γιοφύρου, ενώ αποτελεί μέρος της Γ' Κοινοτικής Ενότητας Ηρακλείου. Αναφορές για την περιοχή εντοπίζονται από τον 17ο αιώνα στις οποίες ο Τζοάνες Παπαδόπουλος (2012: 47) περιγράφει τα Καμίνια σαν μια βραχώδη έκταση στην ύπαιθρο, χωρίς πολύ κόσμο, την οποία είχαν επιλέξει οι Εβραίοι κάτοικοι της σημερινής Αγίας Τριάδας, ως χώρο ανάπαυσης των νεκρών τους. Παίρνοντας το όνομά της από ένα καμίνι που λειτουργούσε στην περιοχή (βλ. ενότητα «Μνήμες και αφηγήσεις: Η δημιουργία, το όνομα και οι συνθήκες διαβίωσης») τα Καμίνια θεωρούνταν παραδοσιακά θύλακας της εργατικής τάξης και συγκαταλέγονταν στις υποβαθμισμένες περιοχές της πόλης, για τις οποίες η τοπική αυτοδιοίκηση έχει επιχειρήσει σειρά παρεμβάσεων ανάπλασης και ανάπτυξης.

Η εμπορική χρήση της περιοχής απλώνεται περιμετρικά στις κεντρικές λεωφόρους, με το ενδότερο τμήμα της να αποτελείται αμιγώς από κατοικίες. Μεταξύ των χαρακτηριστικών των Καμινίων είναι η άναρχη, αυθαίρετη και πυκνή δόμηση σχεδόν στο σύνολο της συνοικίας αποτέλεσμα πολλών πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών παραγόντων: Η έλευση των προσφύγων μετά τη δεκαετία του 1920, ο περιορισμός του μουσουλμανικού και εβραϊκού πληθυσμού, η αγροτική έξοδος και η τουριστική ανάπτυξη (Ζαϊμάκης 2008β: 28) μετέβαλαν την ανθρωπογεωγραφία των αστικών κέντρων τα οποία αναπτύχθηκαν ραγδαία. Η αύξηση των αναγκών στέγασης και η αδυναμία της πολιτείας να εκπονήσει έναν οργανωμένο πολεοδομικό σχεδιασμό οδήγησαν στον οικοδομικό συνωστισμό και στη διαμόρφωση οικιστικών ζωνών χωρίς την πρόβλεψη για επαρκείς ελεύθερους δημόσιους χώρους. Στο πλαίσιο αυτό, η σημερινή εικόνα της περιοχής συντίθεται -στο μεγαλύτερο μέρος της- από έλλειψη αστικού πρασίνου και ανοιχτών κοινόχρηστων χώρων, δυσκολία στη στάθμευση ιδιαίτερα κοντά στους εμπορικούς δρόμους, και ανεπαρκή πρόβλεψη για τη διέλευση των πεζών και κυρίως των ατόμων με ειδικές ανάγκες (ΑμεΑ). Ενδεικτικές χωρικές ενότητες της άναρχης οικοδομικής ανάπτυξης αποτελούν οι περιοχές γύρω από την Αγία Μαρίνα, βόρεια του γηπέδου του Ο.Φ.Η. και δυτικά της οδού Εφόδου:

Φωτογραφίες 25 & 26. Κατοικίες βόρεια του γηπέδου του Ο.Φ.Η. (αριστερά) και κοντά την πλατεία Ελευθέρνης (δεξιά). Λήψη: Χαρά Κόκκινου Μάιος 2023

Φωτογραφία 27. Ο οικοδομικός συνωστισμός δυτικά της οδού Εφόδου. Λήψη από τα τείχη Γιάννης Ζαϊμάκης Ιούνιος 2023

Χαρακτηριστικά τοπόσημα της περιοχής αποτελούν και τα αναξιοποίητα ερειπωμένα κτίσματα εκατέρωθεν της Λεωφόρου Σοφοκλή Βενιζέλου, μεταξύ των οποίων λιγοστά από τα εναπομείναντα πρώην βυρσοδευεία γνωστά ως «Ταμπακαριά» και η τριώροφη εγκαταλελειμμένη οικοδομή, η οποία εξαιρέθηκε από τις κατεδαφίσεις των έργων ανάπλασης. Συγκεντρωμένα στο παραλιακό μέτωπο, τα κτήρια αυτά συνιστούν «παραφονία» στη φροντισμένη, πλέον, εικόνα της παράκτιας ζώνης.

Φωτογραφίες 28 & 29. Τα ερείπια των παλιών βυρσοδεψείων (αριστερά) και το εγκαταλειμμένο κτήριο στο παραλιακό μέτωπο (δεξιά). Λήψη: Χαρά Κόκκινου, Μάιος 2023

Στον αντίποδα, οι δυνατότητες της περιοχής κρίνονται σημαντικές, δεδομένης της μικρής απόστασής της από το κέντρο της πόλης και της γειτνίασής της με τη θάλασσα. Η ανάπλαση του παραλιακού μετώπου στο πλαίσιο των ολυμπιακών αγώνων και του κοινοτικού προγράμματος Urban II έχει επαναπροσδιορίσει, τις δυο τελευταίες δεκαετίες, τον χαρακτήρα της περιοχής καθιστώντας την αναπτυσσόμενη με την προσέλκυση πλήθους περιπατητών από όλη την πόλη του Ηρακλείου. Η δημιουργία και οργάνωση ενός ελεύθερου δημόσιου χώρου που συνδέει τον αστικό ιστό με το παραλιακό μέτωπο⁹ και η φυσική αναβάθμιση της περιοχής με την απομάκρυνση των αυθαίρετων προσφυγικών κτισμάτων της συνοικίας του Καράβολα (βλ. φωτογραφία 30) συνετέλεσαν στην οικιστική ανάπτυξη των Καμινίων παρέχοντας ευκαιρίες αναψυχής στους κατοίκους της. Πέραν της παραλιακής ζώνης του Καράβολα, ωστόσο, οι χώροι πρασίνου στην περιοχή παραμένουν ιδιαίτερα περιορισμένοι, με την πολεοδομική ενότητα στην οποία περιλαμβάνονται τα Καμίνια (13^η) να διαθέτει μόλις 1,12 m² πρασίνου ανά κάτοικο, όταν τα αποδεκτά όρια για μια ποιοτική διαβίωση ορίζονται στα 9 m² (Δήμος Ηρακλείου 2021β: 28-29, OECD 2014: 180). Αναλυτικά, χώροι πρασίνου στα Καμίνια αποτελούν το πολύ μικρό παρκάκι της συμβολής των οδών Πετλέμπουρη και Περνιέ Λουί· το ακόμη πιο μικρό πάρκο προς τιμήν του στιχουργού Μανώλη Ρασούλη και δημιουργού του ύμνου της ομάδας του Ο.Φ.Η. στη συμβολή των οδών Πετλέμπουρη και Ισαύρων· και οι χώροι που περιβάλλουν τον Ι. Ν. της Αγίας Βαρβάρας. Πρόσφατο απόκτημα της περιοχής, η παιδική χαρά της οδού Εφόδου, δυτικά των τειχών, σε ένα πάρκο πολλών στρεμμάτων στο οποίο, ωστόσο, δεν

⁹ Βλ. αναλυτικά Σαπουνάκης «Ανάπλαση παραλιακού μετώπου και σύνδεση του αστικού ιστού με τη θάλασσα: Η περίπτωση του Ηρακλείου». Διαθέσιμο στο: https://www.citybranding.gr/2012/12/blog-post_20.html (Τελευταία πρόσβαση 24/05/23).

έχει συντελεστεί η δεντροφύτευση που θα το καθιστούσε επισκέψιμο τις πολύ ζεστές ημέρες του χρόνου.

Φωτογραφία 30. Η συνοικία του Καράβολα πριν την ανάπλαση του παραλιακού μετώπου.

Πηγή: «Αγνωστες γωνιές στο Δήμο Ηρακλείου Κρήτης». Διαθέσιμη στο https://www.facebook.com/profile.php?id=100064818065478&sk=about_contact_and_basic_info (Τελευταία πρόσβαση 24/05/23).

Η ευρύτερη ανάπλαση και αναβάθμιση της περιοχής αν και σχεδιασμένη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 αντιμετωπίζει γραφειοκρατικές αγκυλώσεις για την υλοποίησή της. Η πολεοδομική μελέτη των Καμινίων βρίσκεται, σήμερα, στη δεύτερη φάση της και προβλέπει παρεμβάσεις, μεταξύ άλλων, στις πυκνοκατοικημένες γειτονιές δυτικά του γηπέδου του Ο.Φ.Η. μέχρι και την Αγία Μαρίνα· την αξιοποίηση και σύνδεση των βυρσοδεψείων με το παραλιακό μέτωπο· την αποκατάσταση της γέφυρας που ενώνει τις ακτές του ρέματος και τη δημιουργία νέων υπέργειων ή υπόγειων συνδέσεων· και τη μετατροπή της ζώνης παράλληλα του ρέματος Γιοφύρου σε χώρο πρασίνου.¹⁰

Αθλητικές εγκαταστάσεις και ευκαιρίες πολιτισμικής ένταξης

Η δημιουργία του γηπέδου του Ο.Φ.Η. ολοκληρώθηκε το 1951 σε χώρο που προοριζόταν για προσφυγικές κατοικίες, όπου την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στεγάζονταν τρία ιστορικά κοιμητήρια: το εβραϊκό, το χριστιανικό και το αρμένικο - μέρος του οποίου διατηρείται στη βόρεια πλευρά του γηπέδου (Ο Κόσμος του ματς,

¹⁰ Βλ. [Ααφερμάκη «Τι προβλέπει η πολεοδομική μελέτη των Καμινίων». Εφ. Πατρίς 12/07/2019 Διαθέσιμο στο https://www.patris.gr/2019/07/12/ti-provlepei-i-poleodomiki-meleti-ton-kaminion](https://www.patris.gr/2019/07/12/ti-provlepei-i-poleodomiki-meleti-ton-kaminion) (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

1988: 143). Η ύπαρξη του γηπέδου συνέβαλε στη σταδιακή ανάπτυξη μιας λαϊκής κοινωνικότητας με επίκεντρο τον αθλητισμό γύρω από τις εγκαταστάσεις του γηπέδου και την πλατεία του Ι.Ν. Αγίας Βαρβάρας. Το γήπεδο, με την επίσημη ονομασία «Θεόδωρος Βαρδινογιάννης» γνωστό και ως «Γεντί Κουλέ» αποτελεί την έδρα της ποδοσφαιρικής ομάδας του Ο.Φ.Η., η οποία αναγνωρίστηκε επίσημα από το Πρωτοδικείο Ηρακλείου στις 29.12.1925 (απόφαση 1239/29.12.1925) εκφράζοντας το δυναμισμό των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων απέναντι στην πνευματική ελίτ και τα παραδοσιακά αστικά στρώματα που αντιπροσώπευε ο Ε.Γ.Ο.Η. Το σωματείο ίδρυσε σύντομα τμήματα κλασσικού αθλητισμού, πάλης, βόλεϊ και ποδοσφαίρου, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στο τελευταίο, το οποίο συσπείρωσε γύρω του μεγάλο μέρος των λαϊκών στρωμάτων της πόλης (Ζαϊμάκης 2012: 312). Το γήπεδο παραμένει μέχρι σήμερα σημαίνον συμβολικό και υλικό στοιχείο στην οργάνωση του χώρου της συνοικίας. Επισημαίνουμε, ωστόσο, ότι την τελευταία δεκαετία στον δημόσιο διάλογο έχει τεθεί το ζήτημα τόσο της δημιουργίας νέου σύγχρονου και μεγαλύτερου γηπέδου σε άλλη περιοχή (βλ. «διπλή ανάπλαση» στην ανάλυση της Νέας Αλικαρνασσού) όσο και της συνολικής ανάπλασης του χώρου στον οποίον βρίσκονται σήμερα το ιστορικό γήπεδο του Ο.Φ.Η. και η παρακείμενη πλατεία της Αγίας Βαρβάρας. Στα Καμίνια μετρά είκοσι χρόνια λειτουργίας και το σκακιστικό τμήμα του Ο.Φ.Η. όπου προπονούνται εκατοντάδες αθλητές με πλήθος διακρίσεων.

Φωτογραφία 31. Είσοδος του Αρμένικου Νεκροταφείου βόρεια του γηπέδου του Ο.Φ.Η. Λήψη Χαρά Κόκκινου, Μάιος 2023.

Στην περιοχή Λίντο, δυτικά των Καμινίων, λειτουργεί από το 2004 το Παγκρήτιο Εθνικό Στάδιο Ηρακλείου, το 5ο μεγαλύτερο στάδιο της χώρας, χωρητικότητας 26.000 θέσεων με γήπεδο ποδοσφαίρου, στίβο, πισίνα και χώρους γυμναστικής. Ακριβώς δίπλα, σε μια έκταση 6.000 m² στεγάζονται το δημοτικό κολυμβητήριο (ίδρυση 1976), το κλειστό γυμναστήριο (ίδρυση 1985) και δυο γήπεδα αντισφαίρισης (μέρος από το

2020 του Εθνικού Αθλητικού Κέντρου Ηρακλείου), τα οποία αποτελούν κέντρο αθλητισμού για το σύνολο των κατοίκων του Ηρακλείου και κυρίως για τις αθλητικές δραστηριότητες των παιδιών και των εφήβων. Στον χώρο του Παγκρήτιου σταδίου διοργανώνονται ποικίλες πολιτισμικές εκδηλώσεις, όπως εκθέσεις, συναυλίες κ.ά. Ανατολικά της Εφόδου, πίσω από τον Προμαχώνα Αγίου Ανδρέα υπάρχουν και τρία γήπεδα μπάσκετ, όπου στεγάζεται η Ακαδημία του Ο.Φ.Η.

Πολιτισμικά η περιοχή είναι ιδιαίτερα δραστήρια κυρίως λόγω του τοπικού Πολιτιστικού Συλλόγου «Τα Καμίνια» (<https://www.facebook.com/pstakaminia>), ενώ δράσεις αναψυχής, κοινωνικής ένταξης και στήριξης αδύναμων οικονομικά νοικοκυριών διοργανώνει και ο Ι.Ν. Αγίας Βαρβάρας, ο οποίος χτίστηκε μεταπολεμικά στη θέση ενός μικρού εξωκλησιού. Ο ναός διαθέτει κατηχητικό και πνευματικό κέντρο για εκδηλώσεις. Ο Πολιτιστικός Σύλλογος Καμινίων μετρά 300 μέλη, κάτοικους αλλά και φίλους της περιοχής, και προσφέρει: εκπαιδευτικές δράσεις (μαθήματα ζωγραφικής, graffiti, ντεκουπάζ, κοπτικής ραπτικής)· προγράμματα ψυχικής και σωματικής ευεξίας (διαλογισμό, γιόγκα, σεμινάρια βοτανολογίας)· δραστηριότητες πολιτισμικής ένταξης (θεατρικό παιχνίδι, θεατρική ομάδα)· και εκδηλώσεις αναβίωσης παραδόσεων και παιχνιδιών (Κλήδονα, έθιμο Μαλλιαρής, Καμινοπαιδείες). Επίσης διοργανώνει δράσεις αναψυχής (εκδρομές, θεατρικές παραστάσεις, το φεστιβάλ «Καραβόλια»), πρόληψης υγείας (τράπεζα αίματος, υπηρεσίες φυσίατρο, δωρεάν μαστογραφίες) και αντιμετώπισης κοινωνικών προβλημάτων (συνεργασία με ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ. και σχολεία για ζητήματα ενδοοικογενειακής βίας, παραμέλησης κ.λπ.). Σημαντικός είναι και ο κοινωνικός ρόλος του συλλόγου στο επίπεδο της στήριξης ευπαθών κοινωνικών ομάδων, καθώς ανά διαστήματα συμβάλλει στον απαραίτητο εξοπλισμό σπιτιών που στερούνται τα απαραίτητα, συγκεντρώνει είδη πρώτης ανάγκης για πληγέντες φυσικών καταστροφών και τροφίμους φυλακών και ιδρυμάτων και, κυρίως, έχει την ευθύνη για τη μεριδοποίηση και τη διανομή του συσσιτίου του Ιδρύματος Καλοκαιρινού, το οποίο παρέχει γεύματα σε περίπου 50 οικογένειες (150 κάτοικους) της περιοχής των Καμινίων. Η διανομή γευμάτων, που έχει τη βάση της σε έναν οικίσκο δίπλα από το 26ο Δημοτικό σχολείο γίνεται εθελοντικά από τα μέλη του συλλόγου 365 μέρες το χρόνο και απευθύνεται σε οικογένειες χαμηλών εισοδηματικών κριτηρίων.

Τέλος, μετά την ανάπλαση του παραλιακού μετώπου, το θεατράκι του Καραβόλα αποτελεί σημείο διεξαγωγής πολλών εκδηλώσεων μεταξύ των οποίων και του «Φεστιβάλ Αστικής Οικολογίας» που τα τελευταία έξι χρόνια προσφέρει δράσεις εκπαίδευσης με στόχο την ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης στους κατοίκους των αστικών κέντρων. Το φεστιβάλ αποτελεί διοργάνωση της εθελοντικής ομάδας Heraklion Eco Voice.

Οικονομική δραστηριότητα, κοινωνικές υπηρεσίες και υποδομές

Στα Καμίνια σε επίπεδο κοινωνικού εξοπλισμού, εκπαίδευσης, υποδομών και ευκαιριών ψυχαγωγίας δεν καταγράφονται σημαντικές ελλείψεις, καθώς η περιοχή διαθέτει κοινωνικές υπηρεσίες (Κέντρο Κοινωνικής Φροντίδας Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων/ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η, υπηρεσία «Βοήθεια στο Σπίτι», οίκο ευγηρίας), μονάδα πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας (4^η Τοπική Μονάδα Υγείας, ΤΟ.Μ.Υ.) και σχολεία όλων των βαθμίδων (κέντρο προσχολικής αγωγής, νηπιαγωγεία, δημοτικά, γυμνάσια, λύκεια μεταξύ των οποίων και επαγγελματικό, και σχολείο δεύτερης ευκαιρίας). Παράλληλα, η περιοχή διαθέτει πλήθος ιδιωτικών ιατρείων όλων των ειδικοτήτων, διαγνωστικά και μικροβιολογικά εργαστήρια, φροντιστήρια, τράπεζες και ΑΤΜ τραπεζών, εμπορικά καταστήματα καθώς και χώρους αναψυχής και πολυκινηματογράφο (TALOS PLAZA). Το κοντινότερο δημόσιο Κ.Ε.Π. απέχει λιγότερο από ένα χιλιόμετρο από την περιοχή (οδός Νικολάου Πλαστήρα) ενώ το ένα εκ των δυο Κέντρων Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων της πόλης του Ηρακλείου βρίσκεται στην όμορη περιοχή της Αγίας Τριάδας.

Αναλυτικότερα για τις κοινωνικές υπηρεσίες, το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. Καμινίων, ιδιαίτερα ενεργό και καινοτόμο στις δράσεις του, διαθέτει εργοθεραπεύτρια, νοσηλεύτρια, κοινωνική λειτουργό και φυσικοθεραπευτή ενώ παρέχει πληθώρα τακτικών υπηρεσιών μεταξύ των οποίων, κοινωνική στήριξη, παραπομπές σε διαθέσιμες δομές και υπηρεσίες, συνταγογράφηση φαρμάκων, ενεσοθεραπεία, διενέργεια απλού αιματολογικού ελέγχου, φυσικοθεραπεία, εργοθεραπεία και ομαδικά προγράμματα εκγύμνασης. Περιστασιακά διοργανώνει προγράμματα γενικής πρόληψης στο σύνολο της κοινότητας, σε σχολεία και σε ειδικές κοινωνικές ομάδες, παρέχει εκπαίδευση πρώτων βοηθειών και ομαδική συμβουλευτική υγείας, ενώ συνάπτει και συνεργασίες με φορείς της περιοχής και της πόλης του Ηρακλείου εν γένει. Στην αρμοδιότητα της υπηρεσίας είναι και ο κοινωνικός έλεγχος κατόπιν εισαγγελικών παρεμβάσεων για τους ανήλικους κατοίκους της περιοχής.

Ο κοινωνικός έλεγχος για εισαγγελικές παρεμβάσεις που αφορούν ενήλικες αποτελεί αρμοδιότητα του προγράμματος «Βοήθεια στο Σπίτι», το οποίο, πέραν του κοινωνικού ελέγχου, προσφέρει νοσηλευτική και οικιακή φροντίδα, κοινωνική στήριξη, διασύνδεση με υπηρεσίες, δομές και προγράμματα, και, συνολικά εξυπηρέτηση άμεσων αναγκών σε άτομα μη αυτοεξυπηρετούμενα, μοναχικά, με κινητικές δυσκολίες, με μείζονες ψυχιατρικές παθήσεις, και σε ΑμεΑ. Οι υπηρεσίες παρέχονται κατ' οίκον και απευθύνονται στους ωφελούμενους όλης της Γ Δημοτικής Κοινότητας, η οποία περιλαμβάνει τις περιοχές των Καμινίων, των Δειλινών και της Θερίσου. Το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» στελεχώνεται από μια κοινωνική λειτουργό, μια νοσηλεύτρια και μια οικογενειακή βοηθό και εξυπηρετεί, περίπου 100 άτομα κατ' οίκον. Το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. αριθμεί 1300 εγγεγραμμένους- εν δυνάμει ωφελούμενους, ενώ το πρόγραμμα επισιτιστικής βοήθειας Τ.Ε.Β.Α. στο κέντρο διανομής «Τάλως» εξυπηρετεί, περίπου, 1300 οικογένειες (ωφελούμενες μονάδες).

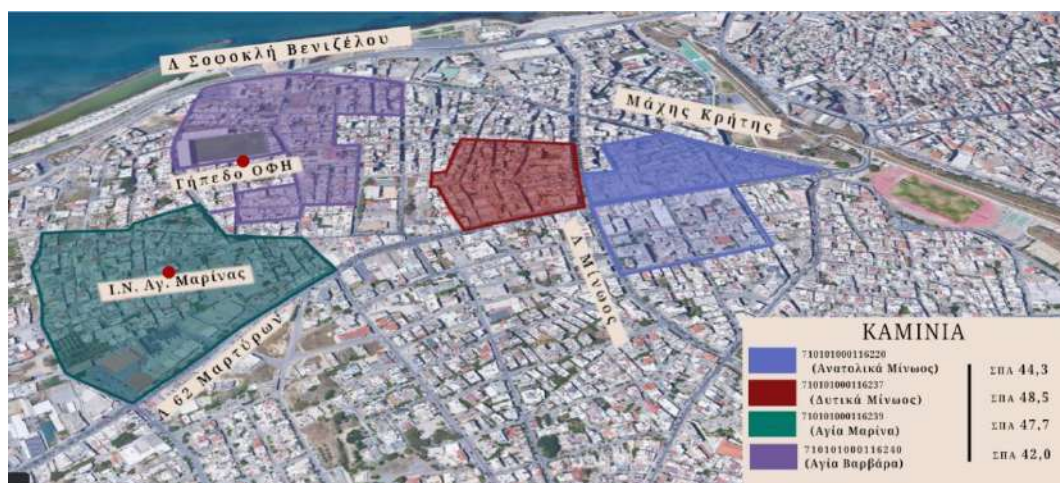
Όσον αφορά την προσβασιμότητα των κατοίκων στα διάφορα σημεία της πόλης του Ηρακλείου, η αστική συγκοινωνία παρέχει απευθείας σύνδεση των Καμινίων με το κέντρο της πόλης, τα δυο νοσοκομεία (Βενιζέλιο και ΠΑ.Γ.Ν.Η.), τα δυο πανεπιστήμια (Κρήτης και ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ.), το λιμάνι και το αεροδρόμιο, ενώ λειτουργεί και η δωρεάν γραμμή του Δήμου Ηρακλείου (μπλε) που συνδέει το Παγκρήτιο Στάδιο με το κέντρο του Ηρακλείου.

Αναφορικά με την οικονομική δραστηριότητα της περιοχής, οι γειτονιές των Καμινίων φαίνεται να συγκεντρώνουν, κυρίως, άτομα της εργατικής τάξης, εποχικό προσωπικό στον τριτογενή τομέα, μικροεπιχειρηματίες και ιδιοκτήτες συνοικιακών καταστημάτων. Ελάχιστοι είναι οι εργαζόμενοι/ες στον δημόσιο τομέα καθώς και στην πρωτογενή παραγωγή. Ωστόσο, λόγω της αγροτικής προέλευσης πολλών από τους κατοίκους της περιοχής, αρκετοί είναι σήμερα οι συνταξιούχοι, όχι μόνο του Ι.Κ.Α. αλλά και του Ο.Γ.Α. Η περιοχή συγκεντρώνει, επίσης, πολλούς/ές φοιτητές/τριες, λόγω της εύκολης διασύνδεσης με τα πανεπιστημιακά ιδρύματα της πόλης, ενώ αρκετοί/ές είναι οι άνεργοι/ες, αλλά και οι γυναίκες που απασχολούνται σε οικιακές εργασίες. Σημαντική μείωση έχει καταγραφεί, τέλος, στην εμπορική δραστηριότητα της περιοχής, καθώς, λόγω τόσο της οικονομικής όσο και της πανδημικής κρίσης πολλά καταστήματα και μικρομεσαίες επιχειρήσεις οδηγήθηκαν σε λουκέτο. Σε αυτό το πλαίσιο αναφέρονται και πολλές επιχειρήσεις «πυροτεχνήματα» που ανοίγουν και κλείνουν σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα.

Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα

Από τον εντοπισμό και την παρακολούθηση των θυλάκων αποστέρησης στην Κρήτη και την κατάρτιση του δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης για 786 χωρικές μονάδες προκύπτει ότι τέσσερεις ΜΟ.Χ.Α.Π. που εντάσσονται χωρικά στην περιοχή των Καμινίων συγκεντρώνουν σχετικά υψηλό δείκτη αποστέρησης:

Χάρτης 9. Χωρική απεικόνιση τεσσάρων ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρηση στην περιοχή των Καμινίων

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Πιο συγκεκριμένα (βλ. Χάρτη 9 και Πίνακα 3) η περιοχή βόρεια της 62 Μαρτύρων και δυτικά της οδού Μίνως φαίνεται να συγκεντρώνει τον υψηλότερο δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης (48,5). Ακολουθεί ο συνοικισμός γύρω από τον Ι.Ν. της Αγίας Μαρίνας (47,7), η περιοχή βόρεια της οδού 62 Μαρτύρων και ανατολικά της οδού Μίνως (44,3) και τέλος η περιοχή γύρω από τον Ι.Ν. της Αγίας Βαρβάρας (42). Από τον πίνακα που ακολουθεί φαίνεται και ο καταμερισμός του πληθυσμού με την περιοχή της Αγίας Μαρίνας να συγκεντρώνει 1.453 κατοίκους στην απογραφή του 2011, της Αγίας Βαρβάρας 1.396, και τις περιοχές εκατέρωθεν της οδού Μίνως 1.140 και 1.064 (ανατολικά και δυτικά αντίστοιχα). Άξια παρατήρησης είναι η πληθυσμιακή πυκνότητα της περιοχής δυτικά της οδού Μίνως με 27.926 κατοίκους ανά km², υψηλότερη από κάθε άλλη χωρική ενότητα μελέτης στα Καμίνια αλλά και στο σύνολο της πόλης του Ηρακλείου.

Πίνακας 3. Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός τεσσάρων ΜΟ.Χ.Α.Π. Καμινίων

Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Δείκτης ΣΠΑ	Πληθυσμός	Άνδρες	Γυναίκες	Πληθ. /km ²
Ανατολικά Μίνως	71010100 0116220	44,3	1.140	537 (53%)	603 (47%)	17.246
Δυτικά Μίνως	71010100 0116237	48,5	1.064	493 (53%)	571 (47%)	27.926
Αγ Μαρίνα	71010100 0116239	47,7	1.453	731 (51%)	722 (49%)	15.914
Αγ Βαρβάρα	71010100 0116240	42,0	1.396	671 (48%)	725 (52%)	13.058

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021) και ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011

Στο πεδίο της απασχόλησης και της ανεργίας (βλ. Παράρτημα Πίνακες 9, 10 & 11), οι δείκτες επιβεβαιώνουν το εργατικό προφίλ της περιοχής, η οποία φαίνεται να συγκεντρώνει σημαντικά υψηλότερα ποσοστά ανειδίκευτων απασχολούμενων. Ιδιαίτερα από τους εργαζόμενους που διαμένουν γύρω από την Αγία Μαρίνα το 16% απασχολείται σε επαγγέλματα χωρίς ειδίκευση, ποσοστό σχεδόν διπλάσιο από το αντίστοιχο στο σύνολο του Δήμου Ηρακλείου (8,93%) ενώ και στις άλλες τρεις χωρικές ενότητες τα ποσοστά παρουσιάζονται επίσης αυξημένα κατά μια με δυο ποσοστιαίες μονάδες, αντίστοιχα. Η εικόνα για την ευέλικτη απασχόληση είναι δυσχερέστερη στις γειτονιές δυτικά της οδού Μίνως καθώς το 6,9% των εργαζόμενων απασχολείται σε μερική απασχόληση (κάτω από 20 ώρες την εβδομάδα) με το αντίστοιχο ποσοστό στον Δήμο Ηρακλείου να είναι 4,38%. Στους δείκτες της ανεργίας, η περιοχή της Αγίας Μαρίνας ξεχωρίζει και πάλι, με τους νέους 19-24 ετών που βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης και απασχόλησης να ξεπερνούν κατά πολύ τα

αντίστοιχα ποσοστά του Δήμου (9.6% έναντι 6,99%).

Αναφορικά με τις συνθήκες στέγασης και συγκεκριμένα τον δείκτη στεγαστικής φτώχειας (οικογένειες που διαμένουν σε κατοικία μικρότερη του 60% του διάμεσου των m² κατοικίας ανά άτομο στην Κρήτη), τα Καμίνια φαίνεται να μην παρουσιάζουν πρόβλημα οικιακού συνωστισμού, καθώς τα ποσοστά όλων των επιμέρους χωρικών μονάδων κυμαίνονται στα ίδια και σε χαμηλότερα επίπεδα από τα αντίστοιχα του Δήμου Ηρακλείου (βλ. Παράρτημα Πίνακα 12). Ωστόσο, η ιδιοκατοίκηση δεν εντοπίζεται στον ίδιο βαθμό, καθώς ο αριθμός των ατόμων που κατοικεί στο ενοίκιο είναι σημαντικά υψηλότερος από τον αντίστοιχο του Δήμου Ηρακλείου: Ενώ στο σύνολο του Δήμου το 25,75% κατοικεί στο ενοίκιο, στις γειτονιές δυτικά της οδού Μίνωος το ποσοστό εκτοξεύεται στο 40,1%, συνθήκη που αποδεικνύει την υψηλή κινητικότητα σε επίπεδο πληθυσμού (βλ. Παράρτημα Πίνακα 13). Σημαντικές διαφορές εντοπίζονται και στα νοικοκυριά που δεν διαθέτουν θέρμανση, γεγονός που συνδηλώνει μειωμένη ποιότητα ζωής και δύσκολες συνθήκες διαβίωσης: Ενώ στον Δήμο Ηρακλείου τα νοικοκυριά χωρίς θέρμανση περιορίζονται στο 10,95%, στις επιμέρους χωρικές μονάδες των Καμινίων φτάνουν το 15,4% στην Αγία Μαρίνα, το 18,9% ανατολικά της Μίνωος, το 22,7% στην Αγία Βαρβάρα και το πολύ υψηλό 28,1% δυτικά της Μίνωος, ποσοστό υπερδιπλάσιο από το σύνολο του Δήμου (βλ. Παράρτημα Πίνακα 14).

Η αυξημένη ανάγκη υπηρεσιών φροντίδας και η αδυναμία πρόσβασης σε δομές που την παρέχουν αποτελούν μια ακόμη ένδειξη αποστέρησης. Οι χωρικές μονάδες των Καμινίων παρουσιάζουν υψηλή συγκέντρωση σε πληθυσμό άνω των 65 ετών (15,5%, 16,9%, 18,2% και 18,7%) σε σύγκριση με τον Δήμο Ηρακλείου (13,05%). Αντίθετα, ο νέος πληθυσμός κάτω των 14 ετών είναι πολύ χαμηλότερος, συνθήκη που αν και για τις υπηρεσίες φροντίδας θεωρείται ελαφρυντική, επιβαρύνει σημαντικά το προφίλ γήρανσης της περιοχής (βλ. Παράρτημα Πίνακα 15). Τα Καμίνια, επίσης, συγκεντρώνουν μεγάλες μερίδες πληθυσμού που δεν διαθέτουν Ι.Χ. αυτοκίνητο και επομένως οι μετακινήσεις των ανθρώπων με δυσκολίες κίνησης και η μετάβασή τους σε δομές παρεχόμενης φροντίδας δυσχεραίνονται σημαντικά. Αν και στον Δήμο Ηρακλείου το ποσοστό των κατοίκων που δεν έχει στη διάθεσή του Ι.Χ. κυμαίνεται στο 17,22% οι τρεις στις τέσσερις χωρικές μονάδες των Καμινίων (Αγία Μαρίνα, ανατολικά και δυτικά της οδού Μίνωος) συγκεντρώνουν ποσοστά υψηλότερα του 29% (βλ. Παράρτημα Πίνακα 16).

Στο επίπεδο του Τ.Κ. που αντιστοιχεί στο σύνολο της περιοχής των Καμινίων (71303) εντοπίζονται αξιοσημείωτες διαφορές κυρίως στους εισοδηματικούς δείκτες, οι οποίοι αποτελούν σημαντική ένδειξη οικονομικής και υλικής αποστέρησης (βλ. Παράρτημα Πίνακες 17, 18 & 22). Στο σύνολο των δηλωθέντων εισοδημάτων το μέσο ποσόν για τους κατοίκους των Καμινίων το 2019 δεν ξεπέρασε τα 996,86 ευρώ, ποσόν 24,94% χαμηλότερο από το αντίστοιχο στον Δήμο Ηρακλείου (1328,14 ευρώ) και χαμηλότερο από όλες τις υπό μελέτη περιοχές της πόλης. Τα Καμίνια συγκεντρώνουν, επίσης, υψηλότερο ποσοστό κατά δυο μονάδες από τον Δήμο Ηρακλείου (7,84% έναντι 5,90%) σε ωφελούμενα νοικοκυριά του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος (Ε.Ε.Ε.), τα

οποία για να καταστούν επιλέξιμα συγκεντρώνουν συνολικό εισόδημα κάτω των 2.400 ευρώ ετησίως. Αιτιακά συνδεδεμένο με τις παραπάνω εισοδηματικές αποκλίσεις είναι και το ποσοστό αύξησης της ανεργίας, το οποίο στην τετραετία 2018-2021 αυξήθηκε κατά 20,85% με τον Δήμο Ηρακλείου να παρουσιάζει σημαντικά χαμηλότερη αύξηση (13,80%).

Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων

Μνήμες και αφηγήσεις: Η δημιουργία, το όνομα και οι συνθήκες διαβίωσης

Στη συλλογική μνήμη των ηλικιωμένων κατοίκων των Καμινίων αναπλάθονται ζωνρές εικόνες της περιοχής από τις μεταπολεμικές δεκαετίες με συναισθηματικά φορτισμένες αναφορές στα βυρσοδεψεία τα οποία ανέδιδαν «μια μυρωδιά μέρα-νύχτα, που δεν μπορούσε να αντέξει άνθρωπος», στις περιπλανώμενες τάξεις του δημοτικού «στα υπόγεια της Θερίσου» ελλείπει σχολικών δομών στην περιοχή, και στη γενικότερη υποβάθμιση «των Καμινίων της φτώχειας» που αποτελούσαν πόλο συγκέντρωσης των «πολύ φτωχών, των φτωχών και των λιγότερο φτωχών» (Συνέντευξη Νο 66). Ακόμη, σχολιάζεται ο βιομηχανικός χαρακτήρας της περιοχής («παλιά εδώ όλη η περιοχή ήτανε γκαραζιέρικα, ήτανε η μικρή βιομηχανική του Ηρακλείου», Συνέντευξη Νο 3) και η σημασία του πρωτογενούς τομέα στην τοπική οικονομία του παρελθόντος πριν την πλήρη αστικοποίησή της:

Στις περιοχές αυτές εγώ θυμούμαι και φυτεύανε σιτάρι, φυτεύανε φασολάκια. Είχανε δηλαδή περβόλια. Ήμουνε και εγώ μικρό. Ήτονε μια ξαδέρφη του μπαμπά μου στην ΕΒΓΑ δίπλα. Είχανε φασολάκια φυτεμένα και έπαιρνε όλα τα παιδάκια από εδώ από τη γειτονιά και μας είχανε κάνει ποδίτσες με τσεπούλες μεγάλες. Χαράματα να πάμε τώρα ε; Να μαζώνομε φασολάκια. Να μας δώσουνε 6,7 δεκάρες. Μεγάλο μεροκάματο. Και μας γεμίζανε και μια τσέπη (Συνέντευξη Νο 8).

Η συσσώρευση προσφύγων μετά την ανταλλαγή πληθυσμών και η συγκέντρωση οικογενειών από αγροτικούς οικισμούς κυρίως, των Νομών Ηρακλείου και Ρεθύμνου που αυτοχαρακτηρίζονται ως «οικονομικοί μετανάστες» φαίνεται να συνθέτουν σταδιακά τον οικιστικό ιστό της περιοχής στην οποία «η φτώχεια ήταν η συγκολλητική ουσία» των κατοίκων (Συνέντευξη Νο 66). Δημοσιεύματα εφημερίδων -με αφορμή την ανάπλαση του παραλιακού μετώπου και την κατεδάφιση των κατοικιών 53 οικογενειών- αφιερώνουν χώρο στις σελίδες τους στους πρόσφυγες της περιοχής του Καράβολα και «στα γραφικά χαμόσπιτα» τα οποία «όμως δεν εξασφάλιζαν υγιεινές συνθήκες διαβίωσης για τους κατοίκους τους».¹¹ Διατηρώντας μνήμες από την εποχή αμέσως μετά την απελευθέρωση, οι απόγονοι των κατοίκων του Καράβολα θυμούνται

¹¹ Βλ. Δαφερμάκη «Κατεδαφίζονται όλα στον Καράβολα: Αρχισαν οι μπουλντόζες την κατεδάφιση». Εφ. Πατρίς 10/01/2004, Διαθέσιμο στο <https://archive.patris.gr/articles/24992/5833> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

ότι «ο κόσμος μέχρι το 1975 έκανε μπάνιο εδώ. Μετά έρχονταν κι έτρωγαν το ψαράκι τους».¹² Η αξιοποίηση της περιοχής για το «μπάνιο τους» και η «ταβερνούλα που ήτανε στο κύμα» επιβεβαιώνονται και από τους συνεντευξιαζόμενους της έρευνάς μας. Για τη μετοίκηση, μεταπολεμικά, των αγροτικών οικογενειών στην ενδότερη περιοχή των Καμινίων θυμούνται:

Ήτανε δυσφημισμένος ο συνοικισμός στο γήπεδο από κάτω, επειδή ήτανε φτωχοί άνθρωποι οι κακομοίρηδες,. Είναι ντόπιοι, από χωριά. Φτωχοί, άποροι, ερχότανε καταπατούσανε ας πούμε εκεί και μετά τους τα 'δωσε το κράτος. Άμα φύγανε οι Γερμανοί επήγανε οι κακομοίρηδες και τρυπώζανε εκείά μέσα (Συνέντευξη Νο 8).

Ήταν της μητέρας μου [το σπίτι], το οποίο το απέκτησε από τον ανάπηρο πατέρα της, τυφλό, που ερχόταν από τη Μεσαρά για να 'χει κάποιο χώρο να κοιμάται. Του το χαρίσανε τότε το οικόπεδο. Για να κάνει μια παράγκα να μένει (Συνέντευξη Νο 7).

Στις αφηγήσεις εντοπίζονται ενδιαφέρουσες ανιστορήσεις και για τις κοινωφελείς χρήσεις γης της περιοχής. Στο πλαίσιο αυτό αναφέρεται ότι βόρεια του Αρμένικου Νεκροταφείου στη συστοιχία «των μικρών σπιτιών» λειτουργούσε γερμανικό νοσοκομείο για την περίθαλψη των γερμανών στρατιωτών, ενώ κατά την οικοδόμηση της μονάδας φροντίδας ηλικιωμένων «Παναγία Η Γοργοεπήκοος» το 2010 βρέθηκε σκελετός που επιβεβαιώνει τη χρήση της ευρύτερης περιοχής για την ταφή των νεκρών.

Μια άλλη σημασιολογική ενότητα των αφηγητών επικεντρώνεται στις μεταπολεμικές πρακτικές της άναρχης δόμησης και της αντιμετώπισης της γης ως μέσου άμεσης κερδοφορίας: «Αυτός ήτανε πλούσιος τότεσας και αγόραζε, τα μοίραζε στη μέση και τα πουλούσε τσάμπα. Δεν επουλούσε μεγάλα οικόπεδα. Δεν τότε σύμφερνε» (Συνέντευξη Νο 8). Η πρακτική κατάτμησης των περιουσιών σε μικρότερες για την ευκολότερη και επικερδέστερη μεταπώλησή τους, η οικονομική δυσχέρεια και η έλλειψη πόρων των νοικοκυριών κατά την αγροτο-αστική μετανάστευση και η εστίαση στη διασφάλιση στέγης εις βάρος του ευρύτερου δημόσιου χώρου, ερμηνεύουν τη σταδιακή αστικοποίηση της περιοχής με όρους στρεβλής ανάπτυξης, πυκνοκατοίκησης και οικοδομικής συμφόρησης. Σήμερα, η αξία του κοινόχρηστου χώρου και η συμβολή του στην ποιότητα της διαβίωσης φαίνεται να έχουν εισαχθεί, σε κάποιο βαθμό, στον πολιτισμό της καθημερινότητας των κατοίκων (Ζαϊμάκης 2008β), καθώς κοινό αφηγηματικό μοτίβο στον λόγο των συνεντευξιαζόμενων αποτελούν οι αναφορές στη σημαντική αναβάθμιση της περιοχής μέσω των έργων ανάπλασης. Οι κάτοικοι, αναγνωρίζοντας τη συνακόλουθη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους έχουν δημιουργήσει ισχυρή συσχέτιση με τον χώρο και την κοινότητα, και η συνοικία φαίνεται να αποτελεί, πλέον, αναπόσπαστο μέρος της ταυτότητάς τους: «Αγαπώ την περιοχή μου. Είμαι κάτοικος από το 1969 όταν ήρθα να φοιτήσω στην πρώτη

¹² Βλ. αναλυτικά Φαρσάρη. «Εδώ ριζώσαμε μετά την προσφυγιά: Ο άγνωστος «Καράβολας» με τους μπαξέδες και τα ταβερνάκια πάνω στο κύμα». Εφ. Πατρίς 11/08/2003. Διαθέσιμο στο <https://archive.patris.gr/articles/14361> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

Γυμνασίου και πιστεύω ότι η περιοχή έχει δυνατότητες να αναπτυχθεί ποικιλότροπα» (Συνέντευξη Νο 5). Στον αντίποδα, η φήμη της εργατικής, φτωχικής και ενίοτε παραβατικής περιοχής συνόδευε τα Καμίνια μέχρι πρόσφατα. Ωστόσο οι κάτοικοι αναφέρουν ότι ο στιγματισμός του χωρικού μειονεκτήματος, σταδιακά εγκαταλείπεται, καθώς το επίπεδο ζωής βελτιώνεται:

Πολλές φορές εάν πάμε σε μια άλλη περιοχή, γιατί υπάρχει και αυτή η ρατσιστική αντιμετώπιση, λένε ‘Αα στα Καμίνια ζεις;’ Όμως εγώ την ποιότητα ζωής τη βρήκα πάρα πολύ καλή. Όπως σε άλλες περιοχές υπάρχουν άνθρωποι ποιοτικοί, ευαίσθητοι, σκληροί, υπάρχουν άνθρωποι που έχουν διάφορες συμπεριφορές, έτσι και εδώ στα Καμίνια. Μπορεί να υπάρχουν οικογένειες που βγάζουν το ψωμί της εργατικής τάξης, αλλά όμως η ποιότητα ζωής είναι πολύ ανεβασμένη (Συνέντευξη Νο 5).

Όσον αφορά το όνομα της περιοχής οι αφηγήσεις αναφέρουν το τοπωνύμιο «Καραολή» για το ανατολικό τμήμα των Καμινίων (Συνέντευξη Νο 66) και την υιοθέτηση της σημερινής ονομασίας από ένα καμίνι που βρισκόταν στο τετράγωνο των οδών Βοίβης, Ελύρου και Μυρσίνης, για την παραγωγή τούβλων από χώμα, υλικό με ευρεία χρήση στις κατασκευές της εποχής:

Ο παππούς τση [όνομα κατοίκου], εκεί ακριβώς που ήτανε το καθαριστήριο είχε ένα καμίνι και έκανε τούβλα. Δεν έβγανε κάρβουνα, έβγανε τούβλα. Και λέγανε του «Μαλλιαρού το καμίνι». Το θυμούμαι και όντε το χαλάσανε. Και γι αυτό εβγάλανε τη περιοχή ύστερα Καμίνια, γιατί είχε το καμίνι αυτός (Συνέντευξη Νο 8).

Σύμφωνα με τους τελευταίους, εν ζωή, συγγενείς του ιδιοκτήτη Μαλλιαράκη Γεώργιου που διατηρούν μνήμες από την εποχή, το καμίνι, το πρώτο που δημιουργήθηκε στην περιοχή λειτουργούσε μέχρι και λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση και παρείχε εργασία σε πολλούς κατοίκους των Καμινίων. Μέρος της γης που φιλοξενούσε το καμίνι κληροδοτήθηκε στα μέλη της οικογένειάς του, ενώ άλλα σημεία πωλήθηκαν σε οικογένειες της περιοχής.

Ικανοποίηση από υπηρεσίες φροντίδας: Διαθεσιμότητα, προσβασιμότητα και ποιότητα

Τα Καμίνια -μια από τις μεγαλύτερες συνοικίες του Ηρακλείου- δεν φαίνεται να υστερούν σε επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης και εξοπλισμού. Ωστόσο, πέραν της διαθεσιμότητας υπηρεσιών και υποδομών, για την ποιοτική προσέγγιση της συμβολής τους στην κοινωνική ευημερία των κατοίκων κρίνεται αναγκαία η διερεύνηση της ποιότητάς τους και της δυνατότητας του συνόλου των κατοίκων σε ισότιμη και απρόσκοπτη πρόσβαση. Η πρωτοβουλία του Δήμου Ηρακλείου για μετατροπή των Κέντρων Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων (Κ.Α.Π.Η.) σε Κέντρα Κοινωνικής Φροντίδας Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η.) αποτελεί ένα βήμα προς τη διεύρυνση των παρεχόμενων υπηρεσιών και το «άνοιγμα» προς την κοινότητα. Πλέον η εγγραφή στο ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. δεν προαπαιτεί την πλήρωση

συγκεκριμένων ηλικιακών και οικονομικών κριτηρίων. Διαθέσιμες προς το σύνολο των κατοίκων, ακόμη και των ανασφάλιστων, είναι και οι ιατρικές υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας από την 4^η ΤΟΜΥ. Παράλληλα, για τα άτομα με αδυναμία μετακίνησης το «Βοήθεια στο Σπίτι» προσφέρει κατ' οίκον κοινωνικές και νοσηλευτικές υπηρεσίες. Ωστόσο, για την ένταξη στο πρόγραμμα απαιτούνται ιδιαίτερα χαμηλά εισοδήματα, συνθήκη που δεν καλύπτει τα μοναχικά άτομα, χωρίς υποστηρικτικό οικογενειακό ή ευρύτερα κοινωνικό δίκτυο, που διαθέτουν υψηλότερα του ορίου της φτώχειας εισοδήματα.

Ένα ακόμη ζήτημα αποτελεί η δυνατότητα των κοινωνικών υπηρεσιών να καλύψουν σε τακτική βάση το σύνολο των αναγκών των κατοίκων. Η ζήτηση σε επίπεδο στήριξης, αυξημένη μετά τις αλλεπάλληλες κρίσεις που μάστιξαν τη χώρα τις τελευταίες δεκαετίες (δημοσιονομική, οικονομική, προσφυγική, πανδημική, ενεργειακή, ανθρωπιστική) φαίνεται να μην καλύπτεται πλήρως από τις δυνατότητες των υπηρεσιών. Στο πλαίσιο αυτό, οι εργαζόμενοι, καταβάλλουν υπέρμετρες προσπάθειες, με αποτέλεσμα η ισορροπία μεταξύ εργασιακού και προσωπικού/οικογενειακού βίου να διαταράσσεται.

Έχουμε προσφέρει πάρα πολλά. Και εθελοντικές ώρες και να ψάχνω πράγματα από το σπίτι. Και να πάω να πάρω εξετάσεις ηλικιωμένων απογευματινές ώρες, πέραν του ωραρίου μου. [...] Είναι υπηρεσίες κατ' οίκον και πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι δεν έχουμε αυτοκίνητο. Μετακινούμαστε με ίδια μέσα. Τα έξοδα, τα εισιτήρια, οι βενζίνες είναι δικά μας (Συνέντευξη Νο 4).

Οι εργαζόμενοι στις κοινωνικές υπηρεσίες αναφέρουν σημαντικές ελλείψεις, οι οποίες παρά τις πέραν του καθηκοντολογίου τους προσπάθειες να καλυφθούν, εν τέλει επιδρούν στην αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών τους. Οι ελλείψεις αυτές αφορούν: την ανεπαρκή συντήρηση των κτιρίων, την έλλειψη υλικών και τεχνικών πόρων, τον περιορισμένο αριθμό των διαθέσιμων κοινωνικών προγραμμάτων για τη βελτίωση της διαβίωσης και την κοινωνική και οικονομική ένταξη των ωφελούμενων,¹³ το έλλειμμα σε ανθρώπινους πόρους (αποχώρηση εργαζόμενων που δεν αναπληρώνεται) και τη χρήση, σε ευαίσθητες θέσεις εργασίας συμβασιούχων απασχολούμενων μέσω κοινωφελών προγραμμάτων. Η πρακτική κάλυψης των αναγκών με προσωρινές θέσεις απασχόλησης συνεπάγεται τη συνεχή ανακύκλωση εργαζομένων σε θέσεις οι οποίες μένουν κενές για μεγάλα χρονικά διαστήματα μεταξύ των διαδοχικών προκηρύξεων. Η συνθήκη αυτή έχει σαν αποτέλεσμα τη διακοπή της σύνδεσης μεταξύ υπηρεσιών και κοινότητας, μια σχέση που βασίζεται στην εξοικείωση και τη δόμηση αμοιβαίας εμπιστοσύνης:

¹³ Ενδεικτικά αναφέρουν: «Έρχεσαι σε επαφή μαζί τους και εκεί που νιώθεις άσχημα είναι ότι ενώ θέλεις να βοηθήσεις δεν έχεις τα μέσα. Δεν έχεις τις υπηρεσίες. Εκεί νιώθεις κάπως [...] Αλλά τους λέμε από την αρχή 'μην περιμένετε τον ουρανό με τα άστρα. Αυτές είναι οι δυνατότητές μας, αυτά μπορούμε να κάνουμε'» (Συνέντευξη Νο 4).

Εμείς στην αρχή δυσκολευτήκαμε να μας ανοίξουν την πόρτα τους. Δεν ανοίγεις εύκολα. Και σιγά-σιγά χτίζεις την εμπιστοσύνη. Πλέον μας έχουν μάθει. Ξέρουν τα τηλέφωνα μας. Αν θυμηθούν κάτι θα σε πάρουν τηλέφωνο το απόγευμα, το βράδυ. Σε κάποιους έχουμε δώσει το τηλέφωνο γιατί είναι μόνοι τους. Για να έχουν μια ασφάλεια ότι είμαστε κοντά (Συνέντευξη Νο 4).

Υπάρχουν διαστήματα που το κέντρο δεν έχει καθόλου κοινωνικό λειτουργό ή έρχεται ένας καινούριος. Μέχρι να αποκτήσεις μια σχέση, μια επαφή με τον κόσμο να σε εμπιστευτεί, έχει φτάσει και η στιγμή που λήγει η σύμβασή σου και πρέπει να σταματήσεις. Και αυτό προκαλεί μεγάλη δυσκολία και στα εισαγγελικά. Γιατί υπάρχουν εισαγγελικά τα οποία δεν τελειώνουνε ποτέ. Μένουν ανοιχτά και πρέπει μια υπηρεσία να παρακολουθεί την οικογένεια. Όταν εσύ που παρακολουθείς την οικογένεια φύγεις, τι γίνεται αυτή η οικογένεια; [...] Επίσης, υπάρχει και μια ανασφάλεια στον κόσμο. Όταν, ας πούμε, έχεις συνεργαστεί με πολλούς διαφορετικούς ανθρώπους 'Πάλι θα τα λέω; Τα 'χω πει. Τα 'χω ξαναπει. Τα ξέρετε. Πάλι θα τα ξαναπώ;' Υπάρχει και δυσπιστία (Συνέντευξη Νο 1).

Καυστικά είναι και τα σχόλια των ίδιων των κατοίκων για τις δημόσιες υγειονομικές υπηρεσίες. Θίγουν ζητήματα μεγάλης αναμονής και δυσκολίας άμεσης εξυπηρέτησης, συνθήκες που φέρνουν στο προσκήνιο την αδυναμία της δημόσιας υγείας να αποτελέσει τον βασικό πυλώνα φροντίδας και περίθαλψης των κατοίκων, με αποτέλεσμα τη διόγκωση των ιδιωτικών ιατρικών υπηρεσιών εις βάρος, κυρίως, των οικονομικά ευπαθών: «Ποιός καλύβεται άμα δεν πάει να πληρώσει; Ζητάς ραντεβού στο ΠΑ.Γ.Ν.Η και σου λένε έλα μετά από τέσσερεις μήνες. Ζεις άμα έχεις ζόρε; Δε θα πας να πληρώσεις να κάνεις τη δουλειά σου;» (Συνέντευξη Νο 8).

Τέλος, σημαντικό πρόβλημα, φαίνεται, να προκαλούν οι εισαγγελικές παρεμβάσεις, καθώς μετά την κοινωνική έρευνα, καταγράφεται έλλειψη δομών στο σύνολο του νησιού για τη φιλοξενία των ατόμων που αποτελούν κίνδυνο για τους εαυτούς τους αλλά και για τα μέλη της οικογένειάς τους. Χαρακτηριστικά αναφέρουν το κλείσιμο του δημόσιου ψυχιατρείου της Σούδας και μετέπειτα ψυχιατρικού νοσοκομείου Χανίων στο πλαίσιο της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης με στόχο την αποασυλοποίηση. Ωστόσο, η ένταξη των ψυχικά ασθενών σε δομές και ξενώνες της κοινότητας δεν φαίνεται να έχει ενεργοποιηθεί πλήρως με αποτέλεσμα πολλά εισαγγελικά περιστατικά να μην επιλύονται, παραμένοντας σε εκκρεμότητα (Συνέντευξη Νο 4).

Ικανοποίηση από δημόσιους χώρους, υποδομές και περιβάλλον πρασίνου

Η ανάπλαση του παραλιακού μετώπου συνετέλεσε αναμφισβήτητα στην αύξηση των ευκαιριών αναψυχής, στην επαφή με τη φύση και στην κοινωνικοποίηση των κατοίκων της περιοχής και της πόλης του Ηρακλείου, εν γένει. Η δημιουργία μιας περιπατητικής ζώνης κατά μήκος της ακτής, δυο παιδικών χαρών, ενός πάρκου σκύλων, ενός πάρκου σκέιτμπορντ και του πάρκου Γιούρι Γκαγκάριν αποτελούν σημαντική διέξοδο δωρεάν

δραστηριοτήτων για τους περίοικους. Ωστόσο, οι εσωτερικές γειτονιές των Καμινίων, έχουν σημαντικές ελλείψεις σε χώρους πρασίνου και φυσικού περιβάλλοντος.

Ελλείψεις αναφέρονται και σε επίπεδο υποδομών, οδικού δικτύου, πεζοδρομίων, καθαριότητας και φωτισμού. Γνωστή από τα μέσα ενημέρωσης είναι η περιοχή της Αγίας Μαρίνας, γύρω από τις οδούς Εμπειρικού, Εμμανουήλ Ροΐδη και Γεωργίου Μαράντη,¹⁴ όπου κάτοικοι έπειτα από δυνατές βροχοπτώσεις -αντιμετωπίζοντας την κατάσταση με χιούμορ- βγήκαν στους δρόμους με κανό, περιγράφοντας το σημείο ως «λακκουβιοδρόμιο».¹⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περιοχή αυτή στεγάζονται το 29^ο και 55^ο Νηπιαγωγείο, το 40^ο Δημοτικό και το 8^ο Γυμνάσιο. Οι αφηγήσεις, επιβεβαιώνουν την ύπαρξη επικίνδυνων οδοστρωμάτων και σε άλλα σημεία των Καμινίων, με πολλές λακούβες και έλλειψη επαρκούς φωτισμού, συνθήκες που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή των οδηγών, κυρίως δικύκλων:

Δεν έπρεπε τούτη την οδό να την έχουνε περιποιημένη, σασμένη; Μόνο σκοτώνονται οι άνθρωποι και πέφτουνε τα μηχανάκια τη νύχτα, όντε βρέχει [...] Να βάλουνε φώτα στου δρόμους. Ξέρεις πόσους έχομε γλιτώσει επαέ; Μια φορά την έπαιξε ένα παλικάρι και ήρθε και κουτούλησε η κεφαλή ντου στα τζάμια. Ευτυχώς που δεν εσπάσανε να τονε σκοτώσουνε. Ένα παιδάκι, delivery. Για δεν έρχονται να τα σάξουνε; Να αναβαθμίσουνε τη περιοχή. Ξέρεις πόσος τουρισμός περνά από δω; Και είναι χαρά μας να τσοι βλέπομε. Να τοσε μιλούμε, ό,τι κατέχομε. Να τσοι κεράσομε επαέ. Αυτά είναι αξία (Συνέντευξη Νο 8).

Στη λίστα των προβλημάτων προστίθενται το ανεπαρκές αποχετευτικό δίκτυο με υπερχειλίση όμβριων υδάτων και λυμάτων, οι συχνές διακοπές στην ηλεκτροδότηση, η ανεπαρκής υδροδότηση λόγω της ανομβρίας κ.ά. Επίσης, η περιοχή, όπως και οι περιοχές όλης της πόλης, δεν θεωρείται φιλική για τα ΑμεΑ και συγκεκριμένα για τα άτομα με κινητικά προβλήματα. Τα στενά πεζοδρόμια και σε πολλά σημεία ανύπαρκτα, οι υπηρεσίες χωρίς τις κατάλληλες υποδομές, τα καταστήματα χωρίς σημεία πρόσβασης σε αναπηρικά αμαξίδια καθιστούν τους ανθρώπους που αδυνατούν να περπατήσουν δέσμιους της ακινησίας τους, περιορίζοντας τη λειτουργικότητα, την αυτοσυντήρηση και την κοινωνικοποίησή τους. Μοναδική λύση αποτελεί ο εγκλεισμός, ενώ σε πολλές περιπτώσεις οι γείτονες και οι καταστηματάρχες, με ίδιο κόπο και θέληση, παρέχουν ειδική εξυπηρέτηση:

Εγώ δεν μπορώ να κινηθώ στο δρόμο που έχω αναπηρικό αμαξίδιο. Δεν μπορώ, θα σκοτωθώ. Άσε που δεν μπορώ να μπω πουθενά [...] Εκεί είναι το παράπονό μου.

¹⁴ Βλ. Μακάκη «Οδοιπορικό του neakriti.gr στις λακούβες -«εφιάλη» του Ηρακλείου». *Νέα Κρήτη* 27/01/2002. Διαθέσιμο στο <https://www.neakriti.gr/article/kriti/irakleio/1645409/odoiporiko-tou-neakritigr-stis-lakkouves-efialti-tou-irakleiou-eikones-video/> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

¹⁵ Βλ. σχετικά ανάρτηση του Candia Doc με τίτλο: «Στις... δόξες τους τα λακκουβιοδρόμια της πόλης του Ηρακλείου!»: Δείτε και άλλη περίπτωση στα Καμίνια». Διαθέσιμο στο: <https://www.candiadoc.gr/2022/01/29/stis-doxes-toys-ta-lakkoyvodromia-tis> (Τελευταία πρόσβαση 20/05/23).

Τράπεζα δεν μπορώ να μπω, ούτε σε μαγαζί. Από το δρόμο φωνάζω και με εξυπηρετούνε (Συνέντευξη Νο7).

Θεωρώ ότι μειονεκτούμε ως προς το σεβασμό των ΑΜΕΑ. Έχω δει ανθρώπους που κάθονται στο αναπηρικό καροτσάκι, το οδηγούν μόνοι τους και δεν μπορούν από το πεζοδρόμιο. Και μιλώ για τα πεζοδρόμια της Μίνωος, που είναι μεγάλα ή της παραλιακής. Πηγαίνουν στη μέση-μέση με κίνδυνο να έχουμε τραυματισμό (Συνέντευξη Νο 5).

Στις εκφορές των αφηγητών σχολιάζονται και τα εγκαταλελειμμένα «ετοιμόρροπα» όπως τα χαρακτηρίζουν κτίσματα, επικίνδυνα για την ακεραιότητα των περαστικών αλλά και για την προστασία των σταθμευμένων αυτοκινήτων από πιθανές κατολισθήσεις, δεδομένης της σεισμικότητας του νησιού.

Κοινωνικά προβλήματα: Ευαλωτότητα, ενδοοικογενειακή βία, μοναχικότητα και παραβατικότητα

Οι εργαζόμενοι/ες στις κοινωνικές υπηρεσίες που καθημερινά έρχονται αντιμέτωποι/ες με τα προβλήματα των κατοίκων κάνουν λόγο για αξιοσημείωτη αύξηση των ψυχιατρικών περιστατικών και για σημαντική ψυχολογική επιβάρυνση, εν γένει. Ως κύριοι λόγοι για τη συγκεκριμένη έξαρση αναφέρονται οι κρίσεις των τελευταίων δεκαετιών με σημαντικότερες την οικονομική και την πανδημική, οι οποίες περιόρισαν την κοινωνική δραστηριότητα των κατοίκων, την ανθρώπινη επαφή αλλά και τις ευκαιρίες για εργασία. Η οικονομική στενότητα σε συνδυασμό με την αδυναμία κοινωνικής συναναστροφής φαίνεται, παράλληλα, να οδήγησαν και στην αύξηση των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας. Στο πλαίσιο αυτό γίνονται αναφορές σε «εγκαταλελειμμένα παιδιά που ζουν με τους παππούδες» λόγω της αύξησης των διαζυγίων (Συνέντευξη Νο 5) αλλά και σε κακοποιητικές συμπεριφορές που βρίσκουν εκτόνωση από τις εξωτερικές καθημερινές πιέσεις στο στενό οικογενειακό περιβάλλον: «Τα τελευταία χρόνια έχω πάάαρα πολλά [έμφαση] εισαγγελικά. Έχω κάνει εισαγγελικές παρεμβάσεις γιατί κινδύνευε η ζωή ατόμων, γιατί υπήρχε από το οικογενειακό περιβάλλον κακοποίηση» (Συνέντευξη Νο 4). Ωστόσο, κάτοικοι αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι, συνήθως, τέτοιου είδους κοινωνικές συμπεριφορές δεν εκκινούν από τους μόνιμους κατοίκους της περιοχής αλλά από «αναμαζωξάρηδες οι οποίοι γίνονται θέμα και μετά εξαφανίζονται» (Συνέντευξη Νο 7).

Η μοναχικότητα, κυρίως στα υπερήλικα άτομα, φαίνεται να αποτελεί σημαντικό σύγχρονο φαινόμενο, το ποίο συνδυασμένο με τους μειωμένους οικονομικούς πόρους λόγω περικοπής των συντάξεων, δυσχεραίνει τη δυνατότητα για αυτονομία και αυτοσυντήρηση. Η έλλειψη οικογενειακών και κοινωνικών δικτύων στήριξης, επίσης χαρακτηριστικό της σύγχρονης αστικής διαβίωσης, πέραν της ψυχολογικής επιβάρυνσης συνδέεται και με την αδυναμία κάλυψης πρακτικών καθημερινών αναγκών, κυρίως στα άτομα που πάσχουν από χρόνια προβλήματα υγείας:

Είναι άνθρωποι που έχουν χάσει τους συντρόφους τους και είναι πολύ επιβαρυνμένοι. Άνθρωποι που έχουν χάσει τα παιδιά τους, και έχουμε αρκετούς που έχουν χάσει τα παιδιά τους. Και άλλοι που έχουν σοβαρά προβλήματα υγείας (Συνέντευξη Νο 2).

Η μοναχικότητα, στις νεότερες ηλικίες, εντοπίζεται αυξημένη, κυρίως, στο επίπεδο της μονογονεϊκότητας. Στις κοινωνικές υπηρεσίες της περιοχής, πολλές είναι οι μητέρες που έχουν αναλάβει μόνες την ανατροφή των παιδιών τους, συνθήκη που δεδομένων των περιορισμένων εργασιακών ευκαιριών για αξιοπρεπείς απολαβές και της μειωμένης προστασίας του κράτους-πρόνοιας, δυσχεραίνει σημαντικά το επίπεδο διαβίωσης της οικογένειας.

Σε σχέση με τις παραβατικές συμπεριφορές, αυτές περιγράφονται ως σποραδικές και συνδέονται με μεμονωμένα περιστατικά τα οποία φαίνεται να συγκεντρώνονται χωρικά σε ιδιαίτερες τοποθεσίες της περιοχής, όπως, για παράδειγμα, σε πλατείες, σε υποφωτισμένες και απόμερες εκτάσεις και σε παλιά εγκαταλελειμμένα κτήρια που διαμορφώνουν συνθήκες ιδανικές για «ύποπτες συναλλαγές» (Συνέντευξη Νο 5). Συχνότερες είναι οι μικροδιαφωνίες μεταξύ των κατοίκων για τις θέσεις στάθμευσης ή για τη φθορά περιουσίας, κυρίως ακούσιας:

Αταξίες παιδιών που την πληρώνουν οι γειτόνοι. η βαβούρα των παιδιών, η οχλαγωγία, να βάφουνε τους τοίχους του γείτονα ή να γρατζουνάνε αυτοκίνητα, να σπάνε καθρέπτες αυτοκινήτων. Μόνο τέτοια. Κάτι πολύ κακό εδώ στη γειτονιά δεν έχουμε (Συνέντευξη Νο 7).

Πεδία υλικής και κοινωνικής αποστέρησης

Από την ποιοτική έρευνα επιβεβαιώνεται η συγκέντρωση αποστέρησης σε όλα τα πεδία που μελετήθηκαν από τις επί μέρους ποσοτικές μεταβλητές που διαμορφώνουν το δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης (βλ. ενότητα «Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα»). Κυριότερη απειλή για την κοινωνική ευημερία, φαίνεται να αποτελεί η οικονομική και εισοδηματική επισφάλεια. Τα μειωμένα εισοδήματα, η έλλειψη συμπληρωματικών πόρων και οι, παράλληλα, αυξημένες ανάγκες οδηγούν συχνά σε πρακτικές που μειώνουν την ποιότητα διαβίωσης. Επιχειρώντας μια προσέγγιση, πέραν των αμιγώς ποσοτικών δεδομένων, εντάξαμε στη συζήτησή μας με τους φορείς και τους κατοίκους της περιοχής ερωτήσεις που σχετίζονται με τη δυνατότητα των ατόμων να καλύπτουν βασικές ανάγκες και να απολαμβάνουν βασικά αγαθά όπως αυτά καθορίζονται από την Eurostat για την αξιοπρεπή διαβίωση και την υλική και κοινωνική αποστέρηση.¹⁶ Μεταξύ των πεδίων που διερευνήθηκαν ήταν η δυνατότητα των ατόμων να καλύπτουν πάγια έξοδά τους, να αντεπεξέρχονται σε έκτακτες ανάγκες, να γευματίζουν με κρέας/ψάρι τρεις φορές την εβδομάδα, να

¹⁶ Βλ. σχετικά, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Severe_material_and_social_deprivation_rate_\(SMSD\)\(Τελευταία_πρόσβαση_20/05/23\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Severe_material_and_social_deprivation_rate_(SMSD)(Τελευταία_πρόσβαση_20/05/23)).

απολαμβάνουν τακτικές δραστηριότητες αναψυχής κ.ά. Από τις απαντήσεις φαίνεται η δυσπραγία και η αδυναμία για εύκολη πρόσβαση στο σύνολο των αγαθών αλλά και η ανάπτυξη συγκεκριμένων πρακτικών, όπως «ο φαύλος κύκλος των οικονομικών διακανονισμών» (Συνέντευξη Νο 4), η χρήση «βερεσέ», ή η φροντίδα των μικρότερων μελών της οικογένειας εις βάρος των ενηλίκων:

Εγώ αγαπώ το ψάρι. Μια φορά την εβδομάδα μπορούμε, αλλά όχι παραπάνω. Παίρνω φρέσκο μπακαλιάρο και το δίνω στο παιδί. Όχι για μένα. Εμείς κατεψυγμένο. [...] Για καφέ να βγούμε με τον άντρα μου ,που του αρέσει πάρα πολύ, δεν βγαίνουμε. Επειδή ένας ελληνικός κάνει 2.5, με 3 ευρώ, Και με 2 ευρώ παίρνουμε ελληνικό καφέ και πίνουμε 3-4 μέρες, δεν βγαίνουμε. Και αναγκαστικά όταν πάμε, εγώ δεν πίνω καφέ (Συνέντευξη Νο 9).

Πέραν της αδυναμίας κάλυψης τακτικών και έκτακτων αναγκών και της μη δυνατότητας για μια ποιοτική και πλούσια σε θρεπτικά στοιχεία διατροφή, στις αφηγήσεις καταγράφηκαν και ακραίες -απελπισμένες- κινήσεις για τη διασφάλιση της επιβίωσης:

Είχαμε πάει να δούμε μια γιαγιά επίσκεψη, εδώ στην περιοχή. Και έβρεχε και είχε έξω στο στενό του σπιτιού της μπουκάλια νερό. Και της λέμε 'τι τα χεις τα μπουκάλια'; Μας λέει 'δεν έχω νερό και μαζεύω το νερό της βροχής.' Πήγαμε λοιπόν με την κοπέλα και της πήραμε δύο εξάδες νερό. Πήγαμε και της πήραμε ψωμί, διάφορα φαγητά, μακαρόνια (Συνέντευξη Νο 4).

Η ανάγκη ορισμένων οικογενειών της περιοχής ακόμη και για βασικά αγαθά διαβίωσης επιβεβαιώνεται και από τον αριθμό των εγγεγραμμένων στο συσσίτιο που προσφέρουν τα ιδρύματα Καλοκαιρινού με τη στήριξη του πολιτιστικού συλλόγου Καμινίων. Οι οικογένειες επιλέγονται στη βάση εισοδηματικών κριτηρίων και καθημερινά η λίστα των ωφελουμένων ανανεώνεται με νέες προσθήκες ή αποχωρήσεις, ανάλογα με την πληρότητα των κριτηρίων. Στις 23 Μαρτίου του 2023 η λίστα περιελάμβανε 43 οικογένειες με συνολικά 124 μέλη, από τις οποίες οι οκτώ ήταν οικογένειες προσφύγων και οικονομικών μεταναστών και οι 35 οικογένειες Ελλήνων:

Έρχονται και είναι πάρα πολύ σημαντικό γιατί θα πάρουν το κυρίως φαγητό, θα πάρουν το φρούτο, θα πάρουν το ψωμάκι τους. Χθες ας πούμε είχα ψάρι, φάβα, παντζάρια, ψωμί και πορτοκάλια. Και είναι πολύ σημαντικό να εξασφαλίσουν το φαγητό της ημέρας. Και θα προστεθούν και άλλα άτομα, απλά υπάρχει το ταμπού αυτό, που ενώ γνωρίζουμε άτομα που έχουν ανάγκη δεν θέλουν να προστεθούν στη λίστα για να μην τους κατηγορήσει η γειτονιά. Θεωρούν ότι είναι μεμπτό να βγουν και να ζητήσουν ένα πιάτο φαγητό (Συνέντευξη Νο 5).

Χωρικό μειονέκτημα, κοινωνικός στιγματισμός και στεγαστική αποστέρηση

Ο στιγματισμός της «φτώχειας» παρουσιάζει και χωρικά χαρακτηριστικά, με τη συγκέντρωση θυλάκων σε συγκεκριμένες γειτονιές της περιοχής. Το χωρικό αυτό

μειονέκτημα παρατηρείται κυρίως στα δυτικά των Καμινίων, καθώς και στις γειτονίες της Αγίας Μαρίνας και του γηπέδου του Ο.Φ.Η. Η αίσθηση του χωρικού μειονεκτήματος, λόγω της εγκατάστασης σε περιοχές που θεωρούνται υποβαθμισμένες και συνδέονται με τη συγκέντρωση φτωχών νοικοκυριών της εργατικής τάξης, τονίζεται στις αφηγήσεις των κατοίκων, στις οποίες παρουσιάζεται μια ενδιαφέρουσα χαρτογράφηση της χωρικής διαφοροποίησης της αποστέρησης στο εσωτερικό της συνοικίας:

Πίσω από το γήπεδο υπήρχε, στο αρμένικο νεκροταφείο εκεί σε κάτι στενάκια που είναι κάτι σπιτάκια. Αλλά εντάξει μιλούμε για μια μειοψηφία. Η αποστέρηση είναι κυρίως συγκεντρωμένη στη δυτική περιοχή. Και παρατηρώ τώρα που έρχονται και σιτίζονται και έχουμε μια επικοινωνία ότι θεωρούν τον εαυτό τους μειονεκτικό. 'Εμείς εδώ... στα πάνω Καμίνια... είμαστε κατώτεροι. Εσείς είσατε άλλοι.' Και όντως όλοι οι σιτιζόμενοι είναι από τη δυτική πλευρά. Από την πλατεία Ελευθέρης που κατηφορίζει στην Αγία Μαρίνα και πάει στο 8ο Γυμνάσιο. Εκεί. Και κάτω λίγο προς την Ένωση (Συνέντευξη Νο 5).

Τέλος, τόσο στην περιήγηση των ερευνητών στα στενάκια της περιοχής, όσο και στις μαρτυρίες των κατοίκων αναδείχτηκαν έντονα τα φαινόμενα ανεπαρκών συνθηκών στέγασης. Σπίτια χωρίς προδιαγραφές καταλληλότητας, ανεπαρκώς συντηρημένα, με υγρασία και χωρίς θέρμανση συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα σημεία της περιοχής, βόρεια του γηπέδου του Ο.Φ.Η, δυτικά στη συνοικία της Αγίας Μαρίνας αλλά και δυτικά της οδού Εφόδου και του Προμαχώνα του Αγίου Ανδρέα. Οι αφηγήσεις επιβεβαιώνουν το εύρημα των ποσοτικών δεικτών για υπερδιπλάσια ποσοστά νοικοκυριών χωρίς θέρμανση, σε σύγκριση με τα αντίστοιχα του Δήμου Ηρακλείου.

Θέρμανση δεν έχουμε. Έχουμε ηλιακό. Αυτό που ανάβεις και ζεσταίνει το νερό. Για θέρμανση μέσα στο σπίτι έχουμε μια μικρή σόμπα. Δεν τη βάζουμε παντού, μόνο εδώ στην κουζίνα όταν ήμαστε τη μέρα και στο υπνοδωμάτιο που είναι το παιδί. Είναι σπίτι μικρό και αμέσως ζεσταίνεται, αλλά αμέσως κρυώνει μετά γιατί μπαίνει από παντού αέρας (Συνέντευξη Νο 9).

Υπάρχουν οικίες που δεν τις λες σπίτια. Ούτε αποθήκη. Λιγότερο και από αποθήκη. Υπάρχουν πολλές που δεν έχουν ρεύμα. Δεν υπάρχει ηλεκτροδότηση. Έχω πάει και σε οικία που δεν υπάρχει ούτε κρεβάτι να κοιμάται ο άνθρωπος. Κοιμάται στο πάτωμα. Υπάρχει ανάγκη (Συνέντευξη Νο 1).

Παρά τις περιπτώσεις όπου εντοπίζονται ακατάλληλες συνθήκες στέγασης, η πλειονότητα των κατοικιών στα Καμίνια φαίνεται να διαθέτει τον απαραίτητο εξοπλισμό. Ωστόσο, δεν λείπουν και οι άστεγοι, συγκεντρωμένοι στον δημόσιο χώρο στάθμευσης του Καράβολα.

Έχουμε άστεγους παππούδες. Άνθρωποι που μένουν σε αυτοκίνητα εδώ. Καταφέραμε και πήραμε τον έναν. Τον έχουμε στείλει στον Κρουσώνα. Του βρήκαμε σπίτι εκεί. Υπάρχει και μια φιλανθρωπική ομάδα και του δίνει φαγητό πέντε μέρες. Ο ιερέας του χωριού ανέλαβε να του πηγαίνει τις άλλες δυο μέρες (Συνέντευξη Νο 5).

Εμπειρίες ζωής, ευκαιρίες μόρφωσης και προσδοκίες για το μέλλον

Με μια «ζωή φτώχειας, δυστυχίας, πόνου και ελπίδας για κάτι καλύτερο» (Συνέντευξη Νο 66) και με δύσκολες βιογραφικές διαδρομές που χαρακτηρίζονται από περιορισμένες δυνατότητες μόρφωσης και εξέλιξης, οι συμμετέχοντες στην έρευνα αφηγούνται αναμνήσεις από τα παιδικά τους χρόνια, στις οποίες τονίζονται η συνθήκη της οικονομικής δυσχέρειας, η αδυναμία υποστήριξης της μόρφωσης και η πρόωρη ένταξη στον εργασιακό στίβο. Στη συλλογική μνήμη αναπλάθεται με ζωηρό τρόπο το περιοριστικό πλαίσιο που βίωναν οι νέοι της εργατικής τάξης στο παρελθόν:

Οι γονέοι μας δεν ήτανε αυστηροί. Και ούτε να επιβάλουνε με κακή πρόθεση το καθετί. Όχι. Σου λέγανε 'δεν έχουμε ούτε φροντιστήριο να πληρώσουμε. Κοιτάζτε εμείς πως τυραννιόμαστε. Άμα δε θέτε κι εσείς να τυραννιστείτε σκεφτείτε το καλά. Διαβάζετε.' Δεν μπορούσανε να μας βοηθήσουνε (Συνέντευξη Νο 8).

Δούλευαν όλη νύχτα, μαζεύανε χόρτα. Μεροκάματο ο πατέρας μου, οικοδόμος. Και η μάνα μου με ενάμιση πόδι. Γιατί ήταν κομμένα τα δάχτυλά της μπροστά (Συνέντευξη Νο 7).

Για τον εργασιακό τους βίο, που συχνά ξεκινά από πολύ νεαρή ηλικία μη ευνοώντας τις ευκαιρίες για κοινωνική κινητικότητα, αναφέρουν εμπειρίες σε επαγγέλματα τεχνικά «16 χρονών ο αδερφός μου που ήτανε μαρμαράς, με πήρε στην οικοδομή. Αυτός είχε μια μηχανή που έτριβε τα μωσαϊκά και με έβαλε και έτριβα» (Συνέντευξη Νο 7), «στο μεροκάματο», στο «σταφιδεργοστάσι» ή στο «κέντημα»:

Απ'τα χέρια μου επαινούσανε όλες των αξιωματικών οι στολές. Και τι έκανα; Εκεντούσα. Ωωωω τώρα που βλέπω το έργο αυτό 'Ο Παράδεισος των Κυριών' ξανάρχουνται στο μυαλό μου. Ξέρεις τη βελονιά. Και λέω Χριστέ μου.. πόσα σιρίτια και πόσα τέτοια είχα ράψει (Συνέντευξη Νο 8).

Σήμερα, οι προσδοκίες, τα όνειρα και ο σχεδιασμός του μέλλοντος παραμένουν εγκλωβισμένα σε μια στρατηγική επιβίωσης, συνθήκη που φαίνεται να συνδέεται με τον ορίζοντα των προσδοκιών του παρελθόντος και τις μειωμένες ευκαιρίες για ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Στην ερώτηση «τι σας έχει λείψει, τι επιθυμείτε για το μέλλον», η απάντηση «να πάμε κάπου να ξεκουραστούμε, τουλάχιστον για δύο μέρες, αλλά δεν γίνεται» (Συνέντευξη Νο 9) είναι ενδεικτική της υλικής και κοινωνικής αποστέρησης σε τομείς που για τους περισσότερους, σήμερα, θεωρούνται δεδομένοι: «Καθόλου τίποτα δεν με ενδιαφέρει. Τι θα φάω, τι θα αγοράσω... Να μη χρωστάω λεφτά. Ενοίκιο να πληρώνω. Ρεύμα να πληρώνω. Και να γίνει το παιδί μου καλά» (Συνέντευξη Νο 9).

Οι αναφορές στην καθημερινή βιοπάλη και στον αντίκτυπό της στην ψυχική ευημερία των κατοίκων επιβεβαιώνουν τις επιθυμίες τους για ίση αντιμετώπιση: «Όταν σου πω 'καλημέρα' να στην πω με την καρδιά μου. Όχι με τρεμάμενη φωνή λες και θέλω να

σου ζητήσω ελεημοσύνη. Αυτό θέλω. Θέλω να βρω το χαμόγελό μου» (Συνέντευξη Νο 7).

Κοινωνικά δίκτυα, εθελοντική δράση και συμμετοχικότητα

Για τα μοναχικά μονοπρόσωπα νοικοκυριά και για τις οικογένειες με οικονομικές δυσκολίες μεγάλη σημασία έχει η στήριξη από κοινωνικά, γειτονικά και οικογενειακά δίκτυα. Αυτά τα δίκτυα φροντίδας φαίνεται να διατηρούνται στα Καμίνια, ιδιαίτερα μεταξύ των παλαιότερων μόνιμων κατοίκων που έχουν αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς αλληλεγγύης στο πέρασμα των χρόνων. Πολλοί ζουν «με τη στήριξη των φίλων» (Συνέντευξη Νο 7) και «των γειτόνων», ενώ οι μεγαλύτεροι εναποθέτουν την ελπίδα τους στα παιδιά τους.

Ε να μην αλληλοϋποστηρίζονται μωρέ; Υπάρχουνε καλοί άνθρωποι. Είναι γειτόνισσες επαέ που μ' αγαπούνε. Όϊ χρηματικά. Δεν το δέχομαι κι εγώ. Να μπορώ να βοηθήσω, όχι να πάρω. Αλλά ένα καλό λόγο, μια καλή μιλιά [...] Εγώ δε πεινώ. Όχι Παναγία μου... γιατί έχω τα παιδιά μου. Δε με αφήνουνε εμένα τα παιδιά μου. Οι κακομοίρηδες που δεν έχουνε παιδιά όμως; Τι θα γίνουνε; Αυτά πρέπει να μεριμνήσει και να τα επιβάλει το κράτος (Συνέντευξη Νο 8).

Βοηθάνε και από το υστέρημά τους. Όπως βλέπουμε και εδώ που είμαστε στον οικίσκο [του συσσιτίου] που έρχονται αυτοί οι 150 άνθρωποι, κάποιοι άλλοι της περιοχής έρχονται να αφήσουν ρουχαλάκια για μικρά παιδιά, για μεγάλους. Ή κάποιος που πέθανε και δεν τα χρειάζεται πια. Τα πάνε στο καθαριστήριο και έρχονται μετά και τα αφήνουν στον οικίσκο για να τα πάρουν οι άνθρωποι (Συνέντευξη Νο 5).

Καταλυτικό ρόλο στην κοινωνική συνοχή και τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των κατοίκων διαδραματίζει και η κοινωνική υπηρεσία, η οποία «ως ο κεντρικός πυλώνας της περιοχής» (Συνέντευξη Νο 3) ενισχύει τη σύνδεση εδραιώνοντας σχέσεις εμπιστοσύνης, παρέχοντας ευκαιρίες κοινωνικοποίησης και συμβάλλοντας στη δικτύωσή των ωφελούμενων με ιδιωτικούς και δημόσιους φορείς:

Μας έχουν μάθει στα φαρμακεία, μας γνωρίζουν. Να τους δώσουν κάποιο φάρμακο δανεικό, το οποίο θα τους το γράψουμε εμείς. Έχουμε όλες αυτές τις διευκολύνσεις με όλη την περιοχή. Είκοσι χρόνια! (Συνέντευξη Νο 4).

Έχουν αυτό το αίσθημα της αλληλεγγύης και το καλλιεργούν και μέσα στο κέντρο εδώ που μαζεύονται και κάνουν τις ομάδες τους και πίνουν τον καφέ τους. Είναι ένα bonding που κάνουν μεταξύ τους. Που το κουβαλούν και μετά στο σπίτι τους, στη γειτονιά τους, στην περιοχή τους (Συνέντευξη Νο 2).

Πέραν των οργανωμένων φορέων στήριξης, στα Καμίνια παρατηρούνται κατά καιρούς και εθελοντικές πρωτοβουλίες ιδιωτών που με ίδιο κόπο και έξοδα έχουν αναλάβει την υποστήριξη ευπαθών οικογενειών:

Να κάθομαι εδώ όλη νύχτα με τον άντρα μου να γεμίζομαι 50 κιλά αλεύρι, κιλό-κιλό. Ανά οικογένειά ας πούμε. Όλη νύχτα. Όταν ερχότανε δεν κοιμόμαστε. Γιατί το πρωί 07:00 ή ώρα αυτές ήτανε εδώ [οι οικογένειες] και περιμένανε απ' όξω. Και το ρεύμα να μου 'ρχεται 600 ευρώ. 400 ευρώ το ρεύμα. Ο άντρας μου τα πλήρωνε. Ναι ο καημένος και δεν είπε ποτέ 'δώσε μου μια δραχμή για το ρεύμα.' Όχι! [...] Και θελα σηκωθεί να πάμε στη λαϊκή. Είχε δυο ξαδέρφια στη λαϊκή και πουλούσανε λαχανικά και τωσε λέει 'ρε παιδιά τα πράματα εδώ που είναι να πετάξετε, μην τα πετάτε. Έτσι και έτσι,' Και του δίνανε από όλα. Και θέλα κάτσομε να καθαρίζομε φασόλια, μελιτζάνες, να καθαρίζομε τα πάντα που του δίνανε, να κάνομε μπριάμ [...] Εμοσχομύριζε η περιφέρεια. Τρία τεψά, τα μεγάλα τεψά του φούρνου. Να σηκωθώ αξημέρωτα να 'χω το μπριάμ έντεκα η ώρα ήτανε καταστεμένο να 'ρθούνε να πάρουνε. Τρεις φορές την εβδομάδα (Συνέντευξη Νο 8).

Αναφορικά με την πολιτική συμμετοχή και την εμπλοκή της κοινότητας σε κινηματικές ή διεκδικητικές δράσεις, αυτή φαίνεται να περιορίζεται σε συγκεκριμένα αιτήματα τοπικού ενδιαφέροντος που αφορούν στην αναβάθμιση της περιοχής και την αποκατάσταση ελλείψεων: μεμονωμένοι κάτοικοι που συλλέγουν υπογραφές, άλλοτε για πιο προσωπικές υποθέσεις (την απομάκρυνση της λαϊκής αγοράς από τη γειτονιά τους) και άλλοτε για ζητήματα του ευρύτερου κοινωνικού συμφέροντος (για τη διατήρηση του ΤΟ.Μ.Υ. στην περιοχή), αλλά και οργανωμένες κινήσεις από φορείς που είχαν ως αποτέλεσμα την ικανοποίηση αιτημάτων, μεταξύ των οποίων, η τοποθέτηση φαναριών στη συμβολή των οδών Δομαλάκη και παραλιακής, ο καθαρισμός δημόσιων χώρων πρασίνου, η βελτίωση του οδοστρώματος κ.ά.:

Έφτιαξαν και το περιβόητο φανάρι. Πραγματικά ήταν πολύ επικίνδυνο σημείο. Ευτυχώς, είχαν κινητοποιηθεί οι πολίτες και τα κατάφεραν και το έβαλαν. Δεν είναι δηλαδή ότι παρατήρησε ο Δήμος ότι υπάρχει επικίνδυνο σημείο. Είχαν ξεσηκωθεί οι άνθρωποι εδώ σαν πολιτιστικός, σαν κοινότητα και το είχαν απαιτήσει. Τους πήρε και αρκετό καιρό να το καταφέρουν (Συνέντευξη Νο 2).

Άλλος αγώνας για να μπουν τουαλέτες στην παραλιακή. Εδώ το πάρκο είναι 1500 μέτρα, η σωματική ανάγκη είναι κάτι πολύ φυσιολογικό. Δε θα 'πρεπε να υπάρχει μια τουαλέτα; Έκαναν με τα χίλια ζόρια τουαλέτες στις κούνιες. Μας ζήτησαν να πηγαίνουμε εμείς να τις πλένουμε. Είναι δυνατόν να καθαρίζουμε τις τουαλέτες; Τώρα εάν πάτε οι πόρτες είναι με σανίδες κλειστές (Συνέντευξη Νο 5).

Ωστόσο, παρά τα προαναφερθέντα περιστατικά οι συνεντευξιαζόμενοι/ες μιλούν και για έλλειμμα συμμετοχικής κουλτούρας και παιδείας του συνανήκειν και του συνεργάσθου. Παράλληλα από την περιοχή απουσιάζουν και τα εγχειρήματα κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, τα οποία, πέραν του οφέλους στη δόμηση συνεργατικών σχέσεων συνύπαρξης και αλληλοσυμπλήρωσης θα μπορούσαν να συμβάλουν σημαντικά και στη βελτίωση της περιοχής, ως ένα μοντέλο εναλλακτικής οικονομικής ανάπτυξης με κοινωνικό προσανατολισμό και σεβασμό στο περιβάλλον.

Στάσεις στη διαφορετικότητα: συμπερίληψη ή κοινωνικός ρατσισμός

Τα Καμίνια υπήρξαν μεταξύ των περιοχών όπου εφαρμόστηκε το στεγαστικό πρόγραμμα ΕΣΤΙΑ για τους αιτούντες διεθνούς προστασίας.¹⁷ Σε αυτό το πλαίσιο φιλοξενήθηκαν στην περιοχή πολλές οικογένειες προσφύγων, κυρίως από τη Συρία και το Αφγανιστάν οι οποίες, σύμφωνα με τις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων αγκαλιάστηκαν από τους κατοίκους της περιοχής.

Και εδώ στη Μίνωος υπάρχει σπίτι που το ενοικίαζαν κάθε επτά μήνες σε οικογένειες προσφύγων. Και έβλεπες να τους πηγαίνει η γειτονιά φαγητό, να τους πηγαίνει ρούχα. [...] Και στο συσσίτιο έρχονται. Δεν είναι μόνο Έλληνες, είναι και Ουκρανοί. αλλά έχουμε και τσιγγάνους. Όχι είναι μια περιοχή που είναι πολυποίκιλη θα έλεγα. Και δεν έχουμε ρατσιστικές τάσεις. Συντρέχουμε όταν δούμε ότι κινδυνεύει κάποιος (Συνέντευξη Νο5).

Οι οικονομικοί μετανάστες, διάσπαρτοι στην περιοχή των Καμινίων, φαίνεται να έχουν ενταχθεί, πλήρως, στην πάροδο των χρόνων, μη αποτελώντας διακριτή κοινωνική ομάδα. Επίσης, σύμφωνα με αφηγήσεις γονέων, τα παιδιά τους χαίρουν ίσης αντιμετώπισης ή και ακόμη και μεγαλύτερης ενθάρρυνσης στις σχολικές δομές της περιοχής καθώς στόχο των διδασκόντων αποτελεί η αντιστάθμιση ενδεχόμενων δυσκολιών: «Επαιζαν ρόλο βασικό και οι καθηγητές. Τα παιδιά αυτά [μεταναστών] τα πρόσεχαν παραπάνω. Τα έβαζαν μπροστά. Και έτσι παίρνει το παιδί δύναμη και προχωράει» (Συνέντευξη Νο 6).

Δεκτικοί ήταν οι κάτοικοι και σε κινήσεις υποστήριξης συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, όπως για παράδειγμα των έγκλειστων στις φυλακές Αλικαρνασσού, όταν σε δράση συλλογής ειδών πρώτης ανάγκης από τον πολιτιστικό σύλλογο της περιοχής, η συμμετοχή ήταν ιδιαίτερα υψηλή.

Από τις αφηγήσεις, ωστόσο, προέκυψε ένα άλλο είδος κοινωνικού ρατσισμού που δεν συνδέεται με την καταγωγή και τη φυλή αλλά, κυρίως, με την κοινωνική τάξη, το επάγγελμα και το φύλο. Συνεντευξιαζόμενη, νέα σε ηλικία, απασχολούμενη στον καθαρισμό κατοικιών ιδιωτών αφηγείται τη στάση τους όταν ξεκινά τη δουλειά το πρωί, με προσεγμένη εξωτερική εμφάνιση: «Αα εσύ είσαι μοντέρνα καθαρίστρια» (Συνέντευξη Νο 9). Επίσης, περιγράφει ότι το αναμενόμενο για μια εργάτρια γυναίκα στο συγκεκριμένο επάγγελμα, που θεωρείται υποδεέστερο από άποψη κοινωνικού στάτους, είναι μια εξωτερική εμφάνιση περισσότερο παραμελημένη που να εναρμονίζεται με τα στυλιστικά χαρακτηριστικά της ταξικής και έμφυλης ταυτότητάς της.

¹⁷ Βλ. σχετικά «ESTIA 2022: Στεγαστικό πρόγραμμα για αιτούντες διεθνή προστασία». Διαθέσιμο στο: <https://migration.gov.gr/ma/stegastiko-programma-estia-2022> (Τελευταία πρόσβαση 20/05/2023).

Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση

Οι ίδιοι οι κάτοικοι, στις αφηγήσεις τους διεκδικούν από τις τοπικές αρχές να μεριμνήσουν για τη δυνατότητα μετακίνησης των ΑμεΑ μέσω της δημιουργίας ραμπών στις κατάλληλες διαστάσεις για τη διέλευσή τους. Περιγράφουν την ανάγκη για μελέτη και δημιουργία διαβάσεων -με την απαιτούμενη για τα αναπηρικά αμαξίδια κλιση- σε εισόδους δημόσιων δομών και ιδιωτικών καταστημάτων. Στο πλαίσιο αυτό καταγγέλλουν ότι οι λιγοστές υφιστάμενες ράμπες, λόγω της στενής τους έκτασης και του ανεπαρκούς σχεδιασμού εξυπηρετούν κυρίως τα παιδικά καρότσια και όχι τα αναπηρικά αμαξίδια:

Όταν λέμε Δήμος Ηρακλείου, ο οποίος φτιάχνει πεζοδρόμια να μην φτιάχνει τη ράμπα στην άκρη. Να φτιάχνει τη ράμπα εκεί που βολεύει τα καρότσια των ΑΜΕΑ. Όχι τα καροτσάκια τα παιδικά. Γιατί το καροτσάκι το παιδικό το σηκώνει η μαμά και το ανεβάζει απάνω. Είναι πολύ στενά (Συνέντευξη Νο 7).

Από τις αφηγήσεις προκύπτει και η ανάγκη για διαπλάτυνση πεζοδρομίων και για επαρκέστερο φωτισμό, τόσο για την ασφαλή μετακίνηση των κατοίκων και των οχημάτων, όσο και για τον περιορισμό κρουσμάτων παραβατικής συμπεριφοράς. Στον λόγο των κατοίκων γίνονται προτάσεις για πρόβλεψη εγκατάστασης ασφαλέστερων φωτιστικών, με σεβασμό στην αισθητική του χώρου και με στόχο την παράλληλη βελτίωση της αρχιτεκτονικής του τοπίου:

Υπάρχουν περιοχές που πραγματικά είναι κατασκότεινες. Δηλαδή κάτι στενά, κάτι πλατείες που δεν φωτίζονται. Και θυμάμαι είχε έρθει και ο Δήμαρχος στην Πλατεία Ελευθέρης και συζητούσαν για μια αλάνα που υπάρχει εκεί κοντά. Εκεί που είναι ο οικίσκος που τρέφονται οι 150 άνθρωποι που θεωρούσαν ότι τη νύχτα γίνονταν ύποπτες συναλλαγές και έφταιγε το σκοτάδι. Και διαβεβαίωσαν ότι θα φωτίζεται. Τίποτα. Ένα φως έβαλαν. Και επίσης θεωρώ ότι και εδώ στη Μίνωος αυτά που έβαλαν τα πανύψηλα στη νησίδα είναι επικίνδυνα. Δεν συντηρούνται από το 2004. Και τα βλέπεις με τον άνεμο και κινούνται. Ενώ αντίθετα παρατηρώ κάτι υπέροχους φωτισμούς στη λεωφόρο Κνωσού που είναι πιο χαμηλά, πιο καλαίσθητα. Εμάς αυτά τρέμει η ψυχή μας κάθε φορά (Συνέντευξη Νο 5).

Στο πλαίσιο βελτιστοποίησης των υποδομών γίνεται επιπλέον λόγος για την ανάγκη ασφαλτόστρωσης και αποκατάστασης του οδοστρώματος και των φρεατίων στο σύνολο της περιοχής με στόχο την αποφυγή ατυχημάτων και τη δυνατότητα απρόσκοπτης και ασφαλούς διέλευσης των κατοίκων. Οι κάτοικοι παραθέτουν, επίσης, συγκεκριμένες προτάσεις αξιοποίησης των δυνατοτήτων που προσφέρει η περιοχή, μεταξύ των οποίων η ανάπλαση της δυτικής πλευράς της παραλιακής οδού στο σημείο σύνδεσης με τον ποταμό Γιόφυρο, αλλά και η αξιοποίηση εγκαταλελειμμένων κτηρίων, όπως τα Ταμπακαριά, για την ανάδειξη της ιστορικότητας της περιοχής και της τέχνης της βυρσοδεψίας. Όπως υποστηρίζουν, τέτοιες πρωτοβουλίες έχουν τη δυνατότητα να οδηγήσουν στην, περαιτέρω, πολιτισμική και οικιστική αναβάθμιση της συνοικίας και

στην προσέλκυση πλήθους επισκεπτών. Στο ίδιο πλαίσιο γίνεται αναφορά και στην ανάγκη αποκατάστασης της πεζογέφυρας του Καράβολα, γνωστής στους κατοίκους και ως «Καλατράβα», που συνδέει τη Σοφοκλή Βενιζέλου με το Παγκρήτιο Στάδιο:

Εκεί στη συμβολή του Γιόφυρο με τη θάλασσα θα μπορούσε να επεξεργαστεί καλύτερα ο Δήμος τον περιβάλλοντα χώρο και να υπάρχει και ένα κέντρο, μια καφετέρια, ένα κιόσκι. Ναι πιείς έναν καφέ, γιατί είναι ωραίος χώρος. Επίσης έκαναν τη γέφυρα που είναι η μικρή γέφυρα του Καλατράβα, όπως λέμε, και την άφησαν στη μέση του πουθενά. Έβαλαν τώρα απαγορευτικά. Είναι επικίνδυνη. Και τα Ταμπακαριά. Είναι εκείνα που χάσκουν εκεί, τα μισογκρεμισμένα στη παραλιακή. Θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν. Είναι περιοχή που παλιά επεξεργάζονταν δέρματα. Βυρσοδεψεία. Θεωρείται λοιπόν ότι είναι και κάτι ιστορικό. Θα μπορούσε ο Δήμος να τα αξιοποιήσει. Θυμάμαι κάτι παρεμφερές στη Δημητσάνα, τα είχαν αναπαλαιώσει, γύρω-γύρω είχαν φτιάξει τον περίβολο με γκαζόν. Είχαν διοχετεύσει μέσα ρυάκι, ποταμάκι. Μέσα υπήρχε τηλεόραση και παρακολουθούσαμε την επεξεργασία όλου του δέρματος. Επίσης υπήρχαν όλα τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν για τη βυρσοδεψία. Και ήταν δηλαδή και πόλος έλξης για τους τουρίστες (Συνέντευξη Νο 5).

Εμφατική είναι και η διεκδίκηση για δημιουργία περισσότερων χώρων πρασίνου και αναψυχής στο εσωτερικό τμήμα της περιοχής. Οι κάτοικοι ζητούν δενδροφύτευση στα ελάχιστα υφιστάμενα πάρκα, πλατείες και παιδικές χαρές, τη δημιουργία νέων δημόσιων χώρων, την επαρκή συντήρηση των υφιστάμενων και τον εντατικό και παράλληλα εποπτευόμενο καθαρισμό της περιοχής.

Οι αφηγητές/τριες θέτουν, επίσης, ζητήματα πολιτιστικής αναβάθμισης της περιοχής, με πρόβλεψη για την παροχή ευκαιριών κοινωνικής ένταξης στη νέα γενιά και τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Στο πλαίσιο αυτό προτείνουν τη δημιουργία χώρου-πολυκέντρου νεολαίας για τη συσπείρωση των νέων, τη δυνατότητα επιμόρφωσής τους με βιωματικά προγράμματα και τη δημιουργική απασχόλησή τους. Στο ίδιο πλαίσιο, δεδομένης της μεγάλης δραστηριότητας του πολιτιστικού συλλόγου της περιοχής και της εμφανούς παρουσίας του στην καθημερινή ζωή των κατοίκων, γίνεται λόγος για την ανάγκη στέγασής του σε χώρο με τις απαιτούμενες προδιαγραφές όπου θα παρέχει τη δυνατότητα διεύρυνσης των δράσεων του:

Να σκεφτείτε ότι μέσα σε μια γκαρσονιέρα 40τ.μ. γίνονται τόσες δράσεις. Δηλαδή είναι εξωπραγματικό: Διαλογισμός, θέατρο, γιόγκα. Είναι 5-6 ραπτομηχανές μέσα σε 40 τετραγωνικά. Γίνεται μια φοβερή δουλειά. Μόνο τις στολές που ράψανε τώρα για να λάβουμε μέρος στο καρναβάλι (Συνέντευξη Νο 6).

Η δωρεάν παραχώρηση ενός δημόσιου ανεκμετάλλευτου χώρου στον πολιτιστικό σύλλογο και μια συμβολική χρηματοδότησή του από την τοπική αυτοδιοίκηση θεωρούνται οι ελάχιστες προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητά του.

Πέραν της πολιτισμικής ένταξης, η υποστήριξη τυπικών και άτυπων εγχειρημάτων του τρίτου τομέα θα μπορούσε να συμβάλλει τόσο στην οικονομική ένταξη των πολιτών

όσο και στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται η οργανωμένη προώθηση εγχειρημάτων κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας με την αξιοποίηση γνώσεων, τεχνικών και παραδόσεων, τη δημιουργία παραδοσιακών συνεταιρισμών και την εστίαση σε μια οικονομική δραστηριότητα με έμφαση στην κοινωνική ένταξη και το σεβασμό στο περιβάλλον. Ωστόσο, δεδομένης της παρατηρούμενης έλλειψης συνεταιριστικής και συμμετοχικής κουλτούρας των περισσότερων κατοίκων στις αφηγήσεις γίνεται λόγος για ανάγκη, πρωτίστως, ενημέρωσης της κοινότητας ώστε να εξοικειωθεί με τα εναλλακτικά μοντέλα οικονομίας και να αναγνωρίσει τις δυνατότητές τους και τα ευρύτερα οφέλη που μπορούν να παράσχουν στην περιοχή. Η εκπόνηση ενημερωτικών προγραμμάτων στην κοινότητα, προτείνεται και για τη δυνατότητα διαμόρφωσης μιας ευρύτερης κουλτούρας, πέραν της συνεταιριστικής. Δεδομένης της αδιάφορης ή και, σε πολλές περιπτώσεις, επιβλαβούς στάσης ορισμένων κατοίκων στην προστασία των δημόσιων χώρων αναψυχής, προτείνεται η υποστήριξη της κοινότητας στη διαμόρφωση περιβαλλοντικής συνείδησης. Κάτοικοι με οικολογική σκέψη υποστηρίζουν ότι η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των μελών της ευρύτερης κοινότητας θα συμβάλει καταλυτικά στην αποφυγή συμπεριφορών καταπάτησης και βανδαλισμών.

Δειλινά *

Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα

Τα Δειλινά είναι συνοικία στις δυτικές παρυφές της πόλης του Ηρακλείου εκτός των τειχών και ανήκουν στο 3ο Δημοτικό Διαμέρισμα του Δήμου μαζί με τις όμορες συνοικίες Καμίνια, Γιόφυρο, Θέρισο, Φοινικιά, Τρεις Βαγιές, Γούρνες, Αθάνατοι και Άγιος Ιωάννης (Χωστός). Η επίσημη ονομασία της συνοικίας είναι Δειλινό και η λαϊκή ονομασία της Δειλινά.

Η μορφολογία της συνοικίας διαμορφώθηκε την περίοδο 1957-1970 στο πλαίσιο στεγαστικών προγραμμάτων που φρόντιζαν για την «εξυγίανση περιοχών τρωγλών» και τη ρύθμιση ζητημάτων για τη λαϊκή κατοικία.¹⁸ Το 1969, την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τη δικτατορία των Συνταγματαρχών, στο πλαίσιο της στεγαστικής πολιτικής του καθεστώτος διαμορφώθηκε μια νέα συνοικία που φιλοξένησε ένα ετερόκλητο σώμα οικογενειών οι οποίες μέχρι τότε διέμεναν σε τρώγλες και σπηλιές πάνω και γύρω από τα Ενετικά Τείχη και στην υποβαθμισμένη συνοικία της Χρυσοπηγής.

Η επιλογή των 552 οικογενειών που μέχρι τότε διαβίωναν «εις τρώγλας και επί των Ενετικών Τειχών» και μεταφέρθηκαν στις κατοικίες των Δειλινών έγινε έπειτα από κλήρωση σε εκδήλωση στην οποία παρέστη ο αντιπρόεδρος της Χουντικής κυβέρνησης Στυλιανός Παττακός.¹⁹ Η εκδήλωση παραλαβής των κατοικιών έγινε στις 18 Οκτωβρίου του 1969 υπό την παρουσία πλήθους κόσμου, μεταξύ των οποίων και οι μαθητές των σχολείων της πόλης. Τον Δεκέμβριο του 1969 το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Ηρακλείου αποφάσισε τη μετονομασία της συνοικίας από «Συνοικισμό Τρωγλοδυτών Θερίσου» σε «Δειλινό» λόγω και της ιδιαίτερης θέσης της στο δυτικό άκρο της πόλης του Ηρακλείου και έδωσε ονόματα «κυρίως ελληνικών πόλεων ή τοποθεσιών» στους δρόμους της συνοικίας.²⁰

*Η παρουσίαση της συνοικίας του Δειλινού βασίζεται σε σημαντικό βαθμό σε έρευνα που διεξήγαγε το Ε.Κ.Α.Ε.Κ.Ε. για λογαριασμό του Δήμου Ηρακλείου. (βλ. Ζαϊμάκης κ.ά. 2022β).

¹⁸ Σε αυτήν την κατεύθυνση ήταν το Βασιλικό Διάταγμα 775 του 1964 (ΦΕΚ 254Α/30.12.1964) το οποίο ρύθμιζε ζητήματα για τη λαϊκή κατοικία και τροποποιούσε προηγούμενους νόμους που είχαν ψηφιστεί στα έτη 1951-52.

¹⁸ Σε αυτήν την κατεύθυνση ήταν το Βασιλικό Διάταγμα 775 του 1964 (ΦΕΚ 254Α/30.12.1964) το οποίο ρύθμιζε ζητήματα για τη λαϊκή κατοικία και τροποποιούσε προηγούμενους νόμους που είχαν ψηφιστεί στα έτη 1951-52.

¹⁹ «Κυβερνητικό κλιμάκιο υπό τον Σ. Παττακό αφίκνεται την μεσημβριαν εις την πόλιν μας», Εφ. *Δράσις*, 18/10/1969· «Παρεδόθησαν εις δικαιούχους 552 λαϊκάι κατοικίαι υπό του Αντι/δρου Παττακού, Εφ. *Εθνική Φωνή*, 20/10/1969.

²⁰ Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου 1969, Απόφαση 69/ 12-12-1969, Τόμος 90.

Φωτογραφία 32. Παραπήγματα πάνω και κάτω από τα Ενετικά Τείχη ανατολικά της Καινούργιας Πόρτας προς την συνοικία της Βίγλας (1956). Πηγή: Προσωπικό αρχείο του Βασίλη Τριτσάρη.

Από ότι φαίνεται η δημιουργία της συνοικίας βασίστηκε σε σχεδιασμό με τον οποίον είχε διαφωνήσει ο γνωστός αρχιτέκτονας Αριστομένης Προβελέγγιος (1967) ο οποίος είχε κάνει έκκληση για την αλλαγή της μελέτης του λεγομένου συνοικισμού «των Τρωγλοδυτών», θεωρώντας ότι «η κατασκευή 500 νέων τρωγλών που γίνεται χωρίς κανέναν συσχετισμό με τους κανόνες και τις ανάγκες της ανάπτυξης της πόλης» είναι απαρχαιωμένων ιδεών.

Φωτογραφία 33. Αεροφωτογραφία της συνοικίας του Δειλινού τον Οκτώβριο του 1969, μετά την τελετή παράδοσής της από την κυβέρνηση των Συνταγματαρχών. Πηγή: Εφ. *Μεσόγειος* 18/10/1969.

Τις δεκαετίες 1970 και 1980 τα Δειλινά ακολουθούν την πορεία της οικιστικής ανάπτυξης της πόλης. Η ραγδαία αστικοποίηση, η αδυναμία του κράτους για κάλυψη των στεγαστικών αναγκών της πόλης και η έλλειψη ενός σοβαρού σχεδιασμού των χώρων κατοικίας και χρήσεων γης οδήγησαν στη γρήγορη εξάπλωση αυθαίρετων κτισμάτων. Η περιοχή συνέχισε να αναπτύσσεται και στις δυο τελευταίες δεκαετίες με

πιο αργούς ρυθμούς αφού είχαν διαμορφωθεί συνθήκες οικιστικού κορεσμού και η ανάπτυξη κατοικιών (νόμιμων και αυθαιρέτων) ενισχύθηκε σε όμορες περιοχές όπως οι Τρεις Βαγιές και ο Νέος Κόσμος.

Σήμερα, ένα μέρος των παλιών λαϊκών κατοικιών της δεκαετίας του 1960 έχει ανακαινιστεί για να πωληθεί ή για να διαμείνουν οι κάτοικοί τους. Ωστόσο, πολλές παραμένουν ανεπαρκώς συντηρημένες, χωρίς θερμομόνωση και με περιορισμένους προαύλιους χώρους. Οι περισσότερες είναι ισόγειες ή διώροφες και η σχετικά χαμηλή αγοραστική τους αξία έχει προσελκύσει οικογένειες περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων που αναζητούν φθηνή αγορά κατοικίας.

Φωτογραφία 34. Τμήμα των διώροφων λαϊκών κατοικιών στο ανατολικό τμήμα του Δειλινού. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Μάιος 2022.

Γύρω και ανάμεσα στις παλαιές λαϊκές κατοικίες, αλλά και στη δυτική και νότια πλευρά της συνοικίας έχουν ανεγερθεί νέες ιδιωτικές κατοικίες ή και μικρές πολυκατοικίες σε σχετικά μικρά οικόπεδα. Παράλληλα, έχουν δημιουργηθεί από το κράτος και τους τοπικούς φορείς κτήρια για την κάλυψη δημόσιων αναγκών (σχολεία, εκκλησία κ.λπ.). Ωστόσο, υπάρχουν κατοικίες που ακόμη και σήμερα χαρακτηρίζονται από συνθήκες ενεργειακής φτώχειας καθώς στερούνται τις πλέον βασικές υπηρεσίες ενέργειας για επαρκή θέρμανση, ψύξη, μαγείρεμα, φωτισμό και χρήση κατάλληλων οικιακών συσκευών.

Φωτογραφία 35. Τυπικά δείγματα των «λαϊκών κατοικιών» έτσι όπως διατηρούνται στη σημερινή τους μορφή σε κεντρικό δρόμο του Δειλινού. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Μάιος 2022.

Στο κέντρο της συνοικίας γύρω από την εκκλησία του Αγίου Στυλιανού βρίσκονται τα σχολεία της περιοχής (Παιδικός Σταθμός, Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο) και το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. Στο νότιο τμήμα υπάρχουν λιγοστά νεόδμητα κτήρια και μικρές πολυκατοικίες. Παράλληλα, στο τμήμα αυτό υπάρχει και μικρό πάρκο που αποτελεί στέκι των νέων της περιοχής και μικρό αθλητικό κέντρο που εξυπηρετεί τις ανάγκες του τοπικού σωματείου «Δειλινό» αλλά και κατοίκων της περιοχής.

Το βόρειο τμήμα της συνοικίας περιλαμβάνει κατοικίες καθώς επίσης μικρά και μεγάλα εμπορικά καταστήματα και καφενεία. Τα τρία καφενεία της περιοχής αποτελούν χώρο ανδρικής κατά βάση κοινωνικότητας, φιλοξενώντας μέλη των λαϊκών στρωμάτων των Δειλινών αλλά και των όμορων γειτονικών συνοικιών. Τα καφενεία αυτά παρουσιάζουν ζωηρή κίνηση, ιδίως τα Σαββατοκύριακα και σε ορισμένες περιστάσεις λειτουργούν ως εστίες λαϊκής διασκέδασης. Επίσης, αποτελούν χώρους συμποσιασμού και συζητήσεων για τα δρώμενα στην περιοχή και για ευρύτερα κοινωνικά και πολιτικά θέματα.

Έξω από τις βορειοδυτικές παρυφές της συνοικίας στη συμβολή της Λεωφόρου 62 Μαρτύρων με τις οδούς Ιωάννη Σωπασή και Αγίου Θωμά υπάρχει ένα νέο πάρκο 3,5 στρεμμάτων. Το πάρκο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος Κρήτη 2014-2020 στον άξονα προτεραιότητας «Βιώσιμη Ανάπτυξη με Αναβάθμιση του Περιβάλλοντος και Αντιμετώπιση των Επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής». Περιλαμβάνει παιδική χαρά, παγκάκια, μικρή πλατεία με κερκίδες, μεγάλη πέργκολα, δένδρα και αρωματικά φυτά και εξυπηρετεί τις ανάγκες αναψυχής των κατοίκων των Δειλινών, της Θέρισου και των Καμινίων. Στο δυτικό τμήμα της συνοικίας που συγκοινωνεί με τη Θέρισσο και τις παλιές εργατικές κατοικίες Καραμανλή

φιλοξενούνται κατά βάση μικρές κατοικίες οι οποίες αποτελούν ένα συνεχές φτωχών και παλαιών κατοικιών που εκτείνεται σε δύο συνοικίες.

Τα Δειλινά συγκριτικά με άλλες γειτονιές της πόλης έχουν ικανοποιητική πολεοδομία και επαρκές οδικό δίκτυο και δεν παρατηρείται αυξημένη πυκνοκατοίκηση και άναρχη δόμηση. Σε σχέση με άλλες «αποστερημένες» συνοικίες οι δημόσιοι χώροι καταγράφονται περισσότεροι, αν και παρουσιάζουν σημάδια εγκατάλειψης. Μεγάλη έλλειψη, ωστόσο, όπως και στο σύνολο της πόλης του Ηρακλείου εντοπίζεται στους χώρους πρασίνου με την πολεοδομική ενότητα στην οποία περιλαμβάνονται τα Δειλινά (6^η) να διαθέτει 2,19 m² πρασίνου ανά κάτοικο, όταν τα αποδεκτά όρια για μια ποιοτική διαβίωση ορίζονται στα 9 m² (Δήμος Ηρακλείου 2021β: 28-29, OECD 2014: 180).

Κοινωνική οργάνωση και κοινωνικός εξοπλισμός: φορείς και υπηρεσίες

Παρά το μικρό της μέγεθος, η συνοικία των Δειλινών φιλοξενεί στα όριά της αρκετούς φορείς και κοινωνικές υπηρεσίες του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Οι υπηρεσίες αυτές καλούνται να αντιμετωπίσουν τα πολλαπλά προβλήματα που ταλανίζουν τους κατοίκους της περιοχής: ζητήματα όπως το χαμηλό οικονομικό-κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων, η ανεργία, οι υλικές συνθήκες διαβίωσης, η ύπαρξη μονογονεϊκών οικογενειών, η χρήση ουσιών, τα περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, κακοποίησης και παραμέλησης, τα ψυχιατρικά περιστατικά κ.ά.

Βασικός φορέας παροχής κοινωνικών υπηρεσιών είναι το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η Δειλινών, το οποίο ανήκει στη Διεύθυνση Κοινωνικής Ανάπτυξης του τμήματος Κοινοτικής Φροντίδας Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων με έδρα την 3η Δημοτική Κοινότητα του Δήμου Ηρακλείου. Απασχολεί μία κοινωνική λειτουργό, μία νοσηλεύτρια και μία οικογενειακή βοηθό και αναπτύσσει πολυδιάστατη παρέμβαση στη συνολικότερη κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής μέσα από την εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης και αντιμετώπισης ψυχοκοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων όλων των ηλικιών και την άσκηση κοινωνικής εργασίας με άτομα, οικογένειες, κοινωνικές ομάδες και την κοινότητα. Σε αυτό το πλαίσιο διενεργεί, επίσης, κοινωνικές έρευνες για τη χορήγηση επιδομάτων πρόνοιας και υλοποιεί δράσεις προστασίας και ενίσχυσης ευάλωτων ομάδων μέσω υλικών παροχών και προγραμμάτων. Στις ομάδες παρέμβασης της υπηρεσίας συμπεριλαμβάνονται μονογονεϊκές οικογένειες λόγω διαζυγίων, χηρείας, φυλάκισης συζύγου, παιδιών εκτός γάμου καθώς και αδύναμες οικονομικά ομάδες. Η δομή παρεμβαίνει, μέσω εισαγγελικών παραγγελιών σε περιπτώσεις κακοποίησης και ενδοοικογενειακής βίας. Η υπηρεσία συνιστά σημείο αναφοράς για τα αποστερημένα νοικοκυριά και τις ευάλωτες ομάδες της συνοικίας και των όμορων περιοχών, παρέχοντας στους κατοίκους κοινωνική και ψυχολογική στήριξη και μέσω της νοσηλευτικής υπηρεσίας υποστήριξη σε ζητήματα υγείας. Διοργανώνει, επίσης, κοινωνικές και πολιτισμικές δραστηριότητες για τους ηλικιωμένους. Οι υπηρεσίες παρέχονται τόσο στον χώρο της δομής όσο και μέσω κατ' οίκον επισκέψεων.

Σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση των αναγκών υγείας της περιοχής διαδραματίζει η 4η Τοπική Μονάδα Υγείας που σχετίζεται με την παροχή πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας και στην οποία από το 2018 απευθύνονται οι κάτοικοι των Δειλινών για την παροχή ιατρικών και νοσηλευτικών υπηρεσιών. Μέχρι τότε οι κάτοικοι των Δειλινών εξυπηρετούνταν από το Δημοτικό Ιατρείο, το οποίο βρισκόταν κοντά στην περιοχή.

Τα Δειλινά διαθέτουν επαρκείς σχολικές μονάδες για την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών του μαθητικού πληθυσμού της περιοχής. Αναλυτικά, στη συνοικία λειτουργεί στην οδό Ολυμπιονικών το 3ο Κέντρο Προσχολικής Αγωγής που φιλοξενεί βρέφη από την ηλικία των οκτώ μηνών μέχρι και προ-νήπια. Το 45ο Νηπιαγωγείο στην οδό Λευκωσίας, μετά τη δημιουργία του νηπιαγωγείου του Νέου Κόσμου (27ο), φιλοξενεί αποκλειστικά παιδιά της περιοχής των Δειλινών. Νοτιότερα της οδού Λευκωσίας, στην κεντρική πλατεία των Δειλινών στεγάζονται το 33ο Δημοτικό και οι δομές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: 9ο Γυμνάσιο και 10ο Λύκειο. Το σχολικό συγκρότημα των Δειλινών λειτουργεί από το 1975 και πέραν των σχολικών μονάδων διαθέτει γήπεδο μπάσκετ και βόλεϊ. Στο Λύκειο λειτουργούν, επίσης, σχολική βιβλιοθήκη και εργαστήρια υπολογιστών, φυσικής και χημείας.

Στα σχολεία αναφέρονται περιστατικά παιδιών που ζουν σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης, με ενδοοικογενειακά προβλήματα κακοποίησης, παραμέλησης και χρήσης ουσιών, με μαθησιακές δυσκολίες, με προβλήματα προσαρμογής και με χαμηλές προσδοκίες από το σχολείο. Εξαιτίας της παραπάνω εικόνας, πολλές είναι οι οικογένειες που προσκομίζουν ψευδείς διευθύνσεις στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, προκειμένου τα παιδιά τους να φοιτήσουν σε σχολεία άλλων περιοχών.

Εθελοντισμός, πολιτισμική δράση και αθλητικές ευκαιρίες

Η ανάγκη της περιοχής σε οικονομική στήριξη έχει ενισχύσει τη δραστηριοποίηση εθελοντικών συλλόγων και φορέων στην περιοχή. Στο πλαίσιο αυτό στα Δειλινά δραστηριοποιείται ο «Φιλανθρωπικός Σύλλογος Άγιος Ραφαήλ», ο οποίος αποτελεί Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου και συμβάλλει στην αντιμετώπιση των προβλημάτων νοικοκυριών που βιώνουν συνθήκες υλικής αποστέρησης και ανεργίας και των οποίων οι ανάγκες δεν καλύπτονται εξ ολοκλήρου από τις δημόσιες υπηρεσίες. Ο σύλλογος δημιουργήθηκε το 1994 από μία άτυπη ομάδα και απευθύνεται σε όλους τους κατοίκους που έχουν οικονομική ανάγκη. Τα μέλη του απασχολούνται σε εθελοντική βάση, και το διοικητικό συμβούλιο εκλέγεται κάθε δύο χρόνια. Λειτουργεί κυρίως τις Κυριακές μετά την εκκλησιαστική λειτουργία και η χρηματοδότηση είναι από δωρεές και χορηγίες επιχειρήσεων. Μεταξύ των υπηρεσιών που παρέχει ο σύλλογος είναι η αναδιανομή τροφίμων, η οικονομική ενίσχυση, η συναισθηματική υποστήριξη σε ασθενείς, κ.λπ.

Στο ίδιο πλαίσιο δραστηριοποιείται και ο Ι. Ν. του «Αγίου Στυλιανού», ο οποίος ιδρύθηκε το 1972 και πήρε το όνομά του από τον δικτάτορα Στυλιανό Παττακό που θεμελίωσε τις λαϊκές κατοικίες στο Δειλινά. Η εκκλησία σε συνεργασία με οικονομικά ευκατάστατους πολίτες ενισχύει τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και μοιράζει τρόφιμα στους άπορους. Ένας ακόμα κοινωνικός φορέας φιλανθρωπικού χαρακτήρα είναι το αναγνωρισμένο σωματείο, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, «Αλληλεγγύη-Συσσίτια».²¹ Το σωματείο ιδρύθηκε τον Δεκέμβρη του 2011 από ιδιώτη και σκοπός του είναι η προσφορά προς τον συνάνθρωπο παρέχοντας συσσίτια, τα λεγόμενα γεύματα αγάπης, κάθε Σαββατοκύριακο. Το σωματείο έχει τη βάση του στον συνοικισμό των Δειλινών, αλλά ανά τακτά χρονικά διαστήματα προσφέρει φαγητό και σε άλλους συνοικισμούς.

Στην περιοχή λειτουργούσε στο παρελθόν και Πολιτιστικός Σύλλογος, ο οποίος ιδρύθηκε επίσημα το 1986. Η αρχική του φιλοσοφία ήταν η προώθηση της αξίας του πολιτισμού και της παιδείας και οι δράσεις του είχαν πολιτισμικό και εξωραϊστικό χαρακτήρα. Διέθετε δανειστική βιβλιοθήκη, πραγματοποιούσε εκδηλώσεις αναβίωσης εθίμων, προσέφερε δωρεάν μαθήματα σε παιδιά δημοτικού και διοργάνωνε μαθήματα χορού, ζωγραφικής, ραπτομηχανής κ.ά. Στα χρόνια της οικονομικής κρίσης οι δράσεις του συλλόγου επικεντρώθηκαν στην κάλυψη ειδών πρώτης ανάγκης, όπως ρούχα και τρόφιμα, αλλά και σε ζητήματα κοινωνικής στήριξης των πολιτών (π.χ. βοήθεια σε ηλεκτρονικές υπηρεσίες πάσης φύσεως, σε ζητήματα σύνταξης βιογραφικών, αιτήσεων απασχόλησης κ.λπ.). Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, ο σύλλογος έχει αδρανοποιηθεί.

Όσον αφορά στην αθλητική δραστηριότητα, στη συνοικία δραστηριοποιείται ο Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος «Δειλινό», που διαθέτει τμήμα ποδοσφαίρου και μπάσκετ καθώς και παιδική ακαδημία ποδοσφαίρου. Το σωματείο ιδρύθηκε από κατοίκους των Δειλινών το 1980, στεγάζεται σε χώρο που έχει διαμορφωθεί στην οδό Παύλου Μελά και συγκεντρώνει αθλητές τόσο από τη συνοικία των Δειλινών όσο και από τα ευρύτερα δυτικά προάστια της πόλης. Ο σύλλογος αντιμετωπίζει σημαντικά προβλήματα που αφορούν στην έλλειψη ποδοσφαιρικού γηπέδου, την αδυναμία οικονομικής κάλυψης των προπονητών, την ανεπάρκεια αθλητικού εξοπλισμού αλλά και το σχετικά περιορισμένο ενδιαφέρον της περιοχής για την ανάληψη διοικητικών πόστων. Νότια από την περιοχή στη συνοικία του Νέου Κόσμου λειτουργεί και ιδιωτικό γυμναστήριο Kick Boxing, το «Πυξ Λαξ», το οποίο απευθύνεται σε όλες τις ηλικίες, και ιδιαίτερα στους νέους.

Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα

Τα Δειλινά κατοικούνται κυρίως από νοικοκυριά που ανήκουν σε χαμηλές και μεσαίες κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες. Σύμφωνα με τα δεδομένα του Παρατηρητηρίου

²¹ Έχει σταματήσει τη λειτουργία του τα τελευταία χρόνια, αλλά έχει σημασία η αναφορά του όσον αφορά στην αναγκαιότητα δημιουργίας από τους ίδιους τους κατοίκους πολλαπλών φορέων και σωματείων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα για την κάλυψη των πολλαπλών αναγκών της κοινότητας.

Κοινωνικής Ένταξης το σκορ αποστέρησης στην περιοχή των Δειλινών που βρίσκεται δυτικά της Λεβήνου είναι πολύ υψηλό (50,8) ενώ κάπως καλύτερη είναι η κατάσταση στο ανατολικό και νοτιότερο τμήμα της συνοικίας προς την οδό Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη (βλ. Χάρτη 10 και Πίνακα 4). Ο πληθυσμός των δυο χωρικών ενοτήτων με υψηλότερη αποστέρηση που μελετώνται στην έρευνα ανέρχεται στους 1.484 κατοίκους ενώ ο πληθυσμός συνολικά της συνοικίας εκτιμάται στους 2.500 κατοίκους περίπου.²² Η περιοχή των Δειλινών δεν παρουσιάζει σημαντική πυκνοκατοίκηση.

Χάρτης 10. Χωρική απεικόνιση δυο ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρηση στην περιοχή των Δειλινών

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Πίνακας 4. Δείκτης Σ.Π.Α. και Πληθυσμός δυο ΜΟ.Χ.Α.Π. Δειλινών

Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Δείκτης ΣΠΑ	Πληθυσμός	Άνδρες	Γυναίκες	Πυκνότητα Πληθυσμού (κάτοικοι ανά km ²)
Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	50,8	1.389	679 (51%)	710 (49%)	8.926
Ανατολικά Πατρ. Μελετίου Μεταξάκη	710101000116233	42,6	1.604	805 (51%)	799 (49%)	10.889

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021) και ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011

²²Τα Δειλινά περιλαμβάνουν τμήμα μιας ακόμη χωρικής ενότητας (κωδικός 6235) μεταξύ των οδών Λευκωσίας και Νίκης (βόρεια και νότια) και της Πατριάρχου Μελετίου δυτικά, ο πληθυσμός της οποίας προστίθεται κατά προσέγγιση στο σύνολο των κατοίκων.

Όσον αφορά την απασχόληση (βλ. Παράρτημα Πίνακες 9, 10 & 11), το εργατικό προφίλ της συνοικίας επιβεβαιώνεται από τη συγκέντρωση μεγαλύτερου αριθμού κατοίκων σε επαγγέλματα χωρίς ειδίκευση, με τις δυο υπό μελέτη χωρικές ενότητες να παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά ανειδίκευτης εργασίας από τον Δήμο Ηρακλείου (13,3% και 12,0% αντίστοιχα αντί 8,93% στον Δήμο). Η υποαπασχόληση στην περιοχή (κάτω των είκοσι ωρών εβδομαδιαίως) καταγράφεται σε παρόμοια επίπεδα με τον Δήμο, ενώ η ανεργία των νέων (19-24 ετών που έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης) παρουσιάζεται σημαντικότερα αυξημένη σε σύγκριση με τον Δήμο (10,90% και 12,10% αντί 6,99%).

Στο πεδίο της στέγασης (βλ. Παράρτημα Πίνακες 12, 13 & 14), στην περιοχή δεν παρατηρείται στεγαστική φτώχεια με όρους οικιακού συνωστισμού (κατοικία μικρότερη από το 60% του διάμεσου των m² κατοικίας άνα άτομο στην Κρήτη). Επίσης, τα ποσοστά των νοικοκυριών που κατοικούν στο ενοίκιο είναι αντίστοιχα με εκείνα του ευρύτερου Δήμου. Ωστόσο, στην περιοχή ανατολικά της Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη εντοπίζεται αυξημένο ποσοστό παραχωρημένων κατοικιών (παραχώρηση κατοικίας χωρίς μίσθωση) σε σχέση με τον Δήμο. Οι μεγαλύτερες αποκλίσεις, οι οποίες επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ενεργειακής φτώχειας στην περιοχή, εντοπίζονται στις κατοικίες που δεν διαθέτουν θέρμανση: Δυτικά της οδού Λεβήνου σχεδόν ένα στα τρία νοικοκυριά στερείται της δυνατότητας θέρμανσης, όταν το αντίστοιχο ποσοστό στον Δήμο Ηρακλείου είναι σχεδόν ένα στα δέκα.

Οι ηλικιακές ομάδες που θεωρούνται εξαρτώμενες και χρήζουν φροντίδας (άνω των 65 και κάτω των 14 ετών) είναι αντίστοιχες αριθμητικά (και σε κάποιες περιπτώσεις χαμηλότερες) από τον Δήμο Ηρακλείου (βλ. Παράρτημα Πίνακα 15). Ωστόσο, στο επίπεδο της δυνατότητας πρόσβασης σε υπηρεσίες φροντίδας και υγείας που βρίσκονται εκτός της συνοικίας, οι κάτοικοι των Δειλινών είναι σε δυσμενέστερη θέση καθώς σχεδόν ένα στα τέσσερα νοικοκυριά δεν διαθέτει ιδιωτικό μέσο μετακίνησης (25,10% και 22,6% στις δυο χωρικές ενότητες έναντι 17,22% στον Δήμο Ηρακλείου, βλ. Παράρτημα Πίνακα 16).

Από τα ποσοτικά δεδομένα διαθέσιμα σε επίπεδο Τ.Κ. δεν μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για την περιοχή των Δειλινών καθώς ο 71304 εκτείνεται σημαντικά πέραν των ορίων της συνοικίας περιλαμβάνοντας στα ανατολικά το τρίγωνο Λεβήνου-62 Μαρτύρων-Θερίσου και δυτικά όλη την περιοχή πέραν της Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη μέχρι το Ρέμα του Ξηροπόταμου, με βόρειο σύνορο την 62 Μαρτύρων και νότιο τον Β.Ο.Α.Κ. Ωστόσο, ενδεικτικά αναφέρουμε ότι οι δικαιούχοι ελάχιστου Ε.Ε.Ε. (βλ. Παράρτημα Πίνακα 17) παρουσιάζονται αυξημένοι στον συγκεκριμένο Τ.Κ. σε σχέση με τον Δήμο Ηρακλείου (7,06% έναντι 5,90%). Μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση συγκριτικά με τον Δήμο παρατηρείται και στους

δικαιούχους στεγαστικού επιδόματος (βλ. Παράρτημα Πίνακες 23 & 24) την τριετία 2019-2021 (αύξηση 33,98% έναντι 29,47% για τους Έλληνες και αύξηση 54,26% έναντι 38,62% για τους αλλοδαπούς). Τέλος, στους εισοδηματικούς δείκτες (βλ. Παράρτημα Πίνακα 18) τα συνολικά δηλωθέντα εισοδήματα τα έτη 2018 και 2019 καταγράφονται χαμηλότερα στον συγκεκριμένο Τ.Κ. σε σχέση με τον Δήμο (1.014,81 ευρώ και 1.169,37 ευρώ τα δυο έτη, έναντι 1.341,30 ευρώ και 1.328,14 ευρώ στον Δήμο Ηρακλείου).

Από τα στοιχεία που συγκεντρώνει το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η του 3^{ου} Δημοτικού Διαμερίσματος,²³ τα οποία έχουν παρουσιαστεί διεξοδικά στη σχετική μελέτη (Ζαϊμάκης κ.ά. 2022β), προκύπτει ότι από το 2013 (αρχή εφαρμογής της καταγραφής) έως τον Δεκέμβριο του 2021 είχαν εγγραφεί στα μητρώα της υπηρεσίας 220 οικογένειες με συνολικά 784 μέλη, από τα οποία 217 ήταν ανήλικα. Από τα 567 ενήλικα μέλη των εγγεγραμμένων νοικοκυριών τα 296 δήλωναν άνεργα (52,20%). Στο σύνολο των εγγεγραμμένων οικογενειών του 3ου Δημοτικού Διαμερίσματος, οι οικογένειες που κατοικούσαν στα Δειλινά ήταν 69, με συνολικά μέλη 286 από τα οποία τα 164 ανήλικα. Τα άνεργα μέλη των παραπάνω εγγεγραμμένων νοικοκυριών ανέρχονταν στα 91 (74,59%).

Από τη σύγκριση του προφίλ των εγγεγραμμένων στα μητρώα των οικονομικά αδύναμων οικογενειών σε δυο περιοχές (του ευρύτερου 3^{ου} Δημοτικού Διαμερίσματος και των Δειλινών) προκύπτουν ενδιαφέροντα ευρήματα, μέρος των οποίων παρατίθεται παρακάτω:

- Υψηλή συγκέντρωση ανήλικων ωφελούμενων μελών στην περιοχή των Δειλινών: (Στο σύνολο των μελών των εγγεγραμμένων οικογενειών του 3^{ου} Δημοτικού Διαμερίσματος τα ανήλικα μέλη αποτελούν το 27,68% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην περιοχή των Δειλινών είναι τριπλάσιο: 71,93%)
- Υψηλή συγκέντρωση άνεργων μελών στην περιοχή των Δειλινών (στο σύνολο των ενήλικων μελών των εγγεγραμμένων οικογενειών του 3^{ου} Δημοτικού Διαμερίσματος τα άνεργα μέλη αποτελούν το 52,20% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στα Δειλινά φτάνει το 74,59%)
- Υψηλή συγκέντρωση οικογενειών με τρία και άνω ανήλικα τέκνα (3,5 φορές υψηλότερα σε σχέση με το σύνολο του 3^{ου} Δημοτικού Διαμερίσματος)
- Υψηλή συγκέντρωση ηλικιωμένων (οι ηλικιωμένοι εγγεγραμμένοι, άνω των 60 ετών, των Δειλινών είναι 26% και του 3ου Δημοτικού Διαμερίσματος 16%.

²³ Τα κριτήρια που τέθηκαν για τον χαρακτηρισμό μιας ωφελούμενης μονάδας ως «οικονομικά αδύναμης» ήταν τόσο εισοδηματικά όσο και κοινωνικά. Ως ανώτατο εισοδηματικό όριο για την κατάταξη μιας οικογένειας στις οικονομικά αδύναμες ορίστηκαν τα 3.000 ευρώ (για ένα ζευγάρι με ένα παιδί σε μισθωμένη κατοικία), ποσόν που προσαυξάνεται κατά 600 ευρώ για κάθε επιπλέον τέκνο του νοικοκυριού. Ωστόσο, τα κυριότερα κριτήρια ήταν κοινωνικά (μονογονεϊκότητα, αναπηρία, ψυχικές ασθένειες, ειδικές συνθήκες που χρήζουν εισαγγελικής παρέμβασης, κ.ά.) τα οποία διαπιστώνονται έπειτα από κοινωνική έρευνα από τους/τις κοινωνικούς επιστήμονες των υπηρεσιών.

- Υψηλό ποσοστό μονογονεϊκών οικογενειών (30 από τις συνολικά 108 μονογονεϊκές οικογένειες του 3^{ου} Δημοτικού Διαμερίσματος κατοικούν στα Δειλινα)
- Οι εκπρόσωποι των εγγεγραμμένων νοικοκυριών που συνήθως είναι γυναίκες διαθέτουν χαμηλό μορφωτικό κεφάλαιο (15%) είναι αναλφάβητοι/ες ενώ η πλειοψηφία (52%) έχει ολοκληρώσει, μόνο, τη δημοτική εκπαίδευση
- Τα νοικοκυριά που ανήκουν στις οικονομικά αδύναμες οικογένειες καταγράφουν χαμηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης (45%) και υψηλό ποσοστό φιλοξενίας/δωρεάν παραχώρησης (41%)

Για την υλική αποστέρηση στην περιοχή των Δειλινών τα ευρήματα της ποσοτικής έρευνας με τη χρήση ερωτηματολογίου που διεξήχθη το 2022 από την ερευνητική ομάδα του Ε.Κ.Α.Ε.Κ.Ε. τα ευρήματα ήταν ενδιαφέροντα. Η έρευνα ακολούθησε τη μεθοδολογία της Eurostat για τη μέτρηση της πρόσβασης των νοικοκυριών σε εννέα βασικά αγαθά που θεωρούνται απαραίτητα για τη διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης²⁴ στην οποία είχε προστεθεί και ερώτημα για το ζήτημα του ψηφιακού αναλφαριθμητισμού και της δυνατότητας πρόσβασης των ατόμων στο διαδίκτυο.

Από τις απαντήσεις συνολικά στις εννέα μεταβλητές προκύπτει ότι 107 από τα 191 νοικοκυριά διαβιών σε συνθήκες υλικής αποστέρησης (56,06%) αδυνατώντας να εκπληρώσουν τρεις από τις εννέα συνθήκες που θεωρούνται απαραίτητες για ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Το ποσοστό των νοικοκυριών που παρουσίαζε χαρακτηριστικά σοβαρής υλικής αποστέρησης (severe material deprivation) αδυνατώντας να καλύψει τουλάχιστον τέσσερις από τις παραπάνω ανάγκες φτάνει το 41,36%. Τα νοικοκυριά που βιώνουν μηδενική υλική αποστέρηση καθώς απαντούν θετικά σε όλες τις μεταβλητές είναι μόλις 19 από τα 191 (9,9%). Τέλος, απόλυτη υλική αποστέρηση (εννέα αρνητικές απαντήσεις) φαίνεται να βιώνουν τρία νοικοκυριά (1,6% του δείγματος).

Τα υψηλά ποσοστά των δεικτών που εξετάστηκαν στην έρευνα αποτελούν σοβαρή ένδειξη της υλικής αποστέρησης στην περιοχή καθώς αποκλίνουν σε μεγάλο βαθμό από τα αντίστοιχα σε επίπεδο χώρας. Επισημαίνουμε ότι τον Δεκέμβριο του 2021 ο δείκτης σοβαρής υλικής αποστέρησης στην Ελλάδα κυμάνθηκε στο 13,9%, ενώ το υψηλότερο ποσοστό της τελευταίας επταετίας (Δεκέμβριος 2016) δεν ξεπέρασε το 18,4% ([https://www.patris.gr/2019/07/12/ti-provlepei-i-poleodomiki-meleti-ton-kaminion Economics 2022](https://www.patris.gr/2019/07/12/ti-provlepei-i-poleodomiki-meleti-ton-kaminion-Economics-2022)). Πέρα από αυτά τα ευρήματα τα οποία συνδέονται με τους δείκτες υλικής αποστέρησης που χρησιμοποιεί η Eurostat, εντοπίζουμε και την ύπαρξη μεγάλου αριθμού νοικοκυριών (περίπου ένα στα τρία στο δείγμα μας) που δεν έχει

²⁴ Τα αγαθά αυτά είναι τα εξής: συχνή λήψη πρωτεϊνούχων τροφών, κάλυψη πάγιων αλλά και έκτακτων δαπανών, εβδομαδιαίες διακοπές ετησίως, επαρκή θέρμανση, διαθεσιμότητα πλυντηρίου ρούχων, έγχρωμης τηλεόρασης, γραμμής τηλεφώνου και αυτοκινήτου.

πρόσβαση στο διαδίκτυο και, κατά συνέπεια, είναι αποκλεισμένο από τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες που παρέχει ο κυβερνοχώρος και οι νέες τεχνολογίες.

Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων

Κοινωνικές αναπαραστάσεις, καθημερινότητα και ελεύθερος χρόνος

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιάζονται επιλεκτικά ευρήματα της ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων της έρευνας για τη συνολική παρουσίαση της οποίας ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στη σχετική ερευνητική έκθεση (Ζαϊμάκης κ.ά 2022β). Η παρακάτω ενότητα αναπαράγει τη θεματική ανάλυση αυτής της έρευνας με συνοπτικούς σχολιασμούς των ευρημάτων.

Οι αφηγήσεις για τις κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων των Δειλινών χαρακτηρίζονται από αμφισημία. Από τη μια πλευρά τονίζεται η εγγύτητα και οι πυκνές διαπροσωπικές σχέσεις των κατοίκων μιας λαϊκής γειτονιάς και από την άλλη το πλαίσιο των συγκρουσιακών σχέσεων που συχνά παρατηρούνται στη συνοικία και ο στιγματισμός της ως μια περιοχή υποβαθμισμένη, ένας τόπος αποκλεισμού στον οποίο δεν κατοικούν και δεν συχνάζουν «αξιοπρεπείς» πολίτες (Skifter Andersen 2019). Η συνθήκη αυτή φαίνεται να επηρεάζει τους κατοίκους της τοπικότητας καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις οδηγεί σε ένα αίσθημα ντροπής για τον τόπο κατοικίας τους. Αξιοσημείωτο είναι ότι υπάρχουν αρκετοί κάτοικοι που επιλέγουν να μεταφέρουν τα παιδιά τους σε σχολεία εκτός Δειλινών για να ξεφύγουν από το στίγμα της κοινότητας.

Στις αφηγήσεις των κατοίκων τονίζεται η έλλειψη σημαντικών δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου των διαφόρων ηλικιακών ομάδων της συνοικίας και ιδιαίτερα η απουσία ευκαιριών δημιουργικής απασχόλησης για νέους, ηλικιωμένους και γυναίκες. Οι χώροι ψυχαγωγίας για τις μικρές ηλικίες περιορίζονται στο γήπεδο του μπάσκετ, στην αυλή του σχολείου και στη μοναδική παιδική χαρά της περιοχής, απέναντι από την εκκλησία του Αγίου Στυλιανού, η οποία συνορεύει με το πάρκο της περιοχής. Οι περιορισμένες ευκαιρίες ποιοτικής διασκέδασης/ψυχαγωγίας στρέφουν τους νέους σε ψυχαγωγικά κέντρα και δραστηριότητες στο κέντρο της πόλης. Ακόμη σχολιάζονται οι παραβατικές συμπεριφορές νέων της περιοχής και όμορων συνοικιών και τονίζεται η έλλειψη υποστήριξης και επίβλεψης από την οικογένεια αλλά και η απουσία κινήτρων για την κοινωνική τους ένταξη, συνθήκες που ενισχύουν την παραβατική δράση.

Ο ηλικιωμένος πληθυσμός έχει ως κύριο χώρο συνάντησης το καφενείο/αίθουσα του ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η, όπου λαμβάνουν χώρα και οι κοινωνικές εκδηλώσεις που διοργανώνει η υπηρεσία. Για τον ανδρικό, κυρίως, πληθυσμό το καφενείο αποτελεί χώρο συνάντησης, επικοινωνίας, χαλάρωσης, συναισθηματικής αποφόρτισης, κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ανάπτυξης κοινωνικών δεσμών. Στην καθημερινότητα των κατοίκων σημαντικό ρόλο φαίνεται να παίζει και ο θεσμός της

οικογένειας που λειτουργεί συχνά ως ένα υποστηρικτικό πλαίσιο για τα μέλη της και ως δίκτυο προστασίας ικανό να συμβάλλει στην αντιμετώπιση των καθημερινών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν τα αποστερημένα νοικοκυριά.

Απασχόληση και το βίωμα της αποστερήσης

Το ζήτημα της απασχόλησης είναι ιδιαίτερης σημασίας για μια εργατική συνοικία. Ηλικιωμένοι κάτοικοι αναπολούν τις εποχές με έντονη οικονομική δραστηριότητα, όταν «υπήρχαν δουλειές» που διαμόρφωναν μια διαφορετική καθημερινότητα στη συνοικία, τονίζοντας ότι η συμμετοχή στην οικονομική ζωή και η εργασιακή ένταξη είχε αντίκτυπο στη διάθεση των κατοίκων για κοινωνικότητα με την ανάπτυξη σχέσεων και συναναστροφών μεταξύ τους. Στις σχετικές αφηγήσεις παρατηρούμε τη νοσταλγική ενατένιση σε ένα εξιδανικευμένο παρελθόν μιας ευχάριστης καθημερινότητας, που μοιράζεται ανάμεσα στο χώρο εργασίας και στη γειτονιά. Παράλληλα, προβάλλεται το εργατικό προφίλ της συνοικίας και το πλήγμα πουδέχτηκε μετά την παρακμή του τομέα της οικοδομής και την αποβιομηχάνιση της πόλης.

Μέρος των κατοίκων σήμερα προσπαθεί να επιβιώσει από επιδόματα. Σε κάποιο βαθμό οι ανάγκες των ευάλωτων οικονομικά ατόμων/νοικοκυριών καλύπτονται από προγράμματα ενίσχυσης που εξυπηρετούνται από τις δομές του ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η και του Κέντρου Κοινότητας του Δήμου. Παρά τον θετικό ρόλο αυτών των προγραμμάτων στην καταπολέμηση της ακραίας φτώχειας, καθώς επίσης και των επιδομάτων που δίνονται από άλλα προγράμματα (Ε.Ε.Ε., Τ.Ε.Β.Α.), οι επιδοματικές πολιτικές κοινωνικής προστασίας ελλοχεύουν τον κίνδυνο της εξάρτησης οικογενειών από προνοιακές ενισχύσεις και της σταδιακής εγκατάλειψης προσπαθειών αναζήτησης εργασίας και απόκτησης επαγγελματικών δεξιοτήτων και κατάρτισης.

Τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα που καθιστούν δύσκολη την καθημερινή διαβίωση αποτελούν κεντρικό αφηγηματικό μοτίβο στις αφηγήσεις των κατοίκων του Δειλινού. Σε αυτές, τονίζονται τα σοβαρά προβλήματα βιοπορισμού και κάλυψης βασικών αναγκών λόγω μακροχρόνιας ανεργίας, η έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης και περιορισμένων θέσεων απασχόλησης και οι ευθύνες του κράτους και των εκάστοτε κυβερνητικών πολιτικών. Από την άλλη, δεν λείπουν οι προβληματισμοί ωφελούμενων για την αποσπασματική ή και ανεπαρκή κάλυψη των αναγκών ενός νοικοκυριού από τα προγράμματα κοινωνικής προστασίας.

Η αδυναμία κάλυψης των βασικών αναγκών αποστερημένων νοικοκυριών στρέφει ορισμένους κατοίκους στην αναζήτηση φιλανθρωπικής βοήθειας ή και σε πρακτικές αυτοκατανάλωσης και αναζήτησης συμπληρωματικών εσόδων. Συχνά, τέτοιες πρακτικές βιώνονται ως καταναγκασμοί που πλήττουν την αξιοπρέπεια των κατοίκων. Πολλοί κάτοικοι δεν διαθέτουν κοινωνική ασφάλιση και αρκετοί συνταξιούχοι, λόγω

των περικοπών στις συντάξεις και των αυξημένων εξόδων, αδυνατούν να καλύψουν ακόμη και το μικρό ποσοστό της συμμετοχής τους στη φαρμακευτική δαπάνη. Για πολλούς εξυπηρετούμενους κοινωνικών υπηρεσιών, οι παροχές και τα προγράμματα κοινωνικής φροντίδας, ιδιαίτερα προς τους οικονομικά ασθενέστερους αποτελούν μια σημαντική ασφαλιστική δικλίδα και ένα σημαντικό δίκτυ προστασίας.

Τα περιστατικά που περιγράφουν στελέχη των κοινωνικών υπηρεσιών αναδεικνύουν την ένταση του προβλήματος της υλικής αποστέρησης και τις προσπάθειες των επαγγελματιών της κοινωνικής φροντίδας να καλύψουν βασικές ανάγκες των πολιτών. Τονίζουν ακόμη ότι η συνθήκη της οικονομικής αποστέρησης οδηγεί ευάλωτους και εξαθλιωμένους πολίτες στην εξάρτηση από τα προνοιακά επιδόματα και την επισιτιστική βοήθεια, και σε κάποιες περιπτώσεις ακραίας φτώχειας λύση στην αναζήτηση τροφής αποτελούν μέχρι και οι «κάδοι απορριμμάτων».

Η έμφυλη διάσταση της αποστέρησης

Η ανεργία των γυναικών αποτελεί ένα ζήτημα που θεματοποιείται στον γυναικείο λόγο. Συχνά μια στρατηγική επιβίωσης των γυναικών είναι η αναζήτηση επιδομάτων και παροχών ώστε να εξασφαλίσουν στοιχειώδη μέσα για την επιβίωση και την κοινωνική τους ένταξη.

Η φτώχεια δεν περιορίζεται, ωστόσο, μόνο στην έλλειψη πόρων επιβίωσης αλλά περιλαμβάνει και τη στέρηση πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής δραστηριότητας και ευκαιριών για κοινωνική συμμετοχή και κοινωνική κινητικότητα. Οι έμφυλες διακρίσεις τονίζονται και σε σχέση με τις ευκαιρίες ψυχαγωγίας με την καθημερινότητα των γυναικών της περιοχής να περιορίζεται, σε σημαντικό βαθμό, στον οικιακό χώρο και στην καθημερινή φροντίδα του σπιτιού, της οικογένειας και των παιδιών, ενώ οι κοινωνικές συναναστροφές δεν εκτείνονται πέραν της γειτονιάς ή της ευρύτερης περιοχής. Για ορισμένες γυναίκες είναι πολύ σπάνιες ακόμη και οι επισκέψεις στο κέντρο της πόλης, σε έναν κινηματογράφο ή μια καφετέρια, ενώ απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε πολιτισμικές δράσεις είναι αυτές να συμβαίνουν στην περιοχή τους. Για την υπέρβαση των παραπάνω έμφυλων φραγμών, αναγκαία κρίνεται η ανοδική κοινωνική κινητικότητα μέσα από εκπαίδευση και κατάρτιση, με απότερο στόχο την απόκτηση προσόντων και συνακόλουθα την ένταξη στην αγορά εργασίας.

Το φαινόμενο της έμφυλης βίας αποτελεί μια ακόμη δυστοπική συνθήκη αφού πολλές γυναίκες είναι θύματα κακοποίησης και ενδοοικογενειακής βίας και, καθώς δεν είναι ενημερωμένες, δεν γνωρίζουν που να απευθυνθούν. Η βία προς τις γυναίκες αποτελεί ένα σιωπηλό φαινόμενο καθώς, συχνά, δεν καταγγέλλεται επίσημα. Ωστόσο, η αύξηση των διαζυγίων στην περιοχή μπορεί να οφείλεται εν μέρει στον απεγκλωβισμό από μια κακοποιητική σχέση. Η φτώχεια, από την άλλη, εκτός από παράγοντας που επιτείνει την εκδήλωση βίας, λειτουργεί αποτρεπτικά στην απόφαση εγκατάλειψης ενός

κακοποιητικού περιβάλλοντος, καθώς καθιστά τις γυναίκες ευάλωτες και δυσκολεύει την ενδυνάμωση και ανεξαρτητοποίησή τους. Η συμβουλευτική και υποστηρικτική βοήθεια προς όλα τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας αποτελεί άμεση ανάγκη που μπορεί να καλυφθεί από τη στελέχωση των κοινωνικών υπηρεσιών για τη συμβολή τους τόσο στην πρόληψη όσο και στην αντιμετώπιση ανάλογων κοινωνικών φαινομένων.

Κοινωνικές δυσλειτουργίες και παραβατικές συμπεριφορές

Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις των επαγγελματιών και των κατοίκων στα Δειλινά παρατηρείται η δυστοπική συνθήκη μιας αλυσίδας αλληλοεξαρτώμενων προβλημάτων που τη διαιώνίζουν και την ανατροφοδοτούν: ανεργία, χρήση αλκοόλ και ουσιών, κατάθλιψη και ψυχιατρικά περιστατικά, ενδοοικογενειακή βία, παραμέληση παιδιών, νεανική παραβατικότητα κ.ά. Η φτώχεια και η υλική αποστέρηση αποτελούν επιπλέον επιβαρυντικούς παράγοντες που εντείνουν το άγχος και την αβεβαιότητα, και που σε συνδυασμό με τις πιο πατριαρχικές ή και σεξιστικές αντιλήψεις αναπαράγουν τον κύκλο της βίας. Αυτές οι συνθήκες επηρεάζουν την ποιότητα ζωής των κατοίκων, επιδρούν αρνητικά στην ψυχική και σωματική υγεία των πολιτών και ενισχύουν τον φόρτο εργασίας των τοπικών κοινωνικών υπηρεσιών.

Αναλυτικότερα, ένα σημαντικό πρόβλημα που θεματοποιείται σε πολλές αφηγήσεις εργαζομένων κοινωνικών υπηρεσιών αλλά και κατοίκων είναι η χρήση και διακίνηση (ήπιων) ναρκωτικών ουσιών από κυρίως νεαρά σε ηλικία άτομα τα οποία συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα σημεία της περιοχής των Δειλινών (πάρκο της Παύλου Μελά, Γυμνάσιο/Λύκειο Δειλινών, πέριξ της Εκκλησίας του ΑγίουΣτυλιανού) που έχουν μετατραπεί σε στέκια παραβατικότητας. Τέτοιες παραβατικές συμπεριφορές συχνά συνδυάζουν τη χρήση ουσιών με πρακτικές επιδεικτικής ανδροπρέπειας από ομάδες νεαρών αγοριών στην περιοχή.

Οι έκνομες δραστηριότητες προκαλούν φόβο και αίσθημα ανασφάλειας, αλλά και αγανάκτηση για την κατάχρηση ενός δημόσιου χώρου της περιοχής, για την οποία καταγγέλλουν σωρεία ανάρμοστων συμπεριφορών: ρίψη απορριμμάτων, αφοδεύσεις, ουρήσεις, ερωτοτροπίες σε κοινή θέα, κλοπές χαλκού και υλικών, κ.ά. Στη βάση του αισθήματος ανασφάλειας και του φόβου που κυριαρχεί διατυπώνονται εκκλήσεις από ένα μέρος των κατοίκων για περισσότερη αστυνόμευση. Σχολιάζονται ακόμη περιστατικά παράνομης πορνείας καθώς και εξαρτήσεων που δεν περιορίζονται στη χρήση ναρκωτικών ουσιών, αλλά εκτείνονται και σε άλλα πεδία όπως είναι ο αλκοολισμός, η εξάρτηση από τυχερά παιχνίδια και το εμπόριο όπλων, συμπεριφορές που παρατηρούνται, κυρίως, στον ανδρικό πληθυσμό.

Στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τέτοια φαινόμενα οι κάτοικοι συχνά συνδέουν την υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ αφενός με την ανδρική κουλτούρα του

«καφενείου» και αφετέρου με την αύξηση των δυσκολιών της καθημερινότητας. Ακόμη, αναφέρονται περιστατικά επιθετικής οδήγησης με επιδεικτικό χαρακτήρα: αυτοκίνητα και μηχανές που περνούν με αυξημένη ταχύτητα, κάνοντας κύκλους στις γειτονιές και μαρσάροντας με αποτέλεσμα να παρενοχλούν τους κατοίκους. Από τις αφηγήσεις αναδύεται, επίσης, μια μεταβολή των οικογενειακών προτύπων με αυξημένο αριθμό διαζυγίων, πολλά περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας και παραμέλησης παιδιών, σημαντικές δυσκολίες στις διαπροσωπικές σχέσεις και αυξημένα προβλήματα ψυχικής υγείας.

Συλλογικότητα, αλληλεγγύη και συμμετοχή στα κοινά

Για το ζήτημα της συλλογικότητας εκφράζονται διάφορες απόψεις που ορισμένες φορές αποκλίνουν μεταξύ τους. Από τη μια γίνεται λόγος για αδιαφορία και έλλειψη συμμετοχικής δράσης και αλληλεγγύης και τονίζεται η αποξένωση και η αδιαφορία τόσο για τον συνάνθρωπο όσο και για οποιαδήποτε κοινή πρωτοβουλία. Υιοθετώντας μια στάση εξιδανίκευσης του παρελθόντος οι κάτοικοι θεωρούν ότι η φυσιογνωμία της περιοχής έχει μεταβληθεί και ότι στο παρελθόν τα πράγματα ήταν καλύτερα. Από την άλλη, άλλοι κάτοικοι επικαλούνται τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, όταν εκδηλώθηκαν πρωτοβουλίες αλληλεγγύης στο πλαίσιο του ευρύτερου κινήματος ενάντια στα μέτρα λιτότητας και αρκετοί αναφέρουν ότι ακόμη και σήμερα υπάρχει έντονη δράση παροχής αλληλοβοήθειας και αλληλοϋποστήριξης όπου εντοπίζεται ανάγκη. Στο πλαίσιο αυτό, αρκετοί κάτοικοι φαίνεται να συμμετέχουν στα κοινά με εθελοντική δράση που επικεντρώνεται, κυρίως, στη συλλογή τροφίμων και την παροχή γευμάτων σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες εντός και εκτός των Δειλινών. Ο ρόλος του Πολιτιστικού Συλλόγου στο παρελθόν ήταν σημαντικός και η σταδιακή αδράνειά του έχει περιορίσει το φάσμα των συλλογικών δραστηριοτήτων της περιοχής.

Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση

Λαμβάνοντας υπόψη την έκθεση που είχε υποβάλλει η ερευνητική ομάδα του Ε.Κ.Α.Ε.Κ.Ε. θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε μια σύνοψη των προτάσεων για την περιοχή, βασισμένων στις απόψεις και τις ανάγκες των ίδιων των κατοίκων (Ζαϊμάκης κ.ά. 2022γ). Οι προτάσεις αυτές αφορούν στην αναβάθμιση του οικιστικού και του φυσικού περιβάλλοντος της συνοικίας, την εργασιακή ένταξη και ανάπτυξη, τη στέγαση, την πρόληψη της ενδοοικογενειακής βίας, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, την πολιτισμική δραστηριότητα και αυτενέργεια, τη δημιουργία προγραμμάτων προαγωγής αυτοβοήθειας και τη σύσταση Κοινοτικής Κοινωνικής Υπηρεσίας.

Σε σχέση με την αναβάθμιση του οικιστικού και του φυσικού περιβάλλοντος προτείνεται η διαμόρφωση ενός προγράμματος ανάπλασης της συνοικίας που θα περιλαμβάνει τόσο την αναδιαμόρφωση των δημοσίων χώρων όσο και των ιδιωτικών

κατοικιών με τη συναίνεση των κατοίκων. Τέτοιες πρακτικές μπορεί να συμβάλουν στη συνολική αναβάθμιση της περιοχής, τη βελτίωση των συνθηκών κατοικίας και την αναβάθμιση της αξίας της γης και της κατοικίας στην περιοχή. Επιπλέον, προτείνεται η βελτίωση του οδοστρώματος σε κεντρικούς και μικρότερους δρόμους της συνοικίας, η τοποθέτηση σαμαρακίων με στόχο τη μείωση της ταχύτητας των αυτοκινήτων και των μηχανών και την αποτροπή κινδύνων ατυχήματος και παράσυρσης πεζών, και η διευκόλυνση της κυκλοφορίας των πολιτών και ιδιαίτερα των ατόμων με αναπηρίες με τη βελτίωση των υφιστάμενων πεζοδρομίων ή/και τη δημιουργία νέων.

Η αύξηση του πρασίνου με δενδροφυτεύσεις με τη συμμετοχή των ίδιων των πολιτών και οι ενέργειες για την αισθητική και οικολογική αναβάθμιση της περιοχής σε συνδυασμό με τη βελτίωση της καθαριότητας και του φωτισμού στους δημόσιους χώρους της συνοικίας κρίνεται σημαντική. Οι κτηριακές βελτιώσεις στις σχολικές μονάδες του Γυμνασίου και του Λυκείου, η δημιουργία αίθουσας καλλιτεχνικών εκδηλώσεων και η δημιουργία ενός πολυχώρου ή ενός πολύκεντρου για πολιτισμικές δραστηριότητες θα μπορούσε να ενισχύσει την πολιτισμική ανάπτυξη, την κοινωνικοποίηση και την επικοινωνία στη συνοικία.

Για την αύξηση της απασχόλησης και τη δυνατότητα κοινωνικής ένταξης προτείνεται η δημιουργία προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης και δια βίου μάθησης για τους μακροχρόνια ανέργους και για τους ωφελούμενους των επιδομάτων, ώστε να αναπτύξουν γνώσεις και δεξιότητες εισόδου στην αγορά εργασίας. Ακόμη, προτείνεται η διοργάνωση σεμιναρίων/κατάρτισης σε θέματα σχετικά με τον αγροτικό τομέα και τις εναλλακτικές και βιολογικές καλλιέργειες. Απώτερος στόχος είναι η απασχόληση των νέων των Δειλινών σε αγροτεμάχια της περιουσίας του Δήμου και η απορρόφηση των ανέργων στον πρωτογενή τομέα. Προτείνεται, επίσης, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε συνεργασία με τοπικούς φορείς (π.χ. η τοπική αυτοδιοίκηση θα μπορούσε να συστήσει ομάδα καθαριότητας από μόνιμους κατοίκους της περιοχής και για την παιδική χαρά θα μπορούσε να προσληφθεί κάτοικος της γειτονιάς ως φύλακας). Μια άλλη ενδιαφέρουσα ιδέα που προτάθηκε είναι η παροχή δωρεάν φροντιστηριακών μαθημάτων και ενισχυτικής διδασκαλίας στους μαθητές/ριες σε συνεργασία με τις τοπικές σχολικές μονάδες.

Σε σχέση με τη στέγαση και την κοινωνική κατοικία η πρόταση της ερευνητικής ομάδας ήταν η διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου χωρικού σχεδιασμού κοινωνικών κατοικιών που θα μπορέσει να αναπλάσει και να βελτιώσει παλιά κτίσματα, με στόχο να αποδοθούν σε νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα. Επιπλέον, η ανάπτυξη ενός τοπικού δικτύου μιας ενεργειακής κοινότητας θα μπορούσε να συμβάλει στη μείωση του ενεργειακού κόστους, ιδίως για τα αποστερημένα νοικοκυριά της περιοχής. Επισημαίνουμε ακόμη ότι η συνοικία του Δειλινού βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από τα κτήρια των δύο μεγάλων Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων της πόλης (Πανεπιστήμιο Κρήτης και ΕΛ.ΜΕ.ΠΑ.) και κατά συνέπεια θα μπορούσε να

λειτουργήσει ως τόπος κατοικίας φοιτητών/τριών μέσω προγραμμάτων φοιτητικής στέγης με τη συνέργεια του δημοσίου με ιδιωτικούς φορείς.

Η ενίσχυση των δομών κοινωνικών υπηρεσιών και η στελέχωσή τους με συγκεκριμένες ειδικότητες θεωρείται ιδιαίτερης σημασίας για τη διαχείριση των πολλαπλών προβλημάτων της συνοικίας. Εκτιμάται ότι η ανάπτυξη ενός δικτύου κοινωνικής προστασίας της περιοχής με στελεχωμένες υπηρεσίες από κοινωνικούς λειτουργούς και ψυχολόγους που θα εργάζονται τόσο στο επίπεδο της πρόληψης όσο και στο επίπεδο της αντιμετώπισης προβλημάτων θα έχει σημαντική επίδραση στην τοπική κοινωνία. Δράσεις πρόληψης και παρέμβασης στην κοινότητα από μια κεντρική υπηρεσία στην περιοχή (Κοινοτική Κοινωνική Υπηρεσία Δελινού) μπορούν να συμβάλουν στη σταθερή ψυχοκοινωνική παρακολούθηση κατοίκων, στην υποστήριξη αποδυναμωμένων και ευάλωτων ατόμων, την πρόληψη παραβατικών/κακοποιητικών συμπεριφορών και τη δημιουργία σταθερών θεραπευτικών σχέσεων και σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ επαγγελματιών και κατοίκων.

Η τοξικοεξάρτηση και η νεανική παραβατικότητα αποτελούν σημαντικά ζητήματα που, επίσης, αναδείχθηκαν στην έρευνα. Εκτός από την ενίσχυση των υφιστάμενων δομών και κοινωνικών υπηρεσιών στην περιοχή, η ερευνητική ομάδα προτείνει τη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής δομής: την ανάπτυξη ενός προγράμματος προαγωγής αυτοβοήθειας υιοθετώντας το παράδειγμα αντίστοιχων προγραμμάτων σε άλλες πόλεις (Θεσσαλονίκη, Ραψάνη, Χανιά, Σητεία) σε συνεργασία με σχετικούς επιστημονικούς φορείς. Σε αυτήν την κατεύθυνση επισημαίνεται η συνεργασία με το Πρόγραμμα Προαγωγής Αυτοβοήθειας του Τμήματος Ψυχολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης που λειτουργεί από τον Φεβρουάριο του 2001 υπό την εποπτεία του οραματιστή ψυχιάτρου Φοίβου Ζαφειρίδη.

Τα περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, παραμέλησης ανηλίκων και έμφυλων διακρίσεων αποτελούν σημαντικά προβλήματα της τοπικής κοινωνίας, όπως φαίνεται και από εκτιμήσεις των στελεχών των κοινωνικών υπηρεσιών. Προγράμματα οικογενειακού προγραμματισμού, συμβουλευτικής και ενδυνάμωσης και η ανάπτυξη πρωτοβουλιών για τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης ή και συνεταιριστικών/συνεργατικών δομών γυναικών μπορούν να συμβάλουν στη γυναικεία αυτό-οργάνωση και ενδυνάμωση. Για την ανάπτυξη σχετικών δράσεων προς αυτήν την κατεύθυνση, οι τοπικοί φορείς θα μπορούσαν να συνεργαστούν με εξειδικευμένους πανεπιστημιακούς φορείς (όπως την Επιτροπή Ισότητας του Φύλου του Πανεπιστημίου Κρήτης και το Εργαστήριο Μελετών του Φύλου του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου) ή και με φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (όπως την Επιτροπή Ισότητας του Δήμου Ηρακλείου και την Περιφερειακή Επιτροπή Ισότητας).

Αντίστοιχα, μια σειρά εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων που απευθύνονται στην οικογένεια θα μπορούσαν να διαδραματίσουν θετικό ρόλο. Στη διάρκεια της έρευνας εκφράστηκαν απόψεις για τη δημιουργία Σχολής Γονέων στην περιοχή όπου γονείς κυρίως νέοι, θα συμμετέχουν σε προγράμματα σεξουαλικής αγωγής, οικογενειακού προγραμματισμού, μαθημάτων τοκετού, ανατροφής παιδιού, έμφυλων σχέσεων κ.λπ.

Το ιδιαίτερο κοινωνικό προφίλ των κατοίκων των Δειλινών με την παρουσία αποστερημένων νοικοκυριών, ανέργων, μεταναστών, προσφύγων, Ρομά, ηλικιωμένων και ανασφάλιστων πολιτών καθιστά σημαντική την ανάπτυξη ενός μηχανισμού πρωτοβάθμιας υγείας σε επίπεδο κοινότητας με σταθερή παροχή ιατρικών και νοσηλευτικών υπηρεσιών. Σε αυτήν την κατεύθυνση κρίνεται σημαντική η πρόσληψη ειδικότητας γενικού ιατρού/παθολόγου με σταθερή παρουσία στην περιοχή. Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής διαφορετικών ομάδων της περιοχής με την ανάπτυξη προγραμμάτων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και επικοινωνίας.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΟΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Άνω Πόρος, Πατέλες, Χρυσοπηγή, Νταμάρια και Αγία Αικατερίνη

Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα

Η ευρύτερη περιοχή του Πόρου βρίσκεται εκτός των τειχών ανατολικά της πόλης του Ηρακλείου και αποτελεί μέρος της 10^{ης} Πολεοδομικής Ενότητας μαζί με τις Πατέλες [ή Πατέλα] (στα νοτιοδυτικά), τον Κατσαμπά (στα ανατολικά) και την Αγία Αικατερίνη (στον νότο). Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα λαϊκών κατά βάση συνοικιών που αναπτύχθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους: η Χρυσοπηγή στα χρόνια του μεσοπολέμου με την άφιξη των προσφύγων· ο Πόρος και οι Πατέλες τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, κυρίως λόγω της αστικοποίησης και της αγροτικής μετανάστευσης μολονότι οι περιοχές είχαν περιορισμένο αριθμό κατοικιών από τα χρόνια του μεσοπολέμου· τα Νταμάρια και η Αγία Αικατερίνη στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα στο πλαίσιο της πληθυσμιακής διόγκωσης της πόλης και της εξακτίωσής της προς τα προάστια.

Στο βόρειο τμήμα της ευρύτερης περιοχής, νότια από τη Λεωφόρο Ικάρου βρίσκονται οι συνοικίες της Χρυσοπηγής, προς την πλευρά του κέντρου του Ηρακλείου και ο Άνω Πόρος ανατολικότερα, προς την κατεύθυνση της Νέας Αλικαρνασσού. Επισημαίνουμε ότι βόρεια της Ικάρου βρίσκεται ο Κάτω Πόρος που διαθέτει νοικοκυριά υψηλότερου εισοδήματος και πιο σύγχρονες κατοικίες. Νοτιοδυτικά από τον Άνω Πόρο εκτείνεται η συνοικία των Πατελών, ενώ στις ανατολικές παρυφές των Πατελών και του Άνω Πόρου εκτείνεται η χωρική ενότητα Νταμάρια η οποία συνορεύει με το προσφυγικό προάστιο του Κατσαμπά και τον συνοικισμό της Αγίας Αικατερίνης. Η τελευταία βρίσκεται στις ανατολικές παρυφές της πόλης του Ηρακλείου.

Η ευρύτερη περιοχή του Πόρου έχει σημαντική ιστορία, καθώς λόγω της στρατηγικής της θέσης σε μια εύφορη κοιλάδα την οποία διέσχιζαν ο Κατσαμπαδιανός και ο αρχαίος Καίρατος ποταμός, υπήρξε το πρώτο σημείο κατοίκησης του Μινωικού Ηρακλείου και εκτείνονταν βόρεια μέχρι την παραλιακή ζώνη στο ύψος του λόφου της Τρυπητής. Η περιοχή πήρε το όνομά της από την αρχαία λέξη «πόρος» που σημαίνει «πέραςμα» (Dimoroulou-Rethemiotaki 2004). Επόμενες αναφορές στην περιοχή προέρχονται από τα χρόνια της τουρκικής κατάκτησης του Χάνδακα, με τη μετονομασία της σε Γκιουλλούκ (βάλτος) λόγω της γεωμορφολογίας της. Ο Πόρος ως διακριτός οικισμός υπάρχει από τα χρόνια του Μεσοπολέμου αλλά γνώρισε ραγδαία ανάπτυξη τη μεταπολεμική περίοδο. Η θέση του ανάμεσα στις μεγάλες προσφυγικές συνοικίες των ανατολικών προαστίων και η κοντινή του απόσταση από το ιστορικό κέντρο αλλά και από τις βιομηχανικές μονάδες που υπήρχαν στο παρελθόν στη σημερινή Λεωφόρου Ικάρου τον κατέστησαν πόλο έλξης είτε για πρόσφυγες που μετακινήθηκαν από άλλα προάστια είτε για, κυρίως, αγρότες που την περίοδο της μεγάλης αγροτικής εξόδου εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Στην περιοχή σήμερα υπάρχουν πολλές κατοικίες με

σημαντικές φθορές που χρήζουν αναστήλωσης ενώ αρκετά σπίτια είναι εγκαταλελειμμένα.

Φωτογραφίες 36 & 37. Όψεις του Άνω Πόρου. Πάνω παλιά κτήρια στις νοτιοανατολικές παρυφές της συνοικίας. Κάτω κεντρικός δρόμος της συνοικίας. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Ιούνιος 2023.

Η συνοικία της Χρυσοπηγής (ή αλλιώς του Μαρουλά) εκτείνεται νότια της οδού Ικάρου και ανατολικά της Λεωφόρου Εθνικής Αντιστάσεως στην οποία εγκαταστάθηκαν έπειτα από απόφαση της Οθωμανικής διοίκησης οι νοσούντες από τη νόσο του Χάνσεν (λέπρα) μετά το κλείσιμο των δυο «Λαζαρέτων» (λοιμοκαθαρητρίων) της πόλης του Ηρακλείου, στη σημερινή Νέα Αλικαρνασσό και τη Χανιώπορτα. Η απόφαση είχε ως κύριο στόχο την προστασία των υπόλοιπων κατοίκων της πόλης στους οποίους οι ασθενείς «προξενούσαν αποστροφή». Η εγκατάσταση αυτή δεν συντελέστηκε με όρους περίθαλψης αλλά κοινωνικής απομόνωσης, καθώς η εντολή ήταν να μην επιτρέπεται σε κανέναν από τους νοσούντες κατοίκους της Χρυσοπηγής «να διατρίβη εντός της πόλεως» (Ξανθουδίδης 1928: 113). Ο στιγματισμός τόσο του πληθυσμού όσο και της περιοχής εν γένει, γίνεται εμφανής από τη μετονομασία της σε «Μεσκινιά» από τη λέξη μεσκίνης/μισκίνης (meskin) που

σήμαινε φτωχός, βρωμερός, άθλιος (αρχείο Θρακικού και Λαογραφικού Θησαυρού 1960). Χαρακτηριστικά τοπόσημα, ορισμένα από τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα, αποτελούν οι σπηλιές της περιοχής στις οποίες διέμεναν οι λεπροί έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σε μια από αυτές τις σπηλιές χτίστηκε και η εκκλησία της Χρυσοπηγής, ο σημερινός ναός της Ζωοδόχου Πηγής. Το 1904 αποφασίστηκε η μεταφορά των λεπρών στο νησί της Σπιναλόγκας και η περιοχή μετονομάστηκε σε Χρυσοπηγή. Στη Χρυσοπηγή εγκαταστάθηκαν τη δεκαετία του 1920 πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, κυρίως από τις περιοχές Βρυούλα και Καράμπουρνα στο πλαίσιο της ανταλλαγής πληθυσμών που προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάννης (Λαγουδάκη 2009). Στη συνοικία υπήρχαν και αρκετοί τρωγλοδύτες οι οποίοι μετεγκαταστάθηκαν με βάση τις κρατικές πολιτικές στέγασης των Συνταγματαρχών στις λαϊκές κατοικίες του Δειλινού.

Φωτογραφίες 38 & 39. Πάνω: τμήμα σπηλιών στις οποίες στο παρελθόν κατοικούσαν τρωγλοδύτες.
Κάτω: Κατοικίες στο κέντρο της Χρυσοπηγής. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Αύγουστος 2023.

Οι Πατέλες ή (συννοικισμός Δημητρίου όπως είναι η επίσημη ονομασία) αποτελούν μια εργατική συνοικία που αναπτύχθηκε στα τέλη του μεσοπολέμου και κυρίως την μεταπολεμική περίοδο. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Σάββα που παραπέμπει σε στοιχεία του Υποθηκοφυλακείου Ηρακλείου ο συννοικισμός Πατέλες υφίσταται περίπου από τις

αρχές του εικοστού αιώνα (1902) σε μια περιοχή που ήταν γεμάτη αμπέλια και λιόφουτα αλλά αργότερα δημιούργησαν τις εξοχικές τους κατοικίες επώνυμοι Ηρακλειώτες, μεταξύ των οποίων και ο Ξανθουδίδης.²⁵ Στην περιοχή εγκαταστάθηκαν λιγστοί πρόσφυγες κυρίως την μεταπολεμική περίοδο όταν η συνοικία πήρε τη σημερινή της μορφή με την παράλληλη εγκατάσταση πολλών κατοίκων από αγροτικές περιοχές. Οι κάτοικοι της περιοχής -οι Πατελιανοί- είχαν διακριτή ταυτότητα και τα δικά τους στέκια που βρίσκονται γύρω από την κεντρική οδό Καπετάν Μανώλη Μπαντουβά η οποία διασχίζει τη συνοικία. Σημαντικό τοπόσημο στις Πατέλες είναι η μεγάλη «λαϊκή αγορά του Σαββάτου» που αποτελεί χώρο συγχρωτισμού, επικοινωνίας και οικονομικών ανταλλαγών για τους κατοίκους των όμορων συνοικιών αλλά και ολόκληρης της πόλης.

Φωτογραφία 40. Κεντρικός δρόμος στις Πατέλες. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Αύγουστος 2023

Ο οικισμός Νταμάρια δημιουργήθηκε στο τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα από φτωχά νοικοκυριά της πόλης ή της αγροτικής υπαίθρου που αναζητούσαν ευκαιρίες για φτηνή γη και κατοικία. Η περιοχή -εξαιρετικά υποβαθμισμένη μέχρι και σήμερα- βρίσκεται σε επικλινές έδαφος και συνορεύει νοτιοανατολικά με την Αγία Αικατερίνη, δυτικά με τον Άνω Πόρο και τις Πατέλες και βορειοανατολικά με τον Κατσαμπά. Πολλές κατοικίες στα Νταμάρια ήταν αυθαίρετες, αρκετά κτίσματα δεν είχαν στοιχειώδεις ανέσεις και στο παρελθόν υπήρξε χώρος κατοικίας τρωγλοδυτών στα βραχώδη σημεία και τις σπηλιές της περιοχής. Οι υποδομές της γειτονιάς αυτής είναι

²⁵ Σάββας, Δ. «Η πρωτοφανής νεροποντή του 1937 και η εγκατάσταση των πληγέντων στη συνοικία των Πατελών» Εφ. Πατρίς 25-5-2009.

ανύπαρκτες και οι βασικές ανάγκες των κατοίκων για κοινωνικό εξοπλισμό καλύπτονται μέσω των όμορων περιοχών.

Φωτογραφία 41. Χαρακτηριστικό δείγμα άναρχης δόμησης στη συνοικία Νταμάρια. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Ιούνιος 2023.

Η Αγία Αικατερίνη όμορη βορειοδυτικά με τον Πόρο και τις Πατέλες, βόρεια με τον Κατσαμπά και νότια με την Κηπούπολη και τον ΒΟΑΚ αποτελεί μία νεότερη περιοχή, η οποία συστάθηκε το 1986 με την υπ/ αριθμόν 427/25-11-1986 απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Ηρακλείου. Η ονομασία της περιοχής προέρχεται από τον φερώνυμο ναό, ενώ η πρώτη εγκατάσταση κατοίκων καταγράφεται τη δεκαετία του 1960. Επιπλέον, αρκετοί κάτοικοι μεταφέρθηκαν στην Αγία Αικατερίνη κατά τη δημιουργία των εργατικών κατοικιών της περιοχής που παραχωρήθηκαν από τον Δήμο. Τα προηγούμενα χρόνια η Αγία Αικατερίνη ήταν αμιγώς αγροτική με μετόχια, ελαιοκαλλιέργειες και αμπελοκαλλιέργειες ενώ τα νταμάρια εξόρυξης πέτρας εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των οικοδομικών δραστηριοτήτων της πόλης του Ηρακλείου.²⁶

²⁶ Διαθέσιμο στο: [Πολιτιστικός Σύλλογος Αγίας Αικατερίνης - Αρχική \(psaa.gr\)](https://www.psaag.gr/) (Τελευταία προβολή 21/07/2023).

Φωτογραφία 42. Όψη της συνοικίας της Αγίας Αικατερίνας. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Αύγουστος 2023.

Οικονομική δραστηριότητα, κοινωνική καθημερινότητα και υποδομές

Οι υπό μελέτη συνοικίες, με εξαίρεση την Αγία Αικατερίνη, είναι πυκνοκατοικημένες, άναρχα δομημένες, με πολλά αθαίρετα κτίσματα, προβληματική ρυμοτομία και λιγοστούς κοινόχρηστους χώρους και χώρους πρασίνου. Ωστόσο, ο Πόρος, η Χρυσοπηγή και οι Πατέλες διαθέτουν πολύ καλή αστική συγκοινωνία και πιάτσες ταξί, συνθήκη που επιτρέπει την εύκολη μετακίνηση από και προς το ιστορικό κέντρο που βρίσκεται σε πολύ κοντινή απόσταση. Η εγγύτητα με το κέντρο της πόλης, το καλό συγκοινωνιακό δίκτυο και τα σχετικά με άλλες αστικές περιοχές χαμηλά ενοίκια καθιστούν τις περιοχές γύρω από τον Πόρο θελκτικές για νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος, μετανάστες και φοιτητές. Οι κάτοικοι των Νταμαριών για τη μετακίνησή τους αξιοποιούν τους συγκοινωνιακούς κόμβους του Πόρου και των Πατελών, ενώ η Αγία Αικατερίνη είναι ελαφρώς πιο απομακρυσμένη και δεν διαθέτει επαρκές δίκτυο δημόσιας συγκοινωνίας.

Η οικονομική δραστηριότητα των υπό μελέτη συνοικιών επικεντρώνεται σε τμήμα της Λεωφόρου Ικάρου -που βρίσκεται στο βόρειο σύνορο της Χρυσοπηγής και του Άνω Πόρου όπου συγκεντρώνονται πολλά εμπορικά καταστήματα- στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου και τους γύρω δρόμους, και στην πολυσύχναστη Καπετάν Μανώλη Μπαντουβά που διασχίζει τις Πατέλες και τέμνεται με την οδό Ιερωνυμάκη. Η τελευταία μαζί με τμήμα της Λεωφόρου Ικάρου αποτελούν τις πύλες σύνδεση των Πατελών, του Πόρου και της Χρυσοπηγής με την παλιά πόλη. Στη συνοικία του Πόρου συμπεριλαμβανομένου και του Κάτω Πόρου υπάρχουν και λιγοστά τουριστικά καταλύματα. Οι οικισμοί Νταμάρια και Αγία Αικατερίνη αποτελούν κατά βάση οικιστικές περιοχές με περιορισμένες οικονομικές λειτουργίες, επικεντρωμένες σε καταστήματα πώλησης ειδών βασικής ανάγκης. Επισημαίνουμε ότι στο σύνολο των υπό μελέτη περιοχών απουσιάζουν τα εγχειρήματα κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, σε αντίθεση με την όμορη περιοχή της Νέας Αλικαρνασσού και κυρίως με

το κέντρο της πόλης του Ηρακλείου στις οποίες εδράζονται και ενεργοποιούνται πολλές κοινωνικές και συνεταιριστικές επιχειρήσεις. Ωστόσο, στα όρια των Πατελών, επί της Λεωφόρου Εθνικής Αντιστάσεως, εδράζεται η Κοιν.Σ.Επ. «Commons Lab», η οποία παρέχει υπηρεσίες ανάπτυξης λογισμικού και hardware, ενώ επιδιώκει τη χρήση ανοικτού λογισμικού και τεχνολογιών, δηλαδή λογισμικών και τεχνολογίας προσβάσιμων σε όλους χωρίς κόστος. Επιπλέον, το Commons Lab συμμετέχει σε άτυπα δίκτυα και στο παρελθόν συν-δημιούργησε με άλλους εννέα φορείς μία σύμπραξη για τις ανοικτές τεχνολογίες, διοργανώνοντας το 1^ο Φεστιβάλ Κοινών στη χώρα.

Η κοινωνική καθημερινότητα του Πόρου διαμορφώνεται σε σημαντικό βαθμό στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου και στο γύρω μικρό πάρκο που αποτελεί χώρο συνάντησης και επικοινωνίας για παιδιά και νέους της περιοχής. Στο παρελθόν σημαντικό τοπόσημο του Πόρου υπήρξε ο κινηματογράφος «Κρόνος», ο πρώτος σε προάστιο της πόλης, και ο οποίος κατά την περίοδο της εμπορικής του ακμής το 1950 λειτούργησε ως θερινό σινεμά και πέντε χρόνια αργότερα και ως χειμερινό (Τσαγκαράκης 2022). Ο Κρόνος υπήρξε για αρκετές δεκαετίες το πιο σημαντικό στέκι των φίλων του κινηματογράφου στα ανατολικά προάστια της πόλης φιλοξενώντας δημοφιλείς ταινίες της εποχής. Βόρεια του κινηματογράφου υπήρχε ένα από τα πρώτα σφαιριστήρια του Ηρακλείου που αποτελούσε βασικό χώρο επικοινωνίας και παιχνιδιού για τους νέους των γύρω συνοικιών.

Στη Χρυσοπηγή η έλλειψη δημόσιων χώρων και πλατειών είναι έντονη και οι κάτοικοι επιλέγουν την όμορη περιοχή του Πόρου ή και το κέντρο της πόλης για ψυχαγωγία και κοινωνικές συναναστροφές. Επισημαίνουμε, ωστόσο, ότι στη Χρυσοπηγή λειτουργεί από το 1925 μέχρι και σήμερα το εμβληματικό «Καφενείο του Πίπη» το οποίο στο παρελθόν αποτελούσε στέκι όχι μόνο των κατοίκων της περιοχής αλλά και καλλιτεχνών και λογοτεχνών της πόλης.²⁷

Στις Πατέλες υπάρχει το μικρό πάρκο Πατελών στην οδό Δυρραχίου και το πάρκο Ιτάνου στα οποία συχνάζουν παιδιά και νέοι της περιοχής. Μέρος συγκέντρωσης αποτελεί και ο προαύλιος χώρος του Ι.Ν. του Αφέντη Χριστού. Στην οδό αυτή συγκεντρώνονταν από παλιά λαϊκά καφενεία, ουζερί και σουβλατζίδικα που υπήρξαν το επίκεντρο συναναστροφής, επικοινωνίας και συμποσιασμού κυρίως για τον ανδρικό πληθυσμό των Πατελών. Σήμερα η κίνηση αυτή έχει περιοριστεί. Κοντά στο πάρκο Ιτάνου ο χώρος της λαϊκής αγοράς του Σαββάτου αποτελεί μια ακόμη σημαντική εστία κοινωνικότητας για όλη την πόλη του Ηρακλείου. Στην ίδια περιοχή βρίσκεται και το Δημοτικό Γυμναστήριο Πατελών που επίσης συνιστά σημαντικό πνεύμονα αθλητισμού και αναψυχής για τις γύρω συνοικίες.

²⁷ Βλ. σχετικά κείμενο της Ελένης Πίπη για το καφενείο του Πίπη και για την ιστορία της οικογένειας που κατάγεται από την Ίμβρο. Διαθέσιμο στο <https://cretazine.com/heraklion/city-life/city-unknown/item/2102-istoria-pipi-xrysopigi-caffe-bar-synantisis>

Φωτογραφία 43. Ο Ι.Ν. του Αφέντη Χριστού με το παρακείμενο καφενείο στις Πατέλες. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Ιούνιος 2023.

Στη συνοικία της Αγίας Αικατερίνης οι εστίες κοινωνικής συναναστροφής οργανώνονται γύρω από τον χώρο του πολιτιστικού συλλόγου και της εκκλησίας της Αγίας Αικατερίνης, ενώ στα Νταμάρια δεν υπάρχουν δημόσιοι χώροι και οι κάτοικοι καταφεύγουν στις όμορες περιοχές για την κοινωνικοποίησή τους.

Οι έλλειψη χώρων πρασίνου αποτελεί βασικό έλλειμμα των υπό μελέτη περιοχών. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας η ιδανική αντιστοιχία πρασίνου για κάθε πολίτη προσδιορίζεται σε 9 m² κατ ελάχιστο και σε απόσταση 15 λεπτών, δηλαδή περίπου 300 μέτρων (Russo & Cirella 2018: 4). Στη 10^η Πολεοδομική Ενότητα στην οποία εντάσσονται οι υπό μελέτη περιοχές αντιστοιχούν μόλις 4,41m² ανά κάτοικο, συνθήκη που υποδηλώνει μειωμένη ποιότητα διαβίωσης (Δήμος Ηρακλείου 2021β: 28-29). Συγκεκριμένα για την περιοχή του Πόρου οι χώροι πρασίνου και αναψυχής περιορίζονται στο πάρκο του Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου και στην παιδική χαρά όμορα του ναού, στην Αγία Αικατερίνη σε μία παιδική χαρά επί της οδού Γεωργίου Δαφέρμου και στη συνοικία των Πατελών στο μικρό πάρκο των Πατελών. Η Χρυσοπηγή δεν διαθέτει χώρους πρασίνου.

Φιλανθρωπική, πολιτισμική, εθελοντική και αθλητική δραστηριότητα

Στις υπό μελέτη περιοχές με εξαίρεση τη συνοικία της Αγίας Αικατερίνης υπάρχει σχετικά περιορισμένη πολιτισμική δραστηριότητα, ενώ οι τοπικές ενορίες φαίνεται να επιτελούν κυρίως φιλανθρωπική δράση. Στην περιοχή της Χρυσοπηγής μια από τις πολλές σπηλιές στο κέντρο της κοινότητας αφιερώθηκε στην Παναγία και στο σημείο

αυτό αργότερα οικοδομήθηκε -με τη σημαντική συμβολή των κατοίκων- ο Ι.Ν. της Ζωοδόχου Πηγής, που αποτελεί μέχρι και σήμερα βασικό σημείο αναφοράς στη συνοικία.

Κεντρικός θρησκευτικός χώρος στην ευρύτερη περιοχή του Πόρου είναι ο Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου, ο οποίος μέσω του πνευματικού κέντρου πραγματοποιεί σημαντικές δράσεις για την κοινότητα ενώ συμβάλλει και στην αντιμετώπιση προβλημάτων οικονομικής αποστέρησης παρέχοντας υπηρεσίες συσσιτίου σε ευπαθείς κοινωνικά ομάδες. Ο Ι.Ν. του Αγίου Γεωργίου²⁸ είναι μεταγενέστερος (μετά το 1925) και δημιουργήθηκε λόγω της αδυναμίας της εκκλησίας της Χρυσοπηγής να εξυπηρετήσει όλο τον αριθμό των πιστών.²⁹ Στον Πόρο υπάρχει και ο Ι.Ν. Αγίου Νεκταρίου, ο οποίος βρίσκεται επί της οδού Κονίτσης. Στη συνοικία του Πόρου υπάρχει και πολιτιστικός σύλλογος ο οποίος ωστόσο τα τελευταία χρόνια παρουσιάζεται ανενεργός. Στις Πατέλες φιλανθρωπική δράση αναπτύσσει ο Ι. Ν. του Αφέντη Χριστού ενώ στην περιοχή της λαϊκής αγοράς βρίσκεται και ο Ι. Ν. της Αγίας Άννας.

Στην Αγία Αικατερίνη στεγάζεται ο ιδρυματικός Ι.Ν. Αγίας Σκέπης, ο οποίος παρέχει μαθήματα μουσικής, ομιλητικής, λειτουργικής και τελετουργικής. Ο κεντρικός ναός της περιοχής, ωστόσο, είναι ο φερόνυμος Ι.Ν. της Αγίας Αικατερίνης, ο οποίος σε συνεργασία με τον πολιτιστικό σύλλογο της περιοχής παρουσιάζει σημαντική κοινωφελή δραστηριότητα. Ο Πολιτιστικός Σύλλογος Αγίας Αικατερίνης ιδρύθηκε το 1985 και είναι ιδιαίτερα ενεργός τόσο πολιτισμικά όσο και κοινωνικά. Η συμβολή του συλλόγου υπήρξε σημαντική στην εξέλιξη της περιοχής, καθώς η κινητοποίηση και δραστηριοποίηση των κατοίκων οδήγησε σε πληθώρα κατακτήσεων, μεταξύ των οποίων η δημιουργία αποχετευτικού συστήματος, η επισκευή των δρόμων -παρότι μέχρι και σήμερα εντοπίζονται ζητήματα στο οδικό δίκτυο- και η δημόσια συγκοινωνιακή σύνδεση της περιοχής. Επιπλέον ο σύλλογος κάθε χρόνο διοργανώνει τα «Αικατερίνεια», μια μικρή εκδήλωση στον προαύλιο χώρο του ναού. Η κοινωνική δράση του συλλόγου περιλαμβάνει τη συνεργασία με τα ιδρύματα Καλοκαιρινού και την παροχή συσσιτίου για τα οικονομικά ευάλωτα νοικοκυριά. Επιπλέον, την περίοδο της πανδημίας λόγω της ασθένειας του ιού Covid-19 ο σύλλογος δημιούργησε Κέντρο Κοινότητας με στόχο την επιμόρφωση των κατοίκων σε χώρο 12 αιθουσών στις οποίες πραγματοποιούνται ποικίλες δράσεις όπως μαθήματα υπολογιστών, χορού, μουσικής κ.ά. Τέλος, με τη συμβολή του συλλόγου δημιουργήθηκε και το πρώτο αθλητικό κέντρο στην περιοχή της Αγίας Αικατερίνης.

Στις υπό μελέτη περιοχές δεν εντοπίζεται αξιοσημείωτη συλλογική δραστηριότητα. Σημαντική εξαίρεση αποτελεί η εθελοντική ομάδα zophoros (<https://www.zophoros.gr/>), η οποία εδράζεται στην περιοχή του Πόρου αλλά

²⁸ Διαθέσιμο στο: [ENOPIA ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΟΡΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ \(inageorgiouporou.blogspot.com\)](https://www.inageorgiouporou.blogspot.com) (Τελευταία πρόσβαση 21/07/2023).

²⁹ Διαθέσιμο στο: [Μεσκινιά \(Χρυσοπηγή\) | Ηρακλειωτικό Blog \(heraklion-blog.blogspot.com\)](https://www.heraklion-blog.blogspot.com) (Τελευταία πρόσβαση 21/07/2023).

δραστηριοποιείται σε όλη τη Κρήτη με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος, των ζώων και του πολιτισμού.

Οι λαϊκές συνοικίες που μελετάμε καταγράφουν, επίσης, σημαντικό έλλειμμα αθλητικών υποδομών. Ο μόνος χώρος διαθέσιμος για αθλητική δραστηριότητα είναι το Δημοτικό Κλειστό Γυμναστήριο των Πατελών που φιλοξενεί πληθώρα οργανωμένων αθλητικών δραστηριοτήτων. Οι ανάγκες της περιοχής της Αγίας Αικατερίνης και των Πατελών αναμένεται να καλυφθούν, σε κάποιο βαθμό, από τη δημιουργία αθλητικού κέντρου στην Αγία Αικατερίνη. Το έργο έχει εγκριθεί από τη Δημοτική Αρχή στις 31/10/2022 έπειτα και από πιέσεις του πολιτιστικού συλλόγου της περιοχής και αναμένεται να κατασκευαστεί σε χώρο έκτασης 5.200 m², επί της οδού Εμμανουήλ Ξάνθου. Θα περιλαμβάνει γήπεδα ποδοσφαίρου (5X5) και μπάσκετ καθώς, επίσης, και κερκίδες χωρητικότητας 200 θεατών. Στο επίπεδο των αθλητικών σωματείων, στις υπό μελέτη περιοχές έχουν την έδρα τους δύο σύλλογοι. Το

«Αθλητικό Σωματείο Πόρος» (έτος ίδρυσης 2012) που έχει σημαντική παρουσία στα τοπικά ποδοσφαιρικά πρωταθλήματα και έχει αγωνιστεί και στην Γ Εθνική Κατηγορία και ο «Ναυταθλητικός Σύλλογος Ποσειδών» με έδρα τις Πατέλες. Ο Ποσειδών αποτελεί ένα ιστορικό σωματείο που ιδρύθηκε το 1963 έπειτα από τη συγχώνευση των παλαιότερων συλλόγων «Άρη Πατελών» και «Προοδευτικής Πόρου» με σημαντικές αγωνιστικές επιτυχίες στο ενεργητικό του και συμμετοχές στα πρωταθλήματα Γ και Δ Εθνικής. Στην περιοχή του Πόρου που χαρακτηρίζεται «ποδοσφαιρομάνα» είχαν δημιουργηθεί και άλλα ποδοσφαιρικά σωματεία με βραχύβια λειτουργία με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την ομάδα του «Παναθηναϊκού Πόρου» στον μεσοπόλεμο (Ζαϊμάκης 2012) και μεταπολεμικά τον «Κεραυνό Πόρου», ενώ στα παραγμένα χρόνια του εμφυλίου διαμορφώθηκε και η άτυπη συνοικιακή ομάδα της Ε.Π.Ο.Ν. (Ζαϊμάκης 2016). Στη Χρυσοπηγή τις δεκαετίες 1970-1990 λειτούργησε το σωματείο της «Θύελλας Χρυσοπηγής» το οποίο διαλύθηκε λόγω οικονομικών προβλημάτων το 1995. Στο πρόσφατο παρελθόν στην περιοχή εδραζόταν ο Σύνδεσμος Φίλων του Ο.Φ.Η. Ανατολικών Προαστίων «Κρήτες».

Κοινωνικές υπηρεσίες, δημόσια υγεία και σχολικές δομές

Η ευρύτερη υπό μελέτη περιοχή δεν διαθέτει τον επαρκή αριθμό κοινωνικών υπηρεσιών για την κάλυψη των αναγκών των κατοίκων. Στην περιοχή του Πόρου υπάρχει ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. επί της οδού Μεγάλου Κωνσταντίνου. Αντίστοιχα, η Αγία Αικατερίνη διαθέτει ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. επί της οδού Αγισηλάου, ενώ επιπλέον στην Αγία Αικατερίνη στεγάζεται και η 5^η ΤΟΜΥ. Συγχρόνως, στις περιοχές λειτουργούν ιδιωτικές υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας μεταξύ των οποίων η Μονάδα Φροντίδας Ηλικιωμένων ΉΡΑ. Επιπλέον τόσο στον Πόρο, όσο και στην Αγία Αικατερίνη λειτουργεί το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι». Ωστόσο, σημαντική έλλειψη καταγράφεται σε μονάδες για την πρόληψη και φροντίδα της ψυχικής υγείας των κατοίκων.

Αναλυτικά, το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. Πόρου έχει στην εμβέλειά του την περιοχή του Πόρου, των Πατελών και της Χρυσοπηγής και απασχολεί συνολικά πέντε εργαζόμενους/ες: μία κοινωνική λειτουργό, μία εργοθεραπεύτρια, έναν φυσικοθεραπευτή, έναν νοσηλευτή και έναν βοηθό νοσηλευτή, ενώ η οικογενειακή βοηθός της υπηρεσίας απασχολείται παράλληλα στην αντίστοιχη υπηρεσία του Κατσαμπά. Η ανάληψη καθηκόντων σε διαφορετικές περιοχές δυσχεραίνει το έργο των κοινωνικών υπηρεσιών τόσο στο επίπεδο κάλυψης των αναγκών των ωφελούμενων, όσο και στη δυνατότητα διαμόρφωσης σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των κατοίκων. Παράλληλα, επιδρά στους όρους εργασίας των εργαζόμενων προσθέτοντας χαρακτηριστικά επισφάλειας. Το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. Αγίας Αικατερίνης είναι υπεύθυνο για τις περιοχές της Αγίας Αικατερίνης και του Κατσαμπά και απασχολεί επίσης πέντε εργαζόμενες: μία κοινωνική λειτουργό, μία νοσηλεύτρια, μία εργοθεραπεύτρια, μία φυσικοθεραπεύτρια και μια οικογενειακή βοηθό. Οι βασικές υπηρεσίες που καλούνται να παράσχουν και οι δύο υπηρεσίες αφορούν στον τομέα της υγείας, της κοινωνικής στήριξης και της ένταξης ευάλωτων και οικονομικά αδύναμων κοινωνικών ομάδων, καθώς και σε εισαγγελικές παρεμβάσεις. Επιπλέον, όντας υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας, ο ρόλος τους κρίνεται αναγκαίος και στον τομέα της πρόληψης τόσο σε ζητήματα υγείας, όσο και σε άλλα κοινωνικά προβλήματα που σχετίζονται με τις ανάγκες της κοινότητας.

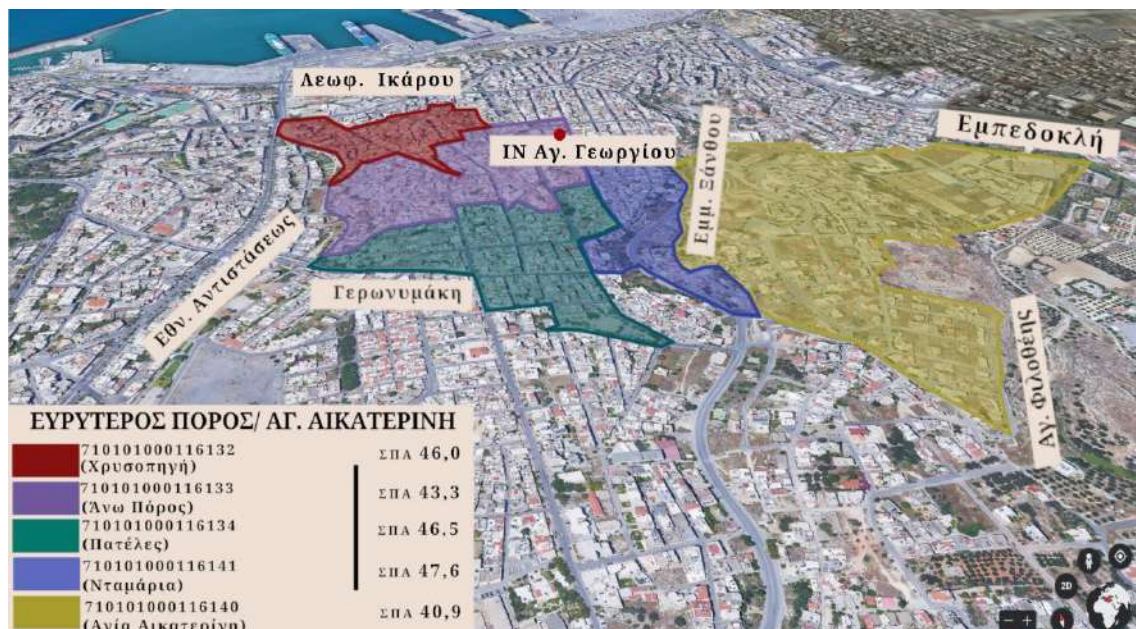
Τα προγράμματα «Βοήθεια στο Σπίτι» της Αγίας Αικατερίνης και του Πόρου στελεχώνονται στην κάθε περιοχή από μία κοινωνική λειτουργό, μία νοσηλεύτρια και δύο οικογενειακές βοηθούς. Το πρόγραμμα παρέχει υπηρεσίες φροντίδας κατ'οίκον, μεταξύ των οποίων αιματοληψίες, συνταγογραφήσεις, συνοδεία σε υπηρεσίες υγείας, καθώς και παροχή οικιακών υπηρεσιών όπως η καθαριότητα του σπιτιού και η φροντίδα της ατομικής υγιεινής.

Αναφορικά με τις σχολικές εγκαταστάσεις διαπιστώνεται ότι οι υπό μελέτη περιοχές διαθέτουν δομές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, σε επίπεδο τόσο νηπιαγωγείων όσο και δημοτικών σχολείων. Μεταξύ των χαρακτηριστικών παραδειγμάτων είναι το 11ο Δημοτικό Σχολείο της Χρυσοπηγής που διαδέχθηκε το Αρρεναγωγείο Μεσκιριάς. Επίσης, στην ευρύτερη περιοχή λειτουργούν συνολικά τρία κέντρα προσχολικής αγωγής, στον Πόρο (Ζ'), τις Πατέλες (Η') και την Αγία Αικατερίνη (ΙΣΤ'). Όσον αφορά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, οι μαθητές γυμνασίου και γενικού λύκειου εξυπηρετούνται κυρίως από τις σχολικές δομές του Κατσαμπά (12^ο γυμνάσιο και 6^ο λύκειο), της Ανάληψης (Καπετανάκειο γυμνάσιο και λύκειο) και της Κηπούπολης (3^ο γυμνάσιο και 5ο λύκειο). Οι ευκαιρίες για επαγγελματική/τεχνική εκπαίδευση καλύπτονται, επίσης, από την περιοχή της Κηπούπολης όπου εδρεύουν το 1^ο και το 6^ο ΕΠΑ.Λ. και το 4^ο Εσπερινό και από τα Εργαστηριακά Κέντρα της Κηπούπολης και της Αγίας Αικατερίνης. Για την παιδική προστασία, στην οδό Εθνικής Αντιστάσεως εδράζεται το Κέντρο Άμεσης Κοινωνικής Επέμβασης Ηρακλείου Κρήτης του Χαμόγελου του Παιδιού, ενώ επί της οδού Νηρέως βρίσκεται το Κέντρο Παιδικής Προστασίας Θηλέων Ηρακλείου.

Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα

Η παρακάτω ανάλυση εξετάζει ποσοτικούς δείκτες σε δύο διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης: στο επίπεδο των ελάχιστων χωρικών μονάδων ΜΟ.Χ.Α.Π. όπως αυτές αποτυπώνονται στον χάρτη που ακολουθεί και σε επίπεδο Τ.Κ. (71307), ο οποίος ταυτίζεται χωρικά με τη 10^η Πολεοδομική Ενότητα και περιλαμβάνει το σύνολο των υπό μελέτη περιοχών με την προσθήκη του Κατσαμπά. Με βάση τα ερευνητικά μας δεδομένα οι πέντε χωρικές μονάδες που εντάσσονται γεωγραφικά στην υπό μελέτη περιοχή συγκεντρώνουν ορισμένους από τους υψηλότερους δείκτες αποστέρησης στις αστικές περιοχές της Κρήτης.

Χάρτης 11. Χωρική απεικόνιση ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρηση σε Χρυσοπηγή, Άνω Πόρο, Πατέλες, Νταμάρια και Αγίας Αικατερίνη

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Συγκεκριμένα, όπως αποτυπώνεται στον Χάρτη 11 και τον Πίνακα 5 οι υψηλότεροι δείκτες Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης καταγράφονται στα Νταμάρια (47,6), σε τμήμα των Πατελών (46,5) και στη Χρυσοπηγή (46,0). Ελαφρώς καλύτερη εικόνα παρουσιάζεται στον Άνω Πόρο που καταγράφει αποστέρηση 43,3 και στην Αγία Αικατερίνη με συνολικό δείκτη 40,9.

Πίνακας 5. Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός σε ΜΟ.Χ.Α.Π. Χρυσοπηγής, Άνω Πόρου, Πατέλων, Νταμαρίων και Αγίας Αικατερίνης

Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Δείκτης ΣΠΑ	Πληθυσμός	Άνδρες	Γυναίκες	Πυκνότητα Πληθυσμού (κάτοικοι ανά km ²)
Χρυσοπηγή	71010100 0116132	46,0	1519	717 (53%)	802 (47%)	17.379
Άνω Πόρος	71010100 0116133	43,3	1398	653 (53%)	745 (47%)	17.718
Πατέλες	71010100 0116134	46,5	1241	582 (53%)	659 (47%)	17.907
Νταμάρια	71010100 0116141	47,6	1163	552 (52%)	611 (48%)	14.200
Αγία Αικατερίνη	71010100 0116140	40,9	1735	869 (51%)	866 (49%)	3.522

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021) και ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011

Στην απογραφή του 2011, ο πληθυσμός των υπό μελέτη χωρικών μονάδων ήταν 7.056 κάτοικοι (βλ. Πίνακα 5) ο οποίος με βάση τη μικρή πληθυσμιακή αύξηση της Δημοτικής Ενότητας Ηρακλείου αναμένεται να καταγράψει, επίσης, αύξηση στη νέα απογραφή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εντοπίζεται στα στοιχεία πυκνοκατοίκησης, καθώς στον Άνω Πόρο, τις Πατέλες και τη Χρυσοπηγή η πυκνότητα του πληθυσμού καταγράφεται σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα (17.718, 17.907 και 17.379 κάτοικοι ανά km²). Χαμηλότερη πυκνοκατοίκηση παρουσιάζεται στα Νταμάρια (14.200 κάτοικοι ανά km²), καθώς η γεωμορφολογία του εδάφους δεν ευνοεί την οικοδόμηση, ενώ η Αγία Αικατερίνη καταγράφει σημαντική αραιοκατοίκηση (3.522 κάτοικοι ανά km²), συνθήκη που ερμηνεύεται επίσης από τα γεωμορφολογικά της χαρακτηριστικά που δεν προσφέρονται για τη δημιουργία κατοικιών.

Στους εισοδηματικούς δείκτες και τον πληθυσμό που έχει ως κύρια πηγή εισοδήματος επιδόματα ή αποταμιεύσεις (βλ. Παράρτημα Πίνακα 8) με βάση την απογραφή του 2011, οι περιοχές Νταμάρια (5%), Χρυσοπηγή (4,2%), Αγία Αικατερίνη (3,1%) και Άνω Πόρος (2,4%) καταγράφουν ποσοστά υψηλότερα του Δήμου Ηρακλείου (2,32%). Στη Χρυσοπηγή συναντάμε και σχετικά υψηλότερο ποσοστό νοικοκυριών που ζει από αποταμιεύσεις (1,3% έναντι 1,03% σε επίπεδο Δήμου). Με βάση νεότερα δεδομένα από οικονομικές υπηρεσίες που υπάρχουν σε επίπεδο Τ.Κ. (βλ. Παράρτημα Πίνακες 17, 18 & 19) παρατηρούμε ότι οι δικαιούχοι του Ε.Ε.Ε. στην ευρύτερη υπό μελέτη

περιοχή το 2019 αποτελούσαν το 6,56% του συνόλου των φορολογούμενων, ποσοστό υψηλότερο από το αντίστοιχο στον Δήμο Ηρακλείου (5,9%). Το μέσο δηλωθέν εισόδημα στον ίδιο Τ.Κ. αντιστοιχεί σε 1026.17 ευρώ για το 2018 και 1054.10 ευρώ για το 2019, ποσά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα του Δήμου Ηρακλείου (1341,3 και 1054,1 ευρώ). Στα ίδια έτη, ένας στους δύο σχεδόν φορολογούμενους της περιοχής (51,76% το 2018 και 47,78% το 2019) δήλωσε εισοδήματα κάτω των 5.000 ευρώ, ποσοστά που, όμως, δεν διαφέρουν σημαντικά από τα αντίστοιχα του Δήμου Ηρακλείου. Τα παραπάνω εισοδηματικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι η ευρύτερη περιοχή κατοικείται από νοικοκυριά χαμηλών εισοδημάτων. Ωστόσο συγκριτικά με άλλες κοινότητες στον αστικό ιστό, δεν καταγράφονται πολύ υψηλότερα ποσοστά οικονομικής αποστέρησης.

Σε σχέση με την απασχόληση (βλ. Παράρτημα Πίνακες 9 & 11), παρατηρούμε ότι σε όλες οι υπό μελέτη περιοχές εντοπίζονται υψηλά ποσοστά ατόμων που απασχολούνται σε επαγγέλματα χωρίς ειδικευση (Αγία Αικατερίνη 15,6%, Χρυσοπηγή 12,80%, Νταμάρια 12,60%, Πατέλες 12,1% και Άνω Πόρος 10,70%), όταν το αντίστοιχο ποσοστό στον Δήμο Ηρακλείου είναι μονοψήφιο 8,93%. Αξίζει να σημειωθεί ότι η υψηλή αντιπροσώπευση της ανειδίκευτης εργασίας επιβεβαιώνεται και από την ποιοτική έρευνα, στην οποία προσλαμβάνεται ως κοινωνικό πρόβλημα από τα στελέχη των κοινωνικών υπηρεσιών. Στον δείκτη ανεργίας των νέων (πληθυσμός 19-24 ετών που έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και βρίσκεται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης) όλες οι υπό μελέτη συνοικίες σημειώνουν υψηλά ποσοστά. Σημαντικότερη απόκλιση καταγράφεται, ωστόσο, στην Αγία Αικατερίνη όπου οι άνεργοι νέοι είναι τριπλάσιοι των αντίστοιχων του Δήμου Ηρακλείου (22,9% έναντι 6,99%). Σε επίπεδο Τ.Κ. οι μακροχρόνια άνεργοι για το 2019 παρουσιάζονται σε λίγο υψηλότερα επίπεδα από τον Δήμο Ηρακλείου τους δυο από τους τρεις μήνες καταμέτρησης το 2019 Συμπληρωματικά, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δεδομένα που αφορούν στα ποσοστά του συνόλου των εγγεγραμμένων ανέργων την περίοδο 2018-2021. Τα στοιχεία δείχνουν μια αυξητική μεταβολή της τάξης του 15,77%, ελαφρώς υψηλότερη από την αντίστοιχη του Δήμου Ηρακλείου (βλ. Παράρτημα Πίνακες 20 & 22).

Στους δείκτες στέγασης (βλ. Παράρτημα Πίνακες 13 & 14), στις Πατέλες, τον Άνω Πόρο και τη Χρυσοπηγή οι μισθώσεις κατοικιών παρουσιάζονται ελαφρώς αυξημένες σε σύγκριση με το σύνολο του Δήμου, ενώ στα Νταμάρια και την Αγία Αικατερίνη τα αντίστοιχα ποσοστά είναι σημαντικά χαμηλότερα, συνθήκη που αποτελεί ένδειξη υψηλότερης ιδιοκατοίκησης. Η σημαντικότερη απόκλιση εντοπίζεται στην Αγία Αικατερίνη και αφορά στα νοικοκυριά που ζουν είτε σε ενοίκιο είτε σε παραχώρηση (63,6%), ποσοστό διπλάσιο από τον Δήμο Ηρακλείου (34,16%) το οποίο συνδέεται με την ύπαρξη παραχωρημένων από το κράτος εργατικών κατοικιών. Στην καταγραφή των νοικοκυριών που δεν διαθέτουν θέρμανση το υψηλότερο ποσοστό συγκεντρώνουν οι Πατέλες (31%). Ακολουθούν τα Νταμάρια (28,4%), ο Άνω Πόρος (25,1%) και η Χρυσοπηγή (24,2%) και τέλος η Αγία Αικατερίνη (18,20%). Σε όλες τις υπό μελέτη

περιοχές η έλλειψη θέρμανσης καταγράφεται πολύ υψηλότερη από ότι στον Δήμο Ηρακλείου (10,95%). Άξια παρατήρησης είναι και η μεταβολή των δικαιούχων του επιδόματος στέγασης την τριετία 2019-2021 (βλ. Παράρτημα Πίνακες 23 & 24), καθώς σε επίπεδο Τ.Κ. το σχετικό ποσοστό καταγράφεται σημαντικά υψηλότερο από το σύνολο του Δήμου (51,29% έναντι 29,47% αντίστοιχα). Μεγαλύτερη μεταβολή σημειώνεται και στους αλλοδαπούς δικαιούχους του επιδόματος (47,92 % έναντι 38,6% στον Δήμο Ηρακλείου). Οι παραπάνω μεταβολές αποτελούν ένδειξη τόσο της αύξησης των κατοίκων που επιλέγουν μισθώματα στην περιοχή, λόγω των χαμηλών ενοικίων και της εγγύτητας με την πόλη του Ηρακλείου, όσο και του οικονομικού προφίλ αυτής της συγκέντρωσης, καθώς η επιδότηση ενοικίου προϋποθέτει χαμηλά ετήσια εισοδήματα.

Στο επίπεδο πρόσβασης στη φροντίδα παρατηρούμε ότι το ποσοστό του εξαρτημένου πληθυσμού (ηλικίας 65 ετών και άνω) σε όλες τις υπό μελέτη συνοικίες είναι υψηλότερο του Δήμου Ηρακλείου, συνθήκη που υποδηλώνει αυξημένες ανάγκες σε παροχή φροντίδας. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η συνοικία της Αγίας Αικατερίνης η οποία καταγράφει το υψηλότερο ποσοστό παιδιών κάτω των 14 ετών (βλ. Παράρτημα Πίνακα 15). Παρόμοια συμπεράσματα συνάγονται και σε σχέση με τον πληθυσμό που δεν διαθέτει αυτοκίνητο, για τους οποίους δυσχεραίνεται η δυνατότητα πρόσβασης σε δομές/υπηρεσίες υγείας και φροντίδας: Σε όλες τις υπό μελέτη συνοικίες, με εξαίρεση την Αγία Αικατερίνη, τα νοικοκυριά που δεν διαθέτουν ιδιωτικό μέσο μετακίνησης είναι περισσότερα από ότι στον Δήμο Ηρακλείου (βλ. Παράρτημα Πίνακα 16).

Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων

Αποστέρηση, επιδόματα και κοινωνικές δυσλειτουργίες

Στο υλικό της ποιοτικής έρευνας οι υπό μελέτη περιοχές περιγράφονται ως συνοικίες «χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου», με αυξημένα ποσοστά ανεργίας, χαμηλό μορφωτικό κεφάλαιο και σχολική διαρροή, συνθήκη που φαίνεται να συμβάλλει στην αναπαραγωγή της οικονομικής και κοινωνικής αποστέρησης.

Αντε με το ζόρι να τελειώσουν το γυμνάσιο, γιατί προέρχονται και από γονείς που και αυτοί αντίστοιχα έχουν πολύ χαμηλό κοινωνικό-μορφωτικό [κεφάλαιο]. Οπότε η φτώχεια φέρνει φτώχεια (Συνέντευξη Νο 31).

Σε αυτό το πλαίσιο τονίζεται και η αύξηση της συμμετοχής σε επιδόματα, η οποία επιβεβαιώνεται και από τα ποσοτικά δεδομένα της έρευνας. Η αύξηση της παροχής επιδομάτων υποστηρίζεται ότι δεν περιορίζει αλλά απλώς συγκαλύπτει τη διαρκώς αυξανόμενη φτωχοποίηση (Συνέντευξη Νο 31), η οποία στην πραγματικότητα συνδηλώνει αφενός την απώλεια των σταθερών εισοδημάτων από εργασία και αφετέρου την αδρανοποίηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και τον εγκλωβισμό του σε μια παθητική συνθήκη απομόνωσης και αεργίας. Επιχειρώντας να υποστηρίξουν

την επιλογή των επιδομάτων ως πηγή εισοδήματος, οι αφηγητές με πρόσφατες εργασιακές εμπειρίες περιγράφουν δυσμενείς όρους απασχόλησης, με υπερωρίες και μισθό χαμηλότερο του κατώτατου, χωρίς τα προβλεπόμενα επιδόματα, τις προβλεπόμενες άδειες και χωρίς κοινωνική ασφάλιση. Μία ιδιαίτερη αντίφαση που προέκυψε από τον λόγο των ερωτώμενων σχετίζεται με το γεγονός ότι οι περισσότερες εργασιακές ευκαιρίες, σήμερα, προσφέρουν λιγότερα οφέλη συγκριτικά με τα επιδόματα που δικαιούνται οι οικονομικά ευάλωτες ομάδες, συνθήκη που έρχεται σε άμεση αντίθεση με τον κεντρικό στόχο της κοινωνικής πολιτικής για ενδυνάμωση των ωφελούμενων και επανένταξή τους στην αγορά εργασίας. Η στάση των κατοίκων σε σχέση με την επιδοματική πολιτική και τη γενικότερη εργασιακή συνθήκη της χώρας συνοψίζεται στη φράση «το να δουλεύω κάπου και να μη δικαιούμαι τίποτα και να μην έχω ασφάλεια δεν έχει και νόημα» (Συνέντευξη Νο 40).

Η διολίσθηση των εργασιακών απολαβών έχει ως άμεσο αποτέλεσμα τη φτωχοποίηση νοικοκυριών που μέχρι πρότινος δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα επιβίωσης. Σήμερα, οι κάτοικοι παρουσιάζονται στο σύνολό τους δυσαρεστημένοι και οικονομικά πιεσμένοι: «όλοι είναι στο παράπονο, δεν υπάρχει κανένας που να είναι εντάξει. Πως θα πάρουν τα χάπια τους, πως θα πληρώσουν το ρεύμα τους, το ενοίκιό τους» (Συνέντευξη Νο 37). Στο πλαίσιο αυτό φαίνεται να περιορίζονται και οι ορίζοντες, οι επιθυμίες και οι προσδοκίες για το μέλλον με τα αιτήματα των κατοίκων να συγκεντρώνονται γύρω από την ανάγκη για επιβίωση και διατήρηση των αναγκαίων: «το μόνο που θέλω είναι ένα φαγητό και έναν ύπνο και να μπορέσω να διατηρήσω αυτή τη γκαρσονερίτσα που έχω» (Συνέντευξη Νο 37).

Ως κοινωνικές δυσλειτουργίες που σχετίζονται αιτιακά με την οικονομική ευαλωτότητα παρουσιάζονται και οι παραβατικές συμπεριφορές κυρίως ανηλίκων. Συγκεκριμένες αναφορές κάνουν λόγο για τη σχέση της οικονομικής δυσχέρειας με την κατανάλωση αλκοόλ: «η φτώχεια φέρνει και εξάρτηση από το αλκοόλ» (Συνέντευξη Νο 31) αλλά και με τη χρήση ουσιών: «όπου υπάρχει φτώχεια, δεν υπάρχει και παρανομία;» (Συνέντευξη Νο 37). Σε σχέση με τη διαχείριση του προβλήματος της χρήσης ναρκωτικών ουσιών σχολιάζεται ότι οι υπό μελέτη περιοχές στερούνται εξειδικευμένων φορέων για την υποστήριξη των χρηστών οι οποίοι εξυπηρετούνται από τις διαθέσιμες κοινωνικές υπηρεσίες που, ωστόσο, δεν διαθέτουν τη σχετική εξειδίκευση για την ολιστική αντιμετώπιση του φαινομένου. Οι κάτοικοι εκφράζουν, επίσης, τη δυσαρέσκειά τους για τη στάση του Δήμου ο οποίος παρουσιάζεται αδρανής και δεν προστατεύει τη νέα γενιά ενώ γνωρίζει τους χώρους συγκέντρωσης παραβατικών δραστηριοτήτων: «τι κάνει ο Δήμος, πώς μου προστατεύει εμένα τα παιδιά μου;» (Συνέντευξη Νο 40).

Ένα επιπλέον κοινωνικό πρόβλημα που θίγεται στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων αφορά στη μοναχικότητα της τρίτης ηλικίας η οποία ενισχύει το συναίσθημα της «μοναξιάς». Η απουσία οικογενειακού ή φιλικού περιβάλλοντος αναγκάζει τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα να διαχειριστούν τα ποικίλα προβλήματα υγείας ή/ και

οικονομικής δυσχέρειας μόνα τους, χωρίς τη φροντίδα και την υποστήριξη ενός κοινωνικού δικτύου. Μάλιστα όπως σημειώνεται «με την πανδημία και με την οικονομική κρίση όλο αυτό έχει πολλαπλασιαστεί» (Συνέντευξη Νο 32) και τονίζεται ότι η βελτίωση στο εισόδημα των ηλικιωμένων πέραν της κάλυψης των βιοποριστικών τους αναγκών και των αναγκών περίθαλψης θα συνέβαλε και στην αύξηση της κοινωνικοποίησής τους «με μία εκδρομή, ένα ταξίδι» (Συνέντευξη Νο32).

Κοινωνικό στίγμα, ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και ψυχικά ασθενείς

Ιδιαίτερες αναφορές στην ποιοτική έρευνα γίνονται και στο φαινόμενο του κοινωνικού στίγματος και της κοινωνικής περιθωριοποίησης των ατόμων που βρίσκονται σε συνθήκη οικονομικής ευαλωτότητας. Παρότι ορισμένοι από τους συμμετέχοντες εξέφρασαν την ανάγκη να εργαστούν, σημειώνουν ότι αντιμετώπισαν ποικίλα προβλήματα ως προς την ανεύρεση της εργασίας. Μάλιστα, οι αφηγητές αναφέρουν ότι ακόμα και στις περιπτώσεις που είχαν ενταχθεί σε προγράμματα των κοινωνικών υπηρεσιών, όπου το κράτος θα διασφάλιζε τον μισθό τους σε περίπτωση πρόσληψης από κάποιον ιδιώτη, δεν βρέθηκε κάποια θέση απασχόλησης. Στη συνέχεια της συγκεκριμένης αφήγησης, η στάση των εργοδοτών προσελήφθη ως ένδειξη κοινωνικού στίγματος σχετική με την δυσχερή οικονομική κατάσταση του συνεντευξιαζόμενου: «τώρα τι να σου πω, λες και είχα λέπρα, θα το πιστέψεις; Υποβαθμίζεται ο άνθρωπος» (Συνέντευξη Νο 37). Η συσχέτιση της αδυναμίας των συγκεκριμένων ατόμων να ενταχθούν στην αγορά εργασίας με τα κοινωνικά περιθωριοποιημένα άτομα που νόσησαν από την ασθένεια του Χάνσεν, φανερώνει άμεσα το αίσθημα της περιθωριοποίησης που βιώνουν οι οικονομικά ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.

Παράλληλα, στις αφηγήσεις τονίζεται η κοινωνική περιθωριοποίηση των συγκεκριμένων ατόμων και σε άλλες όψεις της κοινωνικής ζωής, όπως είναι στο σχολείο, όπου φοιτούν τα παιδιά τους. Όπως σημειώνεται τα παιδιά των οικονομικά ευάλωτων νοικοκυριών θεωρούνται, συχνά, «δεύτερης κατηγορίας» και δέχονται πρακτικές bullying εντός και εκτός του σχολείου, με αποτέλεσμα να αισθάνονται τόσο τα ίδια όσο και οι οικογένειές τους «κοινωνικά μη ορατοί» (Συνέντευξη Νο 40). Συγχρόνως, στην περιοχή της Αγίας Αικατερίνης το αίσθημα κοινωνικής περιθωριοποίησης ενισχύεται ιδιαίτερα για τους κατοίκους των εργατικών κατοικιών, για τις οποίες δεν υπάρχει η απαραίτητη μέριμνα συντήρησης. Σε αυτό το πλαίσιο χαρακτηρίζονται «προβληματικές», ενώ τονίζεται ότι δεν τηρήθηκαν και οι απαραίτητες διαδικασίες για την πλήρη παραχώρηση και εξόφληση των κατοικιών από τους διαμένοντες, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να αισθάνονται ότι βρίσκονται σε συνθήκη επισφάλειας. Με βάση τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, το βίωμα της παραμέλησης του κράτους προς τις εργατικές κατοικίες, οδηγεί σε μία συνθήκη χωρικού μειονεκτήματος απέναντι σε μία συγκεκριμένη κοινωνικό-οικονομική ομάδα της κοινότητας.

Σχετικά με τα άτομα που πάσχουν από ψυχικές ασθένειες στην Αγία Αικατερίνη δεν σημειώνονται πολλά περιστατικά. Ωστόσο, εκπρόσωποι κοινωνικών υπηρεσιών τονίζουν ότι ο Πόρος και οι όμορες περιοχές καταγράφουν αυξημένα ποσοστά ατόμων που πάσχουν από ψυχικές ασθένειες και ενίοτε παρατηρούνται απορριπτικές στάσεις από την κοινότητα για τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Παρόμοιες στάσεις παρατηρούνται και για άλλες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι οι Ρομά για τους οποίους αναφέρεται ότι ανέκαθεν δεν γίνονταν αποδεκτοί και συνεχίζουν να αποτελούν ταμπού για τους κατοίκους παρά τις συχνές πλέον συναναστροφές στην καθημερινότητα και κυρίως στις λαϊκές αγορές (Συνέντευξη Νο 31). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αρνητικής στάσης τόσο απέναντι σε μετανάστες όσο και σε Ρομά είναι το απόσπασμα που ακολουθεί:

«Πλέον ο κόσμος έφυγε, άλλοι πέθαναν, άλλοι πήγαν σε άλλες γειτονιές. Άλλαξε η γειτονιά, έχουν έρθει ένα σωρό ξένοι και έχουν κάτσει. έχουν έρθει οι Ρομά αλλά είναι λίγοι ευτυχώς. Αλλά και αυτοί οι λίγοι χαλάνε τη γειτονιά» (Συνέντευξη Νο 68).

Σε σχετικούς σχολιασμούς τονίζεται ότι ο Πόρος τη δεκαετία του 1980 αποτελούσε «μια γκετοποιημένη» περιοχή (Συνέντευξη Νο 31) ενώ παρόμοιοι αναφορές υπάρχουν και για τη Χρυσοπηγή, η οποία περιγράφεται ως «δακτυλοδεικτούμενη», αφενός λόγω των πασχόντων από την ασθένεια του Χάνσεν που μεταφέρθηκαν στην περιοχή και αφετέρου λόγω των προσφύγων που τη μετοίκησαν μετά την μικρασιατική καταστροφή.

Κοινωνική συνοχή, πρακτικές αλληλεγγύης, συμμετοχικότητα και κοινωνική οικονομία

Στην Αγία Αικατερίνη σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής των κατοίκων διαδραματίζει ο πολιτιστικός σύλλογος, ο οποίος συνεργάζεται, επίσηςάμεσα και με τις υπηρεσίες και τους φορείς της κοινότητας. Εκτός από την παροχή συσσιτίου σε συνεργασία με τα ιδρύματα Καλοκαιρινού, ο σύλλογος συγκεντρώνει καιδιαμοιράζει είδη ένδυσης αλλά και οικιακού εξοπλισμού από κοινού με την εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης. Παράλληλα, ενδιαφέρουσα είναι η συνεργασία του συλλόγου με τα σχολεία της κοινότητας, μέσω της οποίας ενισχύεται και η δραστηριοποίηση των νέων ατόμων για συμμετοχή στα κοινά του τόπου. Πέραν της δράσης του συλλόγου, η κοινότητα της Αγίας Αικατερίνης παρουσιάζεται στο σύνολό της δεμένη, με κοινωνικά δίκτυα που διατηρούν σχέσεις αλληλεγγύης: «οι άνθρωποι γνωρίζονται εδώ στην περιοχή [...] η περιοχή θα στηρίξει τον αδύναμο» (Συνέντευξη Νο 38). Θετικό ρόλο στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής διαδραματίζει και ο μικρός αναλογικά αριθμός των κατοίκων, συνθήκη που ευνοεί την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων.

Στον Πόρο κατά καιρούς δραστηριοποιούνται εθελοντικές ομάδες, προκειμένου να στηρίξουν το έργο των κοινωνικών υπηρεσιών. Παράλληλα πολύ σημαντική παρουσιάζεται η δράση του Πνευματικού Κέντρου του Αγίου Γεωργίου, το οποίο

καθημερινά οργανώνει συσσίτια για τους οικονομικά αδύναμους της περιοχής, ενώ σε συνεργασία με το Κ.Α.Π.Η. Πόρου, πριν την περίοδο της πανδημίας διοργάνωνε ενημερωτικές ημερίδες σχετικές με την νόσο του Αλτσχάιμερ ή άλλες παθήσεις που αφορούν κατά βάση την τρίτη ηλικία. Ο Πόρος παρουσιάζεται, επίσης, στις συνεντεύξεις ως μια περιοχή που διατηρεί το χαρακτηριστικό της επικοινωνίας μεταξύ των κατοίκων της: «είναι γειτονιές, αυτό είναι το καλό, ότι είναι γειτονιές και υπάρχει ακόμα η στήριξη στους πιο παλιούς. [...] Στους νέους έχει λιγάκι ατονήσει» (Συνέντευξη Νο 31). Η τάση απομόνωσης των σημερινών κατοίκων τονίζεται και από κάτοικο της Χρυσοπηγής που θυμάται με νοσταλγία την κοινότητα των παλαιότερων χρόνων, την οποία συγκροτούσαν «άνθρωποι πιο σωστοί, πιο ωραίοι [...] με ανθρωπιά, με φιλότιμο που λέμε» (Συνέντευξη Νο 68).

Αυτές οι δράσεις αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των κατοίκων αναδεικνύουν την άμεση ανάγκη για κοινωνική αλλαγή και στήριξη στις υπό μελέτη περιοχές. Ωστόσο, η κοινωνική δικτύωση των κατοίκων φαίνεται να περιορίζεται στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνικότητας και της καθημερινής συναναστροφής, η οποία σε πολλές περιπτώσεις υιοθετεί και χαρακτηριστικά αλληλοϋποστήριξης. Το σημαντικό έλλειμμα, ωστόσο, που εντοπίζεται στις υπό μελέτη περιοχές σχετίζεται με την κινηματική δράση και τη συμμετοχικότητα των κατοίκων στα κοινά του τόπου τους. Στο πλαίσιο αυτό περιοχή δεν διαθέτει εγχειρήματα αυτοδιαχείρισης ή ομάδες που στοχεύουν στην κοινωνική αλλαγή. Αντίστοιχο έλλειμμα εντοπίζεται και στην ανάπτυξη του τομέα της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, η οποία είναι άγνωστη για τους αφηγητές. Η ελλιπής ενημέρωση και εκπαίδευση του κόσμου, η οποία όπως υποστηρίζουν εμπλεκόμενοι φορείς «δεν υπάρχει πουθενά από την οικογένεια, το σχολείο, τον τρόπο που λειτουργεί η κοινωνία» (Συνέντευξη Νο 67), δημιουργεί συχνά παρανοήσεις σχετικά με την ταυτότητα και τις δυνατότητες της κοινωνικής οικονομίας. Χαρακτηριστική επικρατούσα άποψη είναι ότι «οι φορείς αλληλέγγυας οικονομίας δουλεύουν τσάμπα» (Συνέντευξη Νο 67). Η ταύτιση της Κ.Α.Ο στη συνείδηση του κόσμου με τον εθελοντισμό έχει σαν αποτέλεσμα να μην προσλαμβάνεται ως εναλλακτική οικονομικό μοντέλο με ευκαιρίες επιχειρηματικότητας.

Κοινωνικές υπηρεσίες, δομές υγείας, υποδομές και περιβάλλον

Όσον αφορά τις κοινωνικές υπηρεσίες από την ποιοτική έρευνα προκύπτει η δυσκολία των δομών να καλύψουν τις ανάγκες της ευρύτερης περιοχής. Για παράδειγμα το ΚΕ.ΚΟΙΦ.Α.Π.Η. Πόρου έχει στην αρμοδιότητά του εκτός του Πόρου τις Πατέλες και τη Χρυσοπηγή και το αντίστοιχο της Αγίας Αικατερίνης την Αγία Αικατερίνη και τον Κατσαμπά. Τα ΚΕ.ΚΟΙΦ.Α.Π.Η. ήταν αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων του 2011 του Δήμου Ηρακλείου με τη διεύρυνση των υπηρεσιών των Κ.Α.Π.Η. Η συγκεκριμένη μεταρρύθμιση αν και κομβική για τις συγκεκριμένες υπηρεσίες οδήγησε σε πληθώρα

άλλων ζητημάτων, μεταξύ των οποίων η αύξηση του φόρτου εργασίας χωρίς την παράλληλη αύξηση του εξειδικευμένου προσωπικού.

Μετονομαστήκανε από Κ.Α.Π.Η. σε ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. με το ίδιο προσωπικό. Κάτι το οποίο είχε ειδικότητα στην τρίτη ηλικία, πήρε και άλλα κομμάτια που είναι η κοινότητα. Ό,τι ονομάζουμε κοινότητα» (Συνέντευξη Νο 31).

Στο πλαίσιο αυτό σημειώνονται ελλείψεις σε διοικητικό προσωπικό αλλά και στην επιστημονική ομάδα με απουσία αρκετών ειδικοτήτων (ψυχολόγων και γιατρών) αλλά και με εργαζόμενους ορισμένου χρόνου: «Οι συμβασιούχοι, κάτι οκτάμηνοι που έρχονται δεν θεωρώ ότι είναι προσωπικό της υπηρεσίας, γιατί ώσπου να εκπαιδευτούν και να ξεκινήσουν λήγει η σύμβαση» (Συνέντευξη Νο 38). Η παραπάνω συνθήκη συνεπάγεται ένα διττό πρόβλημα: αφενός τα εργαζόμενα μέλη της υπηρεσίας καλούνται να διαχειριστούν πολύ μεγαλύτερο φόρτο εργασίας και αφετέρου οι συγκεκριμένες υπηρεσίες, έχοντας προσωπικό ορισμένου χρόνου με επισφαλή συνθήκη εργασίας, στερούνται σε ποιότητα κατά την παροχή των συγκεκριμένων υπηρεσιών. Ιδιαίτερα το ζήτημα του φόρτου εργασίας τονίζεται στις υπηρεσίες τόσο του Πόρο όσο και της Αγίας Αικατερίνης. Συχνά οι ερωτώμενοι παραπονιούνται ότι «κάνουν δουλειά για τρεις» (Συνέντευξη Νο 31) και εξηγούν ότι ο φόρτος εργασίας «είναι υπέρογκος γιατί υπάρχει πληθώρα αντικειμένων» (Συνέντευξη Νο 38). Ιδιαίτερα οι κοινωνικοί λειτουργοί βιώνουν ένα αίσθημα κατακερματισμού των αρμοδιοτήτων τους, καθώς καλούνται να εστιάσουν ταυτόχρονα σε διάφορες ηλικιακές ομάδες, στην κοινότητα, στους οικονομικά αδύναμους και στα εισαγγελικά περιστατικά.

Επιπλέον, σημειώνεται ότι ο κατακερματισμός των υπόλοιπων κοινωνικών υπηρεσιών και υπηρεσιών υγείας, επιβαρύνει ακόμα περισσότερο τις συγκεκριμένες υπηρεσίες καθώς όπως υποστηρίζουν «κράτος και φορείς αυτό που κάνουν είναι να στέλνουν εξυπηρετούμενους σε εμάς» (Συνέντευξη Νο 31). Στο πλαίσιο αυτό οι εργαζόμενοι/ες τονίζουν ότι μολονότι τα ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η μεταξύ άλλων καλούνται να πραγματοποιούν και δράσεις πρόληψης προς την κοινότητα, προκειμένου αφενός να προστατευτεί η ίδια αλλά και να αποσυμφορηθούν οι δομές υγείας, στην πράξη αυτό κρίνεται αδύνατο. Οι δράσεις πρόληψης απαιτούν χρόνο, που οι υπηρεσίες δεν διαθέτουν, διότι όπως περιγράφουν καλούνται να αντιμετωπίσουν ποικίλα επείγοντα προβλήματα των ωφελούμενων ή να διεκπεραιώσουν γραφειοκρατικές λειτουργίες. Εντούτοις οι δράσεις πρόληψης συνοδεύονται από ένα θετικό πρόσημο, το οποίο έρχεται σε αντίθεση με τον ρόλο που καλούνται να αναλάβουν όταν, για παράδειγμα, διαχειρίζονται εισαγγελικά περιστατικά:

Η θεραπευτική σχέση που μπορεί να έχεις αναπτύξει με κάποιον, με το που αλλάξει ο ρόλος σου και πας με ένα χαρτί εισαγγελέα, τον έχασες. Και ενώ ο σκοπός μου εμένα είναι η πρόληψη και η θεραπεία, αλλά όχι έχοντας από πίσω κάποιον μηχανισμό που είναι ο εισαγγελέας, που είναι θεσμός πολύ διαφορετικός, εντάξει και συνήθως έχουν την έννοια της καταστολής (Συνέντευξη Νο 31).

Συνδυαστικά οι συγκεκριμένες κοινωνικές υπηρεσίες, καθώς και το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» αντιμετωπίζουν και ζητήματα υποδομών και εξοπλισμού, διότι αφενός στερούνται των κατάλληλων κτηρίων για τη στέγασή τους και αφετέρου το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» δεν διαθέτει μέσα μεταφοράς, όταν η βασική του αρμοδιότητα είναι οι κατ' οίκον επισκέψεις. Παρά τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν, οι κοινωνικές υπηρεσίες φαίνεται να έχουν εισχωρήσει στην κοινότητα διαμορφώνοντας σταθερές σχέσεις εμπιστοσύνης και στήριξης. Ωστόσο η ύπαρξη των συγκεκριμένων φορέων δεν επαρκεί για την κάλυψη του συνόλου των αναγκών των υπό μελέτη περιοχών.

Έλλειμμα εντοπίζεται και στις υπηρεσίες ημερήσιας φροντίδας ηλικιωμένων, συνθήκη που επιβαρύνει τους ηλικιωμένους που δεν διαθέτουν οικογενειακό δίκτυο για την καθημερινή τους φροντίδα και απασχόληση: «ο σύλλογος προσπαθεί και το έχει βάλει σε ένα πολύ καλό δρόμο, να γίνουν μονάδες Κ.Η.Φ.Η.» (Συνέντευξη Νο 41). Αντίστοιχη ανεπάρκεια διαφάνηκε από τις απαντήσεις των κατοίκων και για τις δομές δημόσιας υγείας καθώς όπως υποστηρίζουν σε επίπεδο πρωτοβάθμιας φροντίδας «υπάρχει μία ΤΟ.Μ.Υ. αλλά στο σημείο που είναι, κάποιος που δεν μπορούν να κινηθούν και δεν έχουν μεταφορικό, δεν θα μπορέσουν να πάνε» (Συνέντευξη Νο 40). Ιδιαίτερα στον τομέα της ψυχικής υγείας σημειώνεται η ανάγκη των κατοίκων για τη δημιουργία σχετικών δημόσιων δομών, οι οποίες να αφορούν και ανήλικα άτομα και να είναι προσβάσιμες από την κοινότητα: «έχει το Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο, αλλά επρόκειτο τώρα να κλείσει λόγω μείωσης προσωπικού και μη προσλήψεων» (Συνέντευξη Νο 41).

Επιπλέον, προβλήματα πρόσβασης στα δύο νοσοκομεία αναφέρουν οι κάτοικοι της Αγίας Αικατερίνης καθώς η γεωγραφική της θέση και η έλλειψη δημόσιας συγκοινωνιακής σύνδεσης επιβαρύνει οικονομικά τα άτομα που καλούνται να χρησιμοποιήσουν ιδιωτικά μέσα μετακίνησης. Πέραν των έκτακτων αναγκών μετακίνησης, η βελτίωση των δημόσιων συγκοινωνιών αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τους όρους διαβίωσης των κατοίκων:

Θα μπορούσε να βάλει ένα πολύ μικρό λεωφορείο, όπως έχει η Αθήνα, που να κινεί τους κατοίκους από το πρωί μέχρι το μεσημέρι δωρεάν [...]. Θα βοηθούσε πολύ τους ανθρώπους που είναι συνταξιούχοι και δεν μπορούν να κινηθούν. Θα βοηθούσε πολύ τους ανθρώπους που δεν έχουν μεταφορικό (Συνέντευξη Νο 40).

Σχετικά με τη δυνατότητα των τοπικών και κεντρικών αρχών να αναβαθμίσουν τις υποδομές και τις υπηρεσίες σχολιάζεται, επίσης, η ανάγκη για συμμετοχή από τα κάτω: «καλό θα είναι πάντα να ακούγονται οι προτάσεις των ανθρώπων που ζουν στην καθημερινότητα αυτή» (Συνέντευξη Νο 38). Στο πλαίσιο αυτό τόσο το προσωπικό των υπηρεσιών όσο και οι ίδιοι οι κάτοικοι εξέφρασαν την ανάγκη τους για «κοινωνική ορατότητα» από τις τοπικές αρχές, προκειμένου να εντοπιστούν και να αναγνωριστούν τα ζητήματα που αντιμετωπίζει η εκάστοτε περιοχή, μεταξύ των οποίων ζητήματα που αφορούν στο οδικό δίκτυο, στη διάνοιξη και ασφαλιτοστρωση των δρόμων, στη

σηματοδότηση αλλά και τη δημιουργία πεζοδρομίων για την ασφαλέστερη διέλευση των πεζών.

Έντονες είναι και οι αναφορές των κατοίκων σε ότι αφορά τις υποδομές σε πράσινο, παιδικές χαρές και κοινόχρηστους χώρους αναψυχής για τις οποίες δηλώνουν ότι υπάρχει σημαντικό έλλειμμα. Σε αυτό το πλαίσιο, χαρακτηριστικές είναι οι συγκρίσεις με το παρελθόν που επιβεβαιώνουν την οικιστική δόμηση των τελευταίων δεκαετιών εις βάρος των δημόσιων χώρων: «Εγώ εδώ γεννήθηκα [στη Χρυσοπηγή] Καμία σχέση η γειτονιά με το τώρα, παίζαμε με τα παιδιά στην πλατεία, είχε τεράστια δέντρα με κάγκελα γύρω-γύρω» (Συνέντευξη Νο 68). Σήμερα, αν και αναφέρεται ότι σε επίπεδο ιδιωτών διατηρούνται αυλές με κήπους, ιδιαίτερα στις μονοκατοικίες των προσφύγων, τονίζεται η ανάγκη για αποκατάσταση των δημόσιων χώρων πρασίνου η οποία, όπως υποστηρίζεται θα συμβάλει τόσο στην αύξηση της κοινωνικότητας των κατοίκων όσο και στον περιορισμό των εκδηλώσεων βίας:

Έχουμε βέβαια κήπους στα σπιτάκια που είναι μονοκατοικίες, ειδικά εκεί που είναι τα προσφυγικά και ασχολούνται κάπως με το πράσινο αλλά είναι πολύ σημαντικό να υπάρχουν πάρκα σε μία πόλη. Πάρκα τα οποία να είναι σε αλληλεπίδραση με τον κάτοικο [...] όταν δεν υπάρχει φύση και πράσινο ειδικά, νομίζω ότι τα πάθη γίνονται ακόμα πιο άγρια (Συνέντευξη Νο 31).

Τέλος, οι κάτοικοι της Αγίας Αικατερίνης αναγνωρίζοντας τη δυναμική της περιοχής υπογραμμίζουν ότι υπάρχουν διαθέσιμοι δημόσιοι χώροι οι οποίοι με την κατάλληλη διαμόρφωση και δενδροφύτευση θα μπορούσαν να βελτιώσουν σημαντικά την ποιότητα ζωής των κατοίκων τόσο της ίδιας συνοικίας όσο και των ευρύτερων περιοχών (Συνέντευξη Νο 40).

Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση

Στο σύνολο των υπό μελέτη περιοχών οι ανάγκες για παρέμβαση είναι σημαντικές και ποικίλες. Όπως αποτυπώνεται από τον λόγο αφηγητών/τριών στο σύνολο των περιοχών κρίνεται αναγκαίο να δοθεί έμφαση στην ανάπτυξη της οικονομίας και των διαθέσιμων δομών/υποδομών και δημόσιων χώρων. Παρότι από τα δεδομένα της ποιοτικής έρευνας αναδείχθηκαν αρκετές κοινωνικές δυσλειτουργίες, μεταξύ των οποίων η κοινωνική απομόνωση, η παραβατικότητα, η χρήση αλκοόλ και ουσιών και η σχολική διαρροή, αυτά φαίνεται να συνδέονται αιτιακά τόσο με την οικονομική δυσχέρεια, όσο και με την αδυναμία του κοινωνικού κράτους να καλύψει τις ανάγκες των κατοίκων στο επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Αναλυτικότερα για τις υποδομές, οι συμμετέχοντες/-ουσες κάνουν λόγο για την ανάγκη δημιουργίας καλύτερων οδικών αρτηριών, πεζοδρομίων, κοινόχρηστων χώρων πρασίνου και πάρκων. Η άναρχη εξάπλωση της οικιστικής δόμησης εις βάρος των

δημόσιων χώρων -κυρίως στην Χρυσοπηγή και τα Νταμάρια- φαίνεται να δυσχεραίνει την ποιότητα διαβίωσης των κατοίκων. Παράλληλα, τονίζεται η ανάγκη όχι μόνο για ενίσχυση των δημόσιων χώρων αναψυχής, αλλά και για ασφαλέστερη πρόσβαση σε αυτούς από ανήλικα παιδιά, καθώς όπως υποστηρίζεται σε χώρους όπως οι παιδικές χαρές και οι πλατείες αναπτύσσονται παραβατικές δραστηριότητες «ιδιαίτερα τις νυχτερινές ώρες» (Συνέντευξη Νο 40).

Από τους κατοίκους της Αγίας Αικατερίνης τονίζεται emphaticά η ανάγκη για «δρόμους που πρέπει να φτιαχτούν» ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση (Συνέντευξη Νο 41), αλλά και η παράλληλη ενίσχυση των δρομολογίων της δημόσιας αστικής συγκοινωνίας. Σημαντικό αίτημα η πραγματοποίηση του οποίου θα συμβάλει στην αναβάθμιση της Αγίας Αικατερίνης, στη δυνατότητα οικοδόμησης και καθορισμού των χρήσεων γης, αλλά και στη βελτίωση των δημόσιων υποδομών στο σύνολό τους είναι η ένταξη της περιοχής στο σχέδιο πόλης: «θέλουμε να γίνει ολοκλήρωση της πράξης εφαρμογής. Αυτό δηλαδή σημαίνει να εφαρμοστεί το σχέδιο πόλης που έχει εγκριθεί» (Συνέντευξη Νο 39).

Για το σύνολο των υπό μελέτη περιοχών τονίζεται ότι πρέπει να ενισχυθούν οι υποδομές και οι υπηρεσίες στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας και της δημόσιας υγείας, με ιδιαίτερη έμφαση στην ψυχική υγεία και τις ευκαιρίες απεξάρτησης από ουσίες. Στο πλαίσιο αυτό, οι κάτοικοι αναφέρουν την ανάγκη για δωρεάν ψυχολογική και ψυχιατρική υποστήριξη (Συνέντευξη Νο 40), δεδομένης της αύξησης της ψυχολογικής πίεσης -επακόλουθο τόσο της οικονομικής στενότητας των ετών της κρίσης όσο και του κοινωνικού περιορισμού την περίοδο της πανδημίας. Για να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της κοινότητας, τα στελέχη των κοινωνικών υπηρεσιών προτείνουν μία ολική αναδιοργάνωση του συστήματος με στόχο να διακριθούν «οι υπηρεσίες και οι αρμοδιότητες, όχι μόνο σε επίπεδο διεύθυνσης αλλά και σε επίπεδο κεντρικού κράτος» (Συνέντευξη Νο 40). Ανεξάρτητα από τα ζητήματα της έλλειψης υποδομών που -όπως αναφέρεται- αντιμετωπίζουν οι κοινωνικές υπηρεσίες, μια τέτοια στόχευση αναμένεται να επιλύσει το πρόβλημα της υποστελέχωσης και να μετριάσει τον φόρτο εργασίας των εργαζόμενων. Η ενίσχυση των κοινωνικών υπηρεσιών σε ανθρώπινους και υλικούς πόρους θα μπορούσε να επιδράσει θετικά στην ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Παράλληλα, οι κάτοικοι της περιοχής, όπως και οι εργαζόμενοι/ες στις κοινωνικές υπηρεσίες σχολιάζουν την ανάγκη για την ανάπτυξη σχετικών στρατηγικών δράσεων, με ενεργητικό προσανατολισμό, ώστε όσοι/ες βρίσκονται σε συνθήκη ανεργίας και λαμβάνουν μακροχρόνια επιδόματα να ενταχθούν σταδιακά στην αγορά εργασίας. Η ανάγκη για οικονομική ένταξη, η οποία επιβεβαιώνεται και από τους ποσοτικούς δείκτες, παρουσιάζεται εντονότερη έπειτα από τις αλληπάλληλες διαδοχικές κρίσεις οι οποίες επέδρασαν σημαντικά στον κόσμο της εργασίας. Σε κάθε περίπτωση μεγάλη έμφαση δίνεται στη σημασία της οικονομικής ενθάρρυνσης των οικονομικά ευάλωτων νοικοκυριών της περιοχής καθώς «η οικονομική άνεση είναι αυτό που θα δώσει σε

όλους τους ανθρώπους να κάνουν ένα βήμα παραπάνω και τη συνθήκη της ευζωίας» (Συνέντευξη Νο 32).

Τέλος, έμφαση δίνεται και στην ανάγκη για αύξηση των δυνατοτήτων πολιτισμικής και κοινωνική ένταξης, με τους κατοίκους της Αγίας Αικατερίνης να διεκδικούν τη στήριξη του Πολιτιστικού Συλλόγου από την πλευρά του Δήμου:

Θα μπορούσε ο Δήμος να αναλάβει την καθαριότητα των κτηρίων. Όλα αυτά που σου λέω τα έχει ο Δήμος, έχει τη δυνατότητα. Και καθαρίστριες έχει. Και για βλάβες και ζημιές που παθαίνουμε, έχει συνεργεία δικά του, οπότε μπορεί να τα αναλάβει [...] Αυτός δεν κάνει συντήρηση στα κτήρια του; Γιατί να μη συντηρήσει και αυτό; Έχει συνεργεία μογατζήδων. Δεν βάφει τα σχολειά; Τα βάφει. Ε, σχολειό είναι και εμάς. Ειδές πόσα πράγματα μπορεί να μας κάνει; (Συνέντευξη Νο 39).

Η ενίσχυση των πολιτισμικών δράσεων, η στήριξη των εγχειρημάτων από τα κάτω, αλλά και η ενημέρωση του κόσμου για τις δυνατότητες μιας εναλλακτικής κοινωνικής οικονομίας αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για τον μετασχηματισμό των κοινοτήτων, μέσω πρωτοβουλιών όπου οι κάτοικοι δεν θα είναι απλοί παρατηρητές αλλά ενεργοί συμμετοχοί. Σε αυτό το πλαίσιο οι ίδιοι διεκδικούν «ορατότητα» και συμμετοχή στις αποφάσεις που τους αφορούν.

Νέα Αλικαρνασσός (νησίδες αποστέρησης)

Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα

Η Νέα Αλικαρνασσός, προσφυγική συνοικία στα ανατολικά του Ηρακλείου, πήρε το όνομά της από την Αλικαρνασσό (Πετρούμι/Bodrum) των παραλίων της Μικράς Ασίας, τόπο προέλευσης των περισσότερων κατοίκων της κατά το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα. Σήμερα οριοθετείται βόρεια από το παραλιακό μέτωπο, τη λεωφόρο Στέλιου Καζαντζίδη στα δυτικά, το Αεροδρόμιο «Νίκος Καζαντζάκης» ανατολικά, ενώ στον νότο εκτείνεται μέχρι τη Βιομηχανική Περιοχή του Ηρακλείου. Η περιοχή Καπάζουρνα, ένα μικρό τμήμα δυτικά της Λεωφόρου Καζαντζίδη ανήκει επίσης στη Νέα Αλικαρνασσό και αποτελεί μια από τις περιοχές που παραμένουν εκτός σχεδίου πόλης.

Η κοινότητα αποτέλεσε αυτόνομο Δήμο από το 1989 στον οποίον το 1999 εντάχθηκε η τοπική κοινότητα Καλλιθέας με την Καλλιθέα, τον Καρτερό και τον Πρασσά. Το 2011, με το πρόγραμμα «Καλλικράτης» ο Δήμος συνενώθηκε με τον Δήμο Ηρακλείου και σήμερα αποτελεί την ιστορική του έδρα. Η Δημοτική Ενότητα της Νέας Αλικαρνασσού έχει έκταση 16.098 στρεμμάτων και πληθυσμό 14.624 κατοίκων (13.090 στη Δημοτική Κοινότητα Νέας Αλικαρνασσού και 1.534 στην Τοπική Κοινότητα Καλλιθέας) (ΕΛ.ΣΤΑΤ. απογραφή πληθυσμού 2021).

Η Νέα Αλικαρνασσός αποτελούσε τμήμα του Μινωικού λιμενικού οικισμού μαζί με τον Πόρο και τον Κατσαμπά (Dimoroulou-Rethemiotaki 2004: 365). Επόμενες αναφορές προέρχονται από τα χρόνια της Ενετοκρατίας και κάνουν λόγο για την ύπαρξη ενός εκ των δυο λοιμοκαθαρητηρίων του Ηρακλείου στο «Μανδράκι», το βορειότερο σημείο της σημερινής Νέας Αλικαρνασσού (Φραγκάκι 1978). Πρόκειται για χώρους απομόνωσης των λεπρών που οι Βενετοί ονόμαζαν «Λαζαρέτα». Στα κείμενα του Τζουάνες Παπαδόπουλου (2012: 47) τον 17^ο αιώνα η περιοχή, μαζί με τα προάστια του Μαρουλά και του Κατσαμπά, αναφέρεται ως «εξοχή».

Η δημιουργία της Νέας Αλικαρνασσού στη σημερινή της μορφή έχει τις ρίζες της στις πολιτικές εξελίξεις των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Οι συστηματικοί διωγμοί των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από τις τουρκικές κυβερνήσεις ήδη από το 1908 με την άνοδο του νεοτουρκισμού και αργότερα με την έναρξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου είχαν σαν αποτέλεσμα μεγάλες εισροές προσφύγων στη χώρα (Τζεδάκη-Αποστολάκη 2011: 418). Οι κάτοικοι των παράκτιων πόλεων της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας, μεταξύ των οποίων και της Αλικαρνασσού, με πρώτο σταθμό τα νησιά των Δωδεκανήσων και στη συνέχεια την Κρήτη, έφθασαν στη Σητεία και έπειτα στο Ηράκλειο όπου φιλοξενήθηκαν, κυρίως, σε παραπήγματα γύρω από τη Χανιώπορτα. Το δεύτερο μεγαλύτερο προσφυγικό κύμα ακολούθησε τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 και τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923) η οποία μεταξύ άλλων προέβλεπε τη Ανταλλαγή των

Πληθυσμών, με τους νεοαφιχθέντες στην πόλη του Ηρακλείου να φιλοξενούνται σε δημόσια και ιδιωτικά κτήρια της Ακ Τάμπια (Φρούριο Αγίου Δημητρίου στην Ανάληψη) και του Βαλιδέ Τζαμί, καθώς και στους τούρκικους στρατώνες του Κατσαμπά (Περισυνάκης 2010: 62-70). Αντίστοιχα, οι μουσουλμάνοι κάτοικοι του Ηρακλείου εγκατέλειψαν την πόλη με προορισμό την Τουρκία, αφήνοντας πίσω κενές κατοικίες, τζαμιά και ευρύτερες εκτάσεις. Για την υποδοχή, τη στέγαση, την περίθαλψη και την παροχή ειδών πρώτης ανάγκης στους πρόσφυγες του Ηρακλείου, η τοπική αυτοδιοίκηση συνέστησε το 1922 την «Κεντρική Επιτροπή Περιθάλψεως Ηρακλείου», ενώ πολύ σημαντική ήταν και η συμβολή των ιδιωτών επιχειρηματιών και των κατοίκων της πόλης εν γένει (Περισυνάκης 2010: 87-91, Χαλκιαδάκης 2019: 4).

Η μετεγκατάσταση των προσφύγων αποφασίστηκε, μεταξύ άλλων, σε μια αγροτική και παραθαλάσσια έκταση με ελάχιστα, κυρίως τουρκικά, μετόχια. Με κύριο εκπρόσωπο τον Μιχάλη Ελευθεριάδη, συνεργάτη του Ελευθερίου Βενιζέλου και μετέπειτα πρόεδρο της Νέας Αλικαρνασσοῦ, ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επιλογή της περιοχής λόγω της χωρικής και μορφολογικής ομοιότητάς της με την Αλικαρνασσό της Μικράς Ασίας, ξεκίνησαν οι εργασίες ανέγερσης των νέων κατοικιών (Χαλκιαδάκης 2019: 5).

Ο στεγαστικός σχεδιασμός είχε ως κύριο κριτήριο την επαγγελματική ταυτότητα των κατοίκων, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν τρεις οικιστικές ζώνες: τα «Θαλασσιά» στον βορρά που παραχωρήθηκαν στους αλιείς, τα «Γεωργικά» στον νότο που παραχωρήθηκαν στους αγρότες και τα «Αστικά», γύρω από τον Ι.Ν. Αγίου Νικολάου, στα οποία εγκαταστάθηκαν οι τεχνίτες, οικοδόμοι, έμποροι κ.ά. (Περισυνάκης 2010: 108). Η επίσημη αναγνώριση της Νέας Αλικαρνασσοῦ «ως κοινότητας του εν τω νομῷ Ηρακλείου Κρήτης μόνιμου συνοικισμού προσφύγων» έγινε το 1926 (ΦΕΚ 186Α/1926). Η οικοδόμηση της Νέας Αλικαρνασσοῦ, με ρυμοτομικό σχέδιο που προέβλεπε μεγάλα οικιστικά τετράγωνα, αρκετούς δημόσιους χώρους, και άνετους δρόμους με κάθετο προσανατολισμό από την ανατολή προς τη δύση και από τον βορρά προς τον νότο διαμόρφωσε έναν συνοικισμό με απρόσκοπτη ορατότητα προς τη θάλασσα.

Φωτογραφίες 44 & 45. Οι οδοί Μανσώλου στο κέντρο της Αλικαρνασσού (αριστερά) και Ηροδότου στα Γεωργικά (δεξιά). Λήψεις από νότο προς βορρά, Χαρά Κόκκινου Ιούνιος 2023.

Η προσφυγική ταυτότητα της Νέας Αλικαρνασσού είναι χωρικά αποτυπωμένη σχεδόν σε κάθε γωνιά της περιοχής. Παράδειγμα αποτελούν τα ονόματα των δρόμων που παραπέμπουν στην πολιτισμική κληρονομία των κατοίκων (Μανσώλου από το Μανσωλείο της Αλικαρνασσού, Αρτεμισίας από τη βασίλισσα της Αλικαρνασσού, Ηροδότου από τον Αρχαίο Έλληνα ιστορικό με καταγωγή από την Αλικαρνασσό κ.ά.). Η συλλογική μνήμη των κατοίκων της Νέας Αλικαρνασσού εγγράφεται και στα μνημεία της περιοχής. Το άγαλμα του Ηροδότου του «Αλικαρνασσεύς» στη συμβολή των οδών Καζαντζίδα και Ικάρου που οριοθετεί και το δυτικό όριο της περιοχής και η προτομή του στο πάρκο «Ιωάννη Βαρδαξή» αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα ιστορικής αναφοράς και μνήμης.

Ωστόσο, αν και οικιστική περιοχή, οι εκτάσεις όπου δημιουργήθηκε ο προσφυγικός συνοικισμός της Νέας Αλικαρνασσού φαίνεται ότι αποτέλεσαν λύση για την εξυπηρέτηση πολλών αναγκών της ευρύτερης πόλης του Ηράκλειου. Έτσι, στην περιοχή δημιουργήθηκε πλήθος κοινωφελών εγκαταστάσεων, υποδομών και υπηρεσιών μεταξύ των οποίων: το αεροδρόμιο «Νίκος Καζαντζάκης» σε απόσταση λίγων μόλις μέτρων από τις ανατολικές κατοικίες του οικισμού · η κλειστή φυλακή της Αλικαρνασσού, στις ανατολικές παρυφές του οικιστικού ιστού της περιοχής· τα δημοτικά σφαγεία της πόλης του Ηρακλείου· το κέντρο αστέγων του Δήμου Ηρακλείου· το στρατόπεδο «Δασκαλογιάννη» όπου στεγάζεται η Σχολή Έφεδρων Αξιωματικών· η Βιομηχανική Περιοχή η οποία κατέλαβε μια μεγάλη έκταση στην περιοχή Δυο Αοράκια· ο Σταθμός Μεταφόρτωσης Απορριμμάτων, η Μονάδα Προεπεξεργασίας Απορριμμάτων, η λαχαναγορά, η Δ/ση Αστυνομίας Ηρακλείου και,

τέλος, ο συνοικισμός των Ρομά³⁰ (για τον συνοικισμό βλ. αναλυτικά ενότητα «Συνοικισμοί Ρομά στα Δυο Αοράκια και στα πρώην Δημοτικά Σφαγεία»)

Τέλος, παρά την πρόβλεψη κατά τον σχεδιασμό της Νέας Αλικαρνασσού για άνετους δημόσιους χώρους εντός της οικιστικής ζώνης, τα πάρκα, οι παιδικές χαρές και οι εστίες πρασίνου είναι, όπως και στο σύνολο της πόλης του Ηρακλείου, ανεπαρκείς καθώς σε κάθε κάτοικο αντιστοιχούν μόλις 4,57 m² πρασίνου (Δήμος Ηρακλείου 2021β: 28-29), αριθμός μεγαλύτερος μεν από τους αντίστοιχους στις Πολεοδομικές Ενότητες του κέντρου της πόλης (βόρεια και εντός των τειχών), αλλά ιδιαίτερα χαμηλός για την ποιότητα της ζωής των κατοίκων, καθώς σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α. στις μητροπολιτικές περιοχές η ελάχιστη αναλογία πρασίνου ανά κάτοικο -με όρους περιβαλλοντικής βιωσιμότητας- ορίζεται στα 9 m² (OECD 2014: 180).

Αναλυτικότερα, βόρεια της Ικάρου -στα Αστικά, τα Θαλασσινά και τον Άγιο Νεκτάριο- ο κυριότερος υπαίθριος χώρος αναψυχής που συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό επισκεπτών είναι το δημοτικό πάρκο «Ιωάννη Βαρδαξή» μεταξύ των οδών Αρτεμισίας, Ηρακλείτου και Διονύσου, το οποίο το καλοκαίρι του 2022 εντάχθηκε στην πρωτοβουλία αναβάθμισης δημόσιων χώρων του Δήμου Ηρακλείου και, σήμερα, περιλαμβάνει σύγχρονη παιδική χαρά. Δυο ακόμη πολύ μικρές παιδικές χαρές, στην οδό Μικράς Ασίας και στην οδό Κεράμου, καλύπτουν το ανατολικό και το δυτικό τμήμα της κεντρικής Νέας Αλικαρνασσού. Τα Γεωργικά διαθέτουν δύο μικρότερα πάρκα στη συμβολή των οδών Ηροδότου και Διδούς και στην οδό Αναγεννήσεως. Τέλος, απέναντι από το κοιμητήριο της Νέας Αλικαρνασσού βρίσκεται το πάρκο «Ηράκλειτος», με υπαίθριο θέατρο πέντε κερκίδων χωρητικότητας 107 θέσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι την κατασκευή του πάρκου-θεάτρου την οποία χρηματοδότησε ο Δήμος Ηρακλείου, εμπνεύστηκε και υλοποίησε η εθελοντική ομάδα της περιοχής «Ζω Δρω». Η ίδια ομάδα συμμετείχε και στην ανάπλαση και δενδροφύτευση του δημοτικού πάρκου κυκλοφοριακής αγωγής που βρίσκεται στα παλιά σφαγεία και προσφέρει δωρεάν εκπαίδευση οδικής συμπεριφοράς (για την εθελοντική δράση της ομάδας «Ζω Δρω» βλ. ενότητα «Θρησκεία, πολιτισμός και αθλητισμός: η κληρονομία των Αλικαρνασσέων»).

Η Νέα Αλικαρνασσός, αν και συνοικία παραχωρημένη από το ελληνικό κράτος για τη στέγαση των προσφύγων της Μικράς Ασίας, συγκέντρωσε κατοίκους και από αγροτικούς οικισμούς οι οποίοι εγκαταστάθηκαν, κυρίως, στο βορειοανατολικό της τμήμα, στην περιοχή των Δημοτικών Σφαγείων που αργότερα μετονομάστηκε σε Άγιος Νεκτάριος λόγω του φερόνυμου ναού. Η συνοικία του Αγίου Νεκταρίου χαρακτηρίζεται από άναρχη δόμηση, έλλειψη χώρων πρασίνου, και στενά δρομάκια με ισόγειες, κυρίως, κατοικίες και παραμένει μέχρι και σήμερα εκτός σχεδίου πόλης.

³⁰ Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιείται ο πολιτικά καθιερωμένος όρος «Ρομά» αν και πολλές από τις φυλές επιλέγουν τον αυτοπροσδιορισμό «τσιγγάνου».

Φωτογραφία 46. Γενική άποψη της περιοχής του Αγίου Νεκταρίου στο βορειοανατολικό τμήμα της Νέας Αλικαρνασσού. Λήψη Χαρά Κόκκινου, Ιούνιος 2023.

Φωτογραφίες 47 & 48. Η άναρχη δόμηση και οι στενές διελύσεις της περιοχής του Αγίου Νεκταρίου. Λήψη Χαρά Κόκκινου, Ιούνιος 2023.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά παρουσιάζει και η Άνω Αλικαρνασσός νότια του Β.Ο.Α.Κ. η οποία παρά τις αντίστοιχες αποφάσεις σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης παραμένει, επίσης, εκτός σχεδίου πόλης. Πρόκειται για τον οικισμό «Μέσα Κατσαμπά» που το 1961 προσαρτήθηκε στην κοινότητα της Νέας Αλικαρνασσού και είκοσι χρόνια

αργότερα στον οικισμό. Η μη ένταξη των παραπάνω περιοχών στο σχέδιο πόλης αποτελεί περιοριστική συνθήκη για την οικιστική ανάπτυξή τους, για τον καθορισμό των χρήσεων γης αλλά και για την πρόβλεψη και δημιουργία κοινόχρηστων χώρων, κοινωφελών υπηρεσιών και δημόσιων υποδομών και δικτύων.

Σήμερα, δεδομένης της υψηλής κινητικότητας των κατοίκων, η ανθρωπογεωγραφία της Νέας Αλικαρνασσοῦ παρουσιάζει νέα χαρακτηριστικά με τον συμπαγή προσφυγικό χαρακτήρα της περιοχής να έχει μεταβληθεί σημαντικά. Ενδεικτική των μετακινήσεων και κυρίως των εισροών είναι η μεγάλη αύξηση (κατά 20,46%) του πληθυσμού της Δημοτικής Κοινότητας Νέας Αλικαρνασσοῦ στις δεκαετίες 1991-2011 (από 10.816 κατοίκους το 1991 σε 13.030 το 2011) (ΕΛ.ΣΤΑΤ. απογραφές πληθυσμού 1991, 2001, 2011)³¹.

Όσον αφορά τα σχέδια ανάπτυξης και ανάπλασης στη Νέα Αλικαρνασσοῦ, η μεγαλύτερη κινητικότητα παρατηρείται στον διάλογο για την αξιοποίηση των εκτάσεων του αεροδρομίου «Νίκος Καζαντζάκης» με την αναμενόμενη αποδέσμευση 3.600 στρεμμάτων έπειτα από τη μεταφορά της εγκατάστασης στο Καστέλι. Στη βάση αυτή επιχειρείται ένας χωρικός σχεδιασμός στα πλαίσια του οποίου έχει προταθεί, μεταξύ άλλων, και η «διπλή ανάπλαση» με τη μεταφορά του γηπέδου του Ο.Φ.Η. στις εγκαταστάσεις του αεροδρομίου και την παράλληλη μετατροπή της έκτασης του γηπέδου των Καμινίων σε χώρο πρασίνου και αναψυχής.³² Πέραν της διπλής ανάπλασης (στο 20% του συνόλου της περιοχής επέμβασης), το ειδικό χωρικό σχέδιο περιλαμβάνει τη δημιουργία υπερτοπικού πάρκου (στο 30% της περιοχής), την ανάπτυξη επιχειρηματικού πάρκου ειδικού τύπου (τεχνόπολη) για την ενίσχυση της ερευνητικής και τεχνολογικής δραστηριότητας και την ανάπτυξη του αγροτοδιατροφικού τομέα (Δήμος Ηρακλείου 2021β: 12-13). Ένα ακόμη έργο προς υλοποίηση είναι το πάρκο κυκλικής οικονομίας στη θέση «Μαύρος Σπήλιος» βορειανατολικά της ΒΙ.ΠΕ., στον ευρύτερο χώρο της υφιστάμενης μονάδας προεπεξεργασίας απορριμμάτων το οποίο προβλέπει τη μετατροπή της μονάδας σε μονάδα επεξεργασίας και αξιοποίησης απορριμμάτων παράλληλα με τη δημιουργία χώρων πρασίνου και αναψυχής και χώρων έρευνας, καινοτομίας και ενεργειακής αξιοποίησης.³³ Τέλος, μια ακόμη παρέμβαση που μελετάται αφορά στον κοινόχρηστο χώρο έξι στρεμμάτων νότια του Praktiker και προβλέπει, μεταξύ άλλων, τη δημιουργία

³¹Βλ. ΕΛ.ΣΤΑΤ. Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού Κατοικιών 1991, 2001, 2011, 2021. Διαθέσιμα στο <https://www.statistics.gr/2021-census-res-pop-results>

³² Βλ. Καραϊνδρός «Ο Ο.Φ.Η, το νέο γήπεδο και η Διπλή Ανάπλαση» Διαθέσιμο στο <https://capitano.gr/articles/o-ofh-to-neo-ghpedo-kai-h-diplh-anaplash> (Τελευταία πρόσβαση 13/06/2023).

³³ Βλ. αναλυτικά <https://ecopress.gr/parko-kyklickis-oikonomias-irakleiou-kritis-kleidose-i-chrimatodotisi/> (Τελευταία πρόσβαση 21/06/2023).

υπαίθριου μικρού θεάτρου, παιδικής χαράς, χώρων για αθλητικές δραστηριότητες και αναψυκτηρίου.³⁴

Θρησκεία, πολιτισμός και αθλητισμός

Κατά τον διωγμό τους, οι πρόσφυγες της Αλικαρνασσού θέλοντας να διατηρήσουν τη θρησκευτική τους παράδοση διέσωσαν την εικόνα του Αγίου Νικολάου, προστάτη των ναυτικών και πολιούχου της Αλικαρνασσού της Μικράς Ασίας μεταφέροντάς την στην Κρήτη, όπου αρχικά φυλάγονταν σε σπίτια των κατοίκων. Παράλληλα με τη δημιουργία του συνοικισμού ξεκίνησαν οι διαδικασίες ανέγερσης του πρώτου, αρχικά ξύλινου ναού του Αγίου Νικολάου, σε χώρο που είχε προβλεφθεί στο κέντρο της περιοχής. Η ανέγερση του ναού στη σημερινή του μορφή ολοκληρώθηκε το 1954 στην οποία συνέβαλε σημαντικά η συλλογική προσπάθεια των κατοίκων σε επίπεδο τόσο υλικών όσο και ανθρώπινων πόρων.³⁵ Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, πέραν του θρησκευτικού της έργου, αποτέλεσε εστία κοινωνικής συνοχής των προσφύγων, ενώ σήμερα συμβάλλει επίσης στη μείωση της υλικής αποστέρησης παρέχοντας συσσίτιο για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες της περιοχής. Στο τμήμα της Νέας Αλικαρνασσού βόρεια της οδού Ικάρου υπάρχουν ακόμη τρεις ναοί: του Αγίου Φανουρίου στο ύψωμα ανατολικά της Λεωφόρου Καζαντζίδη, του Αγίου Νεκταρίου στην ομώνυμη περιοχή, και των Αγίων Ελευθερίου, Αντωνίου και Θεοδώρου στην οδό Σταδίου. Νότια της Ικάρου υπάρχουν οι ναοί της Παναγίας της Καμαριανής, του Αγίου Γεωργίου στο δημοτικό κοιμητήριο και των Αγίων Γεωργίου-Αγίου Στεφάνου στην Άνω Αλικαρνασσό. Η εικόνα της Παναγίας της Καμαριανής μεταφέρθηκε, επίσης, από την Αλικαρνασσό της Μικράς Ασίας, και ο φερώνυμος ναός λειτουργεί από το 2003.

Στην αναπαραγωγή της προσφυγικής ταυτότητας της περιοχής αλλά και στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής των κατοίκων της, συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό η πληθώρα των πολιτιστικών φορέων της περιοχής, με κυριότερο τον πολιτιστικό σύλλογο της Νέας Αλικαρνασσού «Η Αρτεμισία» (<https://www.facebook.com/artemisias1979/>). Ο σύλλογος ιδρύθηκε το 1979 από πρόσφυγες δεύτερης γενιάς και αριθμεί 800 εγγεγραμμένα μέλη. Η δραστηριότητα του συλλόγου είναι έντονη και ποικίλη, καθώς προσφέρει μαθήματα (παραδοσιακών χορών, μουσικής, ζωγραφικής, κοπτοραπτικής, ψηφιδωτού κ.ά.) και διοργανώνει εκδηλώσεις, παραστάσεις και εκθέσεις με στόχο την προαγωγή της τέχνης και του πολιτισμού, την αναβίωση εθίμων του παρελθόντος, και, κυρίως, τη διατήρηση της μικρασιατικής κληρονομιάς και τη μεταλαμπαδέυσή της στους νεότερους κατοίκους της πόλης. Στους παραπάνω στόχους συμβάλλουν και τα

³⁴ Βλ. *Εφημερίδα Πατρίς* «Η μεγάλη παρέμβαση του Δήμου στην Αλικαρνασσό: Πνεύμονας πρασίνου, εκδηλώσεων και αθλοπαιδιών». Περίοδος Β' Έτος 73ο, Αρ. Φύλλου 21959, 24 Απριλίου 2020. Διαθέσιμο στο <https://www.patris.gr/2020/04/24/pneymonas-prasinoy-ekdiloseon-kai-athlopaidion/> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

³⁵ Βλ. Βασιλάκη «Ο ναός του Αγίου Νικολάου: Το καμάρι της Νέας Αλικαρνασσού και η ιστορία του». Στο <https://www.e-storieskritis.gr> (Τελευταία πρόσβαση 10/06/2023).

«Αλικαρνάσσεια», πολιτιστικές εκδηλώσεις που πλέον αποτελούν θεσμό για την πόλη του Ηρακλείου και διοργανώνονται, επίσης, από το σύλλογο «Αρτεμισία».

Με επίκεντρο τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης των προσφύγων αλλά και την ανάπτυξη της περιοχής εν γένει έχουν συγκροτηθεί ομάδες πολιτών, μεταξύ των οποίων ο Σύλλογος Ιστορικής Μνήμης και Ανάπτυξης Νέας Αλικαρνασσού «Η Αλικαρνασσός» με παρουσία και στα μέσα δικτύωσης με την ομάδα «Μικρασιατικές οικογένειες Αλικαρνασσού και κειμήλια» (<https://www.facebook.com/groups/409286329474507/>). Ο σύλλογος στοχεύει στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης των Μικρασιατών της Αλικαρνασσού καταγράφοντας και συλλέγοντας τεκμήρια από την Μικρασιατική καταστροφή και τη μεταγκατάσταση των Αλικαρνασσέων στην Κρήτη. Επίσης, παρουσιάζεται ιδιαίτερα ενεργός στη δημόσια σφαίρα, διεκδικώντας ορατότητα και λόγο στον σχεδιασμό ανάπτυξης της περιοχής.

Κίνηση υψηλού συμβολισμού για τη μικρασιατική, και συγκεκριμένα την ποντιακή κληρονομιά, αποτελεί η επιλογή της Νέας Αλικαρνασσού για τη στέγαση ενός ακόμη συλλόγου, της «Ευξείνου Λέσχης Ποντίων» του Νομού Ηρακλείου, η οποία συμμετέχει αλλά και διοργανώνει εκδηλώσεις διατήρησης της ποντιακής μνήμης στο σύνολο του νησιού. Πολιτιστικός σύλλογος λειτουργεί και στην περιοχή του Αγίου Νεκταρίου, όπου βρίσκεται και το «6^ο Σύστημα Ναυτοπροσκόπων» Νέας Αλικαρνασσού. Άξιο παρατήρησης είναι ότι τόσο οι πρόσκοποι, όσο και οι πολιτιστικοί σύλλογοι «Αρτεμισία» και Αγίου Νεκταρίου αλλά και η «Εύξεινος Λέσχη» βρίσκονται συγκεντρωμένοι στο ανατολικότερο σημείο της περιοχής δίπλα στις περισσότερες αθλητικές εγκαταστάσεις της Νέας Αλικαρνασσού, διαμορφώνοντας έτσι μια χωρική εστία πολιτισμού και αθλητισμού, σε μια έκταση που, ωστόσο, παραμένει ανεπαρκώς συντηρημένη και αξιοποιημένη. Στην Άνω Αλικαρνασσό στεγάζονται, τέλος, ο πολιτιστικός σύλλογος Αγίου Γεωργίου-Αγίου Στεφάνου, ιδιαίτερα ενεργός πριν την πανδημία, ενώ τους πληθυσμούς Ρομά εκπροσωπούν ο Παγκρήτιος Πολιτιστικός Σύλλογος Ελλήνων Τσιγγάνων «Η Ελπίδα», ο Σύλλογος Ρομά τα «Δυο Αοράκια» και ο Γυναικείος Σύλλογος Ελληνίδων Τσιγγάνων «Μητέρα».

Η Νέα Αλικαρνασσός παρουσιάζει σημαντική δραστηριότητα και στον τομέα του εθελοντισμού. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν η Οικολογική Παρέμβαση Ηρακλείου (<https://www.ecoher.gr/>) και η εθελοντική ομάδα «Ζω Δρω» (<https://www.facebook.com/profile.php?id=100079622963858>). Η Ο.Π.Η., με έδρα τη Νέα Αλικαρνασσό και με πεδίο δράσης το σύνολο της Κρήτης, εστιάζει στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, προάγοντας παράλληλα την περιβαλλοντική ενημέρωση και τη βιώσιμη ανάπτυξη και κατανάλωση. Η ομάδα «Ζω Δρω» με στόχο τη «δημιουργία μιας ομορφότερης πόλης με ευτυχημένους κατοίκους» έχει έντονη δράση στην ευρύτερη περιοχή της Νέας Αλικαρνασσού, με τη φροντίδα δημόσιων εκτάσεων σε επίπεδο καθαριότητας, με την

ενίσχυση του πρασίνου και με τη δημιουργία γκράφιτι/ζωγραφικής σε δημόσια και ιδιωτικά κτήρια, τοιχία περίφραξης, χώρους στάθμευσης, αυλές σχολείων κ.λπ. Σημαντική πρωτοβουλία της ομάδας ήταν και η δημιουργία του πάρκου-θεάτρου «Ηράκλειτος» το οποίο πλέον αξιοποιούν οι μαθητές του Γυμνασίου και για εξωτερική διδασκαλία. Το έργο της ομάδας «Ζω Δρω» είναι εμφανές στο σύνολο των ανατολικών προαστίων με το χωρικό του αποτύπωμα να εκτείνεται από το λιμάνι του Ηρακλείου μέχρι και την παραλία του Καρτερού.

Στον τομέα του αθλητισμού, στη διάρκεια του μεσοπολέμου ιδρύθηκαν δύο σωματεία με βραχύβια λειτουργία. Το 1929 ο Αθλητική Ένωση Νέας Αλικαρνασσοῦ και το 1931 η Αθλητική Ένωσις Νέας Αλικαρνασσοῦ Ηρόδοτος που επανιδρύθηκε ένα χρόνο αργότερα (με βραχύβια λειτουργία) και στη μεταπολεμική περίοδο με την ονομασία που έχει μέχρι σήμερα Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος Αλικαρνασσοῦ «Ο Ηρόδοτος» (Ζαϊμάκης 2012). Ο σύλλογος σήμερα στεγάζεται στο Δημοτικό Στάδιο Νέας Αλικαρνασσοῦ. Η ομάδα του Ηροδότου από το 1977 διατηρεί και τμήμα καλαθοσφαίρισης το οποίο σήμερα τελεί υπό την αιγίδα του ανεξάρτητου Αθλητικού Ομίλου Νέας Αλικαρνασσοῦ με έδρα το κλειστό γυμναστήριο «Μελίνα Μερκούρη». Στη Νέα Αλικαρνασσό οι ευκαιρίες για αθλητική δραστηριότητα είναι ποικίλες καθώς στην περιοχή συγκεντρώνονται: το γήπεδο «Γιάννης Σκουρέλλος» ανατολικά του γηπέδου του Ηροδότου το οποίο στεγάζει και τον αθλητικό όμιλο «Η Χαραυγή»· παράρτημα του Αθλητικού Συλλόγου Αντισφαίρισης «Φιλία» με τέσσερα γήπεδα τένις· και δυο σύλλογοι με τμήματα ενόργανης, τραμπολίνο και ακροβατικής γυμναστικής, ο Φιλαθλητικός Γυμναστικός Σύλλογος και ο Αθλητικός Σύλλογος «Οδυσσεύς». Στη Νέα Αλικαρνασσό, επίσης, λειτουργεί από το 1996 ο Γ.Σ. «Αθλοκίνηση» παρέχοντας μαθήματα τοξοβολίας, και από το 1992 ο Παγκρήτιος Αθλητικός Σύλλογος για Σκοποβολή. Στην περιοχή πραγματοποιούνται και προπονήσεις του Σκακιστικού Ομίλου Ηρακλείου. Τα μαθήματα ενόργανης ακροβατικής και σκάκι, αλλά και η τοξοβολία και η σκοποβολή διεξάγονται σε χώρους όμορους του «Μελίνα Μερκούρη». Ένα ακόμη γήπεδο που ολοκληρώθηκε στα τέλη του 2017 και έκτοτε παρουσιάζει εικόνα εγκατάλειψης, είναι το «ΙΚάριο Γήπεδο» το οποίο για την τουριστική περίοδο του 2023 με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Ηρακλείου παραχωρείται στο Αεροδρόμιο «Νίκος Καζαντζάκης» με στόχο την κάλυψη αναγκών στάθμευσης των τουριστικών λεωφορείων και των εργαζομένων του αεροδρομίου.³⁶ Τέλος, λίγα χιλιόμετρα νοτιότερα, στις παρυφές της ΒΙ.ΠΕ. βρίσκεται και το Κλειστό Γυμναστήριο Ηρακλείου, γνωστό και ως «Δύο Αοράκια» χωρητικότητας 5.222 θεατών που φιλοξενεί κυρίως αγώνες μπάσκετ αλλά και βόλεϊ, χάντμπολ, πυγμαχίας, τζούντο, ξιφασκίας, άρσης βαρών, κ.ά.

³⁶ Βλ. Αγαπάκη «Ομόφωνα «ναι» στη στάθμευση τουριστικών λεωφορείων στο πρώην γήπεδο της Αλικαρνασσοῦ». *Cretalive News*, 10/04/2023. Διαθέσιμο στο <https://www.cretalive.gr/kriti/omofonai-sti-stathmeysi-toyristikon-leoforeion-sto-proin-gipedo-tis-alikarnassoy> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

Οικονομική δραστηριότητα, κοινωνικές υπηρεσίες και υποδομές

Η Νέα Αλικαρνασός διαθέτει πλούσιο κοινωνικό εξοπλισμό, με πλήθος υπηρεσιών, δομών, υποδομών, αγοράς και ευκαιριών ψυχαγωγίας. Στο επίπεδο των κοινωνικών υπηρεσιών στην περιοχή δραστηριοποιούνται: το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. το οποίο έχει διευρύνει τις υπηρεσίες του στο σύνολο των κατοίκων· Πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» για κατ οίκον νοσηλευτική, κοινωνική και οικιακή φροντίδα· ένα από τα δυο Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων που εξυπηρετεί το σύνολο των ανατολικών προαστίων του Ηρακλείου για την ημερήσια απασχόληση και φροντίδα των ηλικιωμένων· το ΚΕ.Θ.Ε.Α. ΑΡΙΑΔΝΗ για ενήλικες και έφηβους χρήστες ουσιών· μονάδες πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας (ΤΟ.Μ.Υ. και Ι.Κ.Α.), αλλά και πλήθος ιδιωτικών ιατρείων, διαγνωστικών και μικροβιολογικών κέντρων. Στο ανατολικό τμήμα της Νέας Αλικαρνασούς δίπλα στις αθλητικές εγκαταστάσεις της περιοχής στεγάζεται και το Κέντρο Ειδικών Παιδιών «Η Ζωοδόχος Πηγή» που παρέχει υπηρεσίες σε άτομα με αυτισμό, νοητική υστέρηση και αναπτυξιακές διαταραχές. Στη «Ζωοδόχο Πηγή» λειτουργεί κέντρο επαγγελματικής κατάρτισης, αθλητικός όμιλος, στέγες υποστηριζόμενης διαβίωσης ενηλίκων και εργαστήρια λογοθεραπείας, εργοθεραπείας, κινησιοθεραπείας κ.ά. Τέλος, στη Νέα Αλικαρνασός βρίσκεται το κέντρο αστέγων του Δήμου Ηρακλείου που παρέχει υπηρεσίες προσωρινής φιλοξενίας και φροντίδας σε άτομα με πρόβλημα στέγασης.

Αναλυτικότερα το ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. Νέας Αλικαρνασούς έχει στην ευθύνη του εκτός από τη Νέα Αλικαρνασός, τον Άγιο Ιωάννη, την Καλλιθέα, τον Πρασσά, τον Καρτερό, την ΒΙ.ΠΕ. αλλά και τις Δημοτικές Ενότητες Γοργολαΐνη, Τεμένους και Παλιανής (ΦΕΚ 2122Β-22/09/2011). Η συγκεκριμένη απόφαση προέβλεπε τη δημιουργία τριών ακόμη δομών στην ενδοχώρα του Δήμου Ηρακλείου, η οποία μέχρι σήμερα, 12 χρόνια αργότερα, δεν έχει υλοποιηθεί. Οι τρεις Δ.Ε. της ενδοχώρας προς το παρόν εξυπηρετούνται από τα τοπικά προγράμματα «Βοήθεια στο Σπίτι», ενώ όσον αφορά τις εισαγγελικές παρεμβάσεις αυτές παραμένουν στην ευθύνη του ΚΕ.ΚΟΙ.Φ.Α.Π.Η. Νέας Αλικαρνασούς. Η δομή στελεχώνεται από πέντε ειδικότητες: κοινωνικού λειτουργού, εργοθεραπευτή, φυσικοθεραπευτή, νοσηλεύτη και οικογενειακού βοηθού και μετρά συνολικά 1.000 εγγεγραμμένα ωφελούμενα μέλη. Οι κυριότερες υπηρεσίες που παρέχει είναι στο επίπεδο της υγείας (συνταγογράφηση φαρμακευτικής αγωγής, ενεσοθεραπεία, φυσικοθεραπεία, εργοθεραπεία, ομάδες μνήμης ηλικιωμένων)· της κοινωνικής στήριξης των οικονομικά και ψυχολογικά ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (παραπομπές σε κατάλληλες δομές αλλά και προγράμματα όπως το Ε.Ε.Ε., το Τ.Ε.Β.Α, τα σχολικά πρωινά, το κοινωνικό παντοπωλείο του Δήμου κ.ά.)· της κοινωνικής και πολιτισμικής ένταξης (επισκέψεις σε μουσεία, παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων, συμμετοχή σε εκδρομές κ.λπ.) και της επιμόρφωσης. Επίσης, διοργανώνει συχνά δράσεις ανθρωπιστικής βοήθειας ενώ διατηρεί και σταθερή συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κρήτης και το Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο.

Το «Βοήθεια στο Σπίτι» προσφέρει υπηρεσίες κατ οίκον σε άτομα με αδυναμία μετακίνησης μεταξύ των οποίων ηλικιωμένοι/ες, άτομα με ειδικές ανάγκες και άτομα με μείζονα ψυχιατρικά νοσήματα. Το πρόγραμμα υποστηρίζεται από μια κοινωνική λειτουργό, μια νοσηλεύτρια και δυο οικογενειακούς βοηθούς και εξυπηρετεί 93 άτομα σε Νέα Αλικαρνασσό, Καλλιθέα, Πρασσά και σε τμήμα του Καρτερού, από τους οποίους οι 83 βρίσκονται συγκεντρωμένοι στη Νέα Αλικαρνασσό. Οι υπηρεσίες που παρέχονται είναι ψυχολογικής και κοινωνικής υποστήριξης με τη διασύνδεση σε υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας, νοσηλευτικής φροντίδας (μέτρηση πίεσης, ζακχάρου και οξυγόνου, κατ οίκον αιμοληψία, αλλαγή κατακλίσεων, συνταγογράφηση φαρμάκων, συνοδεία σε υπηρεσίες υγείας) και οικιακής φροντίδας (καθαριότητα οικίας, φροντίδα ατομικής υγιεινής, υποστήριξη στη λήψη φαρμάκων κ.ά.). Το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» έχει, επίσης, αναλάβει την καθημερινή διανομή συσσιτίου για 13 ωφελούμενους/ες. Τις μερίδες καλύπτει συστηματικά ο παιδικός σταθμός της Νέας Αλικαρνασσού και σε πιο περιστασιακή βάση το 4ο δημοτικό σχολείο.

Στον τομέα της παροχής φροντίδας, στη Νέα Αλικαρνασσό στεγάζεται και ένας φορέας Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, η Κοιν.Σ.Επ. «Φροντίδα στο Σπίτι». Η Κοιν.Σ.Επ. παρέχει ιδιωτικές κατ οίκον υπηρεσίες μεταξύ των οποίων νοσηλευτική φροντίδα, ψυχοκοινωνική υποστήριξη και οικιακή βοήθεια (βλ. παρακάτω παράγραφο για οικονομική δραστηριότητα περιοχής).

Όσον αφορά τις σχολικές εγκαταστάσεις, η Νέα Αλικαρνασσός διαθέτει γυμνάσιο, ενιαίο λύκειο, ΕΠΑ.Λ., τα κέντρα προσχολικής αγωγής Αλικαρνασσού και Αστυνομικού Μεγάρου, και πλήθος νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1^ο Δημοτικό Σχολείο ιδρύθηκε το 1917 και το 1927 με τη στέγασή του στην οδό Μανσώλου μετονομάστηκε σε Ηροδότειο Δημοτική Σχολή, φέροντας και πάλι την έντονη πολιτισμική ταυτότητα των πρώτων κατοίκων της Νέας Αλικαρνασσού. Επίσης στην περιοχή στεγάζονται και οι τεχνικές σχολές του Επιμελητηρίου Ηρακλείου. Τέλος, η Νέα Αλικαρνασσός διαθέτει Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών, Κέντρο Προώθησης Απασχόλησης (Κ.Π.Α.2), Ληξιαρχείο, τοπική διεύθυνση του Ε.Φ.Κ.Α., τράπεζες, Α.Τ.Μ., εμπορικά καταστήματα και πολλούς χώρους αναψυχής και εστίασης. Η θαλασσινή παράδοση των προσφύγων της Μικράς Ασίας αποτυπώνεται, επίσης, στη χωρική συγκέντρωση πολλών ουζερί και εστιατορίων θαλασσινών στην περιοχή, τα οποία αποτελούν πόλο έλξης για τους κατοίκους όλης της πόλης. Η Νέα Αλικαρνασσός, πέραν της αστικής συγκοινωνίας, εξυπηρετείται και από τη δωρεάν γραμμή του Δήμου Ηρακλείου (κόκκινη) που συνδέει την περιοχή με το κέντρο του Ηρακλείου και το λιμάνι.

Αναφορικά με την οικονομική δραστηριότητα της περιοχής, οι πρόσφυγες κάτοικοι της Νέας Αλικαρνασσού, πέραν όσων διέθεταν αστική καταγωγή και οικονομική επιφάνεια, ήταν κατά κύριο λόγο εργάτες και αγρότες και ασχολούνταν με την αλιεία, τις κατασκευές και τις γεωργικές καλλιέργειες. Η φήμη τους ως καλών τεχνιτών σε

κάθε οικοδομική εργασία διατηρούνταν μέχρι πρόσφατα σε ολόκληρη την πόλη του Ηρακλείου. Σήμερα με την πάροδο των γενεών, τις δυνατότητες μόρφωσης και την έλευση νέων κατοίκων στην περιοχή, τα επαγγέλματα είναι ποικίλα. Η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα και κυρίως του τουριστικού κλάδου απορροφά πολλούς από τους κατοίκους της περιοχής με την εποχικότητα στην απασχόληση να κυριαρχεί στον γυναικείο και τον νεανικό πληθυσμό.

Στο επίπεδο της κοινωνικής οικονομίας, στη Νέα Αλικαρνασσό σύμφωνα με τομητρώο του Υπουργείου Εργασίας δραστηριοποιούνται τρεις επιχειρήσεις Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας: Η Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας «MadeEasy», η οποία εστιάζει στους τομείς της αγροδιατροφής και του τουρισμού, ενθαρρύνοντας τη βιώσιμη καλλιέργεια και τη μεταποίηση νέων αγροδιατροφικών προϊόντων και υποστηρίζοντας τους πολίτες στην αξιοποίηση μικρών περιουσιών για τη φιλοξενία επισκεπτών· η Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων «Ρομένταξη», στον τομέα των τοπικών συλλόγων και σωματείων, η οποία παρουσιάζει σημαντική δραστηριότητα στη φροντίδα δημόσιων χώρων και την περιποίηση πρασίνου, ενώ, παράλληλα στοχεύει στην οικονομική και κοινωνική ένταξη των τσιγγάνων του νησιού· και η Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας «Φροντίδα στο Σπίτι» η οποία παρέχει ιδιωτικές υπηρεσίες κοινωνικής μέριμνας και νοσηλείας κατ οίκον με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ευπαθών ατόμων και των μελών της οικογένειάς τους, ενώ παράλληλα προσφέρει καθοδήγηση για τη λήψη πιστοποιήσεων αναπηρίας. Η Κοιν.Σ.Επ. υλοποιεί και δωρεάν προγράμματα κατ οίκον φροντίδας τόσο σε συνταξιούχους με πιστοποιημένη αναπηρία όσο και σε άτομα άνω των 65 ετών με προβλήματα υγείας. Τα προγράμματα αυτά υποστηρίζονται χρηματοδοτικά από τον Ε.Φ.Κ.Α. και το ίδρυμα «ΤΙΜΑ» αντίστοιχα, και προϋπόθεση για την ένταξη σε αυτά είναι το χαμηλό εισόδημα και η απουσία οικογενειακού υποστηρικτικού περιβάλλοντος.

Στον τομέα της οικονομικής ένταξης και της επιχειρηματικότητας, στη Νέα Αλικαρνασσό λειτουργεί από το 2018 το κέντρο δημοκρατικού διαλόγου, καινοτομίας και επιχειρηματικότητας «Δημοσκόπιο». Πρόκειται για μια πρωτοβουλία του Δήμου Ηρακλείου που στοχεύει στην ανάπτυξη και τη βελτίωση της κουλτούρας επιχειρηματικότητας των κατοίκων, με την ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου για τον σχεδιασμό επιχειρηματικών εγχειρημάτων, την προώθηση της τοπικής δικτύωσης με φορείς και προγράμματα και την παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης σε ζητήματα επιχειρηματικότητας.³⁷

³⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <https://www.dimoscopio.gr/el/dimoskopio> (Τελευταία πρόσβαση 21/06/2023).

Συνοικισμοί Ρομά στα Δυο Αοράκια και στα πρώην Δημοτικά Σφαγεία

Ο πρώτος συνοικισμός των Ρομά δημιουργήθηκε από τη Νομαρχία Ηρακλείου το 1983, ως μια προσωρινή λύση, στο πλαίσιο της Διάταξης «Για την Οργανωμένη Εγκατάσταση Πλανόδιων Νομάδων» στην περιοχή Δύο Αοράκια, σε εκτάσεις που ανήκαν εξ αδιαιρέτου σε ιδιώτες και στον πρώην Δήμο Αλικαρνασσού. Έκτοτε η προσωρινότητα του εγχειρήματος έχει εδραιωθεί, με τους κατοίκους του συνοικισμού να επεκτείνονται χτίζοντας παραπήγματα με ανεπαρκείς συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης. Ορισμένες οικογένειες Ρομά έχουν, εδώ και δεκαετίες, εγκατασταθεί στην περιοχή των Σφαγείων, σε έκταση της οδού Μικράς Ασίας δίπλα από στο πάρκο κυκλοφοριακής αγωγής (Υπουργείο Εσωτερικών 2013).

Ο συνοικισμός στα Δυο Αοράκια χαρακτηρίζεται «μικτός καταυλισμός». Αυτό ερμηνεύεται ως ανάμιξη σπιτιών με πρόχειρες κατασκευές (λυόμενα, container κ.ά.) και με υποδομή υδροδότησης από την οποία επωφελούνται τα 2/3 των οικιών του καταυλισμού. Στον συνοικισμό διαβιούν δυο φυλές: των «Χαλκιδέων» και των «Μπατσόρια». Σύμφωνα με την τελευταία καταγραφή (Αύγουστο 2022) ο συνοικισμός φιλοξενεί 203 οικογένειες με 652 μέλη συνολικά, από τα οποία οι 375 είναι ενήλικες και τα 277 παιδιά. Από τους ενήλικες οι 189 είναι άνδρες και οι 186 γυναίκες. Όσον αφορά την οικονομική δραστηριότητα, πέρα από το εμπόριο τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξημένη ένταξη στη μισθωτή εργασία καθώς και σε θέσεις κοινωφελούς απασχόλησης στον τομέα της καθαριότητας και του πρασίνου. Αρκετοί απασχολούνται εποχικά και ως εργάτες γης ή ανειδίκευτοι υπάλληλοι ξενοδοχείων (Παράρτημα Ρομά, ηλεκτρονική επικοινωνία).³⁸

Φωτογραφίες 49 & 50. Στιγμιότυπα από τον συνοικισμό των Ρομά στα Δυο Αοράκια.. Λήψη Χαρά Κόκκινου, Ιούνιος 2023

³⁸ Σύμφωνα με την τελευταία καταγραφή 68 άτομα εργάζονται ως πλανόδιοι έμποροι, 104 ως μισθωτοί, έξι είναι επαίτες, επτά ζουν συλλέγοντας και ανακυκλώνοντας ή πουλώντας σίδερα και οι 190 είναι άνεργοι (Παράρτημα Ρομά Ηρακλείου, ηλεκτρονική επικοινωνία).

Οι Ρομά του συνοικισμού της Μικράς Ασίας -στο σύνολό τους πέντε οικογένειες καθώς οι υπόλοιπες έχουν μετεγκατασταθεί στην Αθήνα- ζουν σε παράγκες και πλινθόκτιστα κτίσματα, χωρίς αποχετευτικό σύστημα, νόμιμη ηλεκτροδότηση και υδροδότηση. Ο συγκεκριμένος συνοικισμός ανήκει στην κατηγορία Τύπου Ι στην οποία συγκαταλέγονται οι «άκρως υποβαθμισμένες περιοχές» (Παράρτημα Ρομά, ηλεκτρονική επικοινωνία). Δημοσιεύματα αναφέρονται στην περιοχή ως «τη φαβέλα» του Ηρακλείου εγκαταλελειμμένη από τις δημόσιες αρχές με τους ίδιους τους κατοίκους να επιθυμούν, όπως δηλώνουν, τη μετεγκατάστασή τους αλλά να αδυνατούν να την υποστηρίξουν οικονομικά. Αξίζει να σημειωθεί ότι στόχος των συγκεκριμένων οικογενειών είναι η παραμονή τους σε περιοχή διαφορετικής της πολυπληθούς κοινότητας των Ρομά στα Δυο Αοράκια.³⁹

Φωτογραφία 51. Στιγμιότυπο από τον συνοικισμό των Ρομά στην οδό Μικράς Ασίας στην περιοχή των Δημοτικών Σφαγείων. Λήψη Χαρά Κόκκινου, Ιούνιος 2023.

Έπειτα από τα σαράντα χρόνια «προσωρινότητας» της δημιουργίας του συνοικισμού στα Δυο Αοράκια, τις έντονες διαμαρτυρίες και πιέσεις των ίδιων των κατοίκων του για τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης, αλλά και την ανάγκη «απελευθέρωσης» της περιοχής για επενδυτικούς σκοπούς (δημιουργία εμπορικού και ψυχαγωγικού κέντρου από ιδιωτική εταιρεία), η δημοτική αρχή έχει εκπονήσει μελέτη για τη μεταφορά του συνοικισμού δυτικότερα -στο ίδιο δημοτικό ακίνητο- σε εκτάσεις νότια της Αστυνομικής Δ/σης Ηρακλείου. Το σχέδιο, που βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της διαβούλευσης, περιλαμβάνει τη δημιουργία δυο διακριτών συνοικιών με 209 κατοικίες των 40 m² έκαστη και δημόσιους χώρους/χώρους μικτής χρήσης. Ωστόσο, μέχρι

³⁹ Βλ. Βασιλάκη «Πρώην Σφαγεία: Η φαβέλα του Ηρακλείου όπου άνθρωποι συγκατοικούν με αρουραίους και τόνους σκουπιδιών». Στο <https://www.newshub.gr> (Τελευταία πρόσβαση 13/07/2023).

στιγμής το εγχείρημα δεν φαίνεται να χαίρει γενικής αποδοχής καθώς οι ίδιοι οι κάτοικοι, μεταξύ άλλων, διεκδικούν αποζημιώσεις για την εγκατάλειψη των εστιών τους ενώ υπάρχουν και φωνές που αντιδρούν στη μεταφορά του συνοικισμού υποστηρίζοντας την υιοθέτηση μιας πιο συμπεριληπτικής πολιτικής με την ένταξη του πληθυσμού στον οικιστικό ιστό της πόλης.⁴⁰

Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα

Από τη μελέτη των διαθέσιμων ποσοτικών δεδομένων για τις αστικές περιοχές της Περιφέρεια Κρήτης αναδείχθηκε ότι τρεις χωρικές μονάδες (ΜΟ.Χ.Α.Π.) που γεωγραφικά εντάσσονται στην περιοχή της Νέας Αλικαρνασσού και συγκεντρώνουν σχετικά υψηλό δείκτη αποστέρησης:

Χάρτης 12. Χωρική απεικόνιση τριών ΜΟ.Χ.Α.Π. με σχετικά υψηλή αποστέρηση σε περιοχή Νέας Αλικαρνασσού

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Πιο συγκεκριμένα (βλ. Χάρτη 12 και Πίνακα 6) η ευρύτερη ΒΙ.ΠΕ. που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τον συνοικισμό των Ρομά φαίνεται να συγκεντρώνει τον υψηλότερο Δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης (45,9). Ακολουθεί η κεντρική Νέα Αλικαρνασσοίς -με τμήμα των Θαλασσινών και των Αστικών- βόρεια του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου (45,0) και νότια αυτού έως και τη Λεωφόρο Ικάρου (42,6). Από τον πίνακα

⁴⁰ Βλ. Κοσμαδάκης «Δύο Αοράκια: Πλήρης απραξία μετά την απόφαση για τη μεταφορά του καταυλισμού». Neakriti 25/05/2023 Διαθέσιμο στο https://www.neakriti.gr/kriti/1717304_dyo-aorakia-pliris-apraxia-meta-tin-apofasi-gia-ti-metafora-toy-kataylismoy (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023). και Σαββίδης «Μετεγκατάσταση των Ρομά από τα Δύο Αοράκια: Θέλουν αποζημιώσεις για τα σπίτια του καταυλισμού-«Φωτιά» στο Δ.Σ. Ηρακλείου». NeaKriti 01/03/2023. Διαθέσιμο στο https://www.neakriti.gr/kriti/1704681_metegkatastasi-ton-roma-apo-ta-dyo-aorakia-theloy-n-apozimioseis-gia-ta-spitia-toy (Τελευταία πρόσβαση 10/08/2023).

που ακολουθεί φαίνεται ότι και στις τρεις χωρικές μονάδες δεν παρατηρείται έμφυλη διαφοροποίηση του πληθυσμού, ενώ όσον αφορά την πυκνότητα η ΒΙ.ΠΕ., όπως ήταν αναμενόμενο, παρουσιάζει σημαντική αραιοκατοίκηση. Άξιο παρατήρησης είναι ότι το βόρειο τμήμα της κεντρικής Αλικαρνασσοῦ συγκεντρώνει διπλάσιους κατοίκους αναλογικά με το νότιο. Η διαφορά αυτή ερμηνεύεται, κυρίως, από τη συγκέντρωση καταστημάτων και εταιρειών τόσο στο νοτιότερο όσο και στο ανατολικότερο τμήμα της περιοχής, όμορα του αεροδρομίου.

Πίνακας 6. Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός τριών ΜΟ.Χ.Α.Π. Νέας Αλικαρνασσοῦ

Περιοχή	Χωρική Μονάδα	Δείκτης ΣΠΑ	Πληθυσμός	Άνδρες	Γυναίκες	Πυκνότητα Πληθυσμού (κάτοικοι ανά km ²)
Βόρεια Ι.Ν. Αγίου Νικολάου	71010301 0116254	45,0	1.512	759 (51%)	753 (49%)	13.251
Νότια Ι.Ν. Αγίου Νικολάου	71010301 0116256	42,6	1.681	831 (49%)	850 (51%)	6.135
Δ/νση Αστυνομίας /ΒΙ.ΠΕ.	71010301 0116259	45,9	1.972	985 (50%)	987 (50%)	1.835

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021) και ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011

Μεταξύ των χωρικών μονάδων της Νέας Αλικαρνασσοῦ οι μεγαλύτερες αποκλίσεις στους δείκτες εντοπίζονται στην ΒΙ.ΠΕ. κυρίως λόγω του συνοικισμού του Ρομά, ο πληθυσμός του οποίου συγκροτεί περίπου το 1/3 του πληθυσμού της χωρικής ενότητας. Σημαντική διαφοροποίηση εντοπίζεται στα άτομα 19-24 ετών που έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης, καθώς στην ΒΙ.ΠΕ. το ποσοστό εκτοξεύεται στο 31%, με το αντίστοιχο ποσοστό στον Δήμο Ηρακλείου να περιορίζεται στο 6,99%. Ο συγκεκριμένος δείκτης αποτελεί δείκτη ανεργίας όσων νέων δεν προχωρούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, συνθήκη συνήθης μεταξύ των πληθυσμών Ρομά. Ωστόσο, εντοπίζεται υψηλότερος από

τα επίπεδα του Δήμου και στις άλλες δύο χωρικές ενότητες της κεντρικής Αλικαρνασσοῦ (13,5% και 9,3% αντίστοιχα).

Στο πεδίο της στέγασης (βλ. Παράρτημα Πίνακες 12, 13 & 14), τα ποσοστά στεγαστικής φτώχειας -που μετρώνται με όρους διαθέσιμων τετραγωνικών μέτρων ανά άτομο σε κάθε οικία- αλλά και τα ποσοστά των νοικοκυριών που ζουν σε μισθωμένες κατοικίες καταγράφονται χαμηλότερα και στις τρεις χωρικές ενότητες από ό,τι στον Δήμο Ηρακλείου (8,6%, 9.1% και 4,8% στεγαστική φτώχεια έναντι 13,1% στο Δήμο Ηρακλείου και 18,8%, 22% και 9,7% νοικοκυριά σε ενοίκιο έναντι 25,75% στο Δήμο Ηρακλείου). Οι δείκτες αυτοί καταδεικνύουν ότι στην περιοχή αφενός δεν εντοπίζεται πρόβλημα οικιακού συνωστισμού και αφετέρου η ιδιοκατοίκηση είναι σε σημαντικά υψηλά επίπεδα. Απόκλιση εντοπίζεται και πάλι στην ΒΙ.ΠΕ. όσον αφορά το ποσοστό των νοικοκυριών που διαβιούν σε μισθωμένες ή παραχωρημένες κατοικίες (46,6% έναντι 34,16% στον Δήμο Ηρακλείου), καθώς ο χώρος του συνοικισμού των Ρομά προσλαμβάνεται ως χώρος παραχωρημένος από το Ελληνικό Κράτος ανεβάζοντας τον αντίστοιχο δείκτη. Ωστόσο, μελετώντας τις συνθήκες στέγασης σε βάθος, η έλλειψη θέρμανσης σε μεγάλο ποσοστό νοικοκυριών και στις τρεις χωρικές ενότητες (28,2% ΒΙ.ΠΕ., 14,6% και 12,2% βόρεια και νότια του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου αντίστοιχα), καταδεικνύει τη μειωμένη ποιότητα διαβίωσης σε σύγκριση με τον Δήμο Ηρακλείου όπου τα νοικοκυριά χωρίς θέρμανση συγκροτούν το 10,95% του συνόλου.

Αντίστοιχα υψηλά ποσοστά καταγράφονται και στα νοικοκυριά που δεν διαθέτουν Ι.Χ. αυτοκίνητο (βλ. Παράρτημα Πίνακα 16) με τις κεντρικές γειτονιές της Νέας Αλικαρνασσού να σημειώνουν αμφότερες 21,7% αντί του 17,22% στον Δήμο Ηρακλείου. Αξιοσημείωτη (θετική) απόκλιση του συγκεκριμένου δείκτη εντοπίζεται στην ΒΙ.ΠΕ. (μόλις 5,9%) ποσοστό που δικαιολογείται τόσο από την απόσταση της περιοχής από το αστικό κέντρο, όσο και από την ιδιαιτερότητα της επαγγελματικής δραστηριότητας των Ρομά (πλανόδιοι έμποροι, γυρολόγοι, συλλέκτες σιδήρων) στην οποία οι μετακινήσεις κρίνονται απαραίτητες. Στη Νέα Αλικαρνασσό ο δείκτης εξάρτησης (που δηλώνει την επιβάρυνση του πληθυσμού ηλικίας 15-64 ετών για παροχή φροντίδας τόσο σε νέους κάτω των 14 ετών όσο και σε ηλικιωμένους άνω των 65 ετών) καταγράφει, επίσης, διαφοροποίηση από τον Δήμο Ηρακλείου (βλ. Παράρτημα Πίνακα 15), καθώς στον Δήμο οι ηλικιωμένοι άνω των 65 ετών συγκροτούν το 13,05% με τα αντίστοιχα ποσοστά βόρεια και νότια του ναού Αγίου Νικολάου να ανέρχονται στο 15,3% και 18,8%. Αντίστροφη εικόνα παρουσιάζεται στην ΒΙ.ΠΕ, με τη σημαντική συγκέντρωση νέων κάτω των 14 ετών, συνθήκη που πιθανώς ερμηνεύεται από την πολιτισμική παράδοση των Ρομά να δημιουργούν πολυπληθείς οικογένειες (30,8% αντί του 17,48% του Δήμου Ηρακλείου).

Στον Τ.Κ. 71601, ο οποίος περιλαμβάνει αποκλειστικά τη Νέα Αλικαρνασσό, αξιοσημείωτα είναι ορισμένα ευρήματα που αφορούν την εισοδηματική φτώχεια και αποστέρηση (βλ. Παράρτημα Πίνακες 17, 18 & 22). Για παράδειγμα, το 2019 από το σύνολο των φορολογούμενων κατοίκων της περιοχής το 10,53% ήταν δικαιούχοι του Ε.Ε.Ε. και επομένως είχαν συνολικά εισοδήματα κάτω των 2400 ευρώ ετησίως. Το ποσοστό αυτό είναι σχεδόν διπλάσιο από το αντίστοιχο του Δήμου Ηρακλείου. Χαμηλότερο είναι και το μέσο δηλωθέν εισόδημα για το ίδιο έτος (1068,11 € έναντι

των 1328, 14 € στο σύνολο του Δήμου). Ενδεικτικό της διολίσθησης των εισοδημάτων είναι και η αύξηση του συνολικού αριθμού των εγγεγραμμένων ανέργων, η οποία την τετραετία 2018-2021 άγγιξε το 13,18%.

Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων

Μνήμες και αφηγήσεις από τη δημιουργία της Νέας Αλικαρνασσού: από το χθες στο σήμερα

Στις αφηγήσεις των κατοίκων, κυρίως όσων έχουν προσφυγική σύνδεση και οικογενειακές μνήμες από την πρώτη κατοίκηση της περιοχής περιγράφεται η έλευση των προσφύγων και η περιπλάνησή τους έως την εφαρμογή του στεγαστικού σχεδιασμού εγκατάστασής τους σε διάφορες περιοχές της πόλης. Στις αναφορές επιβεβαιώνεται η προσωρινή φιλοξενία των νεοαφηχθέντων σε αγροτικούς, μεταξύ άλλων, οικισμούς και η μετέπειτα μόνιμη εγκατάστασή τους στις αστικές, παραχωρημένες από το κράτος, περιοχές. Για τη δημιουργία του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Αλικαρνασσού οι συμμετέχοντες/ουσες επιβεβαιώνουν τη χωρική κατάτμηση και οικοδόμηση της περιοχής στη βάση της επαγγελματικής εξειδίκευσης των προσφύγων και το δικαίωμα επιλογής μεταξύ των τριών διακριτών οικιστικών περιοχών της Νέας Αλικαρνασσού, τα ονόματα των οποίων (Θαλασσινά/Αστικά/Γεωργικά) ήταν ενδεικτικά της αντίστοιχης οικονομικής δραστηριότητας των υποψήφιων κατοίκων της. Χαρακτηριστικά αποσπάσματα περιγράφουν, επίσης, τα κριτήρια επιλογής των ίδιων των προσφύγων -πέραν της επαγγελματικής τους ταυτότητας- μεταξύ των οποίων η σταθερότητα της αξίας της γης, η οποία αν και χρονοβόρα στην απόδοση καρπών αποτελούσε μια ελάχιστη εγγύηση, αναγκαία για την αποκατάσταση της αίσθησης ασφάλειας μετά τον οδυνηρό ξεριζωμό: «Η γη για να σου δώσει να φας θέλει μήνες. Θέλει να δουλέψεις, να καλλιεργήσεις... αλλά ήταν κάτι πιο σταθερό» (Συνέντευξη Νο 15). Όσον αφορά τον τρόπο επιλογής της περιοχής κατοίκησης, στις αφηγήσεις διαφαίνεται ένα ακόμη κριτήριο, εκείνο της υγιούς διαβίωσης σε έναν τόπο, απαλλαγμένο από το στίγμα των ασθενειών και των κινδύνων της εποχής:

Η γιαγιά μου πήγε στις Μελέσσεσ, σε ένα χωριό. Μετά σιγά-σιγά κατεβήκανε εδώ που τους δώσανε οικόπεδα. Οικόπεδα δίνανε και στην Αμμουδάρα, αλλά υπήρχε τότε λέει η ελονοσία. Την πήγαμε μια φορά τη μάνα μου μεγάλη. Είχε αρρωστήσει και την κάναμε βόλτα από εκείνη τη μεριά και θυμήθηκε το μέρος, και τον ποταμό και τον μύλο. Τώρα δεν ξέρω αν τον έχουν γκρεμίσει. Και λέει 'αυτόν μας τον είχανε δώσει να κάτσουμε εδώ.' Μιλάμε για τεράστια περιουσία αν την κρατούσανε τότε. Αλλά επειδή, λέει, υπήρχε η ελονοσία φοβήθηκαν τον ποταμό και δεν το πήραν. Και μετά τους δώσανε εδώ στις ανταλλαγές. Σιγά-σιγά χτίζανε (Συνέντευξη Νο 17).

Στη συλλογική μνήμη των κατοίκων, ιδίως των μεγαλύτερων σε ηλικία που διαθέτουν βιώματα της μεταπολεμικής περιόδου, παραμένει μέχρι και σήμερα η εικόνα του

«πριν» και του «μετά» της Νέας Αλικαρνασσοῦ και της σταδιακῆς μετατροπῆς της ἀπὸ μια αγροτικῆ, αραιοκατοικημένη περιοχή με «χωματόδρομους» σε ἕνα σύγχρονο αστικό προάστιο με σταδιακῆ δημογραφικῆ και οικιστικῆ πύκνωση. Κατὰ τη διάρκεια των συνεντεύξεων οι αφηγήσεις για τις μεταβάσεις της περιοχῆς στο πέρασμα του χρόνου λειτούργησαν ὡς ἐκλυτικό γεγονός ἐμφορτων συναισθηματικά αναμνήσεων και νοσταλγίας:

Ο παππούς μου ἦρθε το '22. Μακάρι να μπορούσα να καταλάβω ὅσα μπορούσε να μου πει αὐτός ο ἄνθρωπος. Ἦταν ἡ γενιά του 1900 που ἔζησε Πρῶτο Παγκόσμιο, Μικρασιατικῆ καταστροφῆ, Δεύτερο Παγκόσμιο, Εμφύλιο Βενιζελικοί-Βασιλικοί (Συνεντεύξη Νο 15).

Στο πλαίσιο αὐτό, οι κάτοικοι προσφυγικῆς καταγωγῆς θυμούνται, τόσο τις δυσκολίες των οικογενειῶν τους να ανασυγκροτηθοῦν οικονομικά μετὰ την ὀλικῆ καταστροφῆ και την ἀπώλεια των περιουσιῶν τους, ὅσο και την τεχνογνωσία στην οικοδομικῆ που μετέφεραν οι πρόγονοί τους, συνθήκη που ευνόησε τη δημιουργία ἐνός ὁμορφου οικιστικοῦ προαστίου στο κέντρο της Αλικαρνασσοῦ, με τη σημαντικῆ προσωπικῆ συνεισφορά των ἰδίων των κατοίκων του. Στο πλαίσιο αὐτό τονίζεται τόσο ἡ «μαστοροσύνη» και ἡ «νοικοκυροσύνη» ὅσο και ἡ «εργατικότητα» των κατοίκων:

Κοίτα να δεις, οι Μικρασιάτες ἦτανε μαστόροι. Ἦταν τεχνίτες ὅλοι αὐτοί. Ὅταν κατεβῆκανε ἐδῶ και ἀρχίζανε και χτίζανε τη Νέα Αλικαρνασσό ξέρανε ἀπὸ ρυμοτόμηση. Και τότε ο πρόεδρος -εγὼ ἤμουνα παιδί ἀλλὰ τον Βαρδαξή τον ἔφτασα, ἦτανε μεγάλος- εἶχε μια μηχανῆ και εἶχε την τσάπα και ἐσκαβε. Δηλαδή δούλευε στο δρόμο... Δεν ἦταν ὅτι ἦτανε ο πρόεδρος (Συνέντευξη Νο 17).

Πέραν των οικονομικῶν δυσχερειῶν ἡ μετοίκηση των προσφύγων χαρακτηρίστηκε και ἀπὸ σημαντικῆς κοινωνικῆς δυσκολίες σε ἐπίπεδο ἐνταξῆς. Ἀν και ἡ σχέση των προσφύγων με τους γηγενεῖς την περίοδο ἐλευσης των πρώτων διακρίνονταν ἀρχικά ἀπὸ ἀλληλεγγύη και στήριξη -τόσο σε υλικό ὅσο και σε συναισθηματικό ἐπίπεδο- ἡ εικόνα αὐτή ἀρχισε να μεταβάλλεται καθὼς διαφαινόταν ἡ «μη προσωρινότητα» της προσφυγικῆ ἐγκατάστασης. Σταδιακά οι σχέσεις αὐτές παρουσιάζονται πιο τεταμένες, με τους γηγενεῖς να καταλογίζουν ευθύνες στον προσφυγικό πληθυσμό για την ἀύξηση των κοινωνικῶν προβλημάτων τόσο στην οικονομικῆ ζωή -με την ανεργία και την πτώση της ἀξίας της εργασίας- ὅσο και στην κοινωνικῆ συνοχή και ευρυθμία. Ἀντιστοίχως, οι πρόσφυγες συχνά κατηγοροῦσαν τους γηγενεῖς για οικονομικῆ ἐκμετάλλευση ἡ ὁποία εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα την προλεταριοποίησή τους (Τζεδάκη-Αποστολάκη 2011: 425-6). Ἐντονες ἦταν και οι πολιτισμικῆ διαφοροποιήσεις με τους πρόσφυγες -κατέχοντας την ἐξοικείωση της πολυπολιτισμικῆ αστικῆ διαβίωσης- να τονίζουν το ἐλλείμμα ευγένειας στη νοοτροπία των γηγενῶν, και τους δευτέρους να προσλαμβάνουν τα οθωμανικά στοιχεία της κουλτούρας των προσφύγων ὡς «μόλυνση» της ἐλληνικότητάς τους (Ζαϊμάκης 2008γ: 161). Ο κοινωνικός διαχωρισμός μεταξύ «ντόπιων και ξένων» εἶναι ἐμφανῆς ἀκόμη και σήμερα στις προφορικῆ μαρτυρίες ὀρισμένων κατοίκων με χαρακτηριστικῆ την ἀπάντηση μιας ἡλικιωμένης

κατοίκου της περιοχής του Αγίου Νεκταρίου στην ερώτηση αν είναι και εκείνη πρόσφυγας: «Όχι, όχι ! [έμφαση]. Εμείς ήρθαμε από χωριό, οι «μπουντρουμιοί» κάθονται παραπέρα». Όσον αφορά τους ίδιους τους πρόσφυγες, η συγκεκριμένη αντιπαράθεση μεταφράζεται, ακόμη και σήμερα, ως κοινωνικός ρατσισμός τόσο στο επίπεδο των κατοίκων όσο και σε εκείνο της πολιτείας, καθώς στον λόγο τους γίνεται εμφανής η σύνδεση μεταξύ της υποτίμησης των προσφύγων και της υποβάθμισης της περιοχής ήδη από τη δημιουργία της:

Υπάρχουν κάποιες ατάκες που λεγόντουσαν απ τους υπόλοιπους, όχι μόνο στην Κρήτη αλλά γενικά. 'Θα έρθει ο πρόσφυγας να σου φάει το φαγητό.' Ή ότι οι γυναίκες ήταν πιο φτηνές, λιγότερο ηθικές. Άρα όλο αυτό σίγουρα σε έκανε να νιώθεις ότι είσαι κάτι άλλο. Έγινε ένα γκέτο η Αλικαρνασός και φυσικά υπάρχει ένα παράπονο ακόμα. Και τυχαίο δεν είναι που υπάρχουν τόσα άσχημα τριγύρω της. Αεροδρόμιο, σφαγεία, βιομηχανική, φυλακές. Ήρθαν όλα εδώ. Η βιομηχανική ήταν από τα πιο ωραία σημεία της πόλης. Τότε δεν υπήρχε ένας άνθρωπος να πει 'κρίμα να το χάσουμε αυτό' και να πάει κάπου πιο πέρα πιο απόμερα; (Συνέντευξη Νο 15).

Η κοινωνική πόλωση, έντονη στη συλλογική μνήμη των συμμετεχόντων στην έρευνα, δημιούργησε συναισθήματα κοινωνικού αποκλεισμού στους πρόσφυγες οι οποίοι σύμφωνα με τις αφηγήσεις αντιμετωπίζονταν ως «μιάσμα» ή ως «τουρκόσποροι» (Συνεντεύξεις Νο 15 και 17) και κατηγορούνταν για πρακτικές επαιτείας και πολύ φθηνής απασχόλησης. Στο λόγο των προσφύγων τρίτης, πλέον, γενιάς παραμένει το «παράπονο» για τη σκληρή αντιμετώπιση ανθρώπων που «παράτησαν τα πάντα, τη ζωή τους, τα χρήματά τους και ήρθαν εδώ φτωχοί χωρίς τίποτα». Στις προφορικές αφηγήσεις επιβεβαιώνεται, επίσης, το υψηλό επίπεδο διαβίωσης των προσφύγων στις πόλεις προέλευσής τους, οι οποίες διακρίνονταν από ιδιαίτερη οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη (Ζαϊμάκης 2008γ: 160). Τονίζεται, έτσι, η «μη μαθημένη φτώχεια» και η ανάγκη των κατοίκων να αντιμετωπίσουν απρόσμενες συνθήκες που δεν συμβάδιζαν με το επίπεδο της πρότερης διαβίωσής τους καθώς, όπως χαρακτηριστικά λένε «εκεί κάποιοι ζούσαν αρχοντικά και ήρθαν εδώ και δεν είχαν να φάνε» (Συνέντευξη Νο 15). Πέραν της ανάγκης για επιβίωση, η διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς και της κοινωνικής συνοχής αποτελούσε πρώτη προτεραιότητα για τις εκπατρισμένες ομάδες, οι οποίες από πολύ νωρίς επιδίωξαν την ανεύρεση πόρων για τη δημιουργία σημείων σύνδεσης και ιστορικής μνήμης. Η συσπείρωση αυτή φαίνεται να ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο από την επιφυλακτική αντιμετώπισή τους από τους γηγενείς.

Στις μέρες μας, η κοινωνική διαφοροποίηση στη βάση της καταγωγής και της προέλευσης -αν και παραμένει σε κάποιο βαθμό- φαίνεται να έχει εκτονωθεί λόγω της αύξησης του πληθυσμού και των προσμίξεων με νέους κατοίκους αλλά και της σταδιακής αποδυνάμωσης των αναμνήσεων των προσφύγων επόμενων γενεών. Με την πάροδο του χρόνου αρκετοί από τους κληρονόμους των προσφυγικών κατοικιών καταφεύγουν στην ενοικίασή τους, με τη Νέα Αλικαρνασός να αποτελεί πλέον επιλογή

πολλών οικογενειών λόγω της κοντινής απόστασης από το κέντρο της πόλης αλλά και των σχετικά οικονομικότερων μισθωμάτων:

Ο κόσμος μετακινείται. Και λόγω οικονομικών δυσκολιών. Αυτοί που δεν έχουν σπίτια αλλάζουν συχνά ενοίκια, οπότε μισθώνουν κατοικίες. Υπάρχει έτσι μια πολυπολιτισμικότητα ας πούμε στην Αλικαρνασσό. Οι πρώτοι που είχαν έρθει ήταν οι πρόσφυγες, αλλά αυτό δεν ισχύει πια. Υπάρχει η δεύτερη, η τρίτη γενιά αλλά είναι και μετανάστες που μένουν εδώ από άλλη χώρα. Και Ρομά» (Συνέντευξη Νο 14).

«Σιγά-σιγά η οικονομική δυσχέρεια έστρεψε τους ανθρώπους να αρχίσουν να πουλούν τις περιουσίες τους. Άλλαξε με αυτόν τον τρόπο ο πληθυσμός της Αλικαρνασσού. Αναμείχθηκε με το τοπικό στοιχείο. Για κάποια χρόνια άκουγες το ‘δικός μας-ξένος.’ Τώρα όχι τόσο (Συνέντευξη Νο 12).

Σήμερα μεταξύ των θετικών χαρακτηριστικών της περιοχής, πέραν της ρυμοτομίας και των άνετων δρόμων, συγκαταλέγεται και η πληρότητά της σε υποδομές και κοινωνικό εξοπλισμό, αποτέλεσμα της πρότερης αυτονομίας της σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης. Η μεταβολή, ωστόσο, του διοικητικού καθεστώτος και η συνένωση του πρώην Δήμου Αλικαρνασσού με τον Δήμο Ηρακλείου, σύμφωνα με τους ίδιους τους κατοίκους, έχει συμβάλει στη σταδιακή υποβάθμιση του αστικού προαστίου και την παράλληλη διολίσθηση των όρων διαβίωσής τους:

Ήμασταν μέχρι τη στιγμή της συνένωσης ένας αυτόνομος Δήμος. Λέγαμε ότι το μόνο που λείπει από την περιοχή ήταν η Πολεοδομία. Υπήρχαν όλες οι υπηρεσίες. Υπήρχε μια αμεσότητα στην επαφή με τον Δήμο. Με δομές, τα πάντα. Συν το ότι ήταν άνθρωποι από μας αυτοί που μας διοικούσαν. Οπότε υπήρχε η άνεση να παρουσιάσεις το πρόβλημα. Κάποια στιγμή άρχισε να γίνεται σιγά-σιγά απρόσωπη η σχέση αυτή. Λογικό. Αλλιώς διαχειρίζεται κανείς έναν Δήμο 25.000 κατοίκων και αλλιώς 300. Σιγά-σιγά αρχίσαμε να ζούμε αυτήν την υποβάθμιση. Ο Δήμος μας πλούσιος, με έσοδα από το αεροδρόμιο, με πλούσιες ενοικιασμένες επιχειρήσεις μπορούσε να καλύπτει τις ανάγκες του. Από ένα σημείο και μετά όλα τα χρήματα, η ευρωστία η οικονομική απορροφήθηκε από τον Δήμο. Ήρθε να καλύψει ανάγκες του ευρύτερου Δήμου εις βάρος της δικής μας περιοχής. Θα ακούσετε λοιπόν τους κατοίκους να παραπονιούνται για την καθαριότητα, για τους δρόμους, για χίλια δυο. Βγάζουν μια άρνηση στη συνένωση, ίσως γιγαντώνοντας και κάποια προβλήματα. Η ουσία είναι όμως ότι εμείς οι κάτοικοι τη ζούμε, τη βλέπουμε την υποβάθμιση αυτή (Συνέντευξη Νο 12).

Στο πλαίσιο αυτό και δεδομένης της αναπόφευκτης σύγκρισης με την αυτονομία του παρελθόντος οι κάτοικοι μιλούν για «διοικητική συγκέντρωση υπηρεσιών», για «εγκατάλειψη» και για λιγότερη «άμεση εξυπηρέτηση» από τις δημόσιες υπηρεσίες (Συνεντεύξεις Νο 12 και Νο 18).

Ικανοποίηση από τη διαβίωση: υποδομές, υπηρεσίες, κοινωνικός εξοπλισμός και φυσικό περιβάλλον

Παρά τη διάχυτη δυσαρέσκεια από την εφαρμογή του προγράμματος «Καλλικράτης» οι κάτοικοι που συμμετείχαν στην έρευνα, εκδηλώνουν μεγάλο βαθμό ικανοποίησης για τις παροχές της περιοχής. Οι συχνές απαντήσεις «έχουμε τα πάντα, δεν μας λείπει τίποτα» και «ο πολίτης εδώ δεν νιώθει απομονωμένος» (Συνεντεύξεις Νο 14 και Νο 17) είναι ενδεικτικές της πληθώρας των ευκαιριών που διαθέτει το μεγαλύτερο μέρος της Νέας Αλικαρνασσοῦ σε επίπεδο τόσο υποδομών και υπηρεσιών όσο και στο επίπεδο της δομημένης οικιστικής ανάπτυξης. Ο σχεδιασμός της περιοχής κατά τη δημιουργία της, τη διαφοροποιεί σημαντικά από τις υπόλοιπες αστικές και περιαστικές συνοικίες του Ηρακλείου, η οικοδόμηση των οποίων χαρακτηρίστηκε από τις πιεστικές ανάγκες στέγασης, κυρίως μεταπολεμικά, που οδήγησαν στην άναρχη οικοδομική δραστηριότητα με πλήθος πολεοδομικών αυθαιρεσιών και την παράλληλη σιωπηλή ανοχή της τοπικής εξουσίας (Ζαϊμάκης 2008β: 29). Η πολιτειακή μέριμνα και ο οργανωμένος σχεδιασμός της Νέας Αλικαρνασσοῦ κατά την οικοδόμησή της φαίνεται να έχουν αντίκτυπο μέχρι και σήμερα στα επίπεδα διαβίωσης των κατοίκων της, καθώς στο ερώτημα της ικανοποίησής τους από την περιοχή κυριαρχεί η σύγκριση με την πόλη του Ηρακλείου, με τη Νέα Αλικαρνασσοῦ να κερδίζει στην «καθαριότητα», στα «φαρδιά πεζοδρόμια», στον «επαρκή φωτισμό στα περισσότερα σημεία της» και στη «γενικότερα θετική και φροντισμένη εικόνα της» (Συνεντεύξεις Νο 10 και Νο 11). Στο πλαίσιο αυτό γίνονται αναφορές και στην σταδιακή περαιτέρω βελτίωση της περιοχής, δεδομένων των πρόσφατων παρεμβάσεων της δημοτικής αρχής με την ανάπλαση πάρκων και παιδικών χαρών.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι παρά τον αρχικό χωρικό σχεδιασμό για τη φιλοξενία των προσφύγων, η Νέα Αλικαρνασσοῦ δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ένα ενιαίο χωρικό σύνολο με κοινά χαρακτηριστικά καθώς στις επιμέρους γειτονιές εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις. Πέραν του Αγίου Νεκταρίου και του βορειότερου μέρους της περιοχής των Θαλασσιών (βλ. ενότητες «Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα της περιοχής» και «Χωρική συγκέντρωση στεγαστικής, υλικής και κοινωνικής αποστέρησης») που δεν παρουσιάζουν αντίστοιχα χαρακτηριστικά οργανωμένης δόμησης και ρυμοτομίας, λόγος γίνεται και για την ευρύτερη ΒΙ.ΠΕ., η οποία είναι σημαντικά απομακρυσμένη από τις υπηρεσίες και τον γενικότερο κοινωνικό εξοπλισμό που διαθέτει το κέντρο της Νέας Αλικαρνασσοῦ (Συνέντευξη Νο 13). Η έλλειψη των δομών κοινής ωφέλειας και των δημόσιων χώρων, ο ανεπαρκής φωτισμός, αλλά και οι μειωμένες ευκαιρίες εκπαίδευσης, άθλησης και ψυχαγωγίας καθιστούν τη διαβίωση σημαντικά δυσκολότερη στην Άνω Αλικαρνασσοῦ, με τα προβλήματα των κατοίκων της να παρουσιάζουν αυξημένη ένταση.

Όσον αφορά το σύνολο της περιοχής της Νέας Αλικαρνασσοῦ, κοινό τόπο στον λόγο των κατοίκων αποτελούν οι επισημάνσεις για αυξημένες ανάγκες σε δημόσιους χώρους λόγω της παράλληλης αύξησης των ρυθμών κατοίκησης της περιοχής. Στο πλαίσιο αυτό οι συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα μιλούν για έλλειψη δημόσιων χώρων στάθμευσης, συνθήκη που δυσχεραίνει σημαντικά τον κοινωνικό σχεδιασμό της καθημερινότητάς τους. Στις συνεντεύξεις θίγεται, επίσης, με αρκετό χιούμορ η έλλειψη

χώρων πρασίνου με τον «βασιλικό» να περιγράφεται ως το «πιο ψηλό δέντρο» της περιοχής νότια της οδού Ικάρου. Στα επιχειρήματα που ενισχύουν την ανάγκη πρόβλεψης δημόσιων χώρων προστίθεται η ιδιαιτερότητα της νοοτροπίας των κατοίκων οι οποίοι -όπως υποστηρίζεται- σέβονται το δημόσιο χώρο «περισσότερο από ότι θα τον σεβαστεί ένας Ηρακλειώτης, γιατί εδώ υπάρχει κοινωνική κριτική. Είναι λίγο πιο έντονος ο κοινωνικός έλεγχος επειδή είναι όλοι γνωστοί» (Συνέντευξη Νο 16).

Παράλληλα ζητήματα που τίγονται είναι το «παρατημένο και εγκαταλελειμμένο παραλιακό μέτωπο», η «αναξιοποίητη δημόσια περιουσία» αλλά και οι «δυνατότητες της περιοχής», η οποία με την κατάλληλη μέριμνα θα μπορούσε να μετατραπεί στο ιδανικότερο οικιστικό προάστιο του Ηρακλείου (βλ αναλυτικά Ενότητα «Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική αναβάθμιση της περιοχής και για βελτίωση της διαβίωσης των κατοίκων»). Στα κοινά προβλήματα του συνόλου της περιοχής, αλλά και της πόλης του Ηρακλείου εν γένει, συγκαταλέγεται η έλλειψη υποδομών πρόσβασης για τα ΑμεΑ ακόμη και στις κοινωνικές υπηρεσίες φροντίδας.

Πρόσβαση σε ανθρώπους με αναπηρία δεν υπάρχει. Δηλαδή τις προάλλες ερχόμουν από το σπίτι μου και υπήρχε –υποτίθεται- η διάβαση των τυφλών. Και έπεσα πάνω σε ένα περίπτερο. Εντάξει, υπάρχει η διάβαση και τον καθοδηγεί τον άνθρωπο να πέφτει πάνω στο περίπτερο! (Συνέντευξη Νο 11).

Στο ίδιο πλαίσιο, γίνονται αναφορές και στο έλλειμμα παιδείας και την ανεπαρκή ενημέρωση ακόμη και των ίδιων των δημόσιων υπηρεσιών για τα δικαιώματα των ΑμεΑ. Ως παράδειγμα αναφέρεται η συστηματική αμέλεια παραχώρησης προτεραιότητας αλλά και το έλλειμμα ευαισθητοποίησής των υπαλλήλων όσον αφορά την προστασία των ΑμεΑ από τη δημόσια έκθεση (Συνέντευξη Νο 10). Τέλος, από τους ίδιους του κατοίκους αναφέρεται η ανάγκη για περισσότερες διαθέσιμες ιατρικές ειδικότητες (για παράδειγμα ΩΡΛ, ορθοπεδικό κ.ά.) στις δημόσιες δομές υγείας της περιοχής (Συνέντευξη Νο 17).

Κοινωνικά προβλήματα: Ενδοοικογενειακή βία, μοναχικότητα, χρήση αλκοόλ και ψυχολογική επιβάρυνση

Αν και η Νέα Αλικαρνασός τις προηγούμενες δεκαετίες έφερε το στίγμα της παραβατικότητας κυρίως των νέων, σήμερα ανάλογες συμπεριφορές δεν θεωρούνται οι επικρατέστερες. Ο στιγματισμός του παρελθόντος, σύμφωνα με τους κατοίκους, προσδιορίζεται στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες κυρίως λόγω της οικονομικής ανέχειας των οικογενειών (Συνέντευξη Νο 12). Έκτοτε, η σταδιακή αύξηση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων, το αμιγώς οικογενειακό προφίλ της περιοχής και το ιδιόκτητο καθεστώς της πλειονότητας των κατοικιών θεωρούνται ορισμένοι από τους λόγους που συνέβαλαν στην εκτόνωση των παραβατικών συμπεριφορών. Πλέον γίνεται λόγος για μεμονωμένα περιστατικά τα οποία δεν επηρεάζουν το αίσθημα ασφάλειας των κατοίκων (Συνέντευξη Νο 16).

Ωστόσο -αν και περιορισμένες στο ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο- οι εκδηλώσεις βίας και παραβατικών συμπεριφορών φαίνεται να έχουν υποστεί μια μετατόπιση στην ενδοοικογενειακή ζωή. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνουν οι κοινωνικές υπηρεσίες της περιοχής οι οποίες κάνουν λόγο για ραγδαία αύξηση των εισαγγελικών παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση περιστατικών βίας, κακοποίησης και παραμέλησης ανηλίκων. Η αύξηση αυτή -σε κάποιο βαθμό- προσμετράται ως πραγματική κυρίως λόγω των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης και περιορισμού την περίοδο της πανδημίας που βρήκαν εκτόνωση στην επιθετικότητα εντός της οικογενειακής εστίας. Ωστόσο, μπορεί να θεωρηθεί και ονομαστική καθώς στο παρελθόν η κοινωνική συστολή και η έλλειψη φορέων παρέμβασης και κοινωνικής προστασίας αποθάρρυναν τη γνωστοποίηση ανάλογων περιστατικών:

Να φανταστείτε ότι μέχρι το 2016 είχε τέσσερεις με πέντε εισαγγελικές εντολές το χρόνο. Και μετά υπήρχε μια ανοδική πορεία και το 2018-2019 άρχισαν 20, 24. Πέρυσι οι εντολές ήταν 40. Έχει συμβάλει πολύ και η υγειονομική κρίση. Η πανδημία. Αυτός ο εγκλεισμός. Αλλά είναι και ότι τώρα ο κόσμος έχει τη δυνατότητα να παίρνει πολλή πληροφορία. Οπότε δεν διστάζουν να κάνουν καταγγελίες (Συνέντευξη Νο 14).

Στο πλαίσιο της συζήτησης των κοινωνικών προβλημάτων που εντοπίζονται στην περιοχή, κοινό τόπο των συνεντεύξεων αποτέλεσε η χρήση αλκοόλ (Συνεντεύξεις Νο 11, Νο 13 και Νο 15). Φαινόμενα αλκοολισμού καταγράφονται και μεταξύ των νέων της περιοχής αλλά και στις μεγαλύτερες ηλικίες, κυρίως του ανδρικού πληθυσμού, συνθήκη που φαίνεται να σχετίζεται με κοινωνικές νοοτροπίες και στερεότυπα και με μια κοινωνικά αναμενόμενη έμφυλη συμπεριφορά:

Αλκοολισμός υπάρχει. Τα παιδιά από τα 12,13 τους έπρεπε να αποδείξουν ότι είναι άνδρες. Αυτό βέβαια και σήμερα ισχύει στα χωριά μας. Αλλά υπήρχε και τότε. Και τα παιδιά πέρα από το ποδόσφαιρο -γιατί είχαμε πολύ καλή ομάδα ποδοσφαίρου εδώ στην Αλικαρνασσό- για να δείξουν πόσο άντρες είναι πίνανε (Συνέντευξη Νο 15).

Η μοναχικότητα, η απομόνωση και η αίσθηση εγκατάλειψης κυρίως στα υπερήλικα άτομα χωρίς οικογενειακά δίκτυα φροντίδας αποτελούν μια ακόμη κοινωνική δυσχέρεια, συνθήκη που επιδρά στη δυνατότητα για μια αυτόνομη και αξιοπρεπή διαβίωση, δεδομένων των συνταξιοδοτικών μειώσεων. Οι μειωμένοι οικονομικοί πόροι, σε πολλές περιπτώσεις, αποτελούν εμπόδιο για την πρόσβαση σε ιδιωτικές υπηρεσίες κατ'οίκον φροντίδας με τη σωματική και ψυχική υγεία των μοναχικών οικονομικά ευάλωτων υπερηλίκων και των ασθενών να τίθεται σε διαρκή κίνδυνο. Την ίδια στιγμή οι κοινωνικές υπηρεσίες παρατηρούν μεγάλη αύξηση θανάτων κυρίως στις μεγαλύτερες ηλικίες: «Στην Καλλιθέα παλαιότερα εξυπηρετούσαμε γύρω στα 12 άτομα. Και τώρα φανταστείτε έχουμε μόνο δύο, ένα ζευγάρι» (Συνέντευξη Νο 13). Επίσης υπογραμμίζουν και τη σημαντική αύξηση στα ψυχιατρικά νοσήματα, τα οποία παρουσιάζουν συγκεκριμένη χωρική συγκέντρωση εστιασμένη στο βόρειο τμήμα της περιοχής: «Εκεί στα Σφαγεία είναι πιο πολλά τα ψυχιατρικά περιστατικά. Έχει και εδώ

όμως κοντά μας [στα αστικά]. Περισσότερο σε σχέση με την Άνω Αλικαρνασσό» (Συνέντευξη Νο 13).

Όσον αφορά ζητήματα κοινωνικών συγκρούσεων και προστριβών οι κάτοικοι δηλώνουν ότι το φαινόμενο δεν είναι άξιο λόγου. Πρόκειται για μια ήσυχη, όπως υποστηρίζουν περιοχή με τις μικροσυγκρούσεις να χαρακτηρίζονται «αστείες» καθώς περιορίζονται στη διεκδίκηση θέσεων στάθμευσης και στη διαμαρτυρία για τα κατοικίδια, όταν οι ιδιοκτήτες τους δεν τηρούν τους κανόνες υγιεινής και καθαριότητας (Συνέντευξη Νο 10).

Κοινωνική συνοχή, συμμετοχικότητα και κοινωνική οικονομία

Οι περισσότερες αφηγήσεις συγκλίνουν στην άποψη ότι η «Αλικαρνασσός έπαψε να είναι αυτή που ήταν» και περιγράφουν με νοσταλγία τις παρέες στη γειτονιά: «Ο κόσμος επικοινωνούσε στο πεζούλι, στο πεζοδρόμιο. Να βγάλουν καρέκλα έξω να μαζευτούν οι γειτόνισσες να μιλήσουν, να μοιραστούν» (Συνέντευξη Νο 12). Αυτή η στενή σύνδεση σε επίπεδο γειτονιάς αποτελεί μέρος της συλλογικής μνήμης για το σύνολο των παλαιών κατοίκων που συμμετείχαν στην έρευνα και αποδίδεται τόσο στο προσφυγικό στοιχείο που αποτελούσε συνδετικό κρίκο με την πολιτισμική τους προέλευση και συνέβαλε στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, όσο και στις «αθώες εποχές» του παρελθόντος που τα παιδιά έπαιζαν έξω «στους χωματόδρομους» γύρω από τη Μασώλου χωρίς το φόβο των αυτοκινήτων (Συνέντευξη Νο 17). Ωστόσο, παρά τη σταδιακή αλλοίωση του αμιγούς προσφυγικού προφίλ της περιοχής και τον εξευγενισμό των τελευταίων δεκαετιών η Νέα Αλικαρνασσός συνεχίζει να αποτελεί για τους κατοίκους ένα πιο φιλικό προάστιο με περισσότερο «απλούς» και «οικειούς» ανθρώπους, με πιο «χαλαρή» κοινωνική ζωή και με λιγότερο «απρόσωπες» σχέσεις συγκριτικά με το κέντρο του Ηρακλείου (Συνεντεύξεις Νο 10 και Νο 11). Η «γειτονιά» αν και λιγότερο εκδηλωτική από ό,τι στο παρελθόν φαίνεται να παραμένει ένα σταθερό κοινωνικό δίκτυο σύνδεσης, ασφάλειας και συμπαράστασης, το οποίο οι κάτοικοι αποδίδουν στην μικρασιατική κουλτούρα:

Έχω και ένα πολύ καλό δίκτυο φίλων. Και γενικά υπάρχει αλληλοϋποστήριξη μεταξύ των κατοίκων. Ευτυχώς, οι παλιές οικογένειες έχουν ακόμη. Γιατί η περιοχή ήταν Μικρασιάτες. Εγώ, δυστυχώς, δεν είμαι Μικρασιάτισσα αλλά θα ήθελα. Όμως υπάρχει ακόμα αυτό το αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ των οικογενειών (Συνέντευξη Νο 16).

Στο πλαίσιο αυτό η Νέα Αλικαρνασσός χαρακτηρίζεται μια «δεμένη κοινότητα» στην οποία οι κάτοικοι αλληλοϋποστηρίζονται μεταξύ τους (Συνέντευξη Νο 13). Αυτή η διάθεση στήριξης γίνεται εμφανής και σε δράσεις συγκέντρωσης ανθρωπιστικής βοήθειας, από φορείς όπως η εκκλησία ή οι κοινωνικές υπηρεσίες (για παράδειγμα για τους σεισμόπληκτους), στις οποίες η συμμετοχή των κατοίκων κρίνεται ικανοποιητική. Αντίστοιχη κινητοποίηση παρατηρείται και για μεμονωμένες περιπτώσεις κατοίκων που αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα υγείας, όπου η κοινότητα ενεργοποιείται

για τη συγκέντρωση χρημάτων, κυρίως υπό την καθοδήγηση και την πρωτοβουλία συλλογικών φορέων. Κοινή πρακτική συμβολής και συμπαράστασης σε ευάλωτα νοικοκυριά είναι και συνεισφορά σε τρόφιμα ή μερίδες φαγητού αντί τέλεσης μνημοσύνων από οικογένειες που έχουν χάσει μέλη τους (Συνέντευξη Νο 10).

Η συγκέντρωση στη Νέα Αλικαρνασσό σχετικά μεγάλου αριθμού συλλόγων και εθελοντικών οργανώσεων, αλλά και η παρουσία εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο είναι ενδεικτική της ευαισθητοποίησης μεγάλης μερίδας των κατοίκων και της πίστης που τρέφουν στις δυνατότητες της συλλογικής δράσης και των εναλλακτικών σχημάτων οικονομίας. Η διάθεση για ενεργή συμμετοχή και η αναγνώριση της ευθύνης του πολίτη είναι εμφανής στον λόγο ορισμένων κατοίκων:

Εγώ πάντα πίστευα στην ύπαρξη φορέων. Δεν μπορεί ο άνθρωπος να απομονώνεται στα τείχη του. Είναι κοινωνικό ον. Και με τη δραστηριότητά του στον μικρόκοσμο της περιοχής του νομίζω ότι εκτονώνεται, ενημερώνεται και ισορροπεί. Δεν ξέρω γιατί, αλλά εγώ τη θεωρώ ψυχοθεραπευτική αυτήν την ενασχόληση (Συνέντευξη Νο 12).

Λέω «τι μπορεί να γίνει;» Και πόσο ευθύνη έχουμε εμείς; Και ποιά είναι το σύστημα;» Εμείς οι άνθρωποι. Η καλή διάθεση που έχουμε ή όχι (Συνέντευξη Νο 15).

Απόψεις για την επωφελή αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου «που δεν πρέπει να σπαταλιέται» και για την είσπραξη «ικανοποίησης» από τη συμμετοχή στα κοινά (Συνέντευξη Νο 12)· για τη δύναμη της συνεργασίας τόσο μεταξύ των ίδιων των φορέων όσο και μεταξύ φορέων και τοπικής αυτοδιοίκησης (Συνέντευξη Νο 10)· και για τις δυνατότητες της συνεταιριστικής οικονομίας που φαίνεται να αποτελεί τη «μοναδική εναλλακτική για τον απλό πολίτη στο δεδομένο οικονομικό περιβάλλον» (Συνέντευξη Νο 16), είναι ενδεικτικές της δυναμικής που διαφαίνεται στην περιοχή. Παράλληλα, η πίστη στη διαβούλευση και το δημόσιο διάλογο, ο σεβασμός στην αρχή του συναποφασίζεин και η κινητοποίηση των μελών της κοινότητας αποτελούν χαρακτηριστικά της περιοχής, καθώς πολλές ομάδες κατοίκων και συλλόγων έχουν ενεργή παρουσία και συμμετοχή στα κοινά του τόπου τους. Παραδείγματα αποτελούν η συγκρότηση προτάσεων για την αξιοποίηση δημόσιας ακίνητης περιουσίας (βλ. ενότητα «Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική αναβάθμιση της περιοχής και για βελτίωση της διαβίωσης των κατοίκων»), η δημιουργία ερωτηματολογίων προς το κοινό για τη συγκέντρωση γνώσης και απόψεων «από τα

κάτω»,⁴¹ αλλά και η διεκδίκηση της ορατότητάς τους με την αξιοποίηση των μέσων ενημέρωσης.⁴²

Από την άλλη πλευρά, στις αφηγήσεις αναφέρονται σημαντικοί παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στην προώθηση της συμμετοχικής δράσης των κατοίκων. Παράγοντες που, ωστόσο, δεν φαίνεται να αποτελούν ιδιαιτερότητα της περιοχής καθώς βρίσκουν εφαρμογή στο σύνολο του σύγχρονου ελληνικού κόσμου: Η οικονομική δυσχέρεια, αποτέλεσμα των διαδοχικών κρίσεων, φαίνεται να έχει συγκεντρώσει το ενδιαφέρον του κόσμου σε μια διαρκή προσπάθεια διασφάλισης πόρων απαραίτητων για τη διαβίωσή του, συνθήκη που αποτυπώνεται στον περιορισμό ενασχόλησης με άλλες δραστηριότητες (Συνεντεύξεις Νο 12 και Νο 18). Η μετάβαση από το «συλλογικό» στο «ατομικό» στο πλαίσιο ανάπτυξης της πολιτικής, ιδεολογικής και οικονομικής ατομοκεντρικής φιλοσοφίας των τελευταίων δεκαετιών και το έλλειμμα της συλλογικής και συνεταιριστικής κουλτούρας αποτελούν έναν ακόμη ανασταλτικό παράγοντα για την κινητοποίηση και την ενεργή δράση των κατοίκων στο επίπεδο της συμμετοχής στα κοινά: «Τις τελευταίες δεκαετίες το ‘εγώ’ είναι τόσο πιο έντονο. [...] Αφού ‘η αυλή μου, το παιδί μου, το σπίτι μου είναι καλά δεν με ενδιαφέρει τίποτα άλλο’» (Συνέντευξη Νο 15).

Τα παραπάνω δυσχεραίνονται από την αδυναμία των κρατικών/δημόσιων φορέων και των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης να υποστηρίξουν εγχειρήματα «από τα κάτω» στο επίπεδο της παροχής υλικών πόρων και κυρίως χώρων (βλ. αίτημα για αναξιοποίητο κτήριο Φάρου στην ενότητα των προτάσεων).⁴³ Αντίστοιχη αδυναμία στο επίπεδο της δημόσιας διοίκησης παρατηρείται και στην υποστήριξη της δημιουργίας αλλά και της μετέπειτα λειτουργίας των εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο με τους εμπλεκόμενους να υποστηρίζουν ότι υπάρχει έλλειμμα γνώσης και πληροφόρησης:

Όταν μπήκαμε στη διαδικασία να βρούμε λογιστή ταλαιπωρηθήκαμε πάρα πολύ να βρούμε κάποιον ο οποίος θα μας αναλάβει και θα γνωρίζει το κομμάτι της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Όταν πήγαμε σε τράπεζα για να ανοίξουμε λογαριασμό μας κοιτούσαν σαν να τους λέγαμε κι εγώ δεν ξέρω τι. Να φτάσω σε σημείο ότι ο ΕΦΚΑ

⁴¹ Βλ. παραδείγματα φόρμας για τη δημιουργία κέντρου μικρασιατικού πολιτισμού https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfjyF5Wh4PIJRJnvKXOKY0sAFiY4uC-cv0ozKMrzgNmW_xLkg/viewform και για την αξιοποίηση της έκτασης του αεροδρομίου «Νίκος Καζαντζάκης» <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdYEIy7OvDOGqW5TBOWBo2zOFXMjifjxDOeW-OBwEXfMOLvA/viewform>

⁴² Βλ. παράδειγμα κοινής επιστολής διαμαρτυρίας των τριών συλλόγων Ρομά προς την Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου Ηρακλείου και το Υπουργείο Εργασίας <https://www.cretalive.gr/kriti/synthikes-mi-axioprepoys-diabiosis-sta-aorakia-katagelloyn-oi-roma>

⁴³ «Έχουμε ζητήσει να αξιοποιηθεί και να γίνει ένα κέντρο Μικρασιατικού Πολιτισμού. Το αίτημά μας δεν έχει περάσει ακόμη, δυο χρόνια τώρα, από το δημοτικό συμβούλιο. Γιατί ο Δήμος σκέφτεται να το αξιοποιήσει αλλιώς. Να στεγάσει την πολιτική προστασία ή δεν ξέρω τι» (Συνέντευξη Νο 12).

δεν γνωρίζει; Να φτάσουμε σε σημείο ότι με τον ΟΑΕΔ ακόμη έχουμε προβλήματα για το κομμάτι των εξαιρέσεων των κανόνων; (Συνέντευξη Νο 10).

Αντίστοιχα παράπονα εκφράζονται και για την απροθυμία των Δήμων της Π.Ε. Ηρακλείου να συνεργαστούν σε προγράμματα με επιχειρήσεις της Κ.Αλ.Ο: «Οι Δήμοι του νομού Ηρακλείου [στην επαρχία] δεν μας έχουν απαντήσει καν. Απαξιούν να συναντηθούμε και να τους εξηγήσουμε την πρότασή μας» (Συνέντευξη Νο 10). Παρά τα προβλήματα οι ίδιοι συνεχίζουν να υποστηρίζουν πως μια ενδεχόμενη συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση θα μπορούσε να συμβάλει σημαντικά στην ανάπτυξη αλλά και τη συλλογική και κοινωνική ωφέλεια (Συνέντευξη Νο 11).

Χωρική συγκέντρωση στεγαστικής, υλικής και κοινωνικής αποστέρησης

Η Νέα Αλικαρνασσός συγκαταλέγεται στις λιγότερο εύρωστες οικονομικά περιοχές του Ηρακλείου. Μελετώντας τη γενεαλογία της αποστέρησης, σε αυτή τη συνθήκη ρόλο φαίνεται να έχει διαδραματίσει η χωρική συγκέντρωση προσφύγων που λόγω της εγκατάλειψης των περιουσιών τους διέθεταν μηδενικό οικονομικό κεφάλαιο και διαβιούσαν σε συνθήκες ακραίας οικονομικής δυσχέρειας. Πρόκειται σύμφωνα με τις προφορικές αφηγήσεις, για οικογένειες συνήθως πολυπληθείς με ελάχιστους πόρους που πάσχιζαν για τη συντήρηση των μελών της οικογένειάς τους:

Είχε ένα χαμόγελο πάντα. Και μεγάλωσε πολλά παιδιά πάρα πολύ ζόρικα. Καλλιεργούσε όλη αυτήν τη γη που είναι γύρω για να ταΐσει τα παιδιά του. Με τη γιαγιά περάσανε αυτή η γενιά απίστευτα δύσκολα (Συνέντευξη Νο 15).

Παράλληλα, αν και μεταξύ των πρώτων κατοίκων της περιοχής τα επαγγέλματα ήταν ποικίλα η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού εργατών, γεωργών και ψαράδων μαρτυρά τη συγκέντρωση τεχνικής ειδίκευσης αλλά όχι αντίστοιχου μορφωτικού κεφαλαίου, συνθήκη που δεν παρείχε ευκαιρίες για κοινωνική κινητικότητα. Στα παραπάνω χαρακτηριστικά των κοινωνικών ομάδων που συνέθεσαν τον οικιστικό ιστό της Νέας Αλικαρνασσού προστέθηκαν και οι πολιτικές αποφάσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης να εδρεύσει στην περιοχή μεγάλος αριθμός κοινωφελών υπηρεσιών όπως οι φυλακές, το αεροδρόμιο, τα δημοτικά σφαγεία κ.ά. (βλ. αναλυτικά ενότητα «Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα της Νέας Αλικαρνασσού»). Αν και η περιοχή της Νέας Αλικαρνασσού διαθέτει πολλά προνόμια, μεταξύ των οποίων η σύνδεση με τη θάλασσα και η απρόσκοπτη θέα σε αυτήν, η κοντινή απόσταση από το κέντρο της πόλης, η εύκολη πρόσβαση στην εθνική οδό και η καλή ρυμοτόμηση σε ένα μεγάλο μέρος της, η συγκέντρωση όλων των κοινωφελών εγκαταστάσεων συνέβαλε στην υποβάθμιση της περιοχής, με τη μη παραχώρηση σημαντικών εκτάσεων γύρω από την οικιστική ζώνη για την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των ίδιων των κατοίκων της:

Είναι περισσότερο υποβαθμισμένη η περιοχή από την άποψη ότι είναι το αεροδρόμιο. Υπάρχει πολλή ηχορύπανση. Δηλαδή το καλοκαίρι πρέπει να έχουμε κλειστά. Αυτό

φαίνεται και στη δόμηση, τα κτήρια είναι χαμηλά. Είναι και οι φυλακές, είναι ο καταυλισμός των Ρομά, το κέντρο αστέγων (Συνέντευξη Νο 14).

Ο στιγματισμός της υποβάθμισης και η συγκέντρωση της αποστέρησης δεν αποτελούν, ωστόσο, ομοιογενή φαινόμενα στο σύνολο της περιοχής. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις τόσο των κατοίκων όσο και των εργαζόμενων στις κοινωνικές υπηρεσίες που έρχονται καθημερινά σε επαφή με τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες παρατηρείται μια χωρική ένταση και συγκέντρωση της αποστέρησης στο βορειότερο τμήμα της Νέας Αλικαρνασσού και κυρίως στο βόρειο τμήμα των Θαλασσινών και στην περιοχή του Αγίου Νεκταρίου/πρώην Σφαγεία (βλ. φωτογραφίες 52, 53, 54 και 55). Πρόκειται για γειτονιές που βρίσκονται στα ομορφότερα σημεία της πόλης, με άμεση πρόσβαση και θέα στη θάλασσα -προνόμια που σε άλλες περιοχές του Ηρακλείου προσθέτουν σημαντικά στην αντικειμενική αξία των ακινήτων.

Ωστόσο, στην περίπτωση της Νέας Αλικαρνασσού δεν έχει παρατηρηθεί η αντίστοιχη αναβάθμιση, καθώς μέρος των περιοχών αυτών βρίσκεται εκτός πολεοδομικού σχεδιασμού και χαρακτηρίζονται από άναρχη δόμηση -μη διαθέτοντας τη ρυμοτομία της υπόλοιπης περιοχής- ανεπαρκές φωτισμό, και ανύπαρκτους δημόσιους χώρους και χώρους πρασίνου. Παράλληλα, τα περισσότερα σπίτια παραμένουν χωρίς συντήρηση σε αντίθεση με τις άλλες περιοχές της Νέας Αλικαρνασσού όπου υπάρχουν πολλά νεόδμητα κτήρια και πολλές από τις πρώτες προσφυγικές κατοικίες έχουν ανακαινιστεί. Η σύγκριση αυτή των βόρειων Θαλασσινών και του Αγίου Νεκταρίου με τα Αστικά και τα Γεωργικά αποτελεί κοινό τόπο όλων των αφηγήσεων στο ερώτημα της χωρικής συγκέντρωσης της αποστέρησης, με την «ανάπτυξη» να συγκεντρώνεται νότια όπου «η εικόνα» είναι διαφορετική (Συνέντευξη Νο 12). Αντίθετα για την περιοχή «κάτω στη θάλασσα», στα «σφαγεία», και «από το δρόμο των φυλακών και κάτω» μιλούν για «χαμόσπιτα» (Συνέντευξη Νο 18), για «υποβάθμιση» (Συνέντευξη Νο 14), για εικόνα «παραίτησης» (Συνέντευξη Νο 10), για «φτώχεια» και για κοινωνική «στασιμότητα» (Συνέντευξη Νο 12).

Φωτογραφία 52. Γενική άποψη του βόρειου τμήματος των Θαλασσινών. Λήψη Χαρά Κόκκινου, Ιούνιος 2023

Φωτογραφίες 53, 54 και 55. Εγκαταλεμμένα κτίσματα στην περιοχή του Αγίου Νεκταρίου. Λήψη Χαρά Κόκκινου, Ιούνιος 2023

Για τις συνθήκες στέγασης, το υλικό των ποιοτικών συνεντεύξεων επιβεβαιώνει τους ποσοτικούς δείκτες (βλ. ενότητα «Δείκτες αποστέρησης στην περιοχή της Νέας Αλικαρνασσοῦ) με την ιδιοκατοίκηση να αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της περιοχής. Όσον αφορά τη δυνατότητα συντήρησης των σπιτιών η γενική εικόνα παρουσιάζεται θετική και αποδίδεται, κυρίως, στην πολιτισμική κληρονομιά και την τεχνική δεξιοότητα των προσφύγων:

Επειδή ξεκινήσαμε με κτίστες, με άτομα που ασχολούνται με την οικοδομή και οι γυναίκες είναι νοικοκυρές πολύ, είναι ένα χαρακτηριστικό των Μικρασιατών πάντα να συντηρούμε με κάποιο τρόπο τα σπίτια μας. Δηλαδή και το άσπρισμά τους, το λουλουδάκι τους. Μπορείς και με πολύ λίγα χρήματα να το κάνεις. Άρα δεν έχουμε ουσιαστικά τέτοιο θέμα. Χαίρομαι για αυτό πάρα πολύ γιατί είναι σημαντικό να μη ζεις στη μιζέρια. Και με ένα κιλό ασβέστη βάφεις αρκετά τετραγωνικά. Είναι πολύ σημαντική και η καθαριότητα. Είναι κομμάτι της κουλτούρας (Συνέντευξη Νο 15).

Ωστόσο, παρά τη γενική θετική εικόνα, οι εργαζόμενοι/ες στις κατ οίκον υπηρεσίες φροντίδας που επισκέπτονται σε καθημερινή βάση ευάλωτα νοικοκυριά αναφέρουν παραδείγματα σοβαρής στεγαστικής ένδειας και πάλι στην περιοχή του Αγίου Νεκταρίου αλλά και του Καρτερού. Στις αφηγήσεις τους περιγράφουν «σπίτια-τρώγλες» σε «άσχημη κατάσταση» τα οποία «οι άνθρωποι δεν έχουν τη δυνατότητα να συντηρήσουν», καθώς και περιπτώσεις με πολλή υγρασία όπου «η στέγη πέφτει σιγά-σιγά». Όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης στον συνοικισμό Ρομά στα Δυο Αοράκια, χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που καταδεικνύει την ύπαρξη ακραίας ενεργειακής φτώχειας, δεδομένης αφενός της έλλειψης των απαιτούμενων υποδομών από πλευράς δημοσίου και αφετέρου της αδυναμίας των οικογενειών να αντεπεξέλθουν οικονομικά στη διασφάλιση απαραίτητων αγαθών:

Δεν έχουμε ψυγείο. Τα βάζω σε ένα φίλο μου. Δεν έχουμε ρεύμα. Για το βράδυ έχουμε γεννήτρια. Τον χειμώνα έχουμε ξυλόσομπα. Όταν έχουμε φιάλη μαγειρεύουμε στο πετρογκάζ. Όταν μείνουμε από φιάλη μαγειρεύουμε στη σόμπα (Συνέντευξη Νο 19).

Μπορεί οι στεγαστικές συνθήκες διαβίωσης να διολισθαίνουν κατά τόπους παρουσιάζοντας συγκεκριμένες χωρικές συγκεντρώσεις, ωστόσο η οικονομική δυσχέρεια και η υλική και κοινωνική αποστέρηση όπως ορίζονται από τη Eurostat⁴⁴ αποτελούν φαινόμενα διάχυτα στη Νέα Αλικαρνασσό, ιδιαίτερα μετά τις αλληπάλλληλες διαδοχικές κρίσεις. Οι συνεντευξιαζόμενοι/ες μιλούν για «πολύ μεγάλες ανάγκες» που δεν καλύπτονται. Η άνοδος των τιμών και του κόστους διαβίωσης, η πτώση των μισθών τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα και η μείωση των συντάξεων δυσχεραίνουν τα επίπεδα διαβίωσης των κατοίκων, οι οποίοι ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις αντιμετωπίζουν με χιούμορ τη νέα περιοριστική συνθήκη:

Ο σύζυγος έχει πεθάνει. Οπότε η δική του είναι κάποιο μέρος της σύνταξης. Αλλά κάτι ελάχιστα μου δίνουνε. Κάθε μήνα κάτι λείπει πάλι, πότε πέντε, πότε δέκα. Η σύνταξη του [όνομα συζύγου] έχει κυμαινόμενο επιτόκιο (Συνέντευξη Νο 17).

Όσον αφορά την υλική και κοινωνική αποστέρηση και τη δυνατότητα των ατόμων και των νοικοκυριών να καλύπτουν βασικές ανάγκες και να απολαμβάνουν βασικά αγαθά οι κάτοικοι στις αφηγήσεις τους παραδέχονται ότι αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στις έκτακτες ανάγκες όπως για παράδειγμα σε μια ανακαίνιση στο σπίτι, ή στην αλλαγή αυτοκινήτου (Συνέντευξη Νο 16) και ότι «τις διακοπές τις έχουν ξεχάσει» (Συνέντευξη Νο 18), Ωστόσο ζουν «με αξιοπρέπεια» ενώ συχνά στην κάλυψη των αναγκών τους συμβάλλουν και τα οικογενειακά δίκτυα, όπου αυτά είναι παρόντα και διαθέτουν την αντίστοιχη ικανότητα:

Βοηθάνε τα παιδιά. Και πιο πολύ ο γιος μου, γιατί και τα κορίτσια μου έχουν χωρίσει και έχουν και τα παιδιά τους. Βοηθάει όπου μπορεί [...] Αν σου πω τώρα πόσα παίρνω με τόσα χρόνια δουλειάς. Η σύνταξή μου μαζί με το επικουρικό μου είναι 650 [ευρώ]. Βάλε τώρα εσύ ρεύμα, νερά, τηλέφωνα. Φαρμακείο που θέλω 100 ευρώ. Βάλε τους γιατρούς που αν δεν πληρώσεις δεν κάνεις δουλειά (Συνέντευξη Νο 17).

Όσον αφορά τις υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας, μητέρα παιδιού διαγνωσμένου με μαθησιακές δυσκολίες αναφέρει ότι η αποζημίωση/επίδομα για τις απαιτούμενες ειδικές θεραπείες ήταν αρχικά 200 ευρώ μηνιαίως και περικόπηκε στα 100 ευρώ με την ίδια θα δαπανά από 300 έως 500 ευρώ το μήνα (Συνέντευξη Νο 16). Μεταξύ των συνεντευξιαζόμενων, δικαιούχος του Ε.Ε.Ε. και του Τ.Ε.Β.Α. αναφέρει ότι είναι πιο «ήρεμοι» δεδομένων των παροχών που ωστόσο καλύπτουν ανάγκες μόλις «δυο-τριών ημερών» (Συνέντευξη Νο 19). Από την άλλη υπάρχουν και φωνές που εναντιώνονται

⁴⁴ Βλ. σχετικά, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Severe_material_and_social_deprivation_rate_\(SMSD\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Severe_material_and_social_deprivation_rate_(SMSD)) (Τελευταία πρόσβαση 12/07/23)

στη συγκεκριμένη επιδοματική πολιτική, χαρακτηρίζοντάς την παθητικό μέτρο που εδραιώνει τη φτώχεια μετατρέποντάς τη σε χρόνια συνθήκη:

Υπάρχει πρόβλημα. Οι ανάγκες δεν μειώνονται αλλά αυξάνονται σε καθημερινή βάση. Έχουμε μισθούς πείνας, ανεργία, βόλεμα [έμφαση]. Το επίδομα δεν είναι λύση. Και όμως είναι μια χρόνια μαθημένη συνήθεια (Συνέντευξη Νο 10).

Ωστόσο, η προσφυγή των ίδιων των πολιτών στα επιδόματα φαίνεται να αποτελεί λύση ανάγκης μετά την οικονομική ύφεση και τη σημαντική απώλεια θέσεων εργασίας.

Δυνατότητες μόρφωσης και όροι εργασίας χθες και σήμερα: η φτωχοποίηση της μεσαίας τάξης

Η δημιουργία δομής δημοτικής εκπαίδευσης ήδη από το 1917 αποτέλεσε σημαντική ευκαιρία μόρφωσης για τα παιδιά των πρώτων προσφύγων αλλά και για το σύνολο των κατοίκων της Νέας Αλικαρνασσού: «Στο 1ο Δημοτικό που είναι στη Μανσώλου πήγανε όλες οι γενιές. Ο πατέρας μου πήγε εκεί, εγώ, τα παιδιά μου» (Συνέντευξη Νο 17). Ωστόσο, η περαιτέρω εξέλιξη και κυρίως η πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είτε ήταν απαγορευτική για πολλές οικογένειες ή επιτυγχάνονταν με πολύ κόπο: «Πρόβλημα είχαμε πάρα πολύ μεγάλο. Για να σπουδάσουμε και εγώ και ο αδερφός μου έπρεπε να δουλέψουμε» (Συνέντευξη Νο 16). Παράλληλα, οι αφηγήσεις, πέραν του οικονομικού παράγοντα, περιγράφουν και άλλες δυσκολίες οι οποίες στο παρελθόν δυσχέραιναν σημαντικά την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Στο πλαίσιο αυτό αναφέρονται στις έμφυλες διακρίσεις που καθιστούσαν την εκπαίδευση προνόμιο των αγοριών: «την εποχή του '70 τα αγόρια είχαν μια άλλη υπόσταση στην κοινωνία μας» (Συνέντευξη Νο 15), στην αδυναμία εντοπισμού και αντιμετώπισης των μαθησιακών δυσκολιών των παιδιών, αλλά και στις στερεοτυπικές απόψεις για τις ικανότητες και τις κλίσεις των μαθητών: «είχα δυσλεξία. Ήμουν μια καλή μαθήτρια, αλλά μου είχαν δώσει την εικόνα ότι δεν μπορώ» (Συνέντευξη Νο 16),

Σήμερα, οι ευκαιρίες εκπαίδευσης και εξωσχολικών δραστηριοτήτων περιγράφονται ως σχετικά επαρκείς στη Νέα Αλικαρνασσού αν και όχι στον ίδιο βαθμό και την ίδια ποιότητα όπως στο κέντρο του Ηρακλείου. Ωστόσο οι δυσκολίες φοίτησης παραμένουν, καθώς πολλές οικογένειες αδυνατούν να καλύψουν τα έξοδα διαμονής και διαβίωσης των φοιτητών/τριών που σπουδάζουν μακριά από την οικογενειακή εστία: «Ο μικρός σπουδάζει στο Ρέθυμνο. Νοικιάσαμε το πρώτο τρίμηνο αλλά μετά το παιδί μου προτίμησε το 'πήγαινε-έλα' με το λεωφορείο επειδή ήξερε ότι ζοριζόμαστε» (Συνέντευξη Νο 18). Τέλος, στον συνοικισμό των Ρομά η σχολική διαρροή -αν και σε καλύτερα επίπεδα από το παρελθόν- παραμένει αυξημένη καθώς πολλά από τα παιδιά ακολουθούν τους γονείς στην αναζήτηση εργασίας: «Ο [όνομα γιού], η πρώτη του δουλειά ήταν παλιατζής, στα παλιοσίδερα. Και έχει κάνει και ένα μήνα στις ελιές. Σχολείο μέχρι την 6^η δημοτικού. Δεν το τελείωσε» (Συνέντευξη Νο 19).

Η αναζήτηση εργασίας, σήμερα, συνεχίζει να αποτελεί δύσκολο εγχείρημα δεδομένης της οικονομικής κρίσης. Με την πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας η περιοχή της Νέας Αλικαρνασσού υπέστη σημαντικό πλήγμα δεδομένου του επαγγελματικού προφίλ πολλών από τους κατοίκους της. Στις συνεντεύξεις γίνονται αναφορές στα επικρατέστερα επαγγέλματα της περιοχής μεταξύ των οποίων «οικοδόμοι, πλακατζήδες, εργολάβοι» (Συνέντευξη Νο 13). Με την πάροδο του χρόνου, ένας ακόμη κλάδος, πέραν του εμπορίου, που αποτέλεσε διέξοδο για τους κατοίκους και κυρίως για τον γυναικείο πληθυσμό της περιοχής είναι ο τριτογενής τομέας και συγκεκριμένα ο κλάδος του τουρισμού που φαίνεται να συνιστά λύση ανάγκης για όσους δεν διαθέτουν συγκεκριμένη εξειδίκευση:

Παλιά εδώ ήταν τεχνίτες κυρίως. Τώρα έχουν φύγει οι μεγάλοι άνθρωποι. Κρατάει όμως ένα μέρος στην οικοδομή ακόμη η Αλικαρνασσός. Αλλά ο κόσμος και ειδικά οι γυναίκες έχουν πάει σε ξενοδοχεία. Που αλλού να πάς; (Συνέντευξη Νο 17).

Η πληθώρα θέσεων εργασίας, ωστόσο, στον τουρισμό δεν προσλαμβάνεται πάντα θετικά, καθώς θεωρείται ανασταλτικός παράγοντας για την κινητροδότηση των νέων να συνεχίσουν τις σπουδές τους, να βελτιώσουν τις δεξιότητές τους και να αναζητήσουν καλύτερες θέσεις εργασίας. Η ύπαρξη της εναλλακτικής του «ξενοδοχείου» όπου «θα πάρω ένα χιλιάριο και καλύπτομαι» (Συνέντευξη Νο 10) κατηγορείται ότι παθητικοποιεί τη νέα γενιά η οποία παραμένει στάσιμη σε επαγγέλματα χαμηλής ειδίκευσης και σε θέσεις εργασίας ιδιαίτερα «σκληρών» όπως περιγράφονται καθηκόντων: «Το ξενοδοχείο είναι πάρα πολύ δύσκολο. Τον Αύγουστο τον ξεχνάς. Τη θάλασσα εγώ την είδα τώρα στην καραντίνα, μετά από δέκα χρόνια» (Συνέντευξη Νο 18).

Η διαδοχή της οικονομικής κρίσης από την πανδημική περιόρισε τις ευκαιρίες εργασίας στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας με τους κατοίκους και κυρίως τους ελεύθερους επαγγελματίες να παραδέχονται ότι ακόμη «ζορίζονται» να ανακάμψουν (Συνέντευξη Νο 15). Από την άλλη πλευρά, οι μισθωτοί κάνουν λόγο για «καταπατημένες συλλογικές συμβάσεις εργασίας» (Συνέντευξη Νο 18) που μετά τις νομοθετικές και θεσμικές αλλαγές του 2012 στη συλλογική αντιπροσώπευση και προστασία επιτρέπουν τη διολίσθηση των μισθών και την εργασία στη βάση ατομικών «συμφωνιών». Στο ίδιο ύφος κινούνται και οι μαρτυρίες των συνταξιούχων μετά τις αλλεπάλληλες μειώσεις των συντάξεων, παρά τις παρακρατούμενες εισφορές δεκαετιών. Το αίτημα παραμένει η αξιοπρεπής διαβίωση και η ανάκτηση όσων χάθηκαν στα χρόνια των αλλεπάλληλων κρίσεων:

Εγώ μετά από 30 χρόνια δουλειάς μέσα στα ξενοδοχεία με τόσες χιλιάδες εισφορές που έχω δώσει, φτάνω σε μια ηλικία με προβλήματα υγείας γιατί από εκεί πέρα φεύγεις άχρηστη, σακατεμένη [...] Θα ήθελα να μπορώ να ζω αξιοπρεπώς. Να μου δίνει τα λεφτά που πρέπει το κράτος για τα όσα χρόνια συνεισέφερα (Συνέντευξη Νο 17).

Την κρίση μαρτυρούν και οι κάτοικοι του συνοικισμού Ρομά στο παραδοσιακό επάγγελμα του πλανόδιου που αναζητά σιδηρικά για μεταπώληση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που περιγράφει τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, τα έσοδα που αποφέρει αλλά και τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στη δυνατότητα του κόσμου να αντικαταστήσει τον παλιό φθαρμένο οικιακό εξοπλισμό του:

Πηγαίνω σιγά-σιγά για παλιοσίδερα αλλά δεν τα βγάζουμε πέρα. Παίρνουμε 20-30 ευρώ αλλά τι να σου κάνουν; Τα μαζεύουμε και τα πουλάμε. Από τα χωριά. Μας δίνουν οι άνθρωποι αυτά που είναι για πέταμα. Τα πάντα, ψυγεία πλυντήρια. Τα πηγαίνουμε εδώ στη μάντρα και τα πουλάμε. Και τα λιώνουν αυτοί. Αλλά ο κόσμος δεν έχει τώρα λεφτά, δεν τα πετάνε πια (Συνέντευξη Νο 19).

Τα χαμηλά εισοδήματα, η απώλεια των θέσεων εργασίας και η γενικότερη πτώση της οικονομίας που όπως λένε οι κάτοικοι «δεν είχαμε συνειδητότητα πόσο κάτω θα πάει» (Συνέντευξη Νο 15) μαρτυρούν τη σύγχρονη όψη της υλικής και κοινωνικής αποστέρησης με τη φτωχοποίηση μεγάλης μερίδας του πληθυσμού της μεσαίας τάξης που καταφεύγει στα προνοιακά επιδόματα και την παροχή συσσιτίου για την επιβίωσή του. Στο ίδιο πλαίσιο διαφαίνεται έντονα και η αναπαραγωγή της αποστέρησης στις νεότερες γενιές που στερούνται των αναγκαίων αγαθών για την υγιή ανάπτυξή τους «Έχουμε τρία παιδιά και θέλουν μπειμπλίνα, γάλατα, αλλά το γάλα κάνει 22 ευρώ» (Συνέντευξη Νο 19) αλλά και των ευκαιριών καλλιέργειας δεξιοτήτων, προσωπικής εξέλιξης και μόρφωσης: «Το παιδί σου να θέλει να εξελιχτεί και να του λες ‘παιδί μου δεν μπορώ.’ Ή να θέλει να κάνει μια τέχνη, ένα μουσικό όργανο. Δεν γίνεται» (Συνέντευξη Νο 15).

Κοινωνικός ρατσισμός και αποκλεισμοί: η άλλη όψη της αποστέρησης

Η δυνατότητα των ατόμων για κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση αποτελεί μια ακόμη ευκαιρία για ομαλή διαβίωση εντός του κοινωνικού συνόλου, με τους κοινωνικούς αποκλεισμούς να συνιστούν λόγους περιθωριοποίησης η οποία με τη σειρά της οδηγεί στην οικονομική και κοινωνική αποστέρηση. Αν και η Νέα Αλικαρνασός στις συνεντεύξεις αναφέρεται ως μια κοινότητα συμπεριληπτική ως προς τη διαφορετικότητα, στα λεγόμενα των κατοίκων διαφαίνεται η ύπαρξη πολλαπλών διακρίσεων: «Ο κόσμος βλέπω ότι παρόλο που λέμε ‘ναι’ στη διαφορετικότητα νιώθει πιο οικεία όταν οι άστεγοι θα πάνε εκεί, οι αλλοδαποί εκεί, οι Ρομά εκεί» (Συνέντευξη Νο 14).

Ο συνοικισμός των Ρομά αποτέλεσε από τη δημιουργία του το μήλον της έριδος τόσο για τους πολιτειακούς θεσμούς όσο και για τους κατοίκους της περιοχής. Αν και υπάρχει γενική παραδοχή για βελτίωση των σχέσεων, στις αφηγήσεις γίνεται λόγος για τη νοοτροπία «του παζαριού» στις αγορές (Συνέντευξη Νο 15) και για παραβατικές συμπεριφορές που αποδίδονται κυρίως στους πληθυσμούς Ρομά: «Εντάξει υπήρχε

πάντα αυτό με τους Ρομά. Ότι σε εισαγωγικά κλέβουν, κάνουν διάφορα» (Συνέντευξη Νο 13). Ωστόσο η απόδοση ευθυνών στους Ρομά για τις κοινωνικές δυσλειτουργίες που εμφανίζονται στην περιοχή δεν αποτελεί κοινό τόπο για όλους τους κατοίκους. Χαρακτηριστικό της διαφορετικής τοποθέτησης για το ζήτημα της απομάκρυνσης τόσο του συνοικισμού των Ρομά όσο και των φυλακών και του αεροδρομίου είναι το απόσπασμα από τη συνομιλία μεταξύ δυο συνεντευξιαζόμενων:

-Κοίτα να δεις ο καταυλισμός εντάξει είναι ένα πράγμα που έπρεπε να έχει φύγει αλλά δεν έχει φύγει.

-Δε μας ενοχλούνε οι άνθρωποι...

-Μας ενοχλούνε.

-Τι μας ενοχλούνε;

-Προσωπικά εμάς όχι, αλλά ενοχλεί η βρωμιά, το ότι πειράζουνε, κλέβουνε. Θα ήθελα εγώ προσωπικά να έχει φύγει τελείως από δω. Οι φυλακές μια ζωή θυμάμαι από παιδί όλο φεύγουνε. Όπως και το αεροδρόμιο, όλο φεύγει και όλο εκεί είναι.

-Αλλά δεν μας ενοχλεί το αεροδρόμιο. Ή περνάνε αεροπλάνα ή δεν περνάνε το ίδιο πράγμα (Συνεντεύξεις Νο 17 και Νο 18).

Στις αφηγήσεις γίνεται, επίσης, λόγος για αμφότερο ρατσισμό, τόσο προς αλλά και από τους Ρομά προς τους υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες (Συνέντευξη Νο 16). Αντίθετα, για τους μετανάστες, που σε πολλές περιπτώσεις είναι δεύτερης και τρίτης γενιάς, γίνεται λόγος για πλήρη ένταξη και ομαλή διαβίωση με τους γηγενείς και τους πρόσφυγες. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κοινωνικές υπηρεσίες αναφέρουν την επικοινωνία και την ανταλλαγή πληροφοριών με γυναίκες μετανάστριες για την παροχή φροντίδας σε μοναχικά ηλικιωμένα άτομα που διαθέτουν την οικονομική δυνατότητα λήψης περαιτέρω ιδιωτικών υπηρεσιών (Συνέντευξη Νο 13).

Ένα ακόμη πεδίο κοινωνικού ρατσισμού αναδεικνύεται στο πλαίσιο της κοινωνικής ένταξης των ψυχικά ασθενών. Οι συνεντευξιαζόμενοι/ες κάνουν λόγο για «επιφύλαξη» και υποστηρίζουν ότι υπάρχει «έλλειμμα γνώσης και εκπαίδευσης» για τον τρόπο προσέγγισης των ατόμων με ψυχιατρικές νόσους που συχνά αντιμετωπίζονται ως «πηγή προβλημάτων» (Συνέντευξη Νο 10). Η «μη φροντισμένη εικόνα», όπως τη χαρακτηρίζουν, σε πολλές περιπτώσεις λειτουργεί αποθαρρυντικά διεγείροντας το αίσθημα του «φόβου» και του «κινδύνου» με αποτέλεσμα να επιλέγεται «η απόσταση» ως μέσον ασφάλειας (Συνέντευξη Νο 13). Αν και υπάρχουν αναφορές για όλο και περισσότερη σταδιακή αποδοχή, ο στιγματισμός της ψυχικής ασθένειας φαίνεται να παραμένει ένα σημαίνον κοινωνικό φαινόμενο στην περιοχή.

Τις αφηγήσεις, τέλος, στο σύνολό τους διέπουν ενδείξεις έμφυλης κατανομής της εργασίας και των επαγγελμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, σε πολλά σημεία των συνεντεύξεων ο κατασκευαστικός τομέας παρουσιάζεται ως ανδροκρατούμενος, ο κλάδος του τουρισμού και κυρίως ο τομέας της οροφοκομίας αμιγώς γυναικοκρατούμενος και η οικιακή κατ'επάγγελμα φροντίδα ηλικιωμένων ευθύνει των γυναικών μεταναστριών. Λόγος επίσης γίνεται για τις στερεοτυπικές απόψεις που

συνοδεύουν τις δυνατότητες γυναικών εργαζομένων σε επαγγέλματα που θεωρούνται χαμηλότερου κύρους (γυναίκες καθαρίστριες/γυναίκες κομμώτριες). Αντίστοιχες στερεοτυπικές απόψεις αναφέρονται και για τη θέση της γυναίκας μέσα στην οικογένεια και για την οικιακή φροντίδα, η οποία ακόμη και σήμερα δεν προσλαμβάνεται ως μορφή εργασίας αλλά ως «αεργία» παρά τις ώρες που δαπανούνται και τα χρήματα που εξοικονομούνται από την κάλυψη καθηκόντων που απαιτούν καθημερινή και πλήρη ενασχόληση.

Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική, οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση

Το ιστορικό, εθνογραφικό και πραγματολογικό υλικό της παρούσας έρευνας καταδεικνύει τη Νέα Αλικαρνασσό ως μια περιοχή πολλαπλών δυνατοτήτων. Με όρους swot analysis (Margles et al. 2010, Singh 2009) στα δυνατά σημεία της περιοχής περιλαμβάνονται αδιαμφισβήτητα η γεωγραφική παράκτια θέση της, ο άρτιος σχεδιασμός κατά τη δημιουργία της, η έντονη πολιτισμική της ταυτότητα, ο ενεργός κοινωνικά χαρακτήρας των κατοίκων της και η συμμετοχική τους δράση, και τέλος η διαθεσιμότητα πληθώρας εκτάσεων και αναξιοποίητων εγκαταστάσεων που θα μπορούσαν να συμβάλλουν τόσο στην αναβάθμιση της περιοχής εν γένει όσο και στη βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων της.

Οι συνεντευξιαζόμενοι/ες σε αυτό το πλαίσιο αναφέρονται σε εγκαταστάσεις που αποτελούσαν ιδιοκτησία του Δήμου Αλικαρνασσού και όπως υποστηρίζουν «οφείλουν» να αξιοποιηθούν προς όφελος πρωτίστως των κατοίκων της. Επίσης αναφέρονται στο «δικαίωμα αντισταθμιστικών οφελών» από τα κτήρια που πλέον έχουν «καταληφθεί» από υπηρεσίες του Δήμου Ηρακλείου (Συνέντευξη Νο 12). Κοινό τόπο στις περισσότερες συνεντεύξεις αποτελεί η ανάγκη δημιουργίας ενός πολιτιστικού κέντρου/πολυχώρου που στόχο θα έχει κυρίως την ανάδειξη και διατήρηση της Μικρασιατικής κληρονομιάς, τη διάσωση, διαφύλαξη και μουσειακή έκθεση των κειμηλίων και των τεκμηρίων που αποτελούν την παρακαταθήκη του προσφυγικού πληθυσμού, αλλά και τη διοργάνωση εκπαιδευτικών και επιμορφωτικών προγραμμάτων παράλληλα με την προώθηση της επιστημονικής έρευνας.

Ως προτεινόμενος χώρος αναφέρεται το εγκαταλελειμμένο κτήριο του Φάρου στην παραλία της Νέας Αλικαρνασσού ανάμεσα στα βόρεια Θαλασσιά και τον Άγιο Νεκτάριο, μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο του, που αποτελεί ανταλλάξιμη έκταση της Κοινότητας Αλικαρνασσού. Στο πλαίσιο αυτό και με αφορμή τα 100 χρόνια από την ανταλλαγή των πληθυσμών έχει ήδη υποβληθεί αντίστοιχη πρόταση στον Δήμο Ηρακλείου -την οποία προσυπογράφουν από κοινού 13 σωματεία/ σύλλογοι (Α.Π. 45249/21-05-21)- για την αναγκαιότητα ίδρυσης Κέντρου Μικρασιατικού Πολιτισμού. Στο παρελθόν έχουν εκφραστεί και άλλες προτάσεις αξιοποίησης του Φάρου με επίκεντρο την αθλητική δραστηριότητα και την κατασκευή γηπέδων τένις, σκούος,

πάντελ αλλά και ποδηλατοδρόμου.⁴⁵ Η αξιοποίηση της εγκαταλελειμμένης δημόσιας περιουσίας φαίνεται να αποκτά επιτακτικότερο χαρακτήρα δεδομένων των κρουσμάτων βανδαλισμού που καταγράφονται ανά διαστήματα στην περιοχή.⁴⁶

Μια ακόμη δημόσια έκταση η αξιοποίηση της οποίας πρωταγωνιστεί στον δημόσιο λόγο είναι η πρώην πίστα καρτ δίπλα στο γήπεδο «Μελίνα Μερκούρη» και ελάχιστα μέτρα ανατολικά του Φάρου. Δημοσιεύματα του παρελθόντος έκαναν λόγο για «εικόνα εγκατάλειψης» και «μαρασμού» και για τη χρήση των 25 στρεμμάτων ως «χωματερή», ενώ μετά την εθελοντική δράση καθαρισμού της έκτασης από την ομάδα «Ζω Δρω» κάτοικοι της περιοχής κατηγορούν στα μέσα ενημέρωσης⁴⁷ τη δημοτική αρχή για «εν κρυπτώ» παραχώρηση της έκτασης σε αθλητικό φορέα της πόλης του Ηρακλείου χωρίς να έχει προηγηθεί διαβούλευση με τους κατοίκους και τους συλλόγους της περιοχής οι οποίοι ως αντιπρόταση είχαν στο παρελθόν υποστηρίξει τη δημιουργία χώρων αναψυχής.

Με την απομάκρυνση του αεροδρομίου «Νίκος Καζαντζάκης» από τη Νέα Αλικαρνασσό η αξιοποίηση της περιοχής προς όφελος τόσο των κατοίκων όσο και της τοπικής οικονομίας αποτελεί ένα επίσης σημαντικό διακύβευμα. Ομάδες πολιτών και σύλλογοι που συμμετέχουν ενεργά στη συζήτηση για τη συγκρότηση του τελικού σχεδίου (βλ. σχέδιο σε ενότητα «Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα της περιοχής») διεκδικούν τον σχεδιασμό «από τα κάτω» και τον συνυπολογισμό των αναγκών των κατοίκων της περιοχής, προτείνοντας την αξιοποίηση της έκτασης για τη δημιουργία ανοιχτών δημόσιων χώρων πρασίνου (δημόσιων κήπων, πάρκων, εγκαταστάσεων για πολιτισμικές και επιμορφωτικές δράσεις κ.ά.) σε αντιδιαστολή με την παραχώρηση της έκτασης για οικιστική ή εμπορική χρήση.⁴⁸

⁴⁵ Βλ. αναλυτικά την πρόταση του Ομίλου Αντισφαίρισης και Αθλοπαιδιών/Ο.Α.Α. «Ηράκλειο» στο Παπουτσάκης «Να αξιοποιηθεί ο χώρος του «Φάρου» στην Αλικαρνασσό ζητά το «Ηράκλειο» ΟΑΑ». Εφ. Πατρής 13/02/2019. Διαθέσιμο στο <https://www.ekriti.gr/athlitika/na-axiopoitheio-horos-toy-faroy-stin-alikarnasso-zita-irakleio-oaa> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

⁴⁶ Βλ. πρόσφατο βανδαλισμό του πρώην Κ.Α.Π.Η. στο Μπουρμά «Ρημαγμένος κι εγκαταλελειμμένος δημοτικός χώρος-Έγινε στόχος βανδάλων!» Cretalive 17/05/2023. Διαθέσιμο στο <https://www.cretalive.gr/kriti/rimagmenos-ki-egkataleimmenos-dimotikos-horos-egine-stohos-bandalon> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

⁴⁷ Βλ. αναλυτικά δημοσίευμα στο <https://www.candiadoc.gr/2018/03/29/i-dimotiki-ektasi-fileto-stin-alikarnasso-ke-i-en-krypto-parachorisi-tis-apo-to-dimo-irakliou-foto/> (Τελευταία πρόσβαση 13/07/2023).

⁴⁸ Βλ. Γρηγορίου «Ξετυλίγοντας το νήμα της αξιοποίησης της έκτασης του αερολιμένα Ηρακλείου Ν. Καζαντζάκης». Cretalive 07/12/2020. Διαθέσιμο στο <https://www.cretalive.gr/polites/xetyligontas-nima-tis-axiopoisis-tis-ektasis-toy-aerolimena-irakleioy-n-kazantzakis> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

Αντίστοιχες απόψεις εκφράζονται και στα ποιοτικά δεδομένα της έρευνας δίνοντας έμφαση στην ανάγκη συνένωσης του παραλιακού μετώπου μέχρι τον Καρτερό μετά την αποδέσμευση της έκτασης από το αεροδρόμιο:

Όλο το παραλιακό μέτωπο μπορεί να αξιοποιηθεί με τέτοιον τρόπο, να ενωθεί με τον Καρτερό, να γίνουν μαρίνες, να γίνει πεζόδρομος. Αυτό του ανήκει, του αντιστοιχεί. Ο άνθρωπος αν θέλει, να πάει με τα πόδια στη θάλασσα. Υπάρχουν ομάδες που μπορεί να έρθουν και να σου φτιάξουν τον βυθό, και να αναγεννηθεί ο βυθός. Εγώ όταν ήμουν παιδί, ήμουν με μάσκα κάτω από το νερό άπειρες ώρες. Ο βυθός, τα χρώματα που είχε δεν τα' χει τώρα. Βουτούσα και έβλεπα μπλε, πράσινα, μωβ, κίτρινα, χρυσά λαμπιρίζανε όλα χαρούμενα. Δάσος στο βυθό. Τώρα έχουμε μόνο ένα γκρι. Ένα θολό λες και έχεις ρίξει σκουπίδια. Λες; Έχεις ρίξει σκουπίδια. Φυσικά μπορεί να γίνουν πάρκα. Δεντροφυτεύσεις. Μπορεί να γίνει λίμνη και ένας περιβάλλον χώρος που να πηγαίνουν τα παιδιά μας εκδρομή. Να γίνει ένας υδροβιότοπος (Συνέντευξη Νο 15).

Τέλος, μεταξύ των προτάσεων των κατοίκων αναφέρεται η πρόβλεψη για πεζοδρόμια και επαρκέστερο φωτισμό, η μέριμνα για αντιπλημμυρική προστασία και, η δημιουργία ανοιχτών χώρων στάθμευσης, δεδομένης της αυξητικής τάσης του πληθυσμού στην περιοχή (Συνέντευξη Νο 16). Παράλληλα, όπως και για το σύνολο της πόλης του Ηρακλείου, τονίζεται η ανάγκη πρόβλεψης της προσβασιμότητας για τα ΑμΕΑ (βλ. ενότητα «Ικανοποίηση από διαβίωση στη Νέα Αλικαρνασσό: υποδομές, υπηρεσίες, κοινωνικός εξοπλισμός και φυσικό περιβάλλον»).

Όλες οι παραπάνω ανάγκες, αν και ισχύουν για το σύνολο της Νέας Αλικαρνασσού παρουσιάζονται με ιδιαίτερη ένταση στις περιοχές που παραμένουν εκτός σχεδίου πόλης και συγκεκριμένα στον Άγιο Νεκτάριο, την Άνω Αλικαρνασσό και τα Καπάζουρνα. Η ένταξη στο σχέδιο πόλης των εν λόγω χωρικών ενοτήτων αποτελεί πάγιο αίτημα τόσο των κατοίκων της περιοχής όσο και της Κοινοτικής Αρχής της Νέας Αλικαρνασσού.⁴⁹

⁴⁹ Μποδάκος, Θ. Νέα Αλικαρνασσός: Η Κοινότητα καλεί το Δήμο να δώσει λύσεις στα προβλήματα- Ποια είναι τα αιτήματα. *Newshub* 11/03/2022. Διαθέσιμο στο <https://www.newshub.gr/el/kriti/nea-alikarnassos-i-koinotita-kalei-to-dimo-na-dosei-lyseis-sta-provlimata-poia-einai-ta-aitimata> (Τελευταία πρόσβαση 16/08/2023).

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΖΩΝΗ ΠΟΛΗΣ ΧΑΝΙΩΝ

Σπλάντζια και Κουμ Καπί

Ιστορικά στοιχεία και ταυτότητα

Η Σπλάντζια βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της παλιάς πόλης των Χανίων και εκτείνεται γύρω και ανατολικά από την ομώνυμη πλατεία, γνωστή και ως πλατεία 1821. Πρόκειται για μια από τις πιο ιστορικές γειτονιές της πόλης με χαρακτηριστικά σοκάκια και παλιές κατοικίες, η οποία βρίθεται από σημαντικής αξίας ιστορικά μνημεία και κτήρια (Μανούσακας, 2019). Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, η Σπλάντζια αποτελούσε τη μουσουλμανική συνοικία των Χανίων. Η πλατεία της ήταν σημείο συνάντησης και κοινωνικής συναναστροφής για τους μουσουλμάνους της εποχής, ενώ για τους χριστιανούς αντίστοιχο σημείο συγκέντρωσης υπήρξε η κεντρική πλατεία Συντριβάνι στο παλιό ενετικό λιμάνι.

Στο κέντρο της πλατείας –πέρα από την υπόγεια κρήνη- δεσπόζει και ένας πολυετής πλάτανος, κάτω από τον οποίο, σύμφωνα με ιστορικές πηγές, υπήρχε ένα οκτάγωνο αραβικό κιόσκι όπου είχαν δικαίωμα να κάθονται και να απολαμβάνουν τον καφέ τους μόνο οι τιτλούχοι της πολιτείας και οι επιφανείς μπέηδες και αγάδες (Μανούσακας 2019). Επὶ τουρκοκρατίας, στον ιστορικό αυτό πλάτανο, Έλληνες χριστιανοί οι οποίοι μάχονταν για τον αγώνα υπέρ της κρητικής ελευθερίας εκτελέστηκαν και βασανίστηκαν. Το πιο γνωστό γεγονός αφορά τις πρώτες ημέρες της επανάστασης στην ηπειρωτική Ελλάδα, όταν οι Τούρκοι ανησυχώντας για τη μεταφορά της επανάστασης στο νησί απαγχόνισαν τον δραστήριο επίσκοπο Κισσάμου Μελχισεδέκ στις 19 Μαΐου 1821.

Φωτογραφία 56. Όψη της πλατείας της Σπλάντζια με τον ιστορικό πλάτανο. Λήψη Μαρίνα Παπαδάκη, Ιούνιος 2023

Στην πλατεία της Σπλάντζια βρίσκεται και ο Ι.Ν. του Αγίου Νικολάου, ο μοναδικός στην Ελλάδα που συνδυάζει καμπαναριό και μιναρέ. Ο κυρίως ναός στα χρόνια της ενετοκρατίας λειτούργησε ως καθολικό μοναστήρι. Σημαντικά κτήρια και ναοί της περιοχής είναι, επίσης, ο ναός του Αγίου Ρόκκου, της Αγίας Αικατερίνης και των Αγίων Αναργύρων.

Στις αρχές του 20ου αιώνα, η Σπλάντζια αποτελούσε μια από τις συνοικίες της πόλης των Χανίων που φιλοξένησαν μεγάλο αριθμό προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Οι περισσότεροι έφτασαν στα Χανιά το 1923 και εγκαταστάθηκαν, εκτός από τη Σπλάντζια, στην περιοχή Βαμβακόπουλο αλλά και στο Κουμ Καπί λαμβάνοντας με κλήρο περιουσίες τις οποίες είχαν εγκαταλείψει μουσουλμάνοι κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Η εγκατάσταση των προσφύγων δεν υπήρξε εύκολη. Η φτώχεια και η ελλιπής στήριξη από την πλευρά της πολιτείας, αλλά και οι πολιτισμικές διαφορές αποτέλεσαν βασικούς ανασταλτικούς παράγοντες για την ομαλή εγκατάσταση και την αποδοχή τους από την τοπική κοινωνία. Ωστόσο, η παρουσία τους έδωσε νέα πνοή και συνέβαλε θετικά στην ανάπτυξη της περιοχής και στην οικονομία της πόλης των Χανίων εν γένει (Σημανδηράκη 2022).

Η συνοικία της Σπλάντζια παρέμεινε έως τα τέλη του 20^{ου} αιώνα μια από τις φτωχότερες της πόλης. Ωστόσο, η σταδιακή τουριστική ανάπτυξη των Χανίων έχει μεταβάλει σε ορισμένο βαθμό τον χαρακτήρα της. Σήμερα στη Σπλάντζια, τόσο στο ενδότερο τμήμα της όσο και στην κεντρική οδό Δασκαλογιάννη, αλλά και την πλατεία, συγκεντρώνεται πλήθος τουριστικών καταλυμάτων, καφέ και εστιατορίων.

Κουμ Καπί

Ανατολικά της Σπλάντζια βρίσκονται η πύλη και ο προμαχώνας Σαμπιονάρα τα οποία χτίστηκαν στα τέλη του 16ου αιώνα από τους Ενετούς για να προστατεύσουν την πόλη των Χανίων από τους Οθωμανούς. Η πύλη Σαμπιονάρα αποτελεί τη λεγόμενη «πύλη της άμμου» η οποία κατά την Οθωμανική περίοδο έδωσε το όνομά της στη συνοικία Κουμ Καπί (από την τουρκική λέξη Kum Kapisi). Η συνοικία διαχωρίζεται από τη Λεωφόρο Ελευθερίου Βενιζέλου σε Άνω και Κάτω Κουμ Καπί.

Στα μέσα του 19ου αιώνα και κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Οθωμανικής περιόδου, το Κάτω Κουμ Καπί αποτελούσε έναν ιδιαίτερα φτωχό συνοικισμό που θύμιζε «φαβέλα» στον οποίο διέμεναν κυρίως εργάτες του λιμανιού, γνωστοί ως χαλικούτηδες ή χαλικούτες. Έχοντας μεταφερθεί στα Χανιά από τη Βόρεια Αφρική οι χαλικούτηδες ήταν μουσουλμάνοι, μιλούσαν αραβικά και εργάζονταν ως αχθοφόροι, ιχθυοπώλες, βοηθοί στα σφαγεία κ.ά., ενώ ζούσαν σε αυτοσχέδιες καλύβες, αντίσκηνα ή μικρά σπίτια κατασκευασμένα από ρετάλια ξύλου ή τενεκέ. Οι χαλικούτηδες, από τη λέξη «χαλικούτης» συνώνυμη του απεριποίητου και του «λέτσου» κυκλοφορούσαν ατημέλητοι και συχνά ξυπόλητοι (Παπαδάκης 2008).

Η συνοικία άρχισε να μεταβάλλεται σταδιακά μετά το 1913, με την επανένωση της Κρήτης με την υπόλοιπη Ελλάδα. Την περίοδο που ακολούθησε, το μεγαλύτερο μέρος του εξαθλιωμένου αφρικανικού πληθυσμού επέστρεψε στην πατρίδα του. Σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, το 1923, πολλοί πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία ήρθαν στα Χανιά και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή. Ωστόσο, το Κάτω Κουμ Καπί εξακολουθούσε να αποτελεί μια από τις φτωχότερες και πιο υποβαθμισμένες περιοχές των Χανίων.

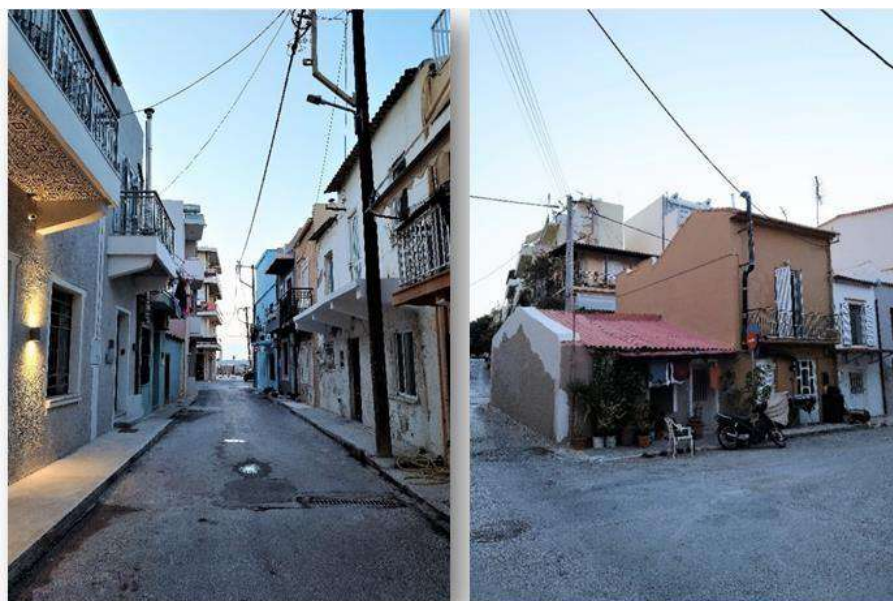
Φωτογραφία 57. Καρτ ποστάλ κεντρικής οδού του Κουμ Καπί στα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας.
Πηγή: Αρχείο Γιάννη Ζαϊμάκη.

Από το 1985 και έπειτα, με την ανάπλαση της παραλίας, τη δημιουργία αποχετευτικού συστήματος και την κατεδάφιση των σφαγείων η φυσιογνωμία του Κουμ Καπί σταδιακά μεταβλήθηκε, συνθήκη που επηρεάστηκε σημαντικά και από την τουριστική ανάπτυξη. Η παραλία του Κουμ Καπί σήμερα συγκεντρώνει πλήθος εστιατορίων, ουζερί και καφέ και αποτελεί εστία συγκέντρωσης και ψυχαγωγίας για όλη την πόλη των Χανίων.

Φωτογραφία 58. Το παραλιακό μέτωπο του Κουμ Καπί. Λήψη Μαρίνα Παπαδάκη, Ιούνιος 2023.

Η περιοχή δεν παρουσιάζει σημαντικό πρόβλημα ρυμοτομίας καθώς ιδιαίτερα στο Κάτω Κουμ Καπί οι δρόμοι με κάθετο προσανατολισμό οδηγούν στο σύνολό τους στην παραλία. Ωστόσο, στο ενδότερο τμήμα η πυκνή δόμηση, οι στενές διελύσεις και τα μικρά κτίσματα, ορισμένα από τα οποία ελλιπώς συντηρημένα ή εγκαταλελειμμένα, εξακολουθούν να φέρουν τον χαρακτήρα της παλιάς φτωχικής και υποβαθμισμένης συνοικίας, πόλο συγκέντρωσης οικονομικά ασθενέστερων νοικοκυριών. Στην περιοχή κυριότερο χώρο αναψυχής αποτελεί η παραλία, η οποία αξιοποιείται από τους κατοίκους για μπάνιο, ψάρεμα ή περίπατο.

Φωτογραφίες 59 & 60. Κάτω Κουμ Καπί: Πυκνοκατοικημένα δρομάκια που οδηγούν στην παραλία (αριστερά). Μικρές κατοικίες στο ενδότερο της περιοχής (δεξιά). Λήψη Μ. Παπαδάκη, Ιούνιος 2023.

Όσον αφορά τους χώρους πρασίνου, στα ανατολικά της παραλιακής ζώνη δίπλα στη βίλα Κούνδουρου, υπάρχει το πάρκο της περιοχής, ενώ στα δυτικά στα σύνορα με τη Σπλάντζια και δίπλα στην πύλη Σαμπιονάρα, πάρκο με παιδική χαρά.

Οικονομική δραστηριότητα, κοινωνικές υπηρεσίες και υποδομές

Τόσο η Σπλάντζια όσο και το Κουμ Καπί βρίσκονται πολύ κοντά και σε προσβάσιμη απόσταση με τα πόδια από το κέντρο των Χανίων και την ιστορική αγορά της πόλης, συνθήκη που εξυπηρετεί τους κατοίκους για την κάλυψη των καθημερινών αναγκών τους (τράπεζες, φαρμακεία, σουπερ μάρκετ, εταιρείες κινητής τηλεφωνίας, εμπορικά καταστήματα κ.ά.). Στο κέντρο της πόλης (στο Δημαρχείο) αλλά και πιο κοντά για την περιοχή του Κουμ Καπί, στην πλατεία Ελευθερίας (στη Νομαρχία) βρίσκονται δυο Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών.

Και οι δυο περιοχές διαθέτουν εύκολη πρόσβαση σε σχολεία όλων των βαθμίδων ενώ σε κοντινή απόσταση από το Κουμ Καπί, προς τα ανατολικά και πάνω από την οδό Ηρώων Πολυτεχνείου, βρίσκεται η 2^η ΤΟ.Μ.Υ., η οποία διαθέτει γενικό ιατρό και παιδίατρο, καθώς και άλλες ειδικότητες όπως νοσηλεύτες, επισκέπτες υγείας και κοινωνικούς λειτουργούς. Το Κ.Α.Π.Η. που λειτουργεί στην οδό Δασκαλογιάννη (ένα από τα δέκα του Δήμου Χανίων) εξυπηρετεί τους κατοίκους και των δυο περιοχών αλλά και ευρύτερα της παλιάς πόλης των Χανίων. Η κοινωνική υπηρεσία του Δ.Ο.ΚΟΙ.Π.Π. στεγάζεται στο ισόγειο του Δημαρχείου επί της οδού Καραϊσκάκη και είναι υπεύθυνη για μια σειρά δράσεων, όπως ψυχολογική και συμβουλευτική υποστήριξη, στήριξη μαθητών σε σχολεία και προγράμματα ευαισθητοποίησης της κοινότητας. Επιπλέον, στον ισόγειο χώρο του Δημαρχείου λειτουργεί και το Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Προστασίας ΑμεΑ και Ισότητας του Δήμου Χανίων, αρμόδιο για ζητήματα κοινωνικής προστασίας για το σύνολο των πολιτών, συμπεριλαμβανομένων των κατοίκων της Σπλάντζια και του Κουμ Καπί. Η υπηρεσία είναι υπεύθυνη για προγράμματα και υπηρεσίες ενίσχυσης των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, μεταξύ των οποίων το κοινωνικό παντοπωλείο, η παροχή επιδομάτων αναπηρίας, το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι» κ.ά. Τέλος, στο ίδιο χώρο στεγάζεται και το Κέντρο Κοινότητας, αρμόδιο για την ενημέρωση και την εξυπηρέτηση των πολιτών όσον αφορά στα διαθέσιμα επιδόματα και τις παραπομπές σε φορείς, υπηρεσίες και προγράμματα που παρέχουν κοινωνική φροντίδα σε επίπεδο Δήμου, Περιφέρειας ή και Επικράτειας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην ιστοσελίδα του Δήμου Χανίων είναι διαθέσιμες όλες τις σχετικές πληροφορίες για τις κοινωνικές δομές του Δήμου.

Επίσης, στα όρια μεταξύ των δυο περιοχών και απέναντι από τον δημόσιο χώρο στάθμευσης, βρίσκονται οι εγκαταστάσεις του Δήμου όπου γίνεται ο διαμοιρασμός προϊόντων για τους δικαιούχους του Τ.Ε.Β.Α. αλλά και ο ξενώνας των αστέγων της

πόλης. Στην περιοχή του Κουμ Καπί έχει σχεδιαστεί από τον Δήμο Χανίων η διαμόρφωση ενός νέου κτηρίου 2.000 m² με τέσσερις ορόφους όπου πρόκειται να συγκεντρωθούν όλες οι κοινωνικές δομές και υπηρεσίες σε μια υπερδομή με το όνομα Πολυδύναμο Κοινωνικό Κέντρο «Ρεγγίνα». Το έργο που έχει ήδη εγκριθεί θα συστεγάσει το κοινωνικό παντοπωλείο, το κοινωνικό πλυντήριο-κομμωτήριο, το υπνωτήριο αστέγων, το ανοιχτό κέντρο ημερήσιας φροντίδας αστέγων, το κέντρο κοινότητας, τα γραφεία της κοινωνικής υπηρεσίας του Δήμου και το Πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι». Τη μελέτη του έργου χρηματοδότησε η Δημοτική Αρχή, ενώ η κατασκευή του προβλέπεται να χρηματοδοτηθεί από το Πρόγραμμα Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης.

Ακόμη, στην περιοχή της Σπλάντζια λειτουργούν σε καθημερινή βάση (εκτός Κυριακής) δυο συσσίτια, της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου και της Σπλάντζια. Τα δεύτερα είναι εμβληματικά για την περιοχή αλλά και για την πόλη των Χανίων εν γένει, καθώς η ίδρυσή τους συνδέεται με επιφανείς κατοίκους της πόλης, μεταξύ των οποίων ο γιατρός Κώστας Νικηφοράκης. Τα συσσίτια της Σπλάντζια λειτουργούν από το 1963 και προσφέρουν καθημερινά περισσότερες από εκατό πενήντα μερίδες φαγητού.⁵⁰ Πρόσφατα, τα συσσίτια έθεσαν ξανά σε λειτουργία και το Κοινωνικό Οδοντιατρείο (ανενεργό την περίοδο της πανδημίας), ενώ σταθερή είναι και η λειτουργία της βιβλιοθήκης για παιδιά που επίσης αποτελεί μέρος των εθελοντικών του δράσεων.

Φωτογραφία 61. Ο Ι.Ν. του Αγίου Νικολάου στη Σπλάντζια. Στη φωτογραφία διακρίνεται και ο χώρος που φιλοξενεί το συσσίτιο της Εκκλησίας. Λήψη Μαρίνα Παπαδάκη, Ιουνίου 2023.

⁵⁰ Βλ. σχετικά και δημοσίευμα Ν. Βρέτα, «60 χρόνια προσφοράς κι αλληλεγγύης από τα συσσίτια της Σπλάντζια» Εφ. *Χανιώτικα Νέα* 15-6-2023.

Η οικονομική δραστηριότητα στη Σπλάντζια σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τον τουρισμό, καθώς ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες η περιοχή δέχεται μεγάλο αριθμό επισκεπτών. Η εμπορική χρήση της συνοικίας συγκεντρώνεται κυρίως στην οδό Δασκαλογιάννη, ενώ στο ενδότερο τμήμα της το οποίο έχει περισσότερο οικιστική χρήση, λειτουργεί μεγάλος αριθμός καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης (airbnb). Αντίστοιχη δραστηριότητα αλλά σε μικρότερη ακόμη κλίμακα παρατηρείται και στο Κουμ Καπί, όπου διαμένουν μέχρι και σήμερα περισσότερες οικογένειες. Ωστόσο και στο Κουμ Καπί τα τουριστικά καταλύματα πληθαίνουν διαρκώς.

Στη Σπλάντζια έχει έδρα και ένα από τα σημαντικότερα εγχειρήματα κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας της πόλης, η Terra Verde (Πράσινη Γη). Η Terra Verde, συλλογικότητα για το ανοιχτό και δίκαιο εμπόριο, ξεκίνησε τη δράση της το 2007, ενώ δυο χρόνια αργότερα λειτούργησε και παντοπωλείο με προϊόντα από παραγωγούς χωρίς μεσάζοντες από την Ελλάδα αλλά και το εξωτερικό. Το παντοπωλείο στελεχώνεται από εργαζόμενο προσωπικό αλλά και πολλούς εθελοντές ενώ υποστηρίζει συνεταιριστικές πρακτικές και συνεργάζεται με άλλα εγχειρήματα κοινωνικής οικονομίας. Πέραν της λειτουργίας του παντοπωλείου, η Terra Verde διοργανώνει βιβλιοπαρουσιάσεις και εκδηλώσεις που αφορούν κυρίως το περιβάλλον και την οικολογία. Τα τελευταία χρόνια διοργανώνει και το διήμερο φεστιβάλ «Συλλογικοί Βηματισμοί», τόπο συνάντησης και δικτύωσης για τα αντίστοιχα εγχειρήματα όλου του νησιού. Στα μελλοντικά σχέδια της συλλογικότητας είναι η δημιουργία παραρτήματος στην ίδια περιοχή όπου θα απασχολούνται άτομα με αναπηρία μέσω προγραμμάτων της Δημόσιας Υπηρεσίας Απασχόλησης (πρώην Ο.Α.Ε.Δ.) και στο οποίο θα πωλούνται διάφορα προϊόντα χωρίς συσκευασία (χύμα).

Στη Σπλάντζια εδράζεται και το Πρόγραμμα Αυτοβοήθειας Χανίων που αναπτύσσει ομάδες αυτοβοήθειας και αλληλεγγύης και διοργανώνει πολιτισμικές και κοινωνικές εκδηλώσεις ευαισθητοποίησης και ενδυνάμωσης των πολιτών εντός της κοινότητας. Οι δράσεις αυτές συντονίζονται από το Πρόγραμμα Προαγωγής Αυτοβοήθειας του Τμήματος Ψυχολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης που λειτουργεί από τον Φεβρουάριο του 2001 υπό την εποπτεία του οραματιστή ψυχιάτρου Φοίβου Ζαφειρίδη.

Ευκαιρίες πολιτισμικής ένταξης, κοινωνικοποίησης και αθλητικής δραστηριότητας

Οι συνοικίες της Σπλάντζια και του Κουμ Καπί συγκεντρώνουν έντονη πολιτισμική δραστηριότητα κυρίως λόγω των δυο θεάτρων που φιλοξενούν. Στο όριο των δυο περιοχών, στον προμαχώνα Santa Luccia, υπάρχει το ανοιχτό θέατρο «Ανατολικής Τάφρου», χωρητικότητας 1350 ατόμων, που προσφέρει παραστάσεις και συναυλίες κατά την καλοκαιρινή περίοδο και αποτελεί θεσμό για την πόλη των Χανίων. Στα

ανατολικά του Κουμ Καπί, δίπλα στα παλιά σφαγεία λειτουργεί το κλειστό θέατρο Δημήτρης Βλησίδης, χωρητικότητας 160 θέσεων, το οποίο λειτουργεί τον χειμώνα.

Εκδηλώσεις διοργανώνονται και στην πλατεία της Σπλάντζια μεταξύ των οποίων η καθιερωμένη αποκριάτικη γιορτή της μουσικής συλλογικότητας «Γιαρ Αμάν». Στον Ι.Ν. του Αγίου Ρόκκου διοργανώνονται συχνά εικαστικές εκθέσεις, ενώ εκδηλώσεις πραγματοποιούνται και στην υπόγεια κρήνη της πλατείας. Επίσης, πρόσφατα (23/07/2023) με τη συνδιοργάνωση των καταστηματαρχών της περιοχής πραγματοποιήθηκε στην πλατεία η 1^η γιορτή Σπλάντζιας, εκδήλωση που επιδιώκεται να γίνει ετήσιος θεσμός. Στην περιοχή της Σπλάντζια, βρίσκεται και το Κοινωνικό Στέκι/Στέκι Μεταναστών που διοργανώνει πλήθος παρεμβάσεων στην πόλη καθώς και το ετήσιο αντιρατσιστικό φεστιβάλ, ενώ κατά τη χειμερινή περίοδο παρέχει μαθήματα ελληνικών σε μετανάστες και πρόσφυγες. Παράλληλα, το στέκι συγκεντρώνει και αναδιανέμει είδη ρουχισμού και υπόδησης σε όσους/ες έχουν ανάγκη.

Στα όρια των δυο περιοχών γίνεται και η μεγαλύτερη λαϊκή αγορά της πόλης, το πρωινά του Σαββάτου, σε έκταση η οποία τις υπόλοιπες ημέρες της εβδομάδας λειτουργεί ως ελεγχόμενος χώρος στάθμευσης. Η λαϊκή αγορά αποτελεί, επίσης, χώρο κοινωνικοποίησης για τους κατοίκους των δυο περιοχών αλλά και για το σύνολο της πόλης των Χανίων.

Τόσο η Σπλάντζια όσο και το Κουμ Καπί, παρόλο που δεν διαθέτουν αθλητικές εγκαταστάσεις και αθλητικούς συλλόγους, βρίσκονται σε πολύ κοντινή απόσταση από το Εθνικό Στάδιο Χανίων και από τις εγκαταστάσεις αθλητικών ομίλων, όπως ο Όμιλος Αντισφαίρισης Χανίων και ο Ιστιοπλοϊκός Όμιλος Χανίων, όπου μπορούν να απευθυνθούν οι κάτοικοι για την αθλητική τους δραστηριότητα.

Δείκτες αποστέρησης και ποσοτικά δεδομένα

Από τα ποσοτικά ερευνητικά δεδομένα που εξετάζουν συγκριτικά την αποστέρηση στο σύνολο της Περιφέρειας Κρήτης προκύπτει ότι οι αστικές περιοχές της Σπλάντζια και του Κουμ Καπί (Άνω και Κάτω) συγκεντρώνουν τους υψηλότερους δείκτες αποστέρησης στην πόλη των Χανίων. Αναλυτικά, η χωρική μονάδα που περιλαμβάνει τη συνοικία της Σπλάντζια (ανατολικά της οδού Δασκαλογιάννη) και του Κάτω Κουμ Καπί (βόρεια της Ελευθερίου Βενιζέλου) καταγράφει τον υψηλότερο δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης (49,6) και ακολουθεί η περιοχή του Άνω Κουμ Καπί (νότια της Ελευθερίου Βενιζέλου) με δείκτη Σ.Π.Α. 41,2.

Χάρτης 13. Χωρική απεικόνιση ΜΟ.Χ.ΑΠ. με σχετικά υψηλή αποστέρηση στις περιοχές της Σπλάντζια και του Κουμ Καπί

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Στον πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας 7) φαίνεται και ο καταμερισμός του πληθυσμού στις υπό μελέτη περιοχές, με τη Σπλάντζια και το Κάτω Κουμ Καπί να έχουν αθροιστικά 1.631 κατοίκους στην απογραφή του 2011, και το Άνω Κουμ Καπί 1.027 κατοίκους, πληθυσμός που δεν αναμένεται να καταγράψει σημαντική μεταβολή στη νέα απογραφή. Αξιοσημείωτο είναι ότι το Άνω Κουμ Καπί αποτελεί τη δεύτερη πιο πυκνοκατοικημένη χωρική ενότητα στον αστικό χώρο της Κρήτης με πυκνότητα πληθυσμού 20.831 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, σε αντίθεση με τη χωρική ενότητα της Σπλάντζιας/Κάτω Κουμ Καπί στην οποία αντιστοιχούν 7.478 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

Πίνακας 7. Δείκτης Σ.Π.Α. και πληθυσμός ΜΟ.Χ.Α.Π. Σπλάντζιας και Κουμ Καπί

Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Δείκτης ΣΠΑ	Πληθυσμός	Άνδρες	Γυναίκες	Πυκνότητα Πληθυσμός /km ²
Σπλάντζια & Κάτω Κουμ Καπί (βόρεια Ε.Βενιζέλου)	740101010154423	49,6	1.631	856 (47,5%)	775 (52,5%)	7.478
Άνω Κουμ Καπί (νότια Ελ.Βενιζέλου)	740101010154079	41,2	1.027	503 (51%)	524 (49%)	20.831

Σημαντικές διαφοροποιήσεις στους δείκτες των υπό μελέτη περιοχών, εντοπίζονται στο πεδίο της απασχόλησης και συγκεκριμένα στην ανειδίκευτη εργασία και την ανεργία των νέων (βλ. Παράρτημα Πίνακες 9 & 11). Αναλυτικά, στο Άνω Κουμ Καπί οι απασχολούμενοι/ες σε επαγγέλματα χωρίς ειδίκευση είναι υπερδιπλάσιοι από τους αντίστοιχους στον Δήμο Χανίων (21,9% έναντι 10,40%), με τη Σπλάντζια και το Κάτω Κουμ Καπί να παρουσιάζουν χαμηλότερο ποσοστό κατά μια μόλις ποσοστιαία μονάδα (19,9%). Η απουσία επαγγελματικής ειδίκευσης επιδρά αρνητικά και στη δυνατότητα εύρεσης εργασίας, συνθήκη που επιβεβαιώνεται από τις αντίστοιχα υψηλές αποκλίσεις στα ποσοστά του πληθυσμού ηλικίας 19-24 ετών που βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης (14,6% στη Σπλάντζια και το Κάτω Κουμ Καπί έναντι 7,22% στο σύνολο του Δήμου Χανίων). Η αυξημένη ανεργία τόσο στο επίπεδο των νέων, όσο και στο σύνολο των εγγεγραμμένων ανέργων (βλ. παράγραφο για Τ.Κ. παρακάτω) φαίνεται να συνδέεται αιτιακά και με τα αυξημένα ποσοστά των ατόμων που έχουν ως πηγή εισοδήματος τα επιδόματα, με τη Σπλάντζια και το Κάτω Κουμ Καπί να συγκεντρώνουν 3,9% έναντι του 2,27% στον Δήμο Χανίων. Η εξάρτηση για τη διαβίωση από τα επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας συνδηλώνει χαμηλά εισοδήματα, συνθήκη που καθιστά τις συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ευάλωτες οικονομικά και κοινωνικά.

Στο επίπεδο της στεγαστικής φτώχειας (νοικοκυριά με κατοικία μικρότερη από το 60% του διάμεσου των m² κατοικίας ανά άτομο στην Κρήτη), οι υπό μελέτη περιοχές καταγράφουν θετικά ποσοστά, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι ο οικιακός συνωστισμός βρίσκεται σε χαμηλότερα επίπεδα από ότι στο σύνολο του Δήμου Χανίων (βλ. Παράρτημα Πίνακα 12). Αντίστοιχα θετική εικόνα, ωστόσο, δεν εντοπίζεται και στην ιδιοκατοίκηση (βλ. Παράρτημα Πίνακα 13), καθώς τα ποσοστά των μισθωμένων κατοικιών είναι σημαντικά υψηλότερα και στις δυο χωρικές ενότητες σε σύγκριση με τον Δήμο Χανίων (42% και 40,7% αντί 29,44% στον Δήμο). Οι παραπάνω δείκτες επιβεβαιώνονται και από τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας για την άνθηση της βραχυχρόνιας μίσθωσης στην ευρύτερη περιοχή. Τέλος, άξια αναφοράς και περαιτέρω μελέτης είναι η ένδειξη σημαντικής ενεργειακής αποστέρησης (βλ. Παράρτημα Πίνακα 14), καθώς τα νοικοκυριά που δεν διαθέτουν θέρμανση εκτοξεύονται στο 27,8% στη Σπλάντζια και το Κάτω Κουμ Καπί και στο 16,9% στο Άνω Κουμ Καπί, έναντι του σημαντικά χαμηλότερου 7,02% στον Δήμο Χανίων. Η έλλειψη θέρμανσης επιδρά σημαντικά στην ποιότητα διαβίωσης των νοικοκυριών και αποτελεί δείκτη υλικής

αποστέρησης, όπως αυτή ορίζεται από τη Eurostat,⁵¹ και παράλληλη ένδειξη συγκέντρωσης χωρικού μειονεκτήματος.

Στη διερεύνηση της δυνατότητας των ατόμων να έχουν άμεση πρόσβαση σε υπηρεσίες φροντίδας (βλ. Παράρτημα Πίνακες 15 & 16) οι δυο υπό μελέτη χωρικές ενότητες παρουσιάζονται με υψηλά ποσοστά πληθυσμού άνω των 65 ετών (22,6% σε Σπλάντζια και Κάτω Κουμ Καπί και 20,3% σε Άνω Κουμ Καπί, έναντι 14,38% στον Δήμο Χανίων). Η συγκέντρωση αυτή αποτελεί σημαντική ένδειξη για αυξημένη ανάγκη σε παροχές φροντίδας, η οποία επιβαρύνεται περαιτέρω από τα πολύ υψηλά ποσοστά των νοικοκυριών που δεν διαθέτουν μέσο μετακίνησης προς και από τις υπηρεσίες δημόσιας υγείας και κοινωνικής φροντίδας. Αναλυτικά, από το σύνολο των οικογενειών που διαμένουν στην Σπλάντζια και το Κάτω Κουμ Καπί το 40% δεν διαθέτει Ι.Χ. αυτοκίνητο όταν το ποσοστό στον Δήμο Χανίων είναι μόλις 15,43%. Αντίστοιχα υψηλό ποσοστό καταγράφεται και στο Άνω Κουμ Καπί (35,8%). Αν και οι δυο χωρικές ενότητες βρίσκονται πολύ κοντά στην πόλη των Χανίων, με εύκολη πρόσβαση σε δομές/υπηρεσίες εξυπηρέτησης και κοινωνικού εξοπλισμού, η απουσία ιδιωτικού μέσου μετακίνησης αναγκάζει τα άτομα με κινητικά προβλήματα να αναζητήσουν ιδιωτικές υπηρεσίες φροντίδας κατ' οίκον.

Στο επίπεδο του ΤΚ (73132) που περιλαμβάνει το σύνολο των υπό μελέτη περιοχών και μέρος της παλιάς πόλης των Χανίων -μέχρι και τον Μητροπολιτικό Ναό Εισοδίων της Θεοτόκου- οι δείκτες επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό τα παραπάνω ευρήματα, καθώς το σύνολο των εγγεγραμμένων ανέργων την περίοδο 2018-2021 παρουσιάζει αύξηση κατά 48% όταν στο Δήμο Χανίων το αντίστοιχο ποσοστό μεταβολής είναι μόλις 14,34% (βλ. Παράρτημα Πίνακα 22). Αύξηση καταγράφεται και στο ποσοστό των δικαιούχων επιδόματος στέγασης (βλ. Παράρτημα Πίνακες 23 & 24), καθώς την τριετία 2019-2021 τα νοικοκυριά που λάμβαναν επίδομα στέγασης, και επομένως διαβιούσαν σε μισθωμένες κατοικίες και διέθεταν χαμηλά εισοδήματα, αυξήθηκαν κατά 44%, όταν η αντίστοιχη μεταβολή στον Δήμο Χανίων ήταν 6,5 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερη (37,9%). Ακόμη μεγαλύτερη αύξηση καταγράφεται στους αλλοδαπούς δικαιούχους του επιδόματος στέγασης που κατοικούν στις υπό μελέτη περιοχές (51,85% έναντι 39,66% στον Δήμο Χανίων), συνθήκη που επιβεβαιώνει ότι η ευρύτερη περιοχή συνεχίζει και σήμερα να αποτελεί στεγαστική επιλογή για οικονομικά ευάλωτες οικογένειες μεταναστών και προσφύγων.

Ανάλυση ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων

Μνήμες και ιστορικές αφηγήσεις των κατοίκων

⁵¹ Βλ. σχετικά, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Severe_material_and_social_deprivation_rate_\(SMSD\)\(Τελευταία_πρόσβαση_12/07/23\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Severe_material_and_social_deprivation_rate_(SMSD)(Τελευταία_πρόσβαση_12/07/23))

Η ατομική μνήμη αναδύεται και αποκτά συνοχή όταν μετασηματίζεται σε αφηγήσεις, καθώς αυτές είναι που αναδεικνύουν την κοινωνική διάσταση της μνήμης και την καθιστούν αντικείμενο επιστημονικής μελέτης (Γεωργοπούλου & Πάγκαλος 2020). Σε αυτό το πλαίσιο, στην παρούσα έρευνα επιδιώκουμε να αποτυπώσουμε στοιχεία από τις μνήμες που καταγράφονται στις συνεντεύξεις, τα οποία συνδέονται με ποικίλους τρόπους με το σήμερα και αναδεικνύουν τόσο τα χαρακτηριστικά της κοινότητας όσο και τις πιθανές ερμηνείες για τις στάσεις και συμπεριφορές των μελών της.

Με ενδιαφέρον παρατηρούμε ότι και στις δυο υπό μελέτη περιοχές, τόσο στη Σπλάντζια όσο και στο Κουμ Καπί, οι αφηγήσεις των κατοίκων επικεντρώνονται συχνά στο παρελθόν. Ιδιαίτερα οι πιο ηλικιωμένοι αναφέρονται, συχνά, σε ιστορικά γεγονότα που χαρακτήρισαν τις γειτονιές τους ή επέδρασαν στις συνθήκες ζωής τους, αλλά και σε καθημερινά γεγονότα ή ιστορίες από το παρελθόν που σε μεγάλο βαθμό αποτυπώνουν τον χαρακτήρα των μεταξύ τους σχέσεων και της κοινότητας στο σύνολό της.

Στη Σπλάντζια, οι κάτοικοι ανακαλούν μνήμες από την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής, την οποία ιδιαίτερα η συγκεκριμένη περιοχή βίωσε δραματικά με τους βομβαρδισμούς τον Μάιο του 1941 και την ολική καταστροφή μεγάλου μέρους της (Μανούσακας 2019). Οι επιπτώσεις στις ζωές των κατοίκων και των οικογενειών τους από τη δραματική εκείνη περίοδο διατηρούνται στη μνήμη των ηλικιωμένων με παράπονο για τους περιορισμούς που επέφεραν οι οποίοι δεν τους επέτρεψαν «να μάθουν γράμματα» αφού είχαν κλείσει τα σχολεία (Συνέντευξη Νο 20). Στις αφηγήσεις αναδεικνύονται τροχιές ζωής των κατοίκων που με μόχθο και στερήσεις κατάφεραν να οικοδομήσουν στην περιοχή:

Όταν ήρθε η κατοχή, ο πατέρας μου είχε ένα άλογο και του το πήραν οι Γερμανοί, γιατί πήγαινε και έπαιρνε από τον μύλο αλεύρι, τα τσουβάλια και τα πήγαινε στον φούρναρη. Και δούλευε ο καημένος και έκανε αυτό το σπιτάκι που βλέπετε, ήταν οικόπεδο. Δεν είχε τίποτα, και με τον κόπο του το έχτισε, εκατό χρόνια είναι τώρα αυτό το σπίτι, εκατό χρονών, και το ζήτησαν πολλοί (Συνέντευξη Νο 20).

Στον λόγο των κατοίκων αναδεικνύονται, επίσης, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της περιοχής, η άφιξη των προσφύγων από τη Μικρά Ασία και η εγκατάστασή τους που αποτέλεσε κοιτίδα πνευματικής, πολιτισμικής και οικονομικής ανάπτυξης παρά τις τεράστιες δυσκολίες που οι ίδιοι οι πρόσφυγες είχαν να αντιμετωπίσουν. Επίσης, αναφορά γίνεται και στην περιοχή των πορνείων τα οποία υπάρχουν μέχρι και σήμερα και στη σχέση της γειτονιάς με τις εργαζόμενες σε αυτά. Οι αφηγήσεις συνάδουν με καταγεγραμμένες συνεντεύξεις από κατοίκους που διαβάζουμε στην τοπική εφημερίδα *Χανιώτικα Νέα*⁵² (Κώνστας 2018) οι οποίες χαρακτηρίζουν τις γυναίκες εκείνες

⁵² Βλ. Κώνστας. «Αναδρομή στο αμαρτωλό παρελθόν της Μίνωος. Η ζωή μας στις Χιόνες». Εφ. *Χανιώτικα Νέα* 14-7-2018.

«κυρίες» και αναδεικνύουν τη συμβολή τους στην οικονομική στήριξη όσων ατόμων της περιοχής είχαν ανάγκη:

Γιατί μην ξεχνάτε ότι μεγαλώσαμε κοντά στους οίκους ανοχής εμείς. Από τα παιδικά μου χρόνια θυμάμαι ότι μας σεβόντουσαν πάρα πολύ αυτές οι γυναίκες. Πάρα πολύ. Εγώ θυμάμαι και μας δίνανε και χρήματα (Συνέντευξη Νο 24).

Ωστόσο, οι αφηγήσεις από το παρελθόν, τόσο των ηλικιωμένων όσο και των νεώτερων κατοίκων, στην πλειονότητά τους, συνθέτουν τον ίδιο τον χαρακτήρα της παλιάς γειτονιάς και των σχέσεων μεταξύ των κατοίκων, που παρά τις οικονομικές δυσκολίες, ζούσαν «με γέλια και πειράγματα» (Συνέντευξη Νο 20). Οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονταν με σημείο αναφοράς την ιστορική πλατεία, η αλληλεπίδραση ντόπιων και μεταναστών, τα παγκάκια ως σημείο συνάντησης και οι φωνές των παιδιών ανασυνθέτουν την εικόνα μιας πλατείας με όλα τα χαρακτηριστικά του δημόσιου χώρου όπου «όλοι χωρούσαν» και σήμερα δεν υπάρχει πλέον. Η νοσταλγία του παρελθόντος είναι εξαιρετικά έντονη στις αφηγήσεις και συχνά μελαγχολική.

Η πλατεία της Σπλάντζια ήταν μια πλατεία όπου έπαιζαν παιδιά, παιδιά με ποδήλατα πάνω-κάτω. Μια πόλη όπου κάθονταν στα παγκάκια ντόπιοι και αργότερα όταν άρχισαν να έρχονται οι πρώτοι μετανάστες, θυμάμαι ότι κάθονταν πολλοί ρωσοπόντιοι στα παγκάκια. Μαζεύονταν φίλες, μεγάλης ηλικίας, από αυτές τις μετανάστριες. Και άντρες, και ήταν η έξοδος τους το βράδυ. Τελείως διαφορετική εικόνα από αυτή που είναι τώρα (Συνέντευξη Νο 26).

Στις συνεντεύξεις των κατοίκων της Σπλάντζια αποτυπώνεται έντονα η συλλογική μνήμη και αναδεικνύονται χαρακτηριστικά στοιχεία από τη ζωή των παλιών Σπλαντζιανών. Για παράδειγμα, αναφέρεται η ιδιαίτερη γλώσσα «Κολομπίτικα» που μιλούσαν εκεί και στο παλιό λιμάνι, το ξακουστό ουζερί του Σταύρου -περιβόητο λαϊκό στέκι που έχει αφήσει εποχή στην πόλη, καθώς η ιστορική ποδοσφαιρική ομάδα της περιοχής, η Ιωνία Χανίων. Παρουσιάζονται, ακόμη πλήθος καθημερινών αφηγήσεων που ανασυνθέτουν το προφίλ μιας φτωχικής γειτονιάς με έντονους κοινοτικούς δεσμούς και δίκτυα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας.

Στο Κουμ Καπί, οι αφηγήσεις για το παρελθόν της περιοχής έχουν διαφορετικό χαρακτήρα, με συχνές αναφορές στον έντονο ταξικό διαχωρισμό και στις διακρίσεις μεταξύ πλουσίων και φτωχών που χαρακτήριζαν την περιοχή. Διαχωρισμοί που φαίνεται να έχουν αφήσει το στίγμα τους και στους σημερινούς κατοίκους. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στον χαρακτηρισμό «Χαλικούτηδες» που φαίνεται στο παρελθόν να όριζε υποτιμητικά το Κάτω Κουμ Καπί, χαρακτηρισμό που οι κάτοικοι δεν αποδέχονται σήμερα.

Από τη μέσα μεριά λοιπόν τον τειχών ήτανε θάλασσα, πήγαινε μέχρι πέρα και ήταν οι προύχοντες, εμείς ήμασταν οι χαλικούτηδες. Όχι, δεν θέλουμε να είμαστε οι χαλικούτηδες και δεν είμαστε οι χαλικούτηδες. Είμαστε άνθρωποι με αξιοπρέπεια, πολεμάμε για τον βίο μας, δημιουργούμε, και θέλουμε την περιοχή μας να έχει

ανάπτυξη, όχι τις εποχές εκείνες που μας νομίζανε αυτό που νομίζανε (Συνέντευξη Νο 29).

Συχνά αποτυπώνεται στις συνεντεύξεις και η διάκριση Άνω και Κάτω Κουμ Καπί (το Κάτω είναι βόρεια της Ελευθερίου Βενιζέλου και το Άνω νότια) ενώ στην ίδια την Ελευθερίου Βενιζέλου φαίνεται να κατοικούσαν οι πιο προνομιούχοι της εποχής.

Υπήρχε διαφορά, παλιά, με το Κάτω Κουμ Καπί, Δηλαδή ξέραμε παιδιά που ήταν φτωχά-φτωχά. Υπήρχανε κι εδώ, δηλαδή εγώ είχα συμμαθητές που ήταν και κακοί μαθητές γιατί ξέρεις το οικογενειακό περιβάλλον, το οικονομικό και όλα αυτά επηρεάζουν. Είχαμε τέτοια θέματα, υπήρχε μια διαφορά Κάτω-Άνω Κουμ Καπί (Συνέντευξη Νο 30).

Φωτογραφία 62. Όψη κατοικιών στον παραλιακό δρόμο του Κουμ Καπί. Λήψη Γιάννης Ζαϊμάκης, Ιούνιος 2023.

Η εξαιρετικά υποβαθμισμένη περιοχή του Κάτω Κουμ Καπί μέχρι και τη δεκαετία του '80 και η ανάπλαση της παραλιακής ζώνης που μετέβαλε θετικά την περιοχή εξακολουθεί να υπάρχει στη μνήμη των κατοίκων. Αναγνωρίζεται συχνά η μεγάλη αλλαγή που συντελέστηκε με τη δημιουργία βιολογικού, το γκρέμισμα των σφαγείων και γενικότερα τις παρεμβάσεις στην περιοχή με έτος έναρξης το 1985, οι οποίες έβαλαν τα θεμέλια για μια ουσιαστική ανάπτυξη σε όλα τα επίπεδα.

Υποβαθμισμένη περιοχή το Κάτω Κουμ Καπί γιατί ήταν παλιά τα σφαγεία, δεν υπήρχε ο βιολογικός και δεν μπορούσες να πλησιάσεις. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε την αλλαγή τη θετική που έγινε. Παλιά ας πούμε εμείς κάναμε μπάνιο στο Κουμ Καπί και υπήρχαν τα σφαγεία. Και θυμάμαι κάθε Τετάρτη που σφάζανε, η θάλασσα γινόταν κόκκινη (Συνέντευξη Νο 30).

Καθώς τα αποτελέσματα των παρεμβάσεων της δεκαετίας του '80 φάνηκαν σταδιακά και η τωρινή μορφή της παραλιακής ζώνης του Κουμ Καπί άρχισε να προσεγγίζει τη

σημερινή εικόνα μετά το 2000, είναι αναμενόμενο οι εικόνες της περιοχής του παρελθόντος να ανακαλούνται έντονα στη μνήμη των κατοίκων.

Τουριστικοποίηση: οι δυο όψεις του ίδιου φαινομένου

Στις συνεντεύξεις της έρευνας υπάρχουν αναφορές σε ζητήματα που παραπέμπουν σε σημαντικές αλλαγές που συντελούνται στην κοινότητα λόγω της τουριστικής ανάπτυξης, οι οποίες συνδέονται με τις διαδικασίες του εξευγενισμού, της τουριστικοποίησης και του υπερτουρισμού.⁵³

Τα Χανιά αποτελούν μια πόλη στην οποία τα τελευταία χρόνια η τουριστική ανάπτυξη επιταχύνεται και εξαπλώνεται όχι μόνο γύρω από το ενετικό λιμάνι αλλά και σε άλλες συνοικίες. Η Σπλάντζια και το Κουμ Καπί αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα περιοχών με έντονη τουριστική δραστηριότητα. Στο πλαίσιο της τουριστικοποίησης της ευρύτερης πόλης, η χρήση των κτηρίων και ο χαρακτήρας των περιοχών μεταβάλλεται. Για παράδειγμα, πολλές οικίες καταχωρούνται σε πλατφόρμες όπως η airbnb, ενώ η προσφορά κατοικιών προς μόνιμη ενοικίαση περιορίζεται σημαντικά. Χαρακτηριστικό στοιχείο, με βάση την έρευνα της Grand Thorton (2019) είναι ότι τα Χανιά βρίσκονται στην πρώτη θέση πανελλαδικά ως προς το ποσοστό βραχυχρόνιων μισθώσεων επί του συνολικού αριθμού των διαθέσιμων προς μίσθωση ακινήτων, ποσοστό που φτάνει στο 95%.

Η τουριστική ανάπτυξη συμβάλλει καθοριστικά στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας. Ωστόσο, στην πόλη των Χανίων δεν λείπουν και οι απόψεις, κυρίως από κινήματα και κινήσεις πολιτών, που τονίζουν τον βανδαλισμό της φυσιογνωμίας της ιστορικής πόλης, την καταπάτηση κάθε σπιθαμής δημοσίου χώρου από τραπεζοκαθίσματα, την υποβάθμιση των εργασιακών συνθηκών στους τομείς που σχετίζονται με τον τουρισμό, την υποταγή των Χανίων στις επιταγές της τουριστικής ανάπτυξης και το ζήτημα της προάσπισης του βασικού δικαιώματος στη στέγαση. Οι διαφορετικές απόψεις των ίδιων των κατοίκων της πόλης των Χανίων αποτυπώνονται συχνά στις τοπικές εφημερίδες και στις ιστοσελίδες ενημέρωσης τοπικού χαρακτήρα. Ενδεικτικά, ανοιχτή επιστολή κατοίκου στην εφημερίδα *Χανιώτικα Νέα* τάσσεται υπέρ

⁵³ Με τον όρο «εξευγενισμός» (gentrification) αναφερόμαστε στη διαδικασία μέσω της οποίας περιοχές που θεωρούνται σχετικά υποβαθμισμένες λόγω της χρήσης τους από χαμηλότερα οικονομικά στρώματα του πληθυσμού αναβαθμίζονται μέσω αναπλάσεων, με αποτέλεσμα τα χαμηλότερα στρώματα να εκτοπίζονται για να αντικατασταθούν από μεσαία και υψηλά. Σε αυτή τη διαδικασία μεταβάλλονται και οι χρήσεις γης καθώς απευθύνονται σε νέο κοινό. Η τουριστικοποίηση (touristification) αφορά στη διαδικασία μετατροπής ενός οικισμού ή μιας κοινότητας σε μια σχετικά εύπορη και αποκλειστικής τουριστικής χρήσης περιοχή στην οποία ευδοκούν κυρίως εμπορικά καταστήματα και χώροι αναψυχής για τουριστική κατανάλωση, καθώς και κατοικίες βραχυχρόνιας μίσθωσης. Συχνά, η διαδικασία της τουριστικοποίησης συνοδεύεται από την πρακτική του εξευγενισμού. Ο υπερτουρισμός (overtourism) αφορά στην υπέρμετρη αύξηση επισκεπτών σε συγκεκριμένες περιοχές με άμεσο και αρνητικό αποτέλεσμα στον τρόπο ζωής των κατοίκων, την πρόσβαση τους σε υπηρεσίες και την ευρύτερη ευημερία τους αλλά και με αρνητικές συνέπειες στο περιβάλλον ευρύτερα.

της τουριστικής ανάπτυξης καθώς αυτή «έχει σώσει την παλιά πόλη από την εγκατάλειψη και τους Χανιώτες από την οικονομική μιζέρια».⁵⁴ Από μια άλλη οπτική, σε άλλο δημοσίευμα στο Zarpanews.gr κάτοικος αναφέρεται στην «τουριστική λαίλαπα» και θεωρεί ότι η πόλη των Χανίων «καθορίζεται αποκλειστικά από τις ανάγκες της τουριστικής βιομηχανίας».⁵⁵

Φωτογραφία 63. Σύνθημα υπέρ του δικαιώματος στη στέγαση σε τοίχο στο Κάτω Κουμ Καπί. Λήψη Μαρίνα Παπαδάκη, Ιούνιος 2023.

Στις συνεντεύξεις της έρευνας οι κάτοικοι σχολιάζουν έντονα τη διαδικασία τουριστικής ανάπτυξης των δύο περιοχών (ιδίως της Σπλάντζια) και τις επιπτώσεις που αυτή επιφέρει στην καθημερινότητά τους. Η τουριστικοποίηση της περιοχής τα τελευταία χρόνια είναι έντονη και ως τέτοια προσλαμβάνεται και από τους κατοίκους. Από τη μια είναι φανερή η αρνητική στάση σε φαινόμενα υπερτουρισμού και από την άλλη υπάρχουν και οι θετικές προσλήψεις που τονίζουν την άνθηση της συνοικίας λόγω της προσέλευσης των τουριστών. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν αφηγήσεις που υπογραμμίζουν την ταχύτητα ανάπτυξης της περιοχής και τη μετατροπή της από μια σχετικά υποβαθμισμένη ζώνη της πόλης σε ένα από τα πιο προβεβλημένα τουριστικά σημεία. Η ανάπτυξη αυτή, ωστόσο, λόγω των γρήγορων ρυθμών και της έντασής της,

⁵⁴ Βλ. Επιστολή στα Χανιώτικα Νέα (2022). «Ο μύθος πως υπάρχει υπερτουρισμός στα Χανιά», Εφ. Χανιώτικα Νέα 19-12-2022

⁵⁵ Βλ. δημοσίευμα στο Zarpanews.gr «Χανιά, καταναλωτικός υπερτουρισμός μας πνίγει» Διαθέσιμο στο <https://www.zarpanews.gr/mas-pnigei-o-ypertourismos-sta-kania-ta-exofrenika-enoikia-i-kampania-tis-bild-kai-ta-provlimata-toy-nosokomeiou/>

φαίνεται να έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές στον πληθυσμό και τη σύνθεσή του, οι οποίες προβληματίζουν τους εναπομείναντες κατοίκους:

Δεν είναι πολλά χρόνια που άρχισε αυτή η αλλαγή, έγινε ξαφνικά και πάρα πολύ γρήγορα. Πόσα χρόνια να είναι τώρα; Εντάξει άρχισε πριν από 10-15 χρόνια αυτή η αλλαγή, αλλά τα τελευταία πέντε χρόνια γίνεται με τόσο γρήγορο ρυθμό που δεν μπορούμε ούτε εμείς να τον παρακολουθήσουμε. Η τουριστικοποίηση, ας το πω έτσι, με την έννοια ότι όλοι, είτε επαγγελματίες είτε ιδιώτες έχουν δει την παλιά πόλη σαν χρήμα. Πώς έγινε απότομα αυτή η αλλαγή, δεν μπορέσαμε να τη παρακολουθήσουμε. Και πώς αυτό έδωσε τους μετανάστες, έδωσε τα παιδιά, έδωσε τις οικογένειες, έδωσε όλα αυτά που λέμε γειτονιά και έγινε αυτό που πάει να γίνει τώρα, ένα κομμάτι απρόσωπο, ένα κομμάτι χωρίς κατοίκους (Συνέντευξη Νο 26).

Στη διαδικασία της τουριστικοποίησης της πόλης φαίνεται να έχουν εμπλακεί παράγοντες της τουριστικής βιομηχανίας οι οποίοι αγοράζουν σε χαμηλές τιμές εγκαταλελειμμένα σπίτια ή κατοικίες που χρήζουν ανακαίνισης, των οποίων οι κάτοικοι πέθαιναν και οι απόγονοί τους δεν έχουν τη δυνατότητα να τα εκμεταλλευτούν. Πρόκειται για μία διαδικασία αυξανόμενης εμπορευματοποίησης της κατοικίας, η οποία αντί να αποτελεί βασικό κοινωνικό αγαθό και δικαίωμα μετατρέπεται όλο και περισσότερο σε εμπόρευμα, επενδυτικό προϊόν και μηχανισμό κερδοσκοπίας. Μια διαδικασία χρηματοποίησης της κατοικίας που εξαρτάται όλο και περισσότερο από το τραπεζικό κεφάλαιο και τις πρακτικές του real estate:

Οι πιο πολλοί που μένανε στα στενάκια ήταν ηλικιωμένοι, οι οποίοι έχουνε πεθάνει τώρα. Ήταν παλιά σπίτια που ορισμένα καταρρεύσανε. Τα τελευταία χρόνια με το να φτιαχτούν αυτά που φτιαχτήκανε και τα Χανιά έγιναν διάσημα για διάφορους λόγους π.χ. ως τουριστικός προορισμός, τα τσακάλια το πήρανε χαμπάρι, τα τεχνικά γραφεία, οι εταιρείες κ.λπ. και άρχισαν να αγοράζουν σπίτια, τα παλιά τα ερείπια για ένα κομμάτι ψωμί, τα ανακαίνιζαν και τα έκαναν ή ξενοδοχεία, ή τα πιο πολλά έχουν γίνει airbnb. Στον δρόμο που είμαι, έχω αγοράσει ένα σπίτι, μένανε σε 3-4 σπίτια, τώρα δεν μένει κανείς (Συνέντευξη Νο 25).

Από μια άλλη οπτική, αναφέρεται ότι η τουριστική ανάπτυξη παρά τις αλλαγές που έχει επιφέρει, συμβάλει παράλληλα στη διατήρηση της ζωτικότητας και τη μη ερημοποίηση της περιοχής. Αναγνωρίζεται βέβαια και σε αυτές τις αναφορές ότι ο παλιός χαρακτήρας της γειτονιάς και της πλατείας έχει χαθεί, αλλά υποστηρίζεται ότι τα καινούρια μαγαζιά αποτελούν πόλο έλξης για τον κόσμο και μεταβάλλουν θετικά την ανάπτυξη της περιοχής

Το καλό είναι ότι έχουν ανοιχτεί μαγαζιά. Έχει αλλάξει τελείως βέβαια η πλατεία δεν είναι όπως ήταν, το παραδοσιακό στυλ. Παλιά υπήρχαν μαγαζιά, ερχόντουσαν οι ηλικιωμένοι με το ναργιλέ τους... στο καφενείο το παραδοσιακό. Τώρα δεν υπάρχουν αυτά. Αλλά παρόλα αυτά έρχεται κόσμος πολύ. Αυτά τα μαγαζιά που έχουν ανοίξει τώρα έχουν τραβήξει κόσμο (Συνέντευξη Νο 24).

Φαινόμενα υπερτουρισμού που έχουν επίδραση στην καθημερινή ζωή των κατοίκων (π.χ. ηχορύπανση, έλλειψη θέσεων στάθμευσης κ.λπ.) αναπτύσσονται σε άλλη ενότητα, ωστόσο σε συνδυασμό με την αίσθηση ότι δεν υπάρχει βούληση ώστε αυτά να επιλυθούν προς όφελος των μόνιμων κατοίκων φαίνεται να προκαλούν αγανάκτηση και μια αντίληψη έλλειψης σεβασμού προς τους παλιούς κατοίκους από τους αρμόδιους φορείς. Για παράδειγμα, με αφορμή την αντιμετώπιση αρμόδιου υπαλλήλου σε διαμαρτυρία για τα προβλήματα της περιοχής από κάτοικο, στη συνέντευξη ο ίδιος αναφέρει ότι αισθάνεται εκδιωγμένος από την ίδια του την περιοχή: «Δεν υπάρχει σεβασμός στον παλιό κάτοικο, σαν να είναι κάτι ξένο, σα να σου λένε πήγαινε κάπου αλλού να μείνεις» (Συνέντευξη Νο 26).

Αναφορά γίνεται επίσης και στην αύξηση των ενοικίων λόγω της δημιουργίας κυρίως airbnb. Παλιός κάτοικος της περιοχής στο λόφο Καστέλι (στα όρια της Σπλάντζιας με το ενετικό λιμάνι) που τώρα ενοικιάζει στο Κουμ Καπί περιγράφει την εμπειρία του θέτοντας και ζητήματα νομιμότητας της μεγάλης αύξησης των τιμών των ενοικίων.

Λοιπόν, πριν να φτάσω Κουμ-Καπί ήμουν στο λόφο Καστέλι. Πίσω από τη Ρόζα Νέρα έμενα. Σε ένα σπίτι πάρα πολύ ωραίο, μεγάλο, νεοκλασικό, και τα τελευταία χρόνια λόγω του πολύ τουρισμού, η φάση με τα airbnb, η ιδιοκτήτρια αποφάσισε από τη μια μέρα στην άλλη να ανεβάσει το ενοίκιο από τα 330 ευρώ στα 450. Τεράστια διαφορά δηλαδή. Δεν ξέρω καν αν είναι νόμιμο αυτό το πράγμα. Τέλος πάντων, εγώ δεν μπορούσα να πληρώσω τόσο, οπότε αποφασίσαμε με τη σύζυγό μου να φύγουμε. Απλά τότε ήταν δύσκολο, ήδη είχε μπουκώσει η αγορά με τα airbnb, προέκυψε από ένα παιδί που ήξερα. Μου πρότεινε να μπω σε αυτό το σπίτι, γιατί αυτός ήθελε να φύγει (Συνέντευξη Νο 27).

Στο Κουμ Καπί η διαδικασία της τουριστικοποίησης βρίσκεται σε εξέλιξη. Η περιοχή έχει πολλούς μόνιμους κατοίκους, νέους και οικογένειες, ενώ τα πιο υποβαθμισμένα κτήρια φαίνεται να κατοικούνται κυρίως από μετανάστες ή Ρομά. Ωστόσο, η περιοχή έχει πλήθος εγκαταλελειμμένων σπιτιών, τα οποία σιγά σιγά αναπαλαιώνονται και προσφέρονται για τουριστική χρήση. Η εγγύτητα της περιοχής με την παλιά πόλη και η άμεση πρόσβασή της σε παραλία κατάλληλη για κολύμβηση με πλήθος ψυχαγωγικών ευκαιριών, την καθιστούν μια από τις πιο θελκτικές συνοικίες για τουριστική εκμετάλλευση. Δεδομένου ότι στην περιοχή υπάρχει ένα μόνο μεγάλο ξενοδοχείο και πολλά καταλύματα airbnb, φαίνεται ότι αυτού του είδους ο τουρισμός δεν ενοχλεί τους κατοίκους, καθώς οι τουρίστες ενσωματώνονται στους ρυθμούς της γειτονιάς και όχι το αντίστροφο. Αναγνωρίζεται, ωστόσο, ότι η σύνθεση της περιοχής μεταβάλλεται και καθώς τα πρόσωπα αλλάζουν κάθε λίγο και «δεν μπορείς να πεις ούτε μια καλημέρα».

Ο τουρισμός με τα airbnb δεν ενοχλεί, εμάς στην πολυκατοικία μας είναι δυο διαμερίσματα τα τελευταία 5-6 χρόνια που ενοικιάζονται με airbnb, δυο ή τρία νομίζω. Και οι άνθρωποι είναι εξαιρετικοί, όλοι οι τουρίστες. Είναι ήσυχοι, δεν δημιουργούν θέματα. Έχουν ώρες κοινής ησυχίας γιατί έτσι έχουν μάθει στη χώρα τους. Βγαίνουν έξω και καπνίζουν, γιατί πολύ απλά έτσι έχουν μάθει και στο σπίτι τους (Συνέντευξη Νο 29).

Επιπλέον, αναφέρεται ότι οι βραχυχρόνιες μισθώσεις ακινήτων αποτελούν πηγή εσόδων, ενώ ως θετικό στοιχείο αναγνωρίζεται και ότι «τα κτήρια που κινδυνεύουν να πέσουν ανακαινίζονται και ομορφαίνουν την περιοχή». Ειδικότερα, για τα παλιά αρχοντικά της Ελευθερίου Βενιζέλου που λόγω της αρχιτεκτονικής τους (π.χ. του μεγάλου αριθμού δωματίων) δεν μπορούν να στεγάσουν σύγχρονες οικογένειες, η τουριστική εκμετάλλευση θεωρείται ως η μοναδική λύση για να ανακαινιστούν και να μην καταρρεύσουν (Συνέντευξη Νο 30). Ωστόσο, κυρίαρχο στις συνεντεύξεις είναι το αίτημα της ήπιας ανάπτυξης με σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον και στις ανάγκες των κατοίκων για ελεύθερους δημόσιους χώρους. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κάτοικοι αντιδρούν στην τουριστική εκμετάλλευση της παραλίας του Κουμ Καπί η οποία αποτελεί το σημείο αναφοράς της περιοχής: «Δεν είναι μια παραλία που τη θέλουμε οργανωμένη, τη θέλουμε όπως ήταν, φυσική και να παραμείνει φυσική» (Συνέντευξη Νο 29).

Από μια άλλη οπτική, όχι του ιδιοκτήτη ή του παλιού μόνιμου κάτοικου αλλά αυτή του ενοικιαστή, αναφέρεται η απροθυμία των ιδιοκτητών να επενδύσουν στην επισκευή σπιτιών προς ενοικίαση τα οποία παραμένουν ανεπαρκώς συντηρημένα. Αντίθετα, επιλέγεται η επένδυση σε τουριστικά καταλύματα ενδεχομένως με το σκεπτικό ότι θα επιφέρουν άμεσο κέρδος. Τέτοια ζητήματα, εκτός από τη διολίσθηση των στεγαστικών συνθηκών για τους ενοικιαστές φαίνεται να έχουν και κοινωνικό αντίκτυπο, καθώς σύμφωνα με συνεντευξιαζόμενο δημιουργείται η εντύπωση της «χαμηλότερης αξίας» του ενοικιαστή από αυτήν του τουρίστα:

Ναι, αλλά εγώ γελάω με αυτό, γιατί ο τουρισμός δεν είναι κάτι σταθερό, μπορεί κάποια στιγμή να πέσει. Τι θα τα κάνεις τότε αυτά τα κτήρια; Και είναι και πολλά τα λεφτά που ξοδεύεις αν θες να το νοικιάσεις σε τουρίστες. Άλλο να το νοικιάσεις σε τουρίστες, άλλο στους ντόπιους. Και αυτό είναι κάπως άδικο. Γιατί να το φτιάξεις και να βάλεις πολλά λεφτά και να το κάνεις τζίτζι για τους τουρίστες και για τους ντόπιους, όπως εγώ που μένω εδώ να μην ασχολείσαι με το κτήριο; Επειδή δεν αξίζω; Αξίζω λιγότερο από έναν τουρίστα; (Συνέντευξη Νο 27).

Οι απόψεις του νεαρού συνεντευξιαζόμενου αναδεικνύουν το σημαντικό πρόβλημα της διαθεσιμότητας κατοικιών προς ενοικίαση με μακροχρόνια μίσθωση στα Χανιά που πολλές φορές καθιστά την πρόσβαση σε αυτόνομη στέγη ακόμη πιο δύσκολη και αναγκάζει ιδιαίτερα τους νέους/ες και τους μετανάστες να αποδέχονται μια διαβίωση με ανεπαρκείς όρους.

Καθημερινότητα και δυσλειτουργίες, κοινωνική συνοχή και συλλογικές διεκδικήσεις

Στον λόγο των συνεντευξιαζόμενων και από τις δυο περιοχές τονίζονται ζητήματα που συνδέονται με την καθημερινότητα, τίθενται ζητήματα κοινωνικής συνοχής και

σχολιάζονται οι συλλογικές μορφές διεκδίκησης και οι προσωπικές στρατηγικές επιβίωσης.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, καθοριστικός παράγοντας για τη μεταβολή της σύνθεσης του πληθυσμού στην περιοχή της Σπλάντζια είναι η τουριστικοποίηση. Σε αυτό το πλαίσιο, οι εναπομείναντες μόνιμοι κάτοικοι φαίνεται να είναι στην πλειοψηφία τους ηλικιωμένοι (Συνέντευξη Νο 24), καθώς πολλοί από τους νέους έχουν μεταφερθεί σε άλλες περιοχές της πόλης με ευκολότερη πρόσβαση σε χώρους εργασίας ή σε υπηρεσίες. Σύμφωνα με το υλικό των συνεντεύξεων, όσοι έχουν στην ιδιοκτησία τους κατοικίες στη Σπλάντζια φαίνεται να μην επιθυμούν να εγκατασταθούν σε αυτές, επικαλούμενοι την αλλαγή στον χαρακτήρα της περιοχής, την πολυκοσμία αλλά και τις σύγχρονες στεγαστικές απαιτήσεις που η αρχιτεκτονική της περιοχής δεν πληροί:

Επειδή αυτά τα σπίτια κατασκευαστικά δεν μπορούν να αλλάξουν, πρέπει να ακολουθήσουν, λόγω ελέγχου, πρέπει να διατηρηθεί σαν παλιό, με τα μικρά παράθυρα. Και ακούω να λένε ότι όσο και να τα φτιάξεις αυτά δεν θα έχουν φως, έχουν μικρά παράθυρα, είναι για άλλες εποχές. Τώρα δεν μπορείς να μείνεις σε τέτοιο σπίτι με τα καινούρια δεδομένα, οπότε αναγκαστικά ίσως οδηγούνται και σε τέτοιες λύσεις (Συνέντευξη Νο 26).

Σήμερα, η καθημερινή ζωή όσων παραμένουν στη Σπλάντζια περιστρέφεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από την πλατεία η οποία αποτελεί τόπο συνάντησης και κοινωνικής συναναστροφής τόσο των κατοίκων όσο και των παλιών Σπλανζιανών που έχουν εγκαταλείψει την περιοχή αλλά συνεχίζουν να διατηρούν ισχυρούς δεσμούς με την κοινότητα και να ταυτίζονται μαζί της:

Συνήθως αυτά τα άτομα είναι πια συνταξιούχοι, τη βγάζουνε στην πλατεία, μεταξύ τους, παρέακια. Δεν νομίζω να ενδιαφέρονται για κάποια αναβάθμιση, πιο πολύ τους βλέπω να παρατηρούνε. Τον κόσμο, τους τουρίστες, τους Έλληνες επισκέπτες. Τους αρέσει όμως που είναι Σπλανζιανοί και το λένε (Συνέντευξη Νο 25).

Αν και με θετικά στοιχεία, η διαβίωση περιμετρικά της πλατείας και στις κεντρικές οδούς της περιοχής φαίνεται να δυσχεραίνει την καθημερινότητα των κατοίκων ιδίως τους καλοκαιρινούς μήνες όταν η κίνηση είναι αυξημένη:

Μέχρι που αρχίζουμε να έχουμε και προβλήματα, με την ηχορύπανση με αυτά. Εγώ είμαι λίγο πιο μέσα σε ένα στενάκι που περνάει μόνο μηχανάκι και έχω γλιτώσει από αυτά, αλλά αυτοί που μένουν γύρω από την πλατεία υποφέρουν. Τα βράδια του καλοκαιριού υποφέρουν. Παίζουνε μουσικές μέχρι νωρίς το πρωί ή αυτοί που ξενυχτούν έξω στην πλατεία πίνοντας μύρα κάνουν πολλή φασαρία (Συνέντευξη Νο 25).

Η ηχορύπανση από τα μαγαζιά της περιοχής επανέρχεται στις συνεντεύξεις των κατοίκων, ιδίως των εργαζόμενων και οικογενειάρχων, οι οποίοι συχνά αναγκάζονται να διαμορφώσουν τα σπίτια τους κατάλληλα (με διπλά τζάμια), πρακτική που ωστόσο δεν είναι εφικτή οικονομικά για όλους. Για το ζήτημα έχουν καταγραφεί διαμαρτυρίες

τόσο ατομικά όσο και συλλογικά (π.χ. από το Σύλλογο Κατοίκων της Παλιάς Πόλης) χωρίς, ωστόσο, όπως αναφέρεται, να υπάρξει αποτέλεσμα, εν μέρει λόγω αδράνειας των αρχών αλλά και επειδή ο ίδιος ο σύλλογος που συγκροτείται κυρίως από ηλικιωμένους διαθέτει περιορισμένη διεκδικητική δράση.

Η αύξηση της κίνησης στην περιοχή παρουσιάζεται με θετικό πρόσημο όσον αφορά περιστατικά παραβατικότητας σε διάφορες μορφές (διαρρήξεις, μικροκλοπές) τα οποία, όπως υποστηρίζεται, καταγράφονταν εντονότερα πριν την τουριστική ανάπτυξη, με την ύπαρξη του πλήθους των επισκεπτών σήμερα να συμβάλει στο αίσθημα ασφάλειας των κατοίκων. Μεταξύ των παραβατικών συμπεριφορών, καταγγέλλονται και περιστατικά διακίνησης ναρκωτικών ουσιών, τα οποία σύμφωνα με τις αφηγήσεις συγκεντρώνονται γύρω και πίσω από την πλατεία της Σπλάντζια. Τα κρούσματα διακίνησης και χρήσης ουσιών αυξάνονται, επίσης, τους χειμερινούς μήνες που η τουριστική κίνηση είναι περιορισμένη. Ωστόσο, η συμβολή της αστυνομίας παρουσιάζεται καταλυτική για την αποθάρρυνση των εν λόγω πρακτικών:

Αυτό που γινότανε, που είχε εξαγριωθεί ο κόσμος πάρα πολύ, δεν γίνεται τώρα. Δεν είναι, ευτυχώς. Ίσως οι περιπολίες που κάνουνε, η αστυνομία που έρχεται συχνά με τις μοτοσυκλέτες, μπαίνουν μέσα οι Ζητάδες (Συνέντευξη Νο 24).

Μεταξύ των κοινωνικών προβλημάτων που αναφέρονται στην ποιοτική έρευνα είναι και η δυσκολία των κατοίκων να έχουν πρόσβαση σε χώρους στάθμευσης. Σε αυτό το πλαίσιο υπογραμμίζεται ότι παρά τη μέριμνα της τοπικής αρχής να διασφαλίσει χώρους για τους μόνιμους κατοίκους μέσω της διαγράμμισης, η γενικότερη νοοτροπία μη τήρησης του νόμου από επισκέπτες της περιοχής μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο με αύξηση των ελέγχων.

Οι αναφορές των κατοίκων για αύξηση της αστυνόμευσης και των ελέγχων συνδηλώνουν την εναπόθεση της ευθύνης για την επίλυση των προβλημάτων της κοινότητας στις πολιτειακές αρχές, με την κινητικότητα και τη συλλογική δράση των ίδιων των πολιτών να παρουσιάζεται περιορισμένη.⁵⁶ Ωστόσο, τα εγχειρήματα αλληλέγγυας δράσης και κοινωνικής οικονομίας που στεγάζονται στην περιοχή (βλ. πρώτες ενότητες υποκεφαλαίου) με την παρουσία τους και τη δραστηριοποίησή τους φαίνεται να συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής. Παράδειγμα δράσεων στα πλαίσια της κοινότητας είναι το παζάρι βιβλίων στον πεζόδρομο της Νταλιάνη από την Terra Verde και οι βραδιές καφενείου από το Στέκι Μεταναστών, το οποίο στο παρελθόν λειτουργούσε και κυριακάτικη συλλογική κουζίνα. Αξίζει να

⁵⁶ Αξίζει να αναφερθεί ωστόσο πρόσφατη κινητοποίηση κατοίκων και επιχειρηματιών της περιοχής προς το Δημοτικό Συμβούλιο οι οποίοι ζητούν επίλυση των προβλημάτων της περιοχής (<https://www.zarpanews.gr/i-machi-tis-plateias-stin-splantzia-katoikoi-sta-prothyra-neyrikis-krisis/>)

αναφερθεί ότι οι αυτές οι συλλογικότητες προϋπήρχαν της τουριστικής ανάπτυξης συνθήκη που ευνόησε τη δημιουργία τους.

Η σύνθεση της περιοχής του Κουμ Καπί φαίνεται να ποικίλει περισσότερο, με τη συνύπαρξη ντόπιων, μεταναστών, Ρομά αλλά και τουριστών. Ως σημείο συνάντησης και συναναστροφής αναφέρεται η λαϊκή αγορά της περιοχής αλλά και το καφενείο που βρίσκεται στον ίδιο δρόμο:

Κάθε Σάββατο που είναι η λαϊκή είναι εκεί το καφενείο που μαζεύονται και το θεωρώ πολύ ενδιαφέρον το μέρος και χαίρομαι που υπάρχει. Γιατί είναι και οι τουρίστες που πάνε στη λαϊκή, είναι και οι ντόπιοι, είναι τα πάντα. Κάθε Σάββατο τουλάχιστον. Έχει πολύ ενδιαφέρον. Όλοι κάθονται εκεί να πιούν μια μπίρα και να φάνε ένα σουβλάκι και όλα καλά. Δεν έχω ακούσει ποτέ φασαρία εκεί πέρα (Συνέντευξη Νο 27).

Όσον αφορά στις υποδομές της περιοχής, στο πρόβλημα της στάθμευσης προστίθεται και η δυσκολία στην κυκλοφορία των οχημάτων, λόγω των στενών διελεύσεων και της ανεπαρκούς σηματοδότησης. Με τις κάθετες μικρές οδούς στην Ελευθερίου Βενιζέλου να αποτελούν τις μοναδικές εισόδους και εξόδους προς το Κουμ Καπί (και Άνω και Κάτω) συχνά προκαλείται κυκλοφοριακή συμφόρηση. Η συνθήκη αυτή προκαλεί αναστάτωση και εκνευρισμό, δυσχεραίνοντας σημαντικά την καθημερινότητα όχι μόνο των οδηγών αλλά και των κατοίκων της περιοχής:

Ξεκινάμε τώρα για το κυκλοφοριακό. Είναι μια κατάσταση ανεπίτρεπτη. Δεν μπορεί τα αυτοκίνητα των μόνιμων κατοίκων να μην έχουν θέση στα σπίτια τους και να είναι επισκεπτών κι ότι μπορείς να φανταστείς, από Ρομά, από επισκέπτες, από λαϊκές, να γίνονται φασαρίες. Να βάζουν οι άνθρωποι καρέκλες στις πόρτες τους αναγκαστικά για να μπορούν να παρκάρουν στο σπίτι τους. Τα σήματα είναι σε άθλια κατάσταση. Ειδικά σε αυτήν την οδό Σπάρτης έχει σήμα εκεί στη γωνία μόνο για τους μόνιμους κάτοικους που δεν ισχύει αυτό ποτέ. Κατεβαίνουν οι επισκέπτες μέχρι την παραλία και η παραλιακή είναι κλειστή λόγω μαγαζιών, και κάνουν όπισθεν και ξαναγυρίζουν πίσω. Μαρσαρίσματα και φασαρίες μετά τις 2:00 το βράδυ. Οι κάτοικοι δηλαδή δεν έχουν μια ηρεμία, μια ησυχία, να μπορούν ούτε να κοιμηθούν για να πάνε το πρωί στη δουλειά τους (Συνέντευξη Νο 29).

Στις συνεντεύξεις αναδεικνύεται και η ανάγκη για συντήρηση της παραλίας του Κουμ Καπί. Ο χαρακτηρισμός της παραλίας ως «Κόπα Καμπάνα» και ως «δωρεάν πισίνα» (Συνέντευξη Νο 29) συνδηλώνει την αξία της παραλίας στη συνείδηση των κατοίκων ενώ εκφράζονται σημαντικοί προβληματισμοί για τον κίνδυνο διάβρωσης του εδάφους, παράλληλα με τις αντιδράσεις για την κατάληψη του παραλιακού μετώπου από τους καταστηματάρχες, συνθήκη που περιορίζει τη δυνατότητα περιπάτου για τους περίοικους:

Το ότι εγώ αγοράζω τον δημόσιο χώρο και βάζω τα τραπεζοκαθίσματά μου μέχρι το μάζιμουμ, δεν ξέρω γιατί να γίνει ή για ποιον. Να μαζέψει ο Δήμος δηλαδή για ποιον λόγο αυτά τα χρήματα; Να τα κάνει τι; Αν δεν μπορούμε εμείς οι δημότες, δεν μπορεί

να απολαύσει κανείς τίποτα τελικά. Αυτή την μορφή ανάπτυξης δεν την θεωρούμε θετική, δεν θα θέλαμε να προχωρήσει έτσι (Συνέντευξη No 29)

Η έλλειψη δημόσιων χώρων αλλά και εστιών πρασίνου απασχολεί σημαντικά τους κατοίκους της περιοχής, οι οποίοι αναφέρονται στην ανάγκη δημιουργίας πάρκων αλλά και επαρκούς συντήρησης των ήδη υπαρχόντων. Ο περιορισμός των ελευθέρων δημόσιων χώρων επιδρά αρνητικά στη δυνατότητα κοινωνικοποίησης των κατοίκων, συνθήκη που, κατά τους ίδιους συμβάλει στην αύξηση της απομόνωσης, του ατομικισμού και της κοινωνικής αποστασιοποίησης:

Δεν έχω ακούσει ποτέ παράπονο. Μπορεί να γκρινιάζουν μόνοι τους στο σπίτι τους, αλλά δεν ακούω κάποιον να πει «σταμάτα». Άλλο είναι η ζωή της γειτονιάς, αυτό που έλεγα. Δεν υπάρχει πλατεία, δεν υπάρχει κοινός δημόσιος χώρος. Άμα υπήρχε πιστεύω θα μαζεύονταν περισσότεροι άνθρωποι (Συνέντευξη No 27).

Στο πλαίσιο αυτό, η απουσία συμμετοχικής κουλτούρας επιβεβαιώνεται από τη μη ύπαρξη οργανωμένων ομάδων πολιτών ή συλλόγων οι οποίοι να δρουν ως φορείς διεκδίκησης για την επίλυση των προβλημάτων της περιοχής του Κουμ Καπί. Πέραν των αποσπασματικών κινητοποιήσεων (για παράδειγμα συλλογική διαμαρτυρία των κατοίκων για την ανεπαρκή σηματοδότηση μπροστά από σχολείο) η δραστηριοποίηση παρατηρείται, κυρίως, σε ατομικό επίπεδο με καταγγελίες και προσφυγές στις αρχές:

Τίποτα, το αφήνουμε εκεί στη Δημοτική Αρχή. Ό,τι αποφασίσουνε και ό,τι κάνουνε. Που δεν βλέπω να γίνεται και τίποτα. Μόνο να μας πάρουνε να μας πούνε αν είναι η θάλασσα καθαρή, τουλάχιστον αυτό. Να ενημερώσουνε, να μας πούνε. Ή θα πάρω μόνη μου δείγμα να πάω στο γενικό χημείο. Δεν ξέρω τι θα κάνω, αν και εντάξει δεν νομίζω (Συνέντευξη No 30).

Αποστέρηση, στρατηγικές επιβίωσης και κοινωνικός στιγματισμός

Πέραν της τουριστικής ανάπτυξης των δυο υπό μελέτη περιοχών οι κάτοικοι φαίνεται να βιώνουν σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό συνθήκες αποστέρησης, γεγονός που επιβεβαιώνεται τόσο από τα ποσοτικά, όσο και από τα ποιοτικά δεδομένα. Όπως αναφέρεται στις αφηγήσεις, στη Σπλάντζια παρατηρείται υψηλή συγκέντρωση κατοίκων μεγάλης ηλικίας, με χαμηλές συντάξεις που δεν επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών τους:

Τώρα έμεινα με 300 ευρώ. Κοιτάζω τις δραχμές μου αν έχω αλήθεια σας λέω, να πάω στην εκκλησία. Πως έμεινα εγώ έτσι; Να μου κόψουν τη σύνταξη; Έπαιρνα 550, τέλος πάντων ζούσα καλά. Μόνη μου είμαι, τώρα τίποτα (Συνέντευξη No 20).

Αναφορές γίνονται και στα χρόνια πριν την οικονομική κρίση, τα οποία χαρακτηρίζονται ως «χρόνια δόξας» που έχουν παρέλθει ανεπιστρεπτί και τα οποία περιγράφονται με νοσταλγία (Συνέντευξη No 21). Για τα φαινόμενα αποστέρησης στο

Κουμ Καπί οι αφηγήσεις περιγράφουν τη σύνθεση της περιοχής από εργαζόμενους που αν και διαθέτουν τα βασικά προς το ζην «όλοι παλεύουν» (Συνέντευξη Νο 29). Στις συνεντεύξεις η συνθήκη αποστέρησης συνδέεται και με την εργασιακή επισφάλεια και σε μεγάλο βαθμό με την άτυπη απασχόληση κυρίως των μεταναστών, η οποία σε πολλές περιπτώσεις δεν αποτελεί επιλογή αλλά εργοδοτική επιβολή. Η ανασφάλιστη εργασία για τις αλλοδαπές οικογένειες των οποίων η δυνατότητα παραμονής στη χώρα συνδέεται άμεσα με τη συμμετοχή στην εργασία, έχει σημαντικά δυσμενείς συνέπειες στο επίπεδο της διασφάλισης δικαιωμάτων αλλά και πρόσβασης σε υπηρεσίες δημόσιας υγείας:

Εμείς είμαστε 35 χρόνια. Το κράτος βλέπει, έχει τα κομπιούτερ και βλέπει. Αυτός κύριε έχει δουλέψει, γιατί δεν του δίνουμε άδεια, υπηκοότητα; Να μπορεί να ταξιδέψει, να πάει στη χώρα του, να δει τους γονείς του [...] Για αυτό αρχίζουν και φεύγουν οι μετανάστες. Πάνε Γερμανία, Σουηδία, Φιλανδία, Δανία, που εκεί τα πράγματα με τα χαρτιά είναι πιο εύκολα από την Ελλάδα (Συνέντευξη Νο 21).

Λέει δεν έχουμε [ένσημα] για μπογιατζή. Τον προηγούμενο χρόνο ήτανε μετό και βάλανε 20 μέρες ένσημα. Έναν χρόνο 20 μέρες βάλανε ένσημα, αυτό ήτανε. Και δεν μπορώ να βγάλω ασφάλεια. Τώρα η γυναίκα μου που αρρώστησε 3.000 δώσαμε στην κλινική. Άμα ήτανε η ασφάλεια δεν θα πλήρωνα τίποτα (Συνέντευξη Νο 28).

Η επισφαλοποίηση της εργασίας στη χώρα μετά τις μνημονιακές μεταρρυθμίσεις αναγκάζει τους εργαζόμενους, ιδιαίτερα νεαρότερης ηλικίας και χωρίς οικογενειακές υποχρεώσεις, να αναζητήσουν εργασιακές ευκαιρίες εκτός χώρας.⁵⁷ Η διαρροή των νέων δεν φαίνεται να σχετίζεται μόνο με τη διασφάλιση της επιβίωσης. Στις αφηγήσεις προτάσσεται η ανάγκη τόσο της εργασιακής προοπτικής όσο και της αξιοποίησης των δεξιοτήτων και της επαγγελματικής ειδίκευσης. Το απόσπασμα από συνεντευξιαζόμενο του Κουμ Καπί που ακολουθεί είναι χαρακτηριστικό των συνεπειών που έχουν οι «δουλίτσες» στην Ελλάδα για την ψυχολογία του παραγωγικού δυναμικού της χώρας:

Αναγκαστικά έφυγα πίσω στη Γαλλία φέτος για να μαζέψω λεφτά. Γιατί είχα φτάσει σε μια οικονομική κρίση και δεν άντεξα ψυχολογικά. Οπότε άφησα τη δουλειά μου εδώ για να κάνω μια άκυρη δουλειά και αυτό το ακούω από πολλούς νέους, που έχουν δουλίτσες εδώ. Οκ, αλλά δεν τους φτάνει πια, δεν έχουν καλούς μισθούς, έχουν ακόμη όνειρα. Κάτι θέλουν να κάνουν στη ζωή τους, δεν σκέφτονται καν για παιδιά και οικογένεια και τέτοια, αλλά κάτι να κάνουν. Οπότε πολλοί φεύγουν στο εξωτερικό για να μαζέψουν λεφτά και γυρνάνε μετά Ελλαδίτσα (Συνέντευξη Νο 27).

Μεταξύ των στρατηγικών όσων επιλέγουν να παραμείνουν στη χώρα είναι η προσφυγή στα προνοιακά επιδόματα τα οποία αν και όπως υποστηρίζεται δεν

⁵⁷ Ενδεικτικά της έκτασης του φαινομένου του brain drain είναι τα ευρήματα ερευνών, σύμφωνα με τα οποία το 77,1% των νέων ηλικίας 17-24 και το 71,9% της ηλικιακής ομάδας 25-39 δηλώνουν ότι θα μετανάστευαν στο εξωτερικό αν έβρισκαν δουλειά με καλύτερες αποδοχές και συνθήκες (ΔιαΝΕΟσις, 2022).

αποτελούν οριστική λύση, συμβάλλουν σημαντικά στη δυνατότητα διαβίωσης (Συνέντευξη Νο 28). Η ένταξη στα επιδόματα, παρουσιάστηκε στις συνεντεύξεις ως απόρροια των αλληπάλληλων κρίσεων και κυρίως της πανδημίας κατά την περίοδο της οποίας η αναζήτηση πόρων διαβίωσης μέσω προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας αποτέλεσε μονόδρομο (Συνέντευξη Νο 27). Η ικανοποίηση, ωστόσο, των δικαιούχων που λαμβάνουν 200 ευρώ μηνιαίως από το Ε.Ε.Ε. αποτελεί μια συνθήκη που χρήζει προβληματισμού.

Σημαντική ανακούφιση για τα άτομα και των δυο περιοχών που ζουν σε ευάλωτες και επισφαλείς οικονομικά συνθήκες φαίνεται να προσφέρουν οι πρακτικές αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης εντός είτε των συγγενικών είτε των ευρύτερων κοινωνικών δικτύων (όπως η γειτονιά): «πιστεύω ότι κάθε οικογένεια, κάποια στιγμή έχει βοηθήσει και βοηθάει» (Συνέντευξη Νο 29). Στη μείωση της αποστέρησης, κυρίως σε επίπεδο διαβίωσης και κάλυψης αναγκών φαίνεται να συμβάλλουν σημαντικά και οι υπηρεσίες και οι φορείς της περιοχής.

Ανασταλτικό παράγοντα, ωστόσο, για την απεύθυνση σε δομές υποστήριξης αποτελεί για τους κατοίκους ο κοινωνικός στιγματισμός της «φτώχειας», ιδιαίτερα όταν αυτή συνιστά μια νέα «μη μαθημένη» συνθήκη. Σε αυτό το πλαίσιο γίνονται αναφορές στο συναίσθημα της «ντροπής» που συχνά αποθαρρύνει τις κοινωνικά ευάλωτες ομάδες να γνωστοποιήσουν και να μοιραστούν την ανάγκη τους:

Στη Σπάντζια τώρα όλοι ζορίζονται. Αλλά δεν μπορείς να τον ανακαλύψεις αυτόν που ζορίζεται. Γιατί ντρέπεται να στο πει. Το κρύβει, το κρατάει μέσα του. Δεν θέλει να μάθει ο γείτονάς του ότι υποφέρει. Δεν θέλει να το μάθει ο άλλος, είναι ντροπή αυτό. Να μην τον σχολιάζει, κατάλαβες; Το κρατάει μέσα του (Συνέντευξη Νο 21).

Οι παραπάνω συμπεριφορές συστολής, κυρίως των ηλικιωμένων, μπορούν να ερμηνευθούν από τις αυξανόμενες ανισότητες οι οποίες δεν ίσχυαν στο παρελθόν όταν η κοινότητα αντιμετώπιζε κοινά προβλήματα και οι κάτοικοι θεωρούνταν «ισότιμοι απέναντι στη φτώχεια» στην οποία αντιδρούσαν αλληλέγγυα. Σήμερα, η ανάπτυξη των δομών υποστήριξης και κυρίως των συσσιτίων προσλαμβάνεται από τους κατοίκους ως «φιланθρωπία». Σε αυτό το πλαίσιο, το βίωμα της αποστέρησης είτε αποκρύπτεται είτε συγκαλύπτεται μέσω της κρυφής συμμετοχής στις υπηρεσίες υποστήριξης. Με όρους κοινωνικής ψυχολογίας η πρακτική των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων να ενισχύσουν την ευλογοφάνεια του στίγματος της φτώχειας, κάνοντας την μη ορατή, έχει ως στόχο την προστασία τους από την ευρύτερη κοινωνική κριτική (Παυλόπουλος 2006).

Είναι και πολλοί οι οποίοι ντρέπονται να αποταθούν στα συσσίτια. Εμένα επειδή με έχουν βάλει εδώ στη διανομή των συσσιτίων, ερχόντουσαν ορισμένοι και μου λέγανε - αξιοπρεπείς άνθρωποι και ένας εργολάβος που έχει φαλιρίσει- και παίρνανε κρυφά το φαγητό για να μην τους δούνε. Δεν μπορούνε να δεχτούνε ίσως, το «πώς ήμουνα και πώς έγινα τώρα». Και αναγκαζόμουνα και τους έλεγα, «από δω από την πάνω πόρτα της εκκλησίας», και τους έλεγα «την τάδε ώρα ελάτε εκεί πέρα». Να το πάρουν το

φαγητό να φύγουνε. Σε άλλους πήγαινα κατ' οίκον. Αυτό είναι το θέμα. Να το πω εγωισμό, γιατί για μένα όλοι μπορεί να φτάσουμε σε μια κατάσταση. Και υπερηφάνεια, όπως θέλει το λέει ο καθένας (Συνέντευξη Νο 24).

Αν και οι κάτοικοι παρουσιάζονται διστακτικοί να ζητήσουν βοήθεια, δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο στο επίπεδο της προσφοράς. Οι δεσμοί αλληλεγγύης μεταξύ των παλιών Σπλαντζιανών περιγράφονται ως ισχυροί μέχρι και σήμερα, καθώς σύμφωνα με τις αφηγήσεις η ανταπόκριση σε κάθε κάλεσμα για συμπαράσταση και στήριξη είναι σχεδόν πάντα θετική και άμεση (Συνέντευξη Νο 24). Σχέσεις υποστήριξης αναφέρεται ότι αναπτύσσονται και με τους μετανάστες, οι οποίοι παρουσιάζονται ενταγμένοι, σε μεγάλο βαθμό, στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και των δυο υπό μελέτη περιοχών:

Και εγώ βοηθάω και αυτοί βοηθάνε άμα είναι ανάγκη. Έχω μια γιαγιά, δεν μπορεί να ανέβει στο σούπερ μάρκετ δεν μπορεί να πάρει καρότσι. Εγώ συνέχεια λέω «να με πάρεις τηλέφωνο» Εμείς βοηθάμε. Όλοι ευχαριστημένοι είναι (Συνέντευξη Νο 28).

Ωστόσο, οι όροι της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών δεν φαίνεται να είναι ισότιμοι με τους ίδιους να ενοικιάζουν, συχνά, τις παλαιότερες ανεπαρκώς συντηρημένες και με σημαντικές δυσλειτουργίες κατοικίες, των οποίων αναλαμβάνουν τη συντήρηση ή και επιδιόρθωση: «εγώ κάθε δυο χρόνια βάζω, μέσα έξω, όλα κάνω. Άμα δεν ήμουνα εγώ εκεί. Αυτό το σπίτι ήτανε παλιό. Ρεύμα άμα χαλάει, εγώ κάνω. Υδραυλικά, όλα» (Συνέντευξη Νο 28). Οι συνθήκες στεγαστικής διαβίωσης ορισμένων μεταναστών περιγράφονται στις συνεντεύξεις ως «άθλιες» και συχνά επικίνδυνες:

Και οι ξένοι θα τους δεις στο Κάτω Κουμ Καπί στα χειρότερα βέβαια κτήρια. Εγώ πήγα, και μας το έλεγε και ο γιος μου, γιατί ο γιος μου είναι πολιτικός μηχανικός. Η κολόνα είναι διάτρητη. Πώς μένουν οι άνθρωποι μέσα; (Συνέντευξη Νο 30).

Η κοινωνική διάκριση, ωστόσο, δεν φαίνεται να περιορίζεται μόνο στις στεγαστικές συνθήκες. Ως κοινή πρακτική, ιδιαίτερα των πιο ηλικιωμένων κατοίκων παρουσιάζεται η επίρριψη των ευθυνών για τις κοινωνικές δυσλειτουργίες της περιοχής, στους αλλοδαπούς και κυρίως τους μετανάστες «Θυμάμαι μια φορά που έγινε μια κλεψιά στη γειτονιά μας με είχαν πιάσει κάτι γείτονες και μου λέγανε να κάνουμε περίπολα κάθε βράδυ να κυνηγάμε μετανάστες. Μέχρι εκεί είχαν φτάσει (Συνέντευξη Νο 25). Αντίστοιχα αρνητικά στάση γίνεται εμφανής στον λόγο των συνεντευξιζόμενων και για τους Ρομά των οποίων τα οικονομικά προβλήματα περιγράφονται ως πλασματικά ενώ παράλληλα τονίζεται αρνητικά και η συμμετοχή τους στην κρατική στήριξη «δεν είναι ταλαίπωροι, γιατί πουλάνε διάφορα, παίρνουν επιδοτήσεις μεγάλες από το κράτος, δεν υπάρχουν φτωχοί» (Συνέντευξη Νο 29).

Προτάσεις για οικονομική, κοινωνική οικιστική και περιβαλλοντική αναβάθμιση

Στην παρούσα ενότητα καταγράφονται οι προτάσεις των ίδιων των κατοίκων σχετικά με την αναβάθμιση των περιοχών τους και τη βελτίωση της καθημερινότητάς τους. Με

ενδιαφέρον παρατηρούμε ότι, παρά τις συχνές αναφορές στα προβλήματα της στάθμευσης, του κυκλοφοριακού και της ηχορύπανσης και για τις δυο περιοχές, οι προτάσεις των κατοίκων της Σπλάντζια (σε αντίθεση με τους κατοίκους του Κουμ Καπί) σχετίζονται ελάχιστα με τα παραπάνω. Η Σπλάντζια, που φαίνεται να βιώνει ήδη τα αποτελέσματα της τουριστικοποίησης, αναζητά κυρίως τρόπους προσέλκυσης νέων κατοίκων στην περιοχή, ανθρώπων που θα την υπερασπιστούν και θα διατηρήσουν την ψυχή της ζωντανή.

Η περιοχή της παλιάς πόλης των Χανίων ευρύτερα, και ειδικότερα η Σπλάντζια, συγκεντρώνει σημαντικά ιστορικά μνημεία και κτήρια (Μανούσακας 2019). Στις συνεντεύξεις των κατοίκων διατυπώνεται η ανάγκη συντήρησης αλλά και ανάδειξης των μνημείων, ορισμένα από τα οποία δεν είναι γνωστά ακόμα και στους κατοίκους της πόλης. Μια τέτοια προσέγγιση ανάδειξης της ιστορικής κληρονομιάς της περιοχής, σε συνδυασμό με τον περιορισμό της ξέφρενης τουριστικής ανάπτυξης και της ύπαρξης κάποιας μορφής κινήτρων (ενδεχομένως οικονομικών) μπορεί να προσελκύσει νέους κατοίκους οι οποίοι θα συμβάλουν στην ανάπτυξη της περιοχής:

Na αναδειχθούν πλήρως τα ιστορικά μνημεία. Na υπάρξει ένα μέτρο στην ανάπτυξη. Na δοθούν κίνητρα στους ντόπιους να μείνουν και να έρθουν κι άλλοι γιατί δεν μπορεί όλη η παλιά πόλη να είναι μόνο τουριστικά καταλύματα. Είναι κρίμα. Δεν αξίζει στην πόλη μας και θεωρώ ότι τώρα που φεύγουν οι παλιοί αν έρθουν καινούριοι άνθρωποι και μείνουν σε μόνιμη βάση, θα έχουν και πιο πολλή ενέργεια από μας τους πιο παλιούς και ιδέες και θα είναι για το καλό της Σπλάντζια. (Συνέντευξη No 25).

Η εικόνα μιας γειτονιάς χωρίς κατοίκους φαίνεται να ανησυχεί και να προβληματίζει. Σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται αναφορά και σε πιο δραστικές λύσεις που θα στοχεύουν στην αποτροπή του υπερτουρισμού, μεταξύ των οποίων η οριοθέτηση του αριθμού των τουριστικών καταλυμάτων:

Εγώ θα ήθελα να γίνεται ένας έλεγχος ως προς τη σύνθεση του πληθυσμού, αν γίνεται αυτό. Θα μπορούσαν να μην υπήρχαν τόσα πολλά τουριστικά σπίτια, να έμπαινε ένα όριο, κάτι σαν ποσοστό. Αλλά θα μου πεις πως θα το ελέγξουνε, δεν ξέρω. Νομίζω ότι μπορούν αν θέλουν. Και να ενισχύσουν κόσμο για να μείνει εδώ, να δώσουν κίνητρα. Τι κίνητρα θα είναι αυτά; Φαντάζομαι οικονομικά θα είναι περισσότερο. Είναι κρίμα να υπάρχει μια παλιά πόλη χωρίς κατοίκους. Δεν μπορώ να φανταστώ πως θα εξελιχθεί αυτό, να μην υπάρχουν κάτοικοι σε ένα κομμάτι της πόλης; Θα είναι χωρίς ψυχή ένα πράγμα, χωρίς ενδιαφέρον, χωρίς κάποιος να το υπερασπίζεται, χωρίς κάποιος να το κρατάει. Οι τουρίστες που κάθε βδομάδα αλλάζουνε, πως να δώσουν προσωπικότητα και χρώμα στο χώρο; (Συνέντευξη No 26).

Η αγωνία των κατοίκων για ενίσχυση του χαρακτήρα της γειτονιάς και η αποφυγή ολοκληρωτικής στροφής προς τον τουρισμό οδηγεί σε ιδέες προς πολλές διαφορετικές κατευθύνσεις. Η περιοχή. Όπως υποστηρίζουν, θα μπορούσε να αποτελέσει πόλο προσέλκυσης των φοιτητών που σπουδάζουν στην πόλη, οι οποίοι αναζητούν σπίτια

προς ενοικίαση. Σε αυτό το πλαίσιο, αναφέρεται η δημιουργία φοιτητικής εστίας ή χώρων συγκέντρωσης και ψυχαγωγίας νέων ατόμων:

Θα μπορούσε να γίνει κάτι που να έχει σχέση με φοιτητές π.χ. μια εστία. Δέκα σπίτια μαζί. Και να γινόταν μια φοιτητική εστία ή ένα κέντρο για φοιτητές που να έμπαινε και μια άλλη δραστηριότητα και να ξεφεύγαμε από το τουριστικό. Ένα θερινό σινεμά, γιατί όχι; (Συνέντευξη Νο 26).

Επιπλέον, στις συνεντεύξεις εντοπίζεται το πρόβλημα του δημόσιου χώρου και ειδικότερα γίνεται αναφορά στην ιστορική πλατεία αλλά και στον πεζόδρομο της οδού Νταλιάνη που καταγγέλλεται ότι έχουν καλυφθεί από τραπεζοκαθίσματα, συνθήκη που εμποδίζει τη διέλευση μεγάλων οχημάτων (ασθενοφόρων/ πυροσβεστικών οχημάτων). Συχνά αντιπαραβάλλουν παραδείγματα από ιστορικά κέντρα άλλων πόλεων στην Ευρώπη, τονίζοντας ότι ανάλογα θέματα στο εξωτερικό έχουν επιλυθεί, και προτείνοντας την υιοθέτηση αντίστοιχων πρακτικών και στα Χανιά:

Η πρώτη πρόταση θα ήταν να κοιτάξουμε την πλατεία. Να την αφήσουν πλατεία. Να μην γεμίζει τραπεζοκαθίσματα όπως τώρα. Έχουν και ένα μνημείο πίσω από τον πλάτανο και οι καρέκλες φτάνουν μπροστά από το μνημείο, δεν μπορείς να περάσεις. Έχω επισκεφτεί και σε άλλες χώρες το ιστορικό κέντρο τους, όπως είναι εδώ η Σπλάντζια, και χαίρεσαι να περπατάς, δεν τρελαίνεσαι από την ηχορύπανση, βλέπεις ντόπιους να κάθονται στα σπίτια τους, τα μαγαζιά είναι όλα γεμάτα, έχουν λύσει το θέμα του πάρκινγκ, τα έχουνε λύσει αυτά τα θέματα, κάπως σε αυτό το μοτίβο αν μπορούσαμε να κινηθούμε και εμείς (Συνέντευξη Νο 25).

Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί ότι σε ορισμένες συνεντεύξεις διατυπώνονται διστακτικά προτάσεις για περισσότερη αστυνόμευση και ελέγχους ή και για πιο δραστικά μέτρα όπως ο περιορισμός των ωρών λειτουργίας των νυχτερινών καταστημάτων.

Συνοψίζοντας οι βασικές προτάσεις των κατοίκων της Σπλάντζια είναι:

- Να δοθούν κίνητρα για την εγκατάσταση νέων ανθρώπων στην περιοχή
- Να οριοθετηθεί ο αριθμός των τουριστικών καταλυμάτων στη συνοικία
- Να αναδειχτούν τα μνημεία της περιοχής
- Να προστατευθούν οι δημόσιοι χώροι στο σύνολό τους και κυρίως η πλατεία της Σπλάτζια

Οι προτάσεις των κατοίκων του Κουμ Καπί για την αναβάθμιση της περιοχής φαίνεται να εστιάζονται κυρίως στα πρακτικά καθημερινά προβλήματα της γειτονιάς. Το πρόταγμα «να ομορφύνει ο τόπος» αποτυπώνεται σε πολλές συνεντεύξεις και αυτό που κυρίως επιζητούν οι κάτοικοι είναι παρεμβάσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Σε αυτό το πλαίσιο αναφέρεται η ανάγκη για δεντροφύτευση, πλακόστρωση των δρόμων προς την παραλία, ανάπλαση της παραλιακής ζώνης και προστασία της παραλίας από τη διάβρωση, προστασία και συντήρηση των πάρκων, δημιουργία παιδικής χαράς και

δημιουργία χώρων στάθμευσης. Επιπλέον, αναφέρεται ως πρόταση η μονοδρόμηση της οδού Ελευθερίου Βενιζέλου και η λειτουργία της σηματοδότησης προς τα σχολεία της περιοχής:

Να μην χαθεί η παραλία. Και χώρος στάθμευσης αν γίνεται. Το πράσινο, δηλαδή βλέπεις άλλους δρόμους και είναι πολύ ωραία, να φυτεύουνε, μα τόσα συνεργεία του Δήμου έχουνε. Λίγο πράσινο δεν βλέπεις, δεν υπάρχει τίποτα εδώ. Κάτι δέντρα που είναι της κακιάς ώρας, δεν είναι αυτά δέντρα (Συνέντευξη Νο 30).

Να πλακοστρώσουν τα κομμάτια που κατεβαίνουν στην παραλία, να ομορφύνει ο τόπος. Να βάλουν δεντράκια πάλι, διότι κόψαν τα αλμυρικά και βάλανε φοίνικες που μας κοστίζουνε την εποχή εκείνη, μιλάμε για εκατομμύρια. Και ούτε καν αξίζανε, σε δυο-τρία χρόνια τελειώσανε [...] Να αξιοποιηθούν τα πάρκα, όσα υπάρχουν και η παραλία. Εκεί στην πύλη της άμμου υπάρχει ένα. Υπάρχουν και αρκετά κτήρια, χώροι, που είναι εγκαταλελειμμένοι που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για μια μικρή παιδική χαρά. Να έχει αυτήν την δυνατότητα, την πρόσβαση ένα παιδάκι να παίξει έξω [...] Είναι ο θόρυβος από την Ελευθερίου Βενιζέλου επίσης, και το ότι είναι ακόμα διπλής κατεύθυνσης. Ένα ζητούμενο είναι να γίνει μονοδρόμηση, γιατί είναι μεγάλη επιβάρυνση, ίσως να είναι η μεγαλύτερη επιβάρυνση σε όλη την πόλη. Και από μόλυνση λόγω βενζίνης, αλλά και η ηχορύπανση. Θα ήθελα επίσης να μπουν και δυο τρεις φωτεινοί σηματοδότες, δηλαδή υπάρχει ένα φανάρι που δυστυχώς ενώνει το Πάνω με το Κάτω Κουμ Καπί που είναι τα σχολεία, και το έχουμε χρονομετρήσει, είναι άκρως επικίνδυνο (Συνέντευξη Νο 29).

Έμφαση δίνεται επίσης και στην αναγκαιότητα να δοθούν οικονομικά κίνητρα σε ιδιοκτήτες ακινήτων ώστε να διασωθούν τα παλιά κτήρια της συνοικίας, τα οποία σήμερα αποτελούν δημόσιο κίνδυνο:

Έναν τρόπο να σωθούν τα κτήρια, που είναι πραγματικά επικίνδυνα. Κάποια είναι παρατημένα έτσι χρόνια τώρα. Ένα θα ήταν αυτό. Οικονομικά μια βοήθεια, να σπρώξει τους ιδιοκτήτες, ώστε να μπορούν να μπουν άνθρωποι εκεί, γιατί βλέπω πολύ χώρο και είναι κρίμα (Συνέντευξη Νο 27).

Σε μικρότερο βαθμό αναφέρονται προτάσεις που αφορούν στην ενίσχυση των δεσμών της κοινότητας μέσω συλλογικών δράσεων στο επίπεδο της γειτονιάς, οι οποίες, ωστόσο, παρουσιάζονται ως «ουτοπικές»:

Αυτό είναι ουτοπία τώρα. Ιδανικά να μπορούν να μαζευτούν όλοι σε μια πλατεία, που δεν υπάρχει, και να πιουν έναν καφέ όλοι μαζί. Να μπορείς να γνωρίσεις τον γείτονά σου. Ή να υπάρχει μια γιορτή με τους γείτονες. Να ψήσουμε όλοι μαζί. Ωραίο θα ήτανε. (Συνέντευξη Νο 27).

Συνοψίζοντας οι βασικές προτάσεις των κατοίκων του Κουμ Καπί είναι:

- Ανάπτυξη παρεμβάσεων για τον καλλωπισμό της περιοχής και για τη δημιουργία δημόσιων χώρων (πλακόστρωση, δεντροφύτευση, πάρκα κ.λπ.)

- Ανάπλαση του παραλιακού μέρους του Κουμ Καπί και προστασία της παραλίας από τη διάβρωση
- Παρεμβάσεις για τη βελτίωση του έντονου κυκλοφοριακού προβλήματος (μονοδρόμηση, φανάρια κ.λπ.)
- Κίνητρα στους ιδιοκτήτες ακινήτων για την επισκευή των εγκαταλελειμμένων κτηρίων

Παράρτημα Συγκριτικών Πινάκων

Πίνακας 8. Ποσοστό (%) πληθυσμού με επιδόματα ή αποταμιεύσεις ως κύρια πηγή εισοδήματος το 2011

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Επιδόματα (%)	Σ.Χ .	Αποταμιεύσεις (%)	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχών	Αγ. Τριάδα (ΒΔ)	ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000116216	2,4	1,27	1,8	1,50
		Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000116217	2,2	1,21	1,3	1,09
		ΝΔ τμήμα συνοικίας	710101000116218	2,3	1,22	0,8	0,69
	Νοτιοδυτικές συνοικίες	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	1,5	0,79	1,9	1,60
		Χανιώπορτα /Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	1,7	0,93	1,7	1,44
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα-Πεδιάδος	710101000116417	1,7	0,92	2,4	2,03
		Εμπορικό Κέντρο/ Απολλώνιο	710101000116418	2,6	1,38	0,9	0,76
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	Καμίνια	Ανατολικά Μίνως	710101000116220	3,0	1,61	1,3	1,10
		Δυτικά Μίνως	710101000116237	3,5	1,88	0,9	0,78
		Αγ. Μαρίνα	710101000116239	3,1	1,67	1,4	1,15
		Αγ. Βαρβάρα	710101000116240	2,7	1,47	0,6	0,48
	Δελιανά	Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	3,8	2,06	0,9	0,72
		Ανατολικά Π. Μ. Μεταξάκη	710101000116233	3,4	1,85	0,6	0,52
Ανατολική Ζώνη	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	710101000116132	4,20	2,27	1,30	1,04
		Άνω Πόρος	710101000116133	2,40	1,31	1,20	1,01
		Πατέλες	710101000116134	1,60	0,87	0,50	0,40
		Νταμάρια	710101000116141	5,00	2,69	0,30	0,29

	Νέα Αλικαρνασός	Αγ. Αικατερίνη	710101000116140	3,1	1,68	0,5	0,43
		Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116254	2,4	1,32	1,3	1,10
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116256	3,7	1,99	1,4	1,19
		Δ/νση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	710103010116259	1,9	1,04	0,8	0,68
		Δήμος Ηρακλείου		2,32	1,25	1,03	0,86
		Π.Ε. Ηρακλείου		1,99	1,07	1,18	0,98
Χανιά	Σπλάντζια Κουμ Καπί Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	740101010154423	3,9	2,08	2,8	2,30
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	740101010154079	2,6	1,42	2,0	1,70
		Δήμος Χανίων		2,27	1,22	1,28	1,06
		Π.Ε. Χανίων		1,97	1,06	1,28	1,06
		Περιφέρεια Κρήτης		1,85	1,00	1,20	1,00

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 9. Ποσοστό (%) απασχολούμενων σε επαγγέλματα χωρίς ειδίκευση (2011)

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Απασχολούμενοι(%)	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχών	Αγ. Τριάδα(ΒΔ)	ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000116216	16,3	1,48
		Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000116217	15,4	1,40
		ΝΔ τμήμα συνοικίας	710101000116218	18,6	1,70
	Νοτιοδυτικές	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	14,7	1,34
		Χανιώπορτα/ Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	15,3	1,40
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα-Πεδιάδος	710101000116417	15,4	1,40

		Εμπορικό Κέντρο/	7101010001164 18	15,7	1,43
--	--	------------------	---------------------	------	------

		Απολλώνιο			
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	Καμίνια	Ανατολικά Μίνωος	7101010001162 20	11,2	1,02
		Δυτικά Μίνωος	7101010001162 37	10,0	0,91
		Αγ. Μαρίνα	7101010001162 39	16,0	1,46
		Αγ. Βαρβάρα	7101010001162 40	10,2	0,93
	Δελινά	Δυτικά Λεβήνου	7101010001164 08	13,3	1,21
		Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	7101010001162 33	12,0	1,09
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	7101010001161 32	12,80	1,17
		Άνω Πόρος	7101010001161 33	10,70	0,97
		Πατέλες	7101010001161 34	12,10	1,10
		Νταμάρια	7101010001161 41	12,60	1,14
		Αγ. Αικατερίνη	7101010001161 40	15,6	1,42
	Νέα Αλικαρνασός	Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	7101030101162 54	14,4	1,31
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	7101030101162 56	13,9	1,26
		Δ/νση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	7101030101162 59	9,5	0,86
			Δήμος Ηρακλείου		8,93
		Π.Ε. Ηρακλείου		10,31	0,94
Χανιά	Σπλάντζια Κουμ Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	7401010101544 23	19,9	1,81
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	7401010101540 79	21,9	2,00
		Δήμος Χανίων		10,40	0,95
		Π.Ε. Χανίων		11,47	1,04
		Περιφέρεια Κρήτης		10,98	1,00

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 10. Ποσοστό (%) απασχολούμενων κάτω από 20 ώρες την εβδομάδα το 2011

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Απασχολούμενοι κάτω από 20 ώρες/εβδομάδα (%)	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχών	Αγ. Τριάδα (ΒΔ)	ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000116216	5,8	1,43
		Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000116217	3,5	0,87
		ΝΔ τμήμα συνοικίας	710101000116218	3,8	0,94
	Νοτιοδυτικές συνοικίες	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	2,4	0,58
		Χανιώπορτα/ Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	7,6	1,89
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα-Πεδιάδος	710101000116417	4,7	1,17
		Εμπορικό Κέντρο/ Απολλώνιο	710101000116418	4,4	1,10
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	Καμίνια	Ανατολικά Μίνωος	710101000116220	3,8	0,95
		Δυτικά Μίνωος	710101000116237	6,9	1,71
		Αγ. Μαρίνα	710101000116239	2,7	0,67
		Αγ. Βαρβάρα	710101000116240	4,1	1,02
	Δελινά	Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	4,2	1,04
		Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	710101000116233	3,7	0,92
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	710101000116132	3,70	0,92
		Άνω Πόρος	710101000116133	3,00	0,73
		Πατέλες	710101000116134	3,40	0,83
		Νταμάρια	710101000116141	5,30	1,32
		Αγ. Αικατερίνη	710101000116140	4,5	1,11
	Νέα Αλικαρνασός	Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116254	5,4	1,33
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116256	4,0	1,00
		Δ/νση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	710103010116259	3,0	0,74
			Δήμος Ηρακλείου		4,38

		Π.Ε. Ηρακλείου		3,89	0,96
Χανιά	Σπλάντζια Κουμ Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	740101010154423	4,8	1,18
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	740101010154079	4,6	1,14
		Δήμος Χανίων		4,50	1,11
		Π.Ε. Χανίων		4,41	1,09
		Περιφέρεια Κρήτης		4,04	1,00

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 11. Ποσοστό (%) πληθυσμού 19-24 ετών που έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και βρίσκεται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης (2011)

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	19-24 ετών εκτός εκπαίδευσης κατάρτισης και απασχόλησης (%)	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχιών	Αγ. Τριάδα (ΒΔ)	ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000116216	4,7	0,55
		Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000116217	7,0	0,82
		ΝΔ τμήμα συνοικίας	710101000116218	10,1	1,20
	Νοτιοδυτικές συνοικίες	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	13,0	1,54
		Χανιώπορτα/ Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	1,8	0,21
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα-Πεδιάδος	710101000116417	5,1	0,60
		Εμπορικό Κέντρο/ Απολλώνιο	710101000116418	3,6	0,42
Δυτική Καμίνια	Ανατολικά Μίνωος	710101000116220	4,7	0,55	
	Δυτικά Μίνωος	710101000116237	3,5	0,42	

		Αγ. Μαρίνα	710101000116239	9,6	1,13
		Αγ. Βαρβάρα	710101000116240	3,4	0,40
	Δελινά	Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	10,9	1,29
		Ανατολικά Π.Μ. Μεταξάκη	710101000116233	12,1	1,43
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	710101000116132	13,80	1,64
		Άνω Πόρος	710101000116133	8,20	0,97
		Πατέλες	710101000116134	14,50	1,71
		Νταμάρια	710101000116141	13,70	1,61
		Αγ. Αικατερίνη	710101000116140	22,9	2,70
	Νέα Αλικαρνασός	Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116254	13,5	1,59
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116256	9,3	1,10
		Δ/νση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	710103010116259	31,0	3,66
			Δήμος Ηρακλείου		6,99
		Π.Ε. Ηρακλείου		8,84	1,04
Χανιά	Σπλάντζια Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	740101010154423	14,6	1,73
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	740101010154079	9,9	1,17
		Δήμος Χανίων		7,22	0,85
		Π.Ε. Χανίων		8,35	0,99
		Περιφέρεια Κρήτης		8,47	1,00

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 12. Ποσοστό (%) στεγαστικής φτώχειας: κατοικία μικρότερη από το 60% του διαμέσου των m² κατοικίας άνα άτομο στην Κρήτη (2011)

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Στεγαστική Φτώχεια (%)	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχών	Αγ. Τριάδα (ΒΔ)	ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000116216	14,0	1,06
		Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000116217	12,9	0,98
		ΝΔ τμήμα συνοικίας	710101000116218	10,2	0,77
	Νοτιοδυτικές συνοικίες	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	11,3	0,86
		Χανιώπορτα/ Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	14,6	1,11
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα-Πεδιάδος	710101000116417	17,2	1,30
		Εμπορικό Κέντρο/ Απολλώνιο	710101000116418	16,4	1,24
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	Καμίνια	Ανατολικά Μίνωος	710101000116220	13,1	0,99
		Δυτικά Μίνωος	710101000116237	10,4	0,78
		Αγ. Μαρίνα	710101000116239	9,0	0,68
		Αγ. Βαρβάρα	710101000116240	9,9	0,75
	Δελινά	Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	8,8	0,67
		Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	710101000116233	8,8	0,67
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	710101000116132	9,80	0,74
		Άνω Πόρος	710101000116133	9,90	0,75
		Πατέλες	710101000116134	10,80	0,82
		Νταμάρια	710101000116141	9,00	0,68
		Αγ. Αικατερίνη	710101000116140	7,8	0,59
	Νέα Αλικαρνασός	Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116254	8,6	0,65
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116256	9,1	0,69
		Δ/νση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	710103010116259	4,8	0,36
	Δήμος Ηρακλείου				13,1

		Π.Ε. Ηρακλείου		12,6	0,95
Χανιά	Σπλάντζια Κουμ Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	740101010154423	11,9	0,90
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	740101010154079	13,9	1,05
		Δήμος Χανίων		15,5	1,17
		Π.Ε. Χανίων		15,4	1,16
		Περιφέρεια Κρήτης		13,2	1,00

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 13. Ποσοστό (%) νοικοκυριών σε ενοίκιο και σε ενοίκιο/παραχώρηση το 2011

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Ενοίκιο (%)	Σ.Χ.	Ενοίκιο και Παραχώρηση (%)	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχών	Αγ. Τριάδα (ΒΔ)	ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000116216	48,3	2,11	52,0	1,82
		Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000116217	27,5	1,20	37,7	1,32
		ΝΔ τμήμα συνοικίας	710101000116218	49,4	2,16	51,4	1,80
	Νοτιοδυτικές συνοικίες	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	45,3	1,98	51,1	1,79
		Χανιώπορτα /Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	39,5	1,73	47,5	1,67
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα-Πεδιάδος	710101000116417	41,2	1,80	47,4	1,66
		Εμπορικό Κέντρο/ Απολλώνιο	710101000116418	44,7	1,95	49,5	1,73
Δυτική	Καμίνα	Ανατολικά Μίνως	710101000116220	34,6	1,51	42,5	1,49

		Δυτικά Μίνωος	710101000116237	40,1	1,75	43,2	1,52
		Αγ. Μαρίνα	710101000116239	26,4	1,15	31,5	1,10
		Αγ. Βαρβάρα	710101000116240	31,7	1,38	39,0	1,37
	Δελιανά	Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	25,6	1,12	35,4	1,24
		Ανατολικά Π. Μ. Μεταξάκη	710101000116233	24,8	1,08	42,5	1,49
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	710101000116132	24,40	1,06	38,00	1,33
		Άνω Πόρος	710101000116133	27,00	1,18	37,60	1,32
		Πατέλες	710101000116134	26,00	1,14	32,10	1,12
		Νταμάρια	710101000116141	14,00	0,61	28,10	0,99
		Αγ. Αικατερίνη	710101000116140	8,9	0,39	63,6	2,23
	Νέα Αλικαρνασός	Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116254	18,8	0,82	33,0	1,16
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116256	22,0	0,96	33,0	1,16
		Δ/υση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	710103010116259	9,7	0,42	46,6	1,63
		Δήμος Ηρακλείου		25,75	1,12	34,16	1,20
		Π.Ε. Ηρακλείου		21,57	0,94	28,52	1,00
Χανιά	Σπλάντζια Κουμ Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	740101010154423	42,0	1,84	46,8	1,64
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	740101010154079	40,7	1,78	42,5	1,49
		Δήμος Χανίων		29,44	1,29	33,62	1,18
		Π.Ε. Χανίων		25,20	1,10	29,23	1,03
		Περιφέρεια Κρήτης		22,90	1,00	28,51	1,00

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 14. Ποσοστό (%) νοικοκυριών χωρίς θέρμανση (2011)

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Νοικοκυριά χωρίς θέρμανση (%)	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχών	Αγ. Τριάδα (ΒΔ)	ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000116216	29,4	2,75
		Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000116217	6,9	0,64
		ΝΔ τμήμα συνοικίας	710101000116218	44,2	4,14
	Νοτιοδυτικές συνοικίες	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	35,7	3,34
		Χανιώπορτα/ Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	21,1	1,98
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα-Πεδιάδος	710101000116417	14,4	1,35
		Εμπορικό Κέντρο/ Απολλώνιο	710101000116418	12,0	1,13
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	Καμίνια	Ανατολικά Μίνωος	710101000116220	18,9	1,77
		Δυτικά Μίνωος	710101000116237	28,1	2,63
		Αγ. Μαρίνα	710101000116239	15,4	1,44
		Αγ. Βαρβάρα	710101000116240	22,7	2,12
	Δελινά	Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	29,0	2,72
		Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	710101000116233	13,9	1,30
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	710101000116132	24,20	2,26
		Άνω Πόρος	710101000116133	25,10	2,35
		Πατέλες	710101000116134	31,00	2,90
		Νταμάρια	710101000116141	28,40	2,66
		Αγ. Αικατερίνη	710101000116140	18,2	1,70
	Νέα Αλικαρνασός	Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116254	14,6	1,37
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116256	12,2	1,14
		Δ/υση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	710103010116259	28,2	2,64
		Δήμος Ηρακλείου		10,95	1,03

		Π.Ε. Ηρακλείου		10,79	1,01
Χανιά	Σπλάντζια Κουμ Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	740101010154423	27,8	2,60
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	740101010154079	16,9	1,58
		Δήμος Χανίων		7,02	0,66
		Π.Ε. Χανίων		8,64	0,81
		Περιφέρεια Κρήτης		10,68	1,00

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 15. Ποσοστό (%) εξαρτημένου πληθυσμού (έως 14 και 65 και άνω ετών) στο σύνολο του πληθυσμού (2011)

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Έως 14 ετών (%)	Σ.Χ.	65 ετών και άνω (%)	Σ.Χ.	
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχών	Αγ. Τριάδα (ΒΔ)	ΒΔ Λεωφ. Καλοκαιρινού	ΝΑ τμήμα συνοικίας	10,8	0,65	19,1	1,08	
		Νότια Σοφ. Βενιζέλου	Βόρειο τμήμα συνοικίας	10,3	0,62	23,1	1,31	
		ΒΑ Λεωφ. Καλοκαιρινού	ΝΔ τμήμα συνοικίας	12,3	0,74	20,1	1,14	
	Νοτιοδυτικές συνοικίες	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	14,6	0,88	20,1	1,14	
		Χανιώπορτα /Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	11,1	0,66	22,6	1,28	
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα- Πεδιάδος	710101000116417	10,4	0,62	24,7	1,40	
		Εμπορικό Κέντρο/ Απολλώνιο	710101000116418	9,4	0,56	20,0	1,14	
	Δυτική Καμίνα		Ανατολικά Μίνωος	710101000116220	13,7	0,82	18,7	1,06

		Δυτικά Μίνωος	710101000116237	11,8	0,71	15,5	0,88	
		Αγ. Μαρίνα	710101000116239	16,4	0,98	16,9	0,96	
		Αγ. Βαρβάρα	710101000116240	13,1	0,79	18,2	1,03	
	Δειλινά	Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	14,0	0,84	13,8	0,78	
		Ανατολικά Π. Μ. Μεταξάκη	710101000116233	17,4	1,04	10,5	0,59	
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	710101000116132	15,4 0	0,92	17,4 0	0,99	
		Άνω Πόρος	710101000116133	16,6 6	1,00	19,1 0	1,08	
		Πατέλες	710101000116134	17,3 0	1,04	17,8 0	1,01	
		Νταμάρια	710101000116141	13,7 0	0,82	15,6 0	0,89	
		Αγ. Αικατερίνη	710101000116140	21,6	1,30	6,7	0,38	
	Νέα Αλικαρνασός	Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116254	14,8	0,89	15,3	0,87	
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116256	16,3	0,98	18,8	1,07	
		Δ/νση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	710103010116259	30,8	1,85	4,1	0,23	
			Δήμος Ηρακλείου		17,4 8	1,05	13,0 5	0,74
			Π.Ε. Ηρακλείου		17,0 7	1,02	16,8 7	0,96
Χανιά	Σπλάντζια Κουμ Καπί Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	740101010154423	9,5	0,57	22,6	1,28	
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	740101010154079	11,8	0,71	20,3	1,15	
		Δήμος Χανίων		16,98	1,02	14,38	0,81	
		Π.Ε. Χανίων		16,30	0,98	17,54	0,99	
		Περιφέρεια Κρήτης		16,66	1,00	17,64	1,00	

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 16. Ποσοστό (%) νοικοκυριών χωρίς αυτοκίνητο (2011)

		Περιοχή	Χωρική Μονάδα ΕΛΣΤΑΤ	Νοικοκυριά χωρίς αυτοκίνητο (%)	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Εντός Τειχών	Αγ. Τριάδα (ΒΔ)	ΝΑ τμήμα συνοικίας	710101000116216	38,9	2,15
		Βόρειο τμήμα συνοικίας	710101000116217	34,9	1,93
		ΝΔ τμήμα συνοικίας	710101000116218	43,2	2,39
	Νοτιοδυτικές συνοικίες	Ευρύτερη περιοχή Λάκκου	710101000116166	38,8	2,15
		Χανιώπορτα/ Ανωγειανό Σχολείο	710101000116167	38,1	2,11
		Βαλιδέ Τζαμί/ Βίγλα-Πεδιάδος	710101000116417	43,1	2,39
		Εμπορικό Κέντρο/ Απολλώνιο	710101000116418	45,1	2,50
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	Καμίνια	Ανατολικά Μίνωος	710101000116220	29,8	1,65
		Δυτικά Μίνωος	710101000116237	29,7	1,64
		Αγ. Μαρίνα	710101000116239	29,1	1,61
		Αγ. Βαρβάρα	710101000116240	21,5	1,19
	Δελινά	Δυτικά Λεβήνου	710101000116408	25,1	1,39
		Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	710101000116233	22,6	1,25
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	Πόρος/ Αγία Αικατερίνη	Χρυσοπηγή	710101000116132	21,30	1,18
		Άνω Πόρος	710101000116133	19,70	1,09
		Πατέλες	710101000116134	22,10	1,22
		Νταμάρια	710101000116141	22,30	1,23
		Αγ. Αικατερίνη	710101000116140	15,8	0,87
	Νέα Αλικαρνασός	Βόρεια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116254	21,7	1,20
		Νότια Ι.Ν. Αγ. Νικολάου	710103010116256	21,7	1,20
		Δ/υση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	710103010116259	5,9	0,33
Δήμος Ηρακλείου				17,22	0,95

		Π.Ε. Ηρακλείου		18,05	1,00
Χανιά	Σπλάντζια Κουμ Καπί	Σπλάντζια/ Κάτω Κουμ Καπί	740101010154423	40,0	2,21
		Άνω Κουμ Καπί/Νότια Ελ. Βενιζέλου	740101010154079	35,8	1,98
		Δήμος Χανίων		15,43	0,85
		Π.Ε. Χανίων		16,34	0,90
		Περιφέρεια Κρήτης		18,07	1,00

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 17. Ποσοστό (%) δικαιούχων Ε.Ε.Ε. προς τις φορολογικές δηλώσεις 2019

	ΤΚ	Όρια Τ.Κ.	Συμπεριλαμβανόμενα ΜΟ.Χ.Α.Π. μελέτης	Δικαιούχοι Ε.Ε.Ε 2019	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη Ηρακλείου	7120 1	Βόρεια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης Νοτιοανατολικά: Πεδιάδος, 4 ^η & 2 ^η Πάροδος Πεδιάδος-Βίγλας Νοτιοδυτικά: Νικολάου Πλαστήρα	Νοτιοδυτικές Συνοικίες εντός τειχών Λάκκος, Χανιώπορτα, Ανωγειανό Σχολείο, Βαλιδέ Τζαμί, Βίγλα- Πεδιάδος, Εμπορικό Κέντρο, Απολλώνιο	5,26	1,18
	7120 2	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου & Νεάρχου Ανατολικά: Δουκώς Μποφόρ Δυτικά: Αρχ/που Μακαρίου Νότια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης	Αγία Τριάδα Βόρειο, ΝΑ και ΝΔ τμήμα συνοικίας	5,27	1,18
Δυτική	7130 3	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου Ανατολικά: Εφόδου Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Καμίνια Αγία Μαρίνα Αγία Βαρβάρα Δυτικά Λ. Μίνως Ανατολικά Λ. Μίνως	7,84	1,76

	7130 4	Βόρεια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων Ανατολικά: Θερίσου/ Παπαγιάννη Σκουλά Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: ΒΟΑΚ	Δειλινά Δυτικά Λεβήνου Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	7,06	1,58
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	7130 7	Βόρεια: Λ. Νεάρχου/Λιμάνι Ανατολικά: Στ. Καζαντζίδα Δυτικά: Εθνικής Αντιστάσεως/Κνωσσού Νότια: ΒΟΑΚ	Πόρος/Αγ. Αικατερίνη Χρυσοπηγ ή Άνω Πόρος Πατέλες Νταμάρια Αγία Αικατερίνη	6,56	1,47
	7160 1	Βόρεια: Παραλιακό μέτωπο Ανατολικά: Αεροδρόμιο/ Παλαιά Ε.Ο. Δυτικά: Στ. Καζαντζίδα Νότια: Β.Ι.Π.Ε./Οδός Γ	Νέα Αλικαρνασός Βόρεια Αγίου Νικολάου Νότια Αγίου Νικολάου Δ/νση Αστυνομία- ΒΙΠΕ	10,5 3	2,36
Δήμος Ηρακλείου				5,90	1,33
Π.Ε. Ηρακλείου				6,10	1,36
Χανιά	7313 2	Βόρεια: Λιμάνι/ Ακτή Μιαούλη Ανατολικά: Ιωάν. Καποδιστρίου Δυτικά: Χάληδων Νότια: Χατζημιχάλη Γιάνναρη/Ανδρέα Παπανδρέου	Χανιά Σπλάντζια Κουμ Καπι	2,58	0,58
Δήμος Χανίων				2,8	0,63
Π.Ε. Χανίων				2,7	0,61
Περιφέρεια Κρήτης				4,5	1,00

Πηγή: Η.ΔΙ.Κ.Α. 2019 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 18. Μέσο δηλωθέν εισόδημα (€) ανά φορολογική δήλωση (2018-19)

	ΤΚ	Όρια Τ.Κ.	Συμπεριλαμβανόμε να ΜΟ.Χ.Α.Π. μελέτης	Εισόδημ α2018 (€)	Εισόδημ α2019 (€)
Κεντρική		Βόρεια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης Νοτιοανατολικά:	Νοτιοδυτικές Συνοικίες		

	71201	Πεδιάδος, 4 ^η & 2 ^η Πάροδος Πεδιάδος-Βίγλας Νοτιοδυτικά: Νικολάου Πλαστήρα	εντός τειχών Λάκκος, Χανιώπορτα, Ανωγειανό Σχολείο, Βαλιδέ Τζαμί, Βίγλα- Πεδιάδος, Εμπορικό Κέντρο, Απολλώνιο	2286,36	1952,85
--	-------	---	---	---------	---------

	71202	Βόρεια: Σοφ. Βενιζέλου & Νεάρχου Ανατολικά: Δουκώς Μποφόρ Δυτικά: Αρχ/που Μακαρίου Νότια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης	Αγία Τριάδα Βόρειο, ΝΑ και ΝΔτμήμα συνοικίας	1979,30	1905,50
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	7130 3	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου Ανατολικά: Εφόδου Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Καμίνια Αγία Μαρίνα Αγία Βαρβάρα Δυτικά Λ. Μίνως Ανατολικά Λ. Μίνως	1015,93	996,86
	7130 4	Βόρεια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων Ανατολικά: Θερίσου/ Παπαγιάννη Σκουλά Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: ΒΟΑΚ	Δειλινά Δυτικά Λεβήνου Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	1014,81	1169,37
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	7130 7	Βόρεια: Λ. Νεάρχου/Λιμάνι Ανατολικά: Στ. Καζαντζίδα Δυτικά: Έθνικής Αντιστάσεως/ Κνωσσού Νότια: ΒΟΑΚ	Πόρος/Αγ. Αικατερίνη Χρυσοπηγή, Άνω Πόρος, Πατέλες, Νταμάρια, Αγία Αικατερίνη	1026,17	1054,10
	7160 1	Βόρεια: Παραλιακό μέτωπο Ανατολικά: Αεροδρόμιο/ Παλαιά Ε.Ο. Δυτικά: Στ. Καζαντζίδα Νότια: Β.Ι.Π.Ε./Οδός Γ	Νέα Αλικαρνασός Βόρεια Αγ. Νικολάου Νότια Αγ. Νικολάου Δ/ση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	1010,10	1068,11
Δήμος Ηρακλείου				1341,30	1328,14
Π.Ε. Ηρακλείου				1110,05	1101,74
Χανιά	7313 2	Βόρεια: Λιμάνι/ Ακτή Μιαούλη Ανατολικά: Ι. Καποδιστρίου Δυτικά: Χάληδων Νότια: Χατζημιχάλη Γιάνναρη/ Ανδ. Παπανδρέου	Χανιά Σπλάντζια Κουμ Καπι	1413,41	1460,93
Δήμος Χανίων				1251,91	1287,80
Π.Ε. Χανίων				1103,72	1142,87
Περιφέρεια Κρήτης				1048,64	1064,66

Πηγή: Α.Α.Δ.Ε. 2018-2019 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 19. Φορολογικές δηλώσεις (%) κάτω των 5.000 € στο σύνολο των δηλώσεων (2018-19)

	ΤΚ	Όρια Τ.Κ.	Συμπεριλαμβανόμενα ΜΟ.Χ.Α.Π. μελέτης	Δηλώσεις 2018 (%)	Δηλώσεις 2019 (%)
Κεντρική Ζώνη Ηρακλείου	71201	Βόρεια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης Νοτιοανατολικά: Πεδιάδος, 4 ^η & 2 ^η Πάροδος Πεδιάδος- Βίγλας Νοτιοδυτικά: Νικολάου Πλαστήρα	Νοτιοδυτικές Συνοικίες εντός τειχών Λάκκος, Χανιώπορτα, Ανωγειανό Σχολείο, Βαλιδέ Τζαμί, Βίγλα-Πεδιάδος, Εμπορικό Κέντρο, Απολλώνιο	65,6 9	63,1 5
	71202	Βόρεια: Σοφ. Βενιζέλου & Νεάρχου Ανατολικά: Δουκώς Μποφόρ Δυτικά: Αρχ/που Μακαρίου Νότια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης	Αγία Τριάδα Βόρειο, ΝΑ και ΝΔ τμήμα συνοικίας	57,8 1	54,8 9
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	71303	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου Ανατολικά: Εφόδου Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Καμίνια Αγία Μαρίνα Αγία Βαρβάρα Δυτικά Λ. Μίνως Ανατολικά Λ. Μίνως	55,1 9	51,4 4
	71304	Βόρεια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων Ανατολικά: Θερίσου/ Παπαγιάννη Σκουλά Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: ΒΟΑΚ	Δειλινά Δυτικά Λεβήνου Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	55,1 4	51,0 0
Ανατολική Ζώνη	71307	Βόρεια: Λ. Νεάρχου/Λιμάνι Ανατολικά: Στ. Καζαντζίδη Δυτικά: Έθνικής Αντιστάσεως/ Κνωσού Νότια: ΒΟΑΚ	Πόρος/Αγ. Αικατερίνη Χρυσοπηγή, Άνω Πόρος, Πατέλες, Νταμάρια, Αγία Αικατερίνη	51,7 6	47,7 8

	7160 1	Βόρεια: Παραλιακό μέτωπο Ανατολικά: Αεροδρόμιο/ Παλαιά Ε.Ο. Δυτικά: Στ. Καζαντζίδα Νότια: Β.Ι.Π.Ε./Οδός Γ	Νέα Αλικαρνασός Βόρεια Αγ. Νικολάου Νότια Αγ. Νικολάου Δ/νση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	54,4 8	51,4 0
		Δήμος Ηρακλείου		54,1	50,7
		Π.Ε. Ηρακλείου		57,0	53,2

Χανιά	73132	Βόρεια: Λιμάνι/ Ακτή Μιαούλη Ανατολικά: Ι. Καποδιστρίου Δυτικά: Χάληδων Νότια: Χατζημιχάλη Γιάνναρη/ Ανδ. Παπανδρέου	Χανιά Σπλάντζια Κουμ Καπι	59,6 8	57,5 1
		Δήμος Χανίων		57,3	54,0
		Π.Ε. Χανίων		58,9	55,4
		Περιφέρεια Κρήτης		58,2	54,6

Πηγή: ΑΑΔΕ 2018-2019 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 20. Μακροχρόνια άνεργοι (%) επί του συνόλου των εγγεγραμμένων ανέργων για Ιανουάριο, Μάιο και Αύγουστο 2019

	ΤΚ	Όρια Τ.Κ.	Συμπεριλαμβανόμενα ΜΟ.Χ.Α.Π. μελέτης	01/2019	05/2019	08/2019
Κεντρική Ζώνη Ηρακλείου	71201	Βόρεια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης Νοτιοανατολικά: Πεδιάδος, 4 ^η & 2 ^η Πάροδος Πεδιάδος-Βίγλας Νοτιοδυτικά: Νικολάου Πλαστήρα	Νοτιοδυτικές Συνοικίες εντός τειχών Λάκκος, Χανιώπορτα, Ανωγειανό Σχολείο, Βαλιδέ Τζαμί, Βίγλα-Πεδιάδος, Εμπορικό Κέντρο, Απολλώνιο	32,4 4	45,50	40,92
	71202	Βόρεια: Σοφ. Βενιζέλου & Νεάρχου Ανατολικά: Δουκώς Μποφόρ Δυτικά: Αρχ/που Μακαρίου Νότια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης	Αγία Τριάδα Νότια Σοφ. Βενιζέλου ΒΔ Καλοκαιρινού ΒΑ Καλοκαιρινού	30,6 6	50,00	46,01
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	71303	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου Ανατολικά: Εφόδου Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Καμίνια Αγία Μαρίνα Αγία Βαρβάρα Δυτικά Λ. Μίνωος Ανατολικά Λ. Μίνωος	30,2 1	50,87	48,98
		Βόρεια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Δειλινά			

	7130 4	Ανατολικά: Θερίσου/ Παπαγιάννη Σκουλά Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: ΒΟΑΚ	Δυτικά Λεβήνου Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	33,5 0	55,67	49,33
Ανατολική	7130 7	Βόρεια: Λ. Νεάρχου/Λιμάνι Ανατολικά: Στ. Καζαντζίδη Δυτικά: Έθνικής Αντιστάσεως/ Κνωσσού Νότια: ΒΟΑΚ	Πόρος/Αγ. Αικατερίνη Χρυσοπηγή, ΆνωΠόρος, Πατέλες, Νταμάρια,	29,5 7	52,13	50,00

			Αγία Αικατερίνη			
	7160 1	Βόρεια: Παραλιακό μέτωπο Ανατολικά: Αεροδρόμιο/ Παλαιά Ε.Ο. Δυτικά: Στ. Καζαντζίδα Νότια: Β.Ι.Π.Ε./Οδός Γ	Νέα Αλικαρνασός Βόρεια Αγ. Νικολάου Νότια Αγ. Νικολάου Δ/νση Αστυνομίας/ ΒΙΠΕ	26,4 4	46,86	46,81
		Δήμος Ηρακλείου		29,7 9	50,90	46,98
		Π.Ε. Ηρακλείου		26,5 6	49,61	46,65
Χανιά	7313 2	Βόρεια: Λιμάνι/ Ακτή Μιαούλη Ανατολικά: Ι. Καποδιστρίου Δυτικά: Χάληδων Νότια: Χατζημιχάλη Γιάνναρη/ Ανδ. Παπανδρέου	Χανιά Σπλάντζια Κουμ Καπι	16,3 0	29,71	26,47
		Δήμος Χανίων		21,2 6	43,48	40,58
		Π.Ε. Χανίων		17,5 5	41,17	39,34
		Περιφέρεια Κρήτης		21,2 6	45,79	43,17

Πηγή: Ο.Α.Ε.Δ. (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 21. Ποσοστό (%) φορολογικών δηλώσεων με αναπηρία προς συνολικές δηλώσεις 2019

	ΤΚ	Όρια Τ.Κ.	Συμπεριλαμβανόμε να ΜΟ.Χ.Α.Π. μελέτης	Δηλώσεις ΑμεΑ 2019	Σ.Χ.
Κεντρική Ζώνη	7120 1	Βόρεια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης Νοτιοανατολικά: Πεδιάδος, 4 ^η & 2 ^η Πάροδος Πεδιάδος-Βίγλας Νοτιοδυτικά: Νικολάου Πλαστήρα	Νοτιοδυτικές Συνοικίες εντός τειχών Λάκκος, Χανιώπορτα, Ανωγειανό Σχολείο, Βαλιδέ Τζαμί, Βίγλα- Πεδιάδος, Εμπορικό Κέντρο, Απολλώνιο	3,26	0,91

	7120 2	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου & Νεάρχου Ανατολικά: Δουκώς Μποφόρ Δυτικά: Αρχ/που Μακαρίου Νότια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης	Αγία Τριάδα Βόρειο, ΝΑ και ΝΔτμήμα συνοικίας	3,02	0,84
Δυτι	7130 3	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου Ανατολικά: Εφόδου	Καμίνια Αγία Μαρίνα Αγία Βαρβάρα	3,82	1,06

		Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Δυτικά Λ. Μίνωος Ανατολικά Λ. Μίνωος		
	7130 4	Βόρεια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων Ανατολικά: Θερίσου/ Παπαγιάννη Σκουλά Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: ΒΟΑΚ	Δειλινά Δυτικά Λεβήνου Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	4,42	1,23
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	7130 7	Βόρεια: Λ. Νεάρχου/Λιμάνι Ανατολικά: Στ. Καζαντζίδη Δυτικά: Εθνικής Αντιστάσεως/Κνωσσού Νότια: ΒΟΑΚ	Πόρος/Αγ. Αικατερίνη Χρυσοπηγ ή Άνω Πόρος Πατέλες Νταμάρια Αγία Αικατερίνη	4,59	1,28
	7160 1	Βόρεια: Παραλιακό μέτωπο Ανατολικά: Αεροδρόμιο/ Παλαιά Ε.Ο. Δυτικά: Στ. Καζαντζίδη Νότια: Β.Ι.Π.Ε./Οδός Γ	Νέα Αλικαρνασός Βόρεια Αγίου Νικολάου Νότια Αγίου Νικολάου Δ/νση Αστυνομία- ΒΙΠΕ	4,11	1,15
		Δήμος Ηρακλείου		4,0	1,12
		Π.Ε. Ηρακλείου		3,8	1,06
Χανιά	7313 2	Βόρεια: Λιμάνι/ Ακτή Μιαούλη Ανατολικά: Ιωάν. Καποδιστρίου Δυτικά: Χάληδων Νότια: Χατζημιχάλη Γιάνναρη/Ανδρέα Παπανδρέου	Χανιά Σπλάντζια Κουμ Καπι	3,49	0,97
		Δήμος Χανίων		3,7	1,02
		Π.Ε. Χανίων		3,4	0,95
		Περιφέρεια Κρήτης		3,6	1,00

Πηγή: Α.Α.Δ.Ε. 2019 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 22. Ποσοστό (%) μεταβολής εγγεγραμμένων ανέργων 2018-2021

	ΤΚ	Όρια Τ.Κ.	Συμπεριλαμβανόμενα ΜΟ.Χ.Α.Π. μελέτης	Μεταβολή 2018-2021 (%)
Κεντρική Ζώνη Ηρακλείου	7120 1	Βόρεια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης Νοτιοανατολικά: Πεδιάδος, 4 ^η & 2 ^η Πάροδος Πεδιάδος-Βίγλας Νοτιοδυτικά: Νικολ. Πλαστήρα	Νοτιοδυτικές Συνοικίες εντός τειχών Λάκκος, Χανιώπορτα, Ανωγειανό Σχολείο, Βαλιδέ Τζαμί, Βίγλα-Πεδιάδος, Εμπορικό Κέντρο, Απολλώνιο	(+) 26,11
	7120 2	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου & Νεάρχου Ανατολικά: Δουκώς Μποφόρ Δυτικά: Αρχ/που Μακαρίου Νότια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης	Αγία Τριάδα Βόρειο, ΝΑ και ΝΔ τμήμα συνοικίας	(+) 28,95
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	7130 3	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου Ανατολικά: Εφόδου Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Καμίνια Αγία Μαρίνα Αγία Βαρβάρα Δυτικά Λ. Μίνωος Ανατολικά Λ. Μίνωος	(+) 20,85
	7130 4	Βόρεια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων Ανατολικά: Θερίσου/Παπαγιάννη Σκουλά Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: ΒΟΑΚ	Δειλινά Δυτικά Λεβήνου Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	(+) 12,80
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	7130 7	Βόρεια: Λ. Νεάρχου/Λιμάνι Ανατολικά: Στ. Καζαντζίδα Δυτικά: Εθνικής Αντιστάσεως/Κνωσσού Νότια: ΒΟΑΚ	Πόρος/Αγ. Αικατερίνη Χρυσοπηγή Άνω Πόρος Πατέλες Νταμάρια Αγία Αικατερίνη	(+) 15,77
	7160 1	Βόρεια: Παραλιακό μέτωπο Ανατολικά: Αεροδρόμιο/Παλαιά Ε.Ο. Δυτικά: Στ. Καζαντζίδα Νότια: Β.Ι.Π.Ε./Οδός Γ	Νέα Αλικαρνασός Βόρεια Αγίου Νικολάου Νότια Αγίου Νικολάου Δ/νση Αστυνομία-ΒΙΠΕ	(+) 13,18
		Δήμος Ηρακλείου		(+) 13,80
		Π.Ε. Ηρακλείου		(+) 16,18

Χανιά	7313 2	Βόρεια: Λιμάνι/ Ακτή Μιαούλη Ανατολικά: Ιωάν. Καποδιστρίου Δυτικά: Χάληδων Νότια: Χατζημιχάλη Γιάνναρη/Ανδρέα Παπανδρέου	Χανιά Σπλάντζια Κουμ Καπι	(+) 48,00
		Δήμος Χανίων		(+) 14,34
		Π.Ε. Χανίων		(+) 18,88
		Περιφέρεια Κρήτης		(+) 17,08

Πηγή: Ο.Α.Ε.Δ. 2022 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2023)

Πίνακας 23. Ποσοστό (%) μεταβολής δικαιούχων επιδόματος στέγασης 2019-2021

	ΤΚ	Όρια Τ.Κ.	Συμπεριλαμβανόμενα ΜΟ.Χ.Α.Π. μελέτης	Μεταβολή 2019-2021 (%)
Κεντρική Ζώνη Ηρακλείου	7120 1	Βόρεια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης Νοτιοανατολικά: Πεδιάδος, 4 ^η & 2 ^η Πάροδος Πεδιάδος-Βίγλας Νοτιοδυτικά: Ν. Πλαστήρα	Νοτιοδυτικές Συνοικίες εντός τειχών Λάκκος, Χανιώπορτα, Ανωγειανό Σχολείο, Βαλιδέ Τζαμί, Βίγλα-Πεδιάδος, Εμπορικό Κέντρο, Απολλώνιο	(+) 44,59
	7120 2	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου & Νεάρχου Ανατολικά: Δουκώς Μποφόρ Δυτικά: Αρχ/που Μακαρίου Νότια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης	Αγία Τριάδα Βόρειο, ΝΑ και ΝΔ τμήμα συνοικίας	(+) 63,14
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	7130 3	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου Ανατολικά: Εφόδου Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Καμίνια Αγία Μαρίνα Αγία Βαρβάρα Δυτικά Λ. Μίνωος Ανατολικά Λ. Μίνωος	(+) 34,93
	7130 4	Βόρεια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων Ανατολικά: Θερίσου/Παπαγιάννη Σκουλά Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: ΒΟΑΚ	Δελινά Δυτικά Λεβήνου Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	(+) 33,98
Ανατολική Ζώνη Ηρακλείου	7130 7	Βόρεια: Λ. Νεάρχου/Λιμάνι Ανατολικά: Στ. Καζαντζίδη Δυτικά: Εθνικής Αντιστάσεως/Κνωσσού Νότια: ΒΟΑΚ	Πόρος/Αγ. Αικατερίνη Χρυσοπηγή ή Άνω Πόρος Πατέλες Νταμάρια Αγία Αικατερίνη	(+) 51,29
	7160 1	Βόρεια: Παραλιακό μέτωπο Ανατολικά: Αεροδρόμιο/Παλαιά Ε.Ο. Δυτικά: Στ. Καζαντζίδη Νότια: Β.Ι.Π.Ε./Οδός Γ	Νέα Αλικαρνασός Βόρεια Αγίου Νικολάου Νότια Αγίου Νικολάου Δ/νση Αστυνομία-ΒΙΠΕ	(+) 31,52
Δήμος Ηρακλείου				(+) 29,47

		Π.Ε. Ηρακλείου		(+) 32,52
Χανιά	7313 2	Βόρεια: Λιμάνι/ Ακτή Μιαούλη Ανατολικά: Ιωάν. Καποδιστρίου Δυτικά: Χάληδων Νότια: Χατζημιχάλη Γιάνναρη/Ανδρέα Παπανδρέου	Χανιά Σπλάντζια Κουμ Καπι	(+) 44,44
		Δήμος Χανίων		(+) 37,90
		Π.Ε. Χανίων		(+) 38,20

	Περιφέρεια Κρήτης	(+) 35,22
--	--------------------------	--------------

Πηγή: Η.ΔΙ.Κ.Α. 2022 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2023)

Πίνακας 24. Ποσοστό (%) μεταβολής αλλοδαπών δικαιούχων επιδόματος στέγασης 2019-2021

	ΤΚ	Όρια Τ.Κ.	Συμπεριλαμβανόμενα ΜΟ.Χ.Α.Π. μελέτης	Μεταβολή 2019-2021 (%)
Κεντρική Ζώνη Ηρακλείου	7120 1	Βόρεια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης Νοτιοανατολικά: Πεδιάδος, 4 ^η & 2 ^η Πάροδος Πεδιάδος-Βίγλας Νοτιοδυτικά: Νικολάου Πλαστήρα	Νοτιοδυτικές Συνοικίες εντός τειχών Λάκκος, Χανιώπορτα, Ανωγειανό Σχολείο, Βαλιδέ Τζαμί, Βίγλα-Πεδιάδος, Εμπορικό Κέντρο, Απολλώνιο	(+) 24,48
	7120 2	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου & Νεάρχου Ανατολικά: Δουκώς Μποφόρ Δυτικά: Αρχ/που Μακαρίου Νότια: Καλοκαιρινού & Δικαιοσύνης	Αγία Τριάδα Βόρειο, ΝΑ και ΝΔ τμήμα συνοικίας	(+) 55,31
Δυτική Ζώνη Ηρακλείου	7130 3	Βόρεια: Σοφοκλή Βενιζέλου Ανατολικά: Εφόδου Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων	Καμίνια Αγία Μαρίνα Αγία Βαρβάρα Δυτικά Λ. Μίνωος Ανατολικά Λ. Μίνωος	(+) 36,55
	7130 4	Βόρεια: Λεωφ. 62 Μαρτύρων Ανατολικά: Θερίσου/ Παπαγιάννη Σκουλά Δυτικά: Ρέμα Ξηροπόταμου Νότια: ΒΟΑΚ	Δειλινά Δυτικά Λεβήνου Ανατολικά Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη	(+) 54,26
Ανατολική Ζώνη	7130 7	Βόρεια: Λ. Νεάρχου/Λιμάνι Ανατολικά: Στ. Καζαντζίδη Δυτικά: Εθνικής Αντιστάσεως/Κνωσσού Νότια: ΒΟΑΚ	Πόρος/Αγ. Αικατερίνη Χρυσοπηγή Άνω Πόρος Πατέλες Νταμάρια Αγία Αικατερίνη	(+) 47,92

	7160 1	<p>Βόρεια: Παραλιακό μέτωπο Ανατολικά: Αεροδρόμιο/ Παλαιά Ε.Ο. Δυτικά: Στ. Καζαντζίδα Νότια: Β.Ι.Π.Ε./Οδός Γ</p>	<p>Νέα Αλικαρνασός Βόρεια Αγίου Νικολάου Νότια Αγίου Νικολάου Δ/νση Αστυνομία- ΒΙΠΕ</p>	(+) 22,14
		Δήμος Ηρακλείου		(+) 38,62
		Π.Ε. Ηρακλείου		(+) 37,56

Χανιά	73132	Βόρεια: Λιμάνι/ Ακτή Μιαούλη Ανατολικά: Ιωάν. Καποδιστρίου Δυτικά: Χάληδων Νότια: Χατζημιχάλη Γιάνναρη/Ανδρέα Παπανδρέου	Χανιά Σπλάντζια Κουμ Καπι	(+) 51,85
		Δήμος Χανίων		(+) 39,66
		Π.Ε. Χανίων		(+) 38,72
		Περιφέρεια Κρήτης		(+) 37,75

Πηγή: Η.ΔΙ.Κ.Α. 2022 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2023)

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αράπογλου, Β., Μαλούτας, Θ., Σιατίτσα, Δ. & Σπυρέλλης, Σ.Ν. (2021). *Εντοπισμός και ανάλυση θυλάκων τοπικής αποστέρησης και φτώχειας: Χωρικοί θύλακες αποστέρησης (Εργαλεία-Χαρτογράφηση)*. Ηράκλειο: Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης. Διαθέσιμο στο: <https://socialobservatory.crete.gov.gr/gallery/Researches/D%2010-1.pdf>

Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού (1960). Περίοδος Β, Τόμος 25. Αθήνα: Τυπογραφείον Δημ. Ν. Φραγκιαδάκη.

Γεωργοπούλου, Ε. & Πάγκαλος, Ι. (2020). *Μνήμη και αφήγηση*, Αθήνα: Κυριακίδη.

ΔιαΝΕΟοσις (2022). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες. Μέρος Β. Πανελλαδική Έρευνα Αποτελεσμάτων*. Αθήνα. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/05/tpe_2022_part-B_11.05.22.pdf

Δήμος Ηρακλείου/ΕΤΑΜ (2021α). *Σχεδιασμός & ανάπτυξη μεθοδολογίας υλοποίησης προγράμματος ολοκληρωμένης ανάπλασης, με στόχο την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής και την αναζωογόνηση του αστικού χώρου περιοχής ιστορικού κέντρου, Δήμου Ηρακλείου. Τελική Έκθεση Οριστικοποίησης Σχεδίου Δράσης*. Ηράκλειο. Διαθέσιμο στο <https://diazoma.gr/site-assets/%CE%93-%CE%A0%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A4%CE%95%CE%9F-%CE%9B%CE%91%CE%9A%CE%9A%CE%9F%CE%A3-Final.pdf>

Δήμος Ηρακλείου (2021β). *Παροχή υπηρεσιών για την εκπόνηση τεχνικής έκθεσης για τη διαδικασία πρόεγκρισης ειδικού χωρικού σχεδίου Δ.Ε. Αλικαρνασσού: Εκτίμηση και αντιμετώπιση κοινωνικοοικονομικών, αναπτυξιακών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων από την απομάκρυνση του αεροδρομίου «Ν. Καζαντζάκης»*. Φεβρουάριος 2021. Διαθέσιμο στο <https://www.geotee.gr/MainNewsDetail.aspx?CatID=1&RefID=23923&TabID=5>

Dimopoulou Rethemiotaki, N. (2004). Το επίνειο της Κνωσού στον Πόρο-Κατσαμπά. *British School at Athens Studies* Vol.12. Knossos: Palace, City, State: 363-380. Εκδόσεις: British School at Athens.

Ζαϊμάκης, Γ. (1994-5). Η πορνεία στο Μεγάλο Κάστρο στα χρόνια της Κρητικής πολιτείας. *Παλίμνηστο* 14-15, 180-190.

- Ζαϊμάκης, Γ. (1996). «Καταγωγή ακμάζοντα: Μάγκες και ρεμπέτικα στα χαμαιτυπεία του Λάκκου. Στο, Ν. Κοταρίδης (επιμ.), Σ. Δαμιανάκος (επίμετρο), *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι*. Αθήνα, Πλέθρον, 173-195.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2008α) [1999]. *Καταγωγή Ακμάζοντα στο Λάκκο Ηρακλείου: Παρέκκλιση, πολιτισμική δημιουργία, ανώνυμο ρεμπέτικο (1900-1940)* πρόλογος: Στάθης Δαμιανάκος, Αθήνα, Πλέθρον 2008, (πρώτη έκδοση 1999).
- Ζαϊμάκης, Γ. (2008β). «Μια πόλη σε μετάβαση: κοινωνικοί μετασχηματισμοί και πολιτισμός της καθημερινότητας στο Ηράκλειο». Στο Πρακτικά ημερίδας, Το Ηράκλειο σήμερα: κοινωνικές συμπεριφορές και πολιτισμός της καθημερινότητας, Ηράκλειο, Ηράκλεια Πρωτοβουλία, 25-49.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2008γ). *Πολιτισμική ταυτότητα μουσικές πρακτικές και βιογραφικά ρήγματα σε Μικρασιάτες πρόσφυγες στο Ηράκλειο*. Πρακτικά Ημερίδας «Βενιζελισμός και Πρόσφυγες στην Κρήτη»: 157-175. Ηράκλειο/Χανιά.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2011). *Κοινοτική Εργασία και τοπικές κοινωνίες: Ανάπτυξη, συλλογική δράση, πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα, Πλέθρον.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2012). «Αστική κοινωνικότητα και σωματειακός αθλητισμός στο Ηράκλειο της Κρήτης (1898-1940)», *Κρητικά Χρονικά*, (Ετήσια Επιστημονική Έκδοση της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών), 32, 297-341.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2016). «Από το Σπάρτακο στις ομάδες της ΕΠΟΝ: ποδόσφαιρο εργατικό κίνημα και πολιτική στο Ηράκλειο», *Humba* 23: 38-39.
- Ζαϊμάκης, Γ. (2020). Τοπία της μνήμης, πολιτικές εξευγενισμού και δημιουργικές αντιστάσεις στο Λάκκο Ηρακλείου. *Απίκο* (Περιοδικό για τη λογοτεχνία, την τέχνη, την εκπαίδευση) 5: 48-51.
- Ζαϊμάκης, Γ., Ράτσικα, Ν., Κόκκινου, Χ., Ταμβάκη, Μ., Βασιλάκης, Γ. & Τσαλέρα, Μ. (2022α). *Έρευνα πεδίου σε επιλεγμένους αγροτικούς θύλακες: Ανάλυση και αποτελέσματα 1ης έρευνας πεδίου* (Παραδοτέο 12-13). Ηράκλειο. Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης.
- Ζαϊμάκης, Γ., Ράτσικα, Ν., Παπαδάκη, Β., Οικονόμου, Κ., Κόκκινου, Χ., Ευθυμίου, Π. & Ταμβάκη, Μ. (2022β). *Εκπόνηση έρευνας για την εκτίμηση αναγκών και κοινωνικός σχεδιασμός παρέμβασης για την κοινοτική ανάπτυξη στη συνοικία των Δειλινών της πόλης του Ηρακλείου*. Δήμος Ηρακλείου/Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.
- Ζαϊμάκης, Γ., Ράτσικα, Ν., Παπαδάκη, Β., Οικονόμου, Κ., Κόκκινου, Χ., Ευθυμίου, Π. & Ταμβάκη, Μ. (2022γ). *Εκπόνηση έρευνας για την εκτίμηση αναγκών και*

- κοινωνικός σχεδιασμός παρέμβασης για την κοινοτική ανάπτυξη στη συνοικία των Δειλινών της πόλης του Ηρακλείου: 2^ο Παραδοτέο Προτάσεις. Δήμος Ηρακλείου/Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.
- Grand Thorton (2019). *Οικονομία διαμοιρασμού: βασικά μεγέθη και προοπτικές. ▫ Κοινωνικές επιπτώσεις. Ρυθμιστικές παρεμβάσεις*. Διαθέσιμο στο https://money-tourism.gr/wp-content/uploads/2019/02/Sharing_Economy_Pres_20190205.pdf
- Κnox, P. & Pinch, S. (2009). *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων* (Εισαγωγή-επιμέλεια Θωμάς Μαλούτας). Αθήνα: Σαββάλας.
- Λαγουδάκη, Ε. (2009). *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*. Ηράκλειο: Δοκιμάκης.
- Lefevre, H. (2007) *Το Δικαίωμα στην Πόλη: Χώρος και πολιτική*. Αθήνα, Κουκίδα.
- Μανούσακας, Μ. (2019). *Ιστορικά κτήρια της πόλης των Χανίων*. Χανιά: Έρεισμα.
- Ξανθοδίδης, Στ. (1927). *Χάνδαξ -Ηράκλειον: Ιστορικά σημειώματα*. Ηράκλειο: Ι. Δ. Μουρέλλος.
- Ο Κόσμος του Ματς (1988). *Ο.Φ.Η. το καμάρι της Κρήτης* (1988). Αθήνα: Εκδόσεις του αθλητικού περιοδικού «Ο Κόσμος του Ματς».
- Παπαδάκης, Χ. (2008). *Οι Αφρικανοί στην Κρήτη: Οι Χαλικούτηδες*. Ρέθυμνο: Αυτοέκδοση.
- Παπαδάκης, Χ. (2013). *Οίκοι ανοχής στην Πολιτεία της ανοχής*. Ρέθυμνο: Αυτοέκδοση.
- Παπαδόπουλος, Τζ. (2012). *Στον καιρό της σχόλης (L'Occio): Αναμνήσεις από την Κρήτη του 17ου αιώνα 2012*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Παυλόπουλος, Β. (2006). *Κοινωνικός στιγματισμός, από τη σκοπιά του θύτη και του θύματος, στο Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ατραπός.
- Περισυνάκης, Α. (επιμ.) (2010). *Αρχαία Αλικαρνασός-Νέα Αλικαρνασός: Ένα ταξίδι στο χρόνο και στην ιστορία*. Εκδόσεις Δήμου Νέας Αλικαρνασούς.
- Προβελέγγιος, Α. και ομάς Συνεργατών (1967). *Μελέτη Ρυθμιστικού Σχεδίου Ηρακλείου*. Αθήνα: Υπουργείο Συντονισμού. Διεύθυνση Επεξεργασίας Προγράμματος. Υπηρεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης Ηρακλείου.
- Σημανδηράκη, Ζ. (2022). *Απ' τα συντρίμια της Ιωνίας στην αγκαλιά της νέας μάνας – Οι ξεριζωμένοι της Μικρασίας στα Χανιά*. Χανιά: Ιστορικό Αρχείο Κρήτης.

- Σταρίδα, Λ. (2013). *Υπήρχε μια πόλη. Συνοικίες-Δρόμοι-Πλατείες του Μεγάλου Κάστρου*. Ηράκλειο: Ιανός.
- Τζεδάκη-Αποστολάκη, Λ. (2005). Ηράκλειο 1920-1940: οι άνθρωποι και η πόλη. *Ιδιόφωνο* 11, 1-7.
- Τζεδάκη-Αποστολάκη, Λ. (2011). *Μετακινήσεις από και προς την Κρήτη στις αρχές του 20ού αιώνα: Η υπερατλαντική μετανάστευση*. Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο Γ2. Χανιά 2011: 417-438.
- Τσαγκαράκης, Ν. (2022). Οι κινηματογράφοι του Ηρακλείου: Καταγραφή των κινηματογραφικών αιθουσών στο Ηράκλειο Κρήτης 1909-2022. Εκδόσεις: Βικελαία Βιβλιοθήκη.
- Υπουργείο Εσωτερικών (2013). Απάντηση στην ερώτηση 356-31/07/2013 του Βουλευτή Ιωάννη Πανούση. Διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/67715b2c-ec81-4f0c-ad6a-476a34d732bd/8173182.pdf>
- Φραγκάκι Κ. Ε. (1978). *Η Δημόδης Ιατρική της Κρήτης*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Χαλκιαδάκης, Ε. (2019). *Η εγκατάσταση των Μικρασιατών Προσφύγων στο Ηράκλειο και η ανοικοδόμηση του ναού του Αγ. Νικολάου Νέας Αλικαρνασσού*. Πρακτικά 12ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου.

Ξενόγλωσση

- Bayón, M. C. & Saraví, G. (2018). Place, Class Interaction, and Urban Segregation: Experiencing Inequality in Mexico City. *Space and Culture* 21(3): 291–305
- Blanc, M. (2010). The Impact of Social Mix Policies in France, *Housing Studies*, 25:2, 257-272.
- Braun, V. & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In Cooper H., Camic P.M., Long D.L., Panter A.T., Rindskopf D. & Sher K.J. (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. 57–71). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13620-004>

- Buffel, T., Philipson, C. & Scharf, T. (2013). Experiences of neighbourhood exclusion and inclusion among older people living in deprived inner-city areas in Belgium and England. *Ageing & Society* 33: 89-109.
- Camfield, L., Crivello, G., & Woodhead, M. (2009). Wellbeing research in developing countries: Reviewing the role of qualitative methods. *Social Indicator Research* 90(1), 5–31.
- Cassiers, T. & Kesteloot, C. (2012). Socio-spatial inequalities and social cohesion in European cities. *Urban Studies* 48 (9):1909-1924.
- Chatterton, P. (2010). Seeking the urban common Furthering the debate on spatial justice. *City* 14 (6): 625-628.
- Cleland C., Tully M., Kee F., Cupples M. (2012). The effectiveness of physical activity interventions in socio-economically disadvantaged communities: A systematic review. *Preventive Medicine* 54, 371–380.
- Covington, L. (2015). Poverty Suburbanization: Theoretical Insights and Empirical Analyses. *Social Inclusion* 3 (2): 71-90.
- Darcy, M. (2007). Place and Disadvantage: The Need for Reflexive Epistemology in Spatial Social Science, *Urban Policy and Research*, 25 (3): 347-361.
- Fazey, I., Kesby, M., Evely, A., Latham, I., Wagatora, D., Hagasua, J.-E., et al. (2010). A three-tiered approach to participatory vulnerability assessment in the Solomon islands. *Global Environmental Change* 20 (4): 713-728.
- Freeman, L., Cassola, A. & Cai, T. (2016). Displacement and gentrification in England and Wales: A quasi-experimental approach. *Urban Studies* 53 (13): 2797-2814.
- Gulliver, K. (2017). *Human city: manifesto realizing the potential of citizens and communities in the shared society*. Birmingham: The Human City Institute.
- Hafeznia, M.R. & Hajat, M.G. (2016). Conceptualization of spatial justice in political geography. *Geopolitics Quarterly* 11 (4): 32-60.
- Hernández, M., Law, S. & Auyero, J. (2022). How Do the Urban Poor Survive? A Comparative Ethnography of Subsistence Strategies in Argentina, Ecuador, and Mexico. *Qualitative Sociology* (45):1–29
- Hindhede, A. L. (2016). Neighborhood renewal, participation, and social capital in deprived areas: unintended consequences in a Nordic context. *European Societies* 18 (5), 535-559.

- King, M.F., Reno, V.F, & Novo, E. (2014). The Concept, Dimensions and Methods of Assessment of Human Well-Being within a Socioecological Context: A Literature Review. *Social Indicator Research* 116: 681–698.
- Kotkin, J. (2016). *The human city: Urbanism for the rest of us*. Chicago: An Agate Imprint.
- Kuffer, M., Pfeffer, K., Sliuzas, R., Baud, I. & van Maarseveen, M. (2017). Capturing the Diversity of Deprived Areas with Image-Based Features: The Case of Mumbai. *Remote Sensing* 9, 384. doi:10.3390/rs9040384.
- Lang, M. & Marsden, T. (2018). Rethinking growth: towards the well-being economy. *Local Economy* 33 (5): 496-514.
- Laurent, É. (2010). Issues in environmental justice within the European Union. *Ecological Economics* 70 (11): 1846-1853.
- Lelévrier, C. (2013). Social mix neighbourhood policies and social interaction: The experience of newcomers in three new renewal developments in France. *City* 35: 409-416.
- Lynch, M. (2016). The ecological distribution of community advantage and disadvantage: power structures, political economy, communities, and Green-State crime and justice. *Critical Criminology* 24: 247-262.
- Margles S., Masozera M., Rugyerinyange L. & Kaplin B. (2010). Participatory Planning: Using SWOT-AHP Analysis in Buffer Zone Management Planning. *Journal of Sustainable Forestry* 29 (6-8): 613-637.
- Marcuse, P. (2010). Spatial justice: derivative but causal of social justice’. In B. Bret, P. Gervais-Lambooy, C. Hancock and F. Landy (eds) *Justices et Injustices Spatiales*,(75–94). Paris: Presses Univeritaires de Paris Ouest.
- Marcuse, P, Connolly J, Novy J, et al. (Eds). (2009). *Searching for the Just City*. London: Routledge.
- Medved, P. (2018). Exploring the ‘Just City principles’ within two European sustainable neighbourhoods. *Journal of Urban Design* 23(3): 414–431.
- Moroni, S. (2020). The just city. Three background issues: Institutional justice and spatial justice, social justice and distributive justice, concept of justice and conceptions of justice. *Planning Theory* 19 (3): 251-267.

- Neuendorf, K. (2019). Content analysis and thematic analysis. In P. Brough (ed.) *Advanced research methods for applied psychology: design, analysis and reporting*. London & New York: Routledge, 211-223.
- Nordberg, K. (2020). Spatial Justice and local capability in rural areas. *Journal of Rural Studies* 78: 47-58.
- OECD (2014). *OECD Factbook Economic, environmental and social statistics*. OECD Publishing. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/factbook-2014-en.pdf?expires=1690541787&id=id&accname=guest&checksum=9D34393AA49A3C088F74D4EA381A9622>
- Pawson, H., & Herath, S. (2015) Dissecting and tracking socio-spatial disadvantage in urban Australia. *Cities* 44, 73–85.
- Russo, A. & Cirella, G. (2018). *Modern Compact Cities: How Much Greenery Do We Need?*, Int J Environ Res Public Health, 15(10): 2180 <https://doi.org/10.3390%2Fijerph15102180>
- Salerno, G.M. (2022). Touristification and displacement. The long-standing production of Venice as a tourist attraction, *City* 26:2-3, 519-541.
- Singh, N. (2009). SWOT analysis; a useful tool for community vision, A concept paper of central Himalayan village. *Researcher*, 1(3): 25-27.
- Skifter Andersen, H. (2019 [2003]). *Urban sores. On the interaction between segregation, urban decay and deprived neighborhoods*. London, Routledge.
- Soja, E. (2010a). The city and spatial justice. In B. Bret, P. Gervais-Lambony, C. Hancock and F. Landy (eds) *Justices et Injustices Spatiales*, pp. 55–74. Paris: Presses Univeritaires de Paris Ouest, 55-74.
- Soja, E. (2010b). *Seeking Spatial Justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Stouten, P. (2017) Gentrification and urban design in the urban fabric of Rotterdam. *Journal of Urban Regeneration & Renewal* 11 (1): 92-103.
- Townsend, P., (1987). Deprivation. *Journal of Social Policy* 16 (2): 125-146.
- Trade Economics (2022). Greece: severe material deprivation rate. Διαθέσιμο στο <https://tradingeconomics.com/greece/severe-material-deprivation-rate-eurostat-data.html>

- Tucker, R., Johnson, L., Liang, J. & Allender, S. (2022). Strategies for Alleviating Spatial Disadvantage: A Systems Thinking Analysis and Plan of Action. *Sustainability* 2022, 14, 10477. <https://doi.org/10.3390/su141710477>
- Wiesel, I., Liu, F. & Buckle, C. (2018). Locational disadvantage and the spatial distribution of government expenditure on urban infrastructure and services in metropolitan Sydney (1988–2015). *Geographical Research* 56(3): 285–297.